PAŽINTIS

JURIJ LOTMAN

ALEKSANDRAS PUŠKINAS

Serija „Pažintis" leidžiama nuo 1992 metų

Jau išleista:

J.L. Ackrill	*Aristotelis*
Peter L. Berger	*Sociologija*
Georges Brabant	*Psichoanalizė*
Peter Burke	*Renesansas*
Randy Ch. Epping	*Pasaulio ekonomikos ABC*
John Gray	*Liberalizmas*
Algis Mickūnas, David Stewart	*Fenomenologinė filosofija*
Robert Nisbet	*Konservatizmas*

Rengiama spaudai:

John W. Baldwin	*Viduramžių kultūra*
Alfredo Jacopozzi	*Religijos filosofija*
Nicholas de Lange	*Judaizmas*
Simon Szyszman	*Karaimai*
Allan Williams	*Europos bendrija*

Jurij Lotman

ALEKSANDRAS PUŠKINAS

Rašytojo biografija

Iš rusų kalbos vertė Birutė Meržvinskaitė

baltos lankos

Knygos leidimą parėmė
Atviros Lietuvos Fondas

Versta iš: Ю.М. Лотман, *Александр Сергеевич Пушкин: Биография писателя*, издание 2-е, Ленинград: Просвещение, 1983.

Redaktorė Donata Mitaitė
Dailininkas Audrius Klimas

Rinko ir maketavo BALTOS LANKOS
Printed in Lithuania

ISBN 9986-403-34-0

Turinys

Įvadas

Retai kada žmogaus likimas buvo taip glaudžiai susijęs su istoriniais įvykiais – valstybių ir tautų likimais – kaip Puškino gyvenimo metais. 1831 metais eilėraštyje, skirtame Licėjaus metinėms, Puškinas rašė:

Давно ль друзья... но двадцать лет
Тому прошло; и что же вижу?
Того царя в живых уж нет;
Мы жгли Москву; был плен Парижу;
Угас в тюрьме Наполеон;
Воскресла греков древних слава;
С престола пал другой Бурбон. (III, 2, 879–880)[1]

Так дуновенья бурь земных
*И нас нечаянно касались...** (III, 1, 277)

Nė viename šių įvykių nei Puškinas, nei jo Licėjaus bendrakursiai nedalyvavo, tačiau tų metų istorijos vyksmas buvo tokia ženkli jų asmeninės biografijos dalis, jog Puškinas galėjo pasakyti: „Mes deginom Maskvą." Liaudiškasis „mes", licėjistų „mes" („Mes suvyriškėjom..." tame pačiame eilėraštyje) ir

* Ar seniai draugai... bet dvidešimt metų / Jau praėjo; ir ką gi matau? / Tas caras jau miręs; / Mes deginom Maskvą; ėmėm Paryžių; / Užgeso kalėjime Napoleonas; / Vėl atgimė senovės graikų šlovė; / Nuo sosto nuverstas kitas Burbonas.
Taip žemės vėtrų dvelktelėjimai / Ir mus netikėtai paliesdavo...

Puškino „aš" čia susilieja į vieną Istorijos Vyksmo dalyvio ir amžininko asmenį.

Praėjus pusei metų po Puškino gimimo, 1799 metų lapkričio 9 dieną (VIII Respublikos metų briumero 18 dieną) generolas Bonapartas, nelauktai sugrįžęs iš Egipto, įvykdė valstybės perversmą. Pirmasis konsulas, konsulas iki gyvos galvos ir pagaliau imperatorius Napoleonas vadovavo Prancūzijai iki 1814 metų, kol pralaimėjo karą ir išsižadėjo sosto. Po to praėjus keletui mėnesių jis šimtui dienų sugrįžo į valdžią ir 1815 metais, sutriuškintas prie Vaterlo, buvo ištremtas į šv. Elenos salą. Šie metai Europoje buvo nepaliaujančių mūšių, į kuriuos nuo 1805-ųjų buvo įtraukta ir Rusija, metai.

1801 metais, naktį iš kovo 11-osios į 12-ąją, kitame Europos pakraštyje, Peterburge, taip pat įvyko valstybės perversmas: dvariškių suokalbininkų ir gvardijos karininkų grupė naktį įsiveržė į Pavlo I miegamąjį ir žvėriškai jį pasmaugė. Soste atsidūrė vyresnysis Pavlo sūnus, dvidešimt ketverių metų Aleksandras I.

XIX amžiaus pradžios jaunimas buvo pripratęs prie gyvenimo stovyklose, prie žygių ir kautynių. Mirtis tapo kasdienišku įvykiu ir reiškė ne senatvę ir ligas, bet jaunystę ir vyriškumą. Žaizdos sukeldavo ne užuojautą, bet pavydą. Vėliau, pranešdamas draugams apie graikų sukilimo pradžią, Puškinas rašė apie šio sukilimo vadą Aleksandrą Ipsilantį: „Nuo šiol ir mirusysis arba nugalėtojas priklauso istorijai – 28 metai, nutraukta ranka, tikslas kilnus! – pavydėtina dalia" (XIII, 24). Ne tik „tikslas kilnus" – kova dėl laisvės, – bet ir nutraukta ranka (Ipsilantis, rusų generolas, neteko rankos, ją nutraukė sviedinys mūšyje su Napoleonu prie Leipcigo 1813 metais) gali būti pavydo objektas, jeigu tai padeda žmogui įeiti į Istoriją. Pertraukų tarp karinių kampanijų metu vos spėję sušilti namuose – Peterburge, Maskvoje, tėvų dvaruose – jaunuoliai neskubėjo vesti ir pasinerti į pasaulietinius malonumus bei šeimyninius rūpesčius: jie užsidarydavo savo kabinetuose, skaitė politinius traktatus, samprotavo apie Europos ir Rusijos ateitį. Karšti ginčai draugų būry juos žavėjo labiau

negu pokyliai ir damų draugija. Užgriuvo, Puškino žodžiais, „1812 metų vėtra". Per keletą Tėvynės karo mėnesių rusų visuomenė labai subrendo. 1812 metų rugpjūčio 15 dieną (Maskva dar nebuvo atiduota!) protinga, išsilavinusi, bet šiaip jau niekuo neišsiskirianti aukštuomenės dama M. Volkova rašė savo draugei V. Lanskajai: „Pagalvok, kaip skaudu matyti, kad piktadariai, panašūs į Balašovą <policijos ministras, Aleksandro I patikėtinis, – *J. L.*> ir Arakčejevą, parduoda tokią puikią liaudį! Bet patikėk, kad jeigu jų nekenčia Peterburge taip pat, kaip ir Maskvoje, jiems vėliau geruoju nesibaigs."[2]

Karas baigėsi Rusijos pergale. Jauni kornetai, praporščikai, poručikai,

Которые, пустясь в пятнадцать лет на волю,
*Привыкли в трех войнах лишь к лагерю да к полю**
(VII, 246, 367)

grįžo į namus jau žaizdoti kovose dalyvavę karininkai, aktyvūs Istorijos dalyviai, nenorintys taikstytis su tuo, kad Europos ateitis būtų atiduota į Vienoje susirinkusių monarchų rankas, o Rusijoje – į kietas kaprališkas Arakčejevo rankas.

Buvo akivaizdu, jog po 1812 metų Tėvynės karo išgyvenusi nacionalinį pakilimą visuomenė negalėjo grįžti prie senos tvarkos. Įžvalgus stebėtojas, Lifliandijos bajoras Timotheus von Bockas rašė memorandume, įteiktame Aleksandrui I: „Tauta, apšviesta Maskvos gaisrų, – jau ne ta tauta, kurią Kurliandijos arklininkas Bironas tampė už plaukų dešimt metų."[3] Būdingas tragedijos 1812 metai sumanymas, kurį vėliau brandino Gribojedovas: pagrindinis pjesės herojus turėjo būti baudžiauninkas M. (Gribojedovas vardo nenurodė), partizanų kovos didvyris po pergalės turįs „grįžti po

---

* Kurie, penkiolikos metų išsiveržę į laisvę, / Trijuose karuose įprato tik prie stovyklos ir mūšio lauko.

pono lazda". Tragedijos metmenis Gribojedovas užbaigė išraiškinga replika: „Ankstesnės niekšybės. M. nusižudo." Siekimas neleisti sugrįžti prie „praėjusio amžiaus" „ankstesnių niekšybių" (Čackio pasakymas) buvo psichologinė spyruoklė, vertusi grįžtančius iš karo jaunus karininkus rizikuoti savo ateitimi, atsisakyti malonumų, kuriuos žadėjo veržli jaunystė ir puikiai pradėta karjera, žengti į politinės kovos kelią. 1812 metų ir išsivaduojamosios veiklos ryšį pabrėždavo daugelis dekabristų. Michailas Bestuževas-Riuminas konspiraciniame posėdyje kalbėjo:

> Kovų šlovės amžius pasibaigė nugalėjus Napoleoną. Dabar atėjo tautų išlaisvinimo iš jas slegiančios vergovės metas, ir nejaugi Rusai, pagarsėję tokiais puikiais žygdarbiais kare, tikrame Tėvynės kare, Rusai, išplėšę Europą iš Napoleono jungo, nenusikratys juos pačius slegiančios priespaudos?[4]

1815 metais Rusijoje atsirado pirmosios slaptos revoliucinės organizacijos. 1815 metų vasario 9-ąją keletas gvardijos karininkų, dvidešimties–dvidešimt penkerių metų amžiaus – visi Tėvynės karo dalyviai – įkūrė Sojuz Spasenija (Gelbėjimo Sąjungą), atskleisdami naują puslapį Rusijos istorijoje. Napoleono nugalėtojams laisvė atrodė ranka pasiekiama, o kova ir mirtis už ją – pavydėtinos ir šventiškos. Netgi rūstusis Pestelis, vis dar būdamas tvirtovės kazemate ir kreipdamasis ne į bendraminčius, bet į teisėjus ir budelius, vėl džiaugėsi laisve, prisimindamas tas minutes:

> Aš pasidariau siela respublikonas ir niekur nemačiau didesnės Gerovės ir aukštesnės Palaimos Rusijai kaip respublika. Kada su pritariančiais man nariais tai svarstydavom, kada gyvai įsivaizduodavom kokia laime Rusija, mūsų supratimu, tada naudotųsi, apimdavo toks pasigėrėjimas ir beveik džiūgavimas, kad mes buvom pasiruošę ne tik sutikti su tuo, kas paskatintų visišką šios tvarkos

įvedimą, sustiprinimą ir įtvirtinimą, bet ir patys visa tai pasiūlyti.[5]

Slaptosios draugijos narių skaičius sparčiai augo, ir 1818 metais ji buvo reorganizuota į Sojuz Blagodenstvija (Gerovės Sąjungą) – konspiracinę organizaciją, pasirengusią formuoti visuomenės nuomonę, įtakoti vyriausybę, prasiskverbti į valstybinius postus, auklėti jaunąją kartą patriotizmo, laisvės meilės, asmeninės nepriklausomybės ir neapykantos despotizmui dvasia ir tokiu būdu paruošti Rusiją esminiam visuomenės pertvarkymui, kurį buvo tikimasi atlikti per dešimt–penkiolika metų. Gerovės Sąjungos įtaka buvo plati ir vaisinga: nebylioje Rusijoje, kur kiekviena veikla buvo priskiriama vyriausybės kompetencijai, o visa, kas priklausė vyriausybės kompetencijai, buvo slapta, Gerovės Sąjungos nariai savavališkai skelbė viešumą. Pokyliuose ir visuotiniuose susirinkimuose jie atvirai aptardavo vyriausybės veiksmus, atskleisdavo piktnaudžiavimo valdžia atvejus, atimdami iš despotizmo ir biurokratijos jų pagrindinį ginklą – slaptumą. Dekabristai sukūrė rusų visuomenėje iki tol negirdėtą sąvoką – viešoji nuomonė. Būtent ji lėmė tą naują Rusijoje būvį, apie kurį Gribojedovas Čackio lūpomis pasakė:

*...нынче смех страшит, и держит стыд в узде.**

Tačiau platus veiklos užmojis ir viešumo siekimas turėjo ir silpnųjų pusių: Gerovės Sąjunga išsipūtė nuo atsitiktinių pakeleivių, iš konspiracijos beveik nieko neliko. 1821 metais vyriausybė jau buvo gavusi keletą skundų, suteikusių plačią informaciją apie slaptą draugiją. Šios žinios kėlė didelį nerimą imperatoriui, kadangi po Napoleono žlugimo įsigalėjęs Europos monarchų Šventosios Sąjungos reakcinis

* ...nūnai juokas baugina, ir gėda laiko pažabojusi.

režimas aižėjo ir griuvo: neramumai Vokietijos universitetuose, revoliucijos Ispanijoje ir Neapolyje, graikų sukilimas, neramumai Semionovsko pulke Peterburge, maištas karinėse gyvenvietėse Čugujeve prie Charkovo, – visa tai kėlė paniką rusų vyriausybėje. Prasidėjo represijos: buvo sutriuškinti Kazanės ir Peterburgo universitetai (po inkvizicinio tyrimo buvo atleisti geriausi profesoriai, uždraustas kai kurių dalykų dėstymas; universitetai pasidarė panašūs į kareivinių ir vienuolyno mišinį), sustiprėjo cenzūros persekiojimai, iš Peterburgo buvo ištremti Puškinas, o šiek tiek vėliau – poetas ir dekabristas pulkininkas Kateninas.

Tokiomis aplinkybėmis 1821 metais Maskvoje įvykęs nelegalus Gerovės Sąjungos suvažiavimas, sužinojęs, jog vyriausybė turi išsamius suokalbininkų sąrašus, paskelbė apie slaptosios draugijos panaikinimą. Bet tai buvo tik taktinis žingsnis: iš tikrųjų po pirmo nutarimo pasirodė antrasis, atkuriantis Sąjungą, tik siauresnę ir griežtesnės konspiracijos. Tačiau atkūrimas nebuvo sklandus: slaptoji draugija suskilo geografiškai – į Pietų ir Šiaurės, politiškai – į nuosaikiuosius, paliekančius jos gretas, ir ryžtinguosius, daugiausia jaunimą, pakeitusį pirmojo dekabrizmo etapo lyderius. Organizacinės suirutės sąlygomis teko kovoti su pesimistinėmis nuotaikomis ir kurti naują taktiką. Vyriausybė, atrodo, galėjo švęsti pergalę. Tačiau kaip visada reakcijos pergalės buvo tariamos, prislopintas visuomenės nepasitenkinimas tik giliau įleido šaknis, ir, artėjant 1824 metams, Pietų ir Šiaurės dekabristų sąjungos įžengė į naujo politinio aktyvumo periodą ir pradėjo ruoštis karinei revoliucijai Rusijoje.

1825 metų lapkričio 19 dieną Taganroge netikėtai mirė Aleksandras I. Dekabristai seniai buvo nusprendę suderinti „veiksmo“ pradžią su caro mirtimi. 1825 metų gruodžio 14-ąją Peterburge, Senato aikštėje, įvyko pirmasis revoliucijos bandymas Rusijoje. Kartečės šūviai, išvaikę maištingą karė, paskelbė sukilimo nesėkmę, naujo viešpatavimo ir naujos rusų gyvenimo epochos pradžią.

Nikolajus I pradėjo savo valdymą kaip miklus tardytojas

ir negailestingas budelis: penki dekabristų judėjimo vadai buvo pakarti, šimtas dvidešimt – ištremti į Sibirą, į katorgos darbus. Naujasis viešpatavimas prasidėjo politiniu teroru. Rusija buvo atiduota į politinės slaptosios policijos rankas: sukurtas šnipinėjimo ir slopinimo mechanizmas – trečiasis imperatoriaus kanceliarijos skyrius ir žandarų korpusas – buvo tarsi kameros durų langelis, pro kurį caras stebėjo įkalintą Rusiją. Grubaus ir mažaraščio Arakčejevo vietą užėmė civilizuotesni, labiau išsilavinę, pasaulietiškesni Benkendorfas ir jo pagalbininkas Dubeltas. Arakčejevas rėmėsi lazda, valdė riksmais ir dantų daužymu, Benkendorfas sukūrė šnipų armiją, skundą padarė kasdienybe. Dekabristai stengėsi sustiprinti visuomenės moralę, o Benkendorfas ir Nikolajus I sąmoningai visuomenę tvirkino, naikino gėdos jausmą, persekiojo asmeninę nepriklausomybę ir nuomonių laisvę kaip politinį nusikaltimą.

Tačiau gyvenimo tėkmės sustabdyti neįmanoma. Nikolajus I laikė savo, kaip jam atrodė, dieviškąja misija Rusijos „pašaldymą", laisvės dvasios plėtros sustabdymą visoje Europoje. Jis stengėsi pakeisti gyvenimą aplinkraščiais, o valstybės vyrus – beveidžiais karjeristais, kurie padėtų jam, apgaudinėdami patys save, sukurti galingos ir klestinčios Rusijos dekoraciją. Istorinis išsiblaivinimas, kaip žinome, buvo kartus.

Bet visuomenėje brendo sveikos jėgos. Visa to meto nacionalinio gyvenimo galia susitelkė literatūroje.

Tokia buvo Puškino epocha.

[1] Puškino kūriniai cituojami iš А.С. Пушкин, *Полное собрание сочинений в 16-ти томах*, Москва, 1937–1949. Romėniškas skaičius žymi tomą, arabiškas – tomo dalį ir puslapį. Tekste nurodytų kūrinių citavimas nebeaptariamas. Kvadratiniuose skliaustuose rašoma tai, ką Puškinas nubraukė, laužtiniuose – tai, kas rekonstruojama (konjektūros). Kai kur išlaikyta originalo skyryba ir rašyba, nesutampanti su šiandien priimtomis normomis.

[2] В.В. Каллаш, *Двенадцатый год в воспоминаниях и переписке современников*, Москва, 1912, с. 253–254.

[3] А.В. Предтеченский, «Записка Т.Е. Бока», in *Декабристы и их время*, Москва–Ленинград, 1951, с. 193; originalas prancūzų kalba. Už savo laišką Bockas ilgus metus praleido tvirtovėje, vėliau nusižudė Viljandyje.

[4] *Восстание декабристов*, т. IX, Москва, 1950, с. 117.

[5] *Восстание декабристов*, т. IV, Москва–Ленинград, 1927, с. 91.

Pirmas skyrius

Jaunystės metai

Puškinas gimė 1799 metų gegužės 26-ąją[1] Maskvoje Skvorcovo name Vokiečių gatvėje (dabar Baumano gatvė, Nr. 10, namas neišliko) atsargos majoro, Maskvos komisariato valdininko Sergejaus Lvovičiaus Puškino ir jo žmonos Nadeždos Osipovnos (mergautinė pavardė – Hanibal) šeimoje. Be jo, šeimoje buvo vyresnė sesuo Olga ir trys jaunesni broliai. Puškinai buvo kilmingi. Autobiografinėse pastabose Puškinas rašė:

> Mes esam kilę iš Prūsų išeivio *Radšos* ar *Račos* (*vyro garbingo*, kaip byloja metraštininkas, t.y. garsaus, kilnaus), išvažiavusio į Rusiją šv. Aleksandro Nevskio kunigaikščiavimo metais. Iš jo kilę Musinai, Bobriščevai, Miatlevai, Povodovai, Kamenskiai, Buturlinai, Kologrivovai, Šerefedinovai ir Tovarkovai. (XII, 311)

Giminystė su daugeliu tikrosios rusų bajorijos šeimų suartino Puškiną su Maskvos, kokia ji buvo iki 1812 metų gaisro, pasauliu ir buitimi, tos Maskvos, kurioje buvo kalbama: „Giminystę vertink ir gerbk“, „Kas savo giminės negerbia, tas save patį žemina, o kas savo artimųjų gėdinasi, tas pats sau dėl to sarmatą pasidaro.“

> Motinos kilmė dar įdomesnė, – tęsė Puškinas. – Jos senelis buvo negras, valdančiojo kunigaikščio sūnus. Rusų pasiuntinys Konstantinopolyje kažkaip gavo jį iš seralio,

kuriame jis buvo amantas <įkaitas, – *J. L.*>, ir pasiuntė jį Petrui Pirmajam (XII, 311–312)[2]. XVIII amžiaus pabaigoje Hanibalai jau buvo susipynę kraujo ryšiais su rusų bajorų giminėmis – Rževskiais, Buturlinais, Čerkaskiais, Puškinais. Poeto tėvas ir motina buvo giminaičiai (trečios eilės pusbrolis ir pusseserė).

Puškinai buvo neturtingi. Neūkiški ir nerūpestingi, jie visą gyvenimą stovėjo ties nuskurdimo slenksčiu, palaipsniui vis mažino materialinę pagalbą sūnui, o paskutiniais jo gyvenimo metais apkrovė jį ir savo skolomis. Ponišką netvarkingumą Sergejus Lvovičius derino su liguistu šykštumu. Puškino draugas Piotras Viazemskis išsaugojo savo užrašuose vaizdelį:

> Apskritai buvo jis labai šykštus sau ir visiems namiškiams. Jo sūnus Levas, pietaudamas pas jį, sudaužė taurelę. Tėvas užsiplieskė ir per visus pietus niurnėjo. „Argi galima, – pasakė Levas, – taip ilgai gailėtis taurelės, kuri kainuoja 20 kapeikų?" – „Atleiskite, pone, – jausmingai paprieštaravo tėvas, – ne dvidešimt, o trisdešimt penkias kapeikas!"[3]

Šeima priklausė išsilavinusiai Maskvos visuomenės daliai. Puškino dėdė Vasilijus Lvovičius buvo garsus poetas, namuose lankydavosi maskviškiai literatai. Dar vaikas Puškinas išvydo Karamziną, tuometinės jaunosios rusų literatūros vadą, klausėsi pašnekesių apie literatūrą.

Vaikų auklėjimas, kuriam tėvai neteikė didesnės reikšmės, buvo netvarkingas. Namuose Puškinas tik puikiai išmoko prancūzų kalbą, o tėvo bibliotekoje tapo aistringu skaitytoju (skaitė taip pat prancūziškai).

Labiausiai stulbinančiu Puškino vaikystės bruožu laikytume tai, kaip mažai ir retai jis prisimindavo šiuos metus vėliau. Bajoro vaiko gyvenime Namai – tai ištisas pasaulis, kupinas intymaus žavesio, padavimų, slapčiausių prisiminimų, kurių

gijos nusitęsia per visą tolesnį gyvenimą. Sergejaus Aksakovo prisiminimuose pasakojama, kaip išsiskyrimas su tėvais ir gimtaisiais namais (jį atvežė iš tėvų dvaro į Kazanės gimnaziją) pavirto berniukui nevaikiška tragedija: gyvenimas toli nuo namų jam atrodė neįmanomas. Levo Tolstojaus vaikystė nebuvo idiliška (tėvų nesantaika, tėvo skolos ir lengvabūdiškumas, jo keista mirtis), tačiau apysakoje *Vaikystė* jautrias eilutes jis paskyrė pirmųjų prisiminimų pasauliui, gimtiesiems namams, motinai. Lermontovo vaikystė buvo subjaurota sunkios šeimos tragedijos, jis augo jausdamas ne tikros šeimos šilumą, bet priešiškumą tarp artimiausių giminaičių. Tačiau visą gyvenimą jis išsaugojo vaikystės ir gimtųjų namų poeziją:

Наружно погружаясь в их блеск и суету,
Ласкаю я в душе старинную мечту,
Погибших лет святые звуки...
И вижу я себя ребенком и кругом
Родные всё места: высокий барский дом
*И сад с разрушенной теплицей.**

Tėvo paveikslas – poetizuotas ir tragiškas, nesutampantis su realiais biografijos faktais, – yra Lermontovo romantinio pasaulio savastis.

Puškinas lengvai paliko gimtuosius namus ir nė karto eilėse nepaminėjo nei motinos, nei tėvo. O užuominos apie dėdę Vasilijų Lvovičių greitai įgijo ironišką atspalvį. Bet jam nebuvo svetimi giminystės jausmai: brolį ir seserį jis mylėjo visą gyvenimą, pasiaukojančiai jiems padėjo, pats patirdamas materialinius nepriteklius, visada apmokėdavo nesiskųsdamas nemažas brolio Liovos skolas, kurių tas pridarydavo taip

* Išoriškai pasinerdamas į jų spindesį ir šurmulį, / Godoju sieloje seną svajonę, / Pražuvusių metų šventus garsus... / Ir regiu save vaiką ir aplink / Gimtas vietas: aukštą ponų namą / Ir sodą su sugriautu šiltnamiu.

pat nerūpestingai kaip tėvas ir be skrupulų suversdavo Puškinui. O ir tėvams jis rodė daugiau dėmesio negu jie jam. Juo labiau krenta į akis tai, kad, kai vėliau Puškinas norėdavo atsigręžti į savo gyvenimo pradžią, jis visada prisimindavo tik Licėjų – vaikystę jis išbraukė iš savo gyvenimo.[4] Jis buvo žmogus be vaikystės.

O kai vidinė raida atvedė Puškiną prie Namų idėjos, savojo kampo poezijos, tai pasirodė besąs visai ne tas namas (arba ne tie namai), kuriuose jis leido vaikystės dienas. Namu iš didžiosios raidės tapo namas Michailovskojėje, protėvių namas, su kuriuo poetą suartino jaunatviški 1817 metų prisiminimai ir tremties metai, o ne vaikystės atmintis. Ir prie šito namo lango sėdėjo ne poeto motina, bet jo „mama" – baudžiauninkė Arina Rodionovna.

Tačiau vaikystė – pernelyg svarbus etapas žmogaus savimonėje, kad jį būtų galima išbraukti, niekuo nepakeitus. Vaikystės pasaulį, pasaulį, prie kurio žmogus paprastai linksta visą gyvenimą kaip prie brangių prisiminimų šaltinio, pasaulį, kuriame jis sužino, kad gerumas, užuojauta ir supratimas – norma, o blogis ir vienatvė – bjaurus nukrypimas nuo normos, pakeitė Licėjus. Licėjaus kaip gimtų namų, Licėjaus mokytojų kaip vyresniųjų , o licėjistų kaip draugų, brolių suvokimas poeto sąmonėje susiformavo XIX amžiaus trečiojo dešimtmečio viduryje, kai realūs Licėjaus prisiminimai jau susiliejo į reliatyviai tolimos praeities paveikslą, o ujimai, tremtys, šmeižtas, persekioję poetą, privertė jį ieškoti atramos idiliškuose prisiminimuose. 1825 metais jis rašė:

Друзья мои, прекрасен наш союз!
Он как душа неразделим и вечен –
Неколебим, свободен и беспечен
Срастался он под сенью дружных муз.
Куда бы нас ни бросила судьбина,
И счастие куда б ни повело,
Всё те же мы: нам целый мир чужбина;
*Отечество нам Царское Село.** (II, 1, 425)

Bet susiklostęs tais metais Puškino sąmonėje idealizuotas Licėjaus vaizdas skyrėsi nuo dokumentais paliudytos realybės.

Licėjus buvo mokymo įstaiga, miniatiūriškai atliepusi daugelio „Aleksandro dienų puikios pradžios" reformų ir sumanymų likimą ir pobūdį: kerintys pažadai, platūs užmojai ir bendrų uždavinių, tikslų ir planų absoliutus nepasvertumas. Didelis dėmesys buvo skiriamas naujosios mokymo įstaigos patalpoms ir išorinei tvarkai, licėjistų uniformą svarstė pats imperatorius. Tačiau mokymo planas nebuvo apgalvotas, profesoriai atsitiktiniai, daugelio jų pasiruošimas ir pedagoginė patirtis neatitiko netgi geros gimnazijos reikalavimų. O Licėjaus absolventams suteikdavo baigusių aukštąją mokyklą teises. Neapibrėžta buvo ir licėjistų ateitis. Pagal pradinį planą Licėjuje taip pat turėjo mokytis ir jaunesnieji Aleksandro I broliai Nikolajus ir Michailas. Ši mintis greičiausiai priklausė Speranskiui, kuriam kaip ir daugeliui pažangių to meto žmonių nerimą kėlė tai, kaip formavosi didžiųjų kunigaikščių charakteriai, o nuo jų ateityje galėjo priklausyti milijonų žmonių dalia. Ūgtelėję Nikolajus ir Michailas Pavlovičiai įtikėjo savo neribota valdžia ir dieviška kilme ir manė, jog valdymo menas slypi „feldfebeliškame moksle". 1816 metais neliberalių pažiūrų žmogus, tačiau sąžiningas kariauninkas ir patriotas generolas Piotras Konovnicynas, kuriam Aleksandras I 1815 metais liepė prižiūrėti savo brolius, besančius armijoje, matyt, neatsitiktinai davė didiesiems kunigaikščiams raštišką pamokymą:

> Jeigu ateis laikas Jums vadovauti kariuomenės dalims... stenkitės pagerinti kiekvieno padėtį, nereikalaukite iš žmonių neįmanomo. Suteikite jiems pirmiau reikalingą ir

---

* Mano draugai, puiki mūsų sąjunga! / Ji kaip siela nedaloma ir amžina – / Tvirtą, laisvą ir nerūpestingą / Brandino ją draugiškos mūzos. / Kad ir kur mus nublokštų likimas, / Kur mus benuvestų laimė, / Mes vis tie patys: mums visas pasaulis svetimas; / Mūsų tėvynė – Carskojė Selo.

būtiną poilsį, o jau po to reikalaukite tikslaus ir griežto tikros tarnybos vykdymo. Riksmas ir grasinimai tik erzina, o naudos Jums neatneš.

Licėjuje didieji kunigaikščiai turėjo būti auklėjami tarp bendraamžių, izoliuoti nuo rūmų. Čia jiems būtų buvę įskiepytos pažiūros, labiau atitinkančios jų būsimąją padėtį negu „riksmas, grasinimai" ir reikalavimas „iš žmonių neįmanomo", kuriuos jie pamėgo nuo mažumės. Jeigu šitas planas būtų buvęs įgyvendintas, Puškinas ir Nikolajus būtų tapę mokyklos draugais (Nikolajus Pavlovičius buvo tik trejais metais vyresnis už Puškiną). Pagal šį planą kitų licėjistų laukė gera valstybinė karjera.

Šitiems sumanymams, matyt, pasipriešino imperatorienė Marija Fiodorovna. Visuotinis reakcijos stiprėjimas prieš 1812 metų karą, pasireiškęs, tarp kitko, ir nušalinant Speranskį, lėmė, jog pirminiai planai buvo atmesti, dėl to Nikolajus I 1825 metais įžengė į sostą baisiai nepasiruošęs. Informuotas memuaristas V.A. Muchanovas liudija: „O apie politinius mokslus net nebuvo ir užsiminta imperatoriaus auklėjime... Kada nuspręsta buvo, jog jis turės viešpatauti, valdovas pats pasibaisėjo savo neišmanymu."[5]

Statuso pakeitimas Licėjui turėjo ir teigiamų pasekmių: nors rūmų dėmesiui silpnėjant menkėjo šios mokymo įstaigos prestižas, o licėjistų ateitis nebeatrodė tokia viliojanti kaip iš pradžių, tačiau dvariškiai mažiau kišosi į Licėjaus gyvenimą.

Licėjus įsikūrė Carskojė Selo, imperatorių vasaros rezidencijoje, Jekaterinos rūmų fligelyje. Jau pati vieta tarsi darė jį rūmų mokymo įstaiga. Tačiau, matyt, ne be Speranskio, kuris nekentė dvariškių ir stengėsi maksimaliai apriboti jų politinį vaidmenį valstybėje ir įtaką imperatoriui, poveikio pirmasis Licėjaus direktorius Vasilijus Malinovskis bandė apsaugoti savo mokymo įstaigą nuo rūmų įtakos: Licėjų izoliavo nuo supančio pasaulio, auklėtinius už jo sienų išleisdavo labai nenoriai ir tik ypatingais atvejais, giminių

apsilankymus ribojo. Licėjaus izoliacija tuometinėje Puškino poezijoje inspiravo vienuolyno, vienuoliško gyvenimo, gundymų, kuriuos vienuolis patiria iš velnio, vaizdus. Su tuo siejamas ir troškimas ištrūkti iš vienuolyno. Poetinis gėrėjimasis Licėjaus laikais atėjo vėliau, o besimokydamas Licėjuje Puškinas labiausiai norėjo kuo greičiau jį užbaigti. Eilėse Licėjus pavirsta vienuolynu, kuriame jaunasis vienuolyno brolis kalba apie save:

Сквозь слёз смотрю в решетки,
Перебирая четки,*

o jo užbaigimas vaizduojamas kaip išsilaisvinimas iš vienuolyno:

Но время протечет,
И с каменных ворот
Падут, падут затворы,
И в пышный Петроград
Через долины, горы
Ретивые примчат;
Спеша на новоселье,
Оставлю темну келью,
Поля, сады свои;
Под стол клобук с веригой –
И прилечу расстригой
*в обьятия твои.*** (I, 43)

---

* Pro ašaras žiūriu į grotas, / Kalbėdamas rožančių

** Bet laikas praslinks, / Ir nuo akmeninių vartų / Nukris, nukris sklendės, / Ir į prabangų Petrogradą / Per slėnius, kalnus / Smarkieji žirgai atlakdins; / Skubėdamas į įkurtuves / Paliksiu tamsią celę, / Savo laukus, sodus; / Po stalu vienuolio kepurę ir geležinius pančius – / Ir atskrisiu, sulaužęs vienuolio įžadus, / Į tavo glėbį.

Žinoma, Licėjaus dėstytojų, tarp kurių buvo progresyvių ir gerai pasiruošusių profesorių (pavyzdžiui, A.P. Kunicynas, Aleksandras Galičius), paskaitos nenuėjo veltui, nors Puškinas ir nebuvo stropus moksleivis.

Licėjaus programa buvo plati. Pirmuosius trejus metus mokytasi kalbų (rusų, lotynų, prancūzų, vokiečių), matematikos (pagal gimnazijos programą), literatūros ir retorikos, istorijos, geografijos, šokių, fechtavimo, jodinėjimo ir plaukimo. Vyresniuosiuose kursuose užsiėmimai vykdavo be griežtos programos, patvirtinti įstatai nustatė tik privalomas disciplinas: buvo planuojamos pamokos dorovės, fizikos, matematikos, istorijos mokslų, literatūros ir kalbų skyriuose. Suprantama, platus planas ir programų bei reikalavimų neapibrėžtumas, menka pedagogų patirtis nulėmė paviršutiniškas besimokančiųjų žinias. Puškinas pagrįstai skundėsi broliui laiške, rašytame 1824 metų lapkrityje, dėl „prakeikto savo auklėjimo trūkumų". Tačiau mokymasis Licėjuje turėjo neginčijamai teigiamų ypatybių: svarbiausia buvo ta „licėjaus dvasia", kuri visam gyvenimui įsiminė pirmajai – Puškino – laidai ir kuri labai greitai pasidarė gausių skundų tema. Būtent šią „dvasią" vėliau uoliai šalino iš Licėjaus Nikolajus I.

Licėjuje buvo nedaug mokinių, kai kurie profesoriai buvo jauni, pilni – bent jau geriausia jų dalis – humaniškų pedagoginių idėjų, pagrįstų dėmesiu ir pagarba mokinių asmenybei. Licėjuje, kitaip nei kitose mokymo įstaigose, nebuvo kūno bausmių ir tarp licėjistų buvo skatinama garbės ir draugiškumo dvasia. Be to, jie buvo pirmoji laida – meilės ir dėmesio objektas. Visa tai kūrė ypatingą atmosferą. Kai kurie profesoriai buvo liberalių idėjų ir vėliau tapo persekiojimų aukomis (Kunicynas, Galičius). Jų paskaitos darė teigiamą įtaką klausytojams. Nors Puškino pažymiai iš Kunicyno dėstomų dalykų nebuvo geri, bet reikšmingas jau pats faktas, kad vienas jo neišlikusio romano *Fatama, arba Žmogaus protas* skyrių vadinosi „Teisė prigimtinė": Kunicynas skaitė licėjistams „Prigimtinę teisę", disciplinąą, nagrinėjančią žmogaus

„prigimtines" teises. Tokio dalyko dėstymas buvo duoklė liberalioms idėjoms, ir vėliau jį pašalino iš Rusijos universitetų programų. Tačiau dėstytojai, panašūs į Kunicyną, ir direktorius Malinovskis veikdavo mokinius ne tiek paskaitomis (Kunicynas nebuvo iškalbus), kiek savo asmenybe, rodydami išdidžios nepriklausomybės ir „spartietiškai griežto" elgesio pavyzdžius. Nepriklausoma dvasia, savo vertės pajautimas buvo diegiami ir licėjistams. Kartu su pažangiomis idėjomis jis išsiugdė būdingą elgsenos tipą: pasišlykštėjimą keliaklupsčiavimu ir vergišku pataikavimu viršininkams, sprendimų ir poelgių laisvę. Abejotinos reputacijos žurnalistas Fadejus Bulgarinas rašte „Šis tas apie Carskojė Selo licėjų ir apie jo dvasią", įteiktame Nikolajui I 1826 metais, rašė:

> Visuomenėje vadinama Licėjaus dvasia, kai jaunuolis negerbia vyresniųjų, familiariai elgiasi su viršininkais, išdidžiai su lygiais, paniekinančiai su žemesniais, išskyrus tuos atvejus, kai vardan pagyrūniškumo reikia apsimesti lygybės gerbėju.[6]

Jeigu nekreipsime dėmesio į piktą, įskundinėjantį toną ir prisiminsime, kad Bulgarinas pats negalėjo patirti antrojo dešimtmečio „Licėjaus dvasios", o tik ją rekonstravo, remdamasis savo įspūdžiais apie Delvigo, Puškino ir kitų licėjistų elgesį po Licėjaus užbaigimo, papildydamas paveikslą „arzamasiečių" ir „liberalų" brolių Turgenevų elgesio stiliaus bruožais, turėsime išraiškingą charakteristiką, bylojančią, kaip elgėsi visuomenėje jaunas XIX amžiaus antrojo dešimtmečio pabaigos – trečiojo pradžios „progresistas". O teiginys apie paniekinantį požiūrį į žemesniuosius kalba apie laisvę mylinčio žmogaus panieką keliaklupsčiaujančiam valdininkui, apie Čackio panieką Molčalinui. Šio, pagrįsto savigarba, žvilgsnio iš viršaus molčalinai ir popriščinai (Gogolio apysakos *Pamišėlio užrašai* herojus) neatleido čackiams ir pečiorinams taip, kaip Bulgarinas negalėjo atleisti jo licėjistams

Puškinui ir Delvigui. Skundiko intuicija Bulgarinas įspėjo ryšį tarp „kilmingo bendravimo“, kurio auklėtojai mokė licėjistus, ir „cholopams savanoriams“ (Puškinas) užgaulios jauno liberalo elgesio laisvės.

Svarbiausia, ką pakeitė Licėjus Puškino gyvenime, – tai, jog čia jis pasijuto esąs Poetas. 1830 metais Puškinas rašė: „...Aš pradėjau rašyti eilėraščius ir spausdinti juos beveik tuo pačiu metu, būdamas trylikos metų“ (XI, 157).

В те дни – во мгле дубровных сводов
Близ вод, текущих в тишине,
В углах Лицейских переходов,
Являться Муза стала мне.
Моя студенческая келья,
Доселе чуждая веселья,
Вдруг озарилась – Муза в ней
Открыла пир своих затей;
Простите, хладные науки!
Простите игры первых лет!
*Я изменился, я поэт.** (VI, 620)

Licėjuje klestėjo draugystės kultas. Tačiau iš tiesų licėjistai, aišku, skaidėsi į grupes, kurių tarpusavio santykiai kartais būdavo labai konfliktiški. Puškinas šliejosi prie keleto, bet nė į vieną nebuvo besąlygiškai priimtas. Licėjuje buvo stiprus literatūrinės veiklos poreikis, skatinamas paties dėstymo stiliaus. Buvo leidžiami rankraštiniai žurnalai: *Liceiskij mudrec, Neopytnoe pero, Dlia udovolstvija i polzy* ir kiti. Poetinis Licėjaus lyderis, bent jau pirmaisiais metais, buvo Iličevskis.

---

* Tomis dienomis – ąžuolynų paunksmėje, / Prie vandenų, tekančių tyloje, / Licėjaus koridorių kampuose, / Man pradėjo rodytis Mūza./ Mano studentiška celė, / Iki tol nelinksma, / Staiga nušvito – joje Mūza / Pradėjo savo fantazijų puotą; / Atleiskite, šalti mokslai! / Atleiskite, pirmųjų metų žaidimai! / Aš pasikeičiau, aš poetas.

Galima spėlioti, jog Puškinas pavydžiai kovojo dėl savo poetinio pirmumo pripažinimo Licėjaus ratelyje. Tačiau Tomaševskis parodė, kad kai kurių labai svarbių Puškinui jo jaunystės poezijos ypatybių (pavyzdžiui, orientacijos į epinę tradiciją ir stambius žanrus) bendrakursių teismas nepriėmė ir kad jaunojo Puškino ir kitų licėjistų literatūrinės pažiūros nesutapo.[7]

Glaudžiausi ryšiai Puškiną siejo su Delvigu, Puščinu, Malinovskiu ir Kiuchelbekeriu. Tai buvo draugystė, trukusi visą gyvenimą, palikusi gilų pėdsaką Puškino sieloje. Bet ir čia ne viskas buvo paprasta. Politiniai licėjistų interesai brendo, formavosi jų sąmoningi laisvamaniški įsitikinimai. Nusidriekė gijos į prasidėjusį dekabristų judėjimą: Puščinas, Delvigas, Kiuchelbekeris, Valchovskis įėjo į Aleksandro Muravjovo ir Ivano Burcevo „Sviaščennaja artel" („Šventoji artelė"). Puškinas nebuvo pakviestas. Negana to, draugai slėpė nuo jo savo dalyvavimą.

Vėliau, kai Puškinas prisimindavo Licėjaus laikotarpį, viskas atrodė paprasčiau. Draugystės poreikis koregavo atmintį. Būtent išsiskyrus, baigus Licėjų, prisiminimai pasirodė esą tas cementas, kuris, metams bėgant, vis stipriau jungė „Licėjaus sambūrį". Brolybė ne silpnėjo, bet stiprėjo. Tai liudija vienas pavyzdys. 1817 metų birželio 9-ąją per Licėjaus išleistuves buvo atliktas Delvigo atsisveikinimo himnas:

Простимся, братья! Руку в руку!
Обнимемся в последний раз!
Судьба на вечную разлуку,
Быть может, здесь сроднила нас!
Друг на друге остановите
Вы взор с прощальною слезой!
Храните, о друзья, храните
Ту ж дружбу, с тою же душой,
То ж к славе сильное стремленье,
То ж правде – да, неправде – нет,

В несчастье – гордое терпенье,
*А в счастье – всем равно привет!**

Pirmosios laidos licėjistai, žinoma, mokėjo eilėraštį atmintinai, ir kiekviena eilutė jiems skambėjo kaip slaptažodis. Vėliau Puškinas keletą kartų naudojosi šiuo Delvigo eilėraščiu kaip slaptažodžiu, leidžiančiu bičiulių licėjistų sąmonėje keliais žodžiais rekonstruoti jų jaunystės atmosferą. Eilėraštyje „Spalio 19-oji" (1925), parašytame Licėjaus metinių proga, Puškinas kreipiasi į jūreivį licėjistą Fiodorą Matiuškiną, keliavusį aplink pasaulį, žodžiais:

Ты простирал из-за моря нам руку,
Ты нас одних в младой душе носил
И повторял: «На долгую разлуку
*Нас тайный рок, быть может, осудил!»*** (II, 1, 425)

Eilutės:

Судьба на вечную разлуку,
*Быть может, здесь сроднила нас!****

Puškino nežymiai perfrazuotos, bet licėjistai, žinoma, jas atpažindavo. Dar reikšmingesnis kitas pavyzdys – garsiosios eilutės iš eilėraščio „Į Sibirą":

---

* Atsisveikinkim, broliai! Ranka rankon! / Apsikabinkim paskutinį kartą! / Likimas prieš amžiną išsiskyrimą / Galbūt čia suartino mus! / Vienas į kitą pažiūrėkite / Su atsisveikinimo ašara akyse! / Saugokite, bičiuliai, saugokite / Šią draugystę su tokia pat šiluma, / Šį šlovės troškimą, / Šį tiesai – *taip*, netiesai – *ne*, / Nelaimėje – išdidžią kantrybę, / o laimėje – visiems lygiai meilingumą!

** Tu tiesei mums ranką per vandenyną, / Tik mus laikei jaunoje širdyje / Ir kartojai: „Ilgą išsiskyrimą, / Galbūt mums lėmė slapta lemtis!"

*** Likimas prieš amžiną išsiskyrimą, / Galbūt čia suartino mus!

Во глубине сибирских руд
*Храните гордое терпенье** (III, 1, 49)

buvo suprantama nuoroda į tą patį Delvigo himną:

*В несчастье – гордое терпенье.***

Tai, kas Delvigo himne buvo tik duoklė eleginiam stiliui, Puškino eilėraštyje įgyja realų turinį. Persikėlimas iš Carskojė Selo į Peterburgą, kur daugelis licėjistų turėjo pradėti civilio ar kariškio tarnybą, – eleginis „amžinas išsiskyrimas"; kelionė aplink pasaulį – realus „ilgas išsiskyrimas"; „nelaimėje – išdidžią kantrybę" – poetinė klišė. „Išdidi kantrybė" „gilybėj Sibiro rūdų" skambėjo visai kitaip. Šios poetinės citatos turėjo ir slaptą prasmę. Skaitytojai, gavę į rankas 1827 metų almanacho *Severnyje cvety* tomelį, negalėjo žinoti, kieno žodžiais eilėraštyje prabyla Puškino draugas jūreivis – tai suprato tik licėjistai. Išspausdintas tik po poeto mirties eilėraštis „Į Sibirą" apkeliavo visą dekabristų katorgą ir buvo žinomas toli už jos ribų, bet eilutės apie „išdidžią kantrybę" „skonį" gerai suprato tik licėjistai – tarp jų Puščinas ir išgirdęs eilėraštį žymiai vėliau Kiuchelbekeris.

Taip Licėjus Puškino sąmonėje tapo idealia draugystės karalyste, o Licėjaus draugai – idealia jo poezijos auditorija.

Puškino santykiai su draugais, kaip jau minėta, klostėsi sunkiai. Netgi patys geranoriškiausi negalėjo vėliau nepaminėti jo lengvo pažeidžiamumo, greit pereinančio į įžūlų ir provokuojantį elgesį. Puščinas prisiminė:

Puškinas nuo pat pradžių buvo irzlesnis už daugelį ir todėl nekėlė bendros simpatijos: tokia ekscentriškos būtybės

* Gilybėj Sibiro rūdų / Saugokite išdidžią kantrybę.

** Nelaimėje – išdidžią kantrybę

dalia tarp žmonių. Ne, jis nieko nevaidino tarp mūsų ir nestebino kokiais nors ypatingais keistumais kaip kiti, bet retkarčiais dėl nepritinkančių juokų, nevykusių kandžių pastabų pats patekdavo į keblią padėtį ir paskui nesugebėdavo iš jos išsisukti. Dėl to jis vėl klysdavo, o klaidos niekada nelikdavo mokinių nepastebėtos. Aš, kaip kaimynas (už kitos jo kambario sienos niekas negyveno), dažnai, kai visi užmigdavo, aiškindavausi su juo per pertvarą pusbalsiu kokį nors tos dienos paiką atsitikimą; tada aš aiškiai mačiau, kad jis, būdamas skrupulingas, kiekvieną paistalą laikydavo reikšmingu ir dėl to jaudindavosi. Kartu mes, kaip gebėjome, švelnindavome kai kuriuos nesusipratimus, nors tai ne visada pavykdavo. Jame buvo susimaišę perdėta narsa ir drovumas, viena ir antra pasireikšdavo ne laiku ir ne vietoje ir todėl jam kenkė. Būdavo, kartu prašausim, pats išsisuksi, o jis niekaip negalės susitvarkyti. Svarbiausia, jam trūko to, kas vadinama *taktu*.

„Būtent todėl, – užbaigia Puščinas, – ne iš karto atsakėm tuo pačiu į jo prieraišumą licėjaus būreliui." Puščinas buvo įžvalgus stebėtojas. Šešerius metus trukęs bendravimas su Puškinu licėjistu leido jam padaryti nepaprastai tikslią išvadą apie savo draugo charakterį,

Kad jį tikrai pamiltum, reikėjo pažvelgti į jį su visišku palankumu, kuris pažįsta ir mato visus bičiulio charakterio nelygumus ir kitus trūkumus, taikstosi su jais ir galų gale net pamilsta juos.[8]

Nemylimas vaikas šeimoje, anksti ir netolygiai išprusęs, jaunasis Puškinas, matyt, labai nepasitikėjo savimi. Tai žadino bravūrą, pramuštgalviškumą, norą pirmauti. Namuose jį laikė stuobriu – jis pradėjo labiau už viską vertinti fizinį vikrumą, jėgą, gebėjimą nesiduoti skriaudžiamam. Tas pats Puščinas su nuostaba, neišblėsusia per beveik pusę amžiaus,

praėjusią nuo pirmojo susitikimo su Puškinu iki užrašų parašymo, prisiminė, kad Puškinas, kuris pastebimai lenkė apsiskaitymu ir žiniomis savo bendraklasius, buvo mažiausiai linkęs tuo didžiuotis ir tai vertinti:

> Mokslo jis visai nevertino ir tarsi norėjo tik įrodyti, kad yra bėgiojimo, šokinėjimo per kėdes, kamuoliuko mėtymo ir t.t. meistras. Tai užgaudavo net jo savimeilę – pasitaikydavo susidūrimų, labai nejaukių.[9]

Pats Puškinas paliudijo, kad prieš „Mūzos apsireiškimą" jo „studentiškoje celėje" buvo metas,

...как я поэме редкой
Не предпочел бы мячик меткой,
Считал схоластику за вздор
И прыгал в сад через забор.[10]
Когда порой бывал прилежен,
Порой ленив, порой упрям,
Порой лукав, порою прям,
Порой смирен, порой мятежен,
Порой печален, молчалив,
*Порой сердечно говорлив.** (VI, 619)

Visi memuaristai vienodai aprašo ir vertina didžiulį įspūdį, kurį Licėjui ir licėjistams padarė 1812 metų įvykiai. Vėl pacituosime Puščiną:

> Mūsų gyvenimas Licėjuje susilieja su politine rusų liaudies gyvenimo epocha: kaupėsi 1812 metų audra. Šitie

---

* ...kai aš retos poemos / Neiškeisdavau į kamuoliuką taiklų, / Scholastiką laikiau nesąmone / Ir šokinėjau į sodą per tvorą. / Kada kartais būdavau uolus, / Kartais tingus, kartais užsispyręs, / Kartais gudrus, kartais atviras, / Kartais romus, kartais maištingas, / Kartais liūdnas, tylus, / Kartais nuoširdžiai kalbus.

įvykiai stipriai paveikė mūsų vaikystę. Prasidėjo nuo to, kad mes lydėjom visus gvardiečių pulkus todėl, kad jie žygiuodavo pro pat Licėjų.[11]

Tų metų įspūdžiai, žinoma, sąlygojo daugelio licėjistų, taip pat ir Puškino, pilietinį patosą ir ankstyvą laisvės meilę. Tačiau įvykiai veikė jaunus protus dar viena linkme. Istorija iš vadovėlių puslapių pati pasirodė ant Licėjaus slenksčio. Tam, kad padarytum savo vardą nemirtingą ir paliktum jį ainiams, jau nereikėjo gimti neatmenamais laikais arba priklausyti karūnuotų asmenų šeimai. Ne tik „likimo vyras", smulkaus Korsikos bajoro sūnus Napoleonas Bonapartas, tapęs Prancūzijos imperatoriumi ir keitęs Europos žemėlapį, bet ir kiekvienas iš jaunųjų gvardijos karininkų, žygiavusių pro Licėjų žūti prie Borodino, Leipcigo ar ant Monmartro aukštumų, buvo „istorijos žmogus". Viename savo paskutiniųjų eilėraščių (skirtame 1836 metų spalio 19-ajai) Puškinas rašė:

Вы помните: текла за ратью рать,
Со старшими мы братьями прощались
И в сень наук с досадой возвращались,
Завидуя тому, кто умирать
*Шел мимо нас...** (III, 1, 432)

Santūriai brandaus Puškino stilistikai svetimos poetinės puošmenos. „Pavydėdami tam, kuris mirti / Ėjo pro mus", – ne retorinė figūra, o tikslus licėjistų psichologinių išgyvenimų aprašymas. Herojiška mirtis, pereinanti į istorinį nemirtingumą, neatrodė baisi – ji buvo puiki. Tuo stipresnė buvo nuoskauda, patirta dėl amžiaus. Tolstojus perteikė šiuos išgyvenimus Petios Rostovo žodžiuose *Kare ir taikoje*: „Vis tiek

* Jūs pamenat: kariauna ėjo paskui kariauną, / Su vyresniaisiais broliais atsisveikindavome / Ir į mokslų unksmę grįždavome apmaudūs, / Pavydėdami tam, kuris mirti / Ėjo pro mus...

aš negaliu nieko mokytis dabar, kai... – Petia nutilo, nukaito visas ir pratarė, – kai tėvynė pavojuje."

Poezija atsakė į viską. Ji darėsi pasiteisinimu ir nemarumo pažadu. Būtent nemarumo – toks buvo vienintelis eilių reikšmės matas Puškino aplinkoje. Puškinui buvo šešiolika metų, kai Deržavinas palaimino jį į poetus, o Delvigas žurnale *Rossijskij muzeum* 1815 metų rugsėjo numeryje sveikino jį – tik keleto spausdintų eilėraščių autorių – eilėmis:

Пушкин! Он и в лесах не укроется;
Лира выдаст его громким пением,
И от смертных восхитит бессмертного
*Аполлон на Олимп торжествующий.**

Puškinas nebuvo labai prisirišęs prie tėvų. Tačiau tokio prieraišumo poreikis, matyt, buvo nepaprastai stiprus. Tai paženklino Puškino santykius su vyresniais už jį žmonėmis. Viena vertus, kiekvieną minutę jis buvo pasiruošęs maištauti prieš autoritetą, nekentė vyresniųjų globėjiško nuolaidumo arba protegavimo. Antra vertus, jie jį traukė, jis troško jų dėmesio, jų pripažinimas buvo jam būtinas. Jis norėjo draugauti su jais. Draugystės kultas populiarus preromantizmo literatūroje: Schilleris ir Karamzinas, Rousseau ir Batiuškovas sukūrė tikrą draugystės „mitologiją". Tačiau literatūrinė tradicija duodavo tik žodį, pasakinėdavo formas, jas pripildydavo labai asmeniškas poreikis kompensuoti nuoširdaus bendravimo stoką, kurią jautė jaunuolis, nemėgęs prisiminti savo vaikystės ir šeimos.

Draugiški ryšiai su licėjistais, kaip jau kalbėjome, mezgėsi sunkiai. Tuo labiau pastebimas Puškino polinkis bendrauti su žmonėmis iš „suaugusiųjų" pasaulio: draugystė su

* Puškinas! Jis ir miškuose nepasislėps. / Lyra išduos jį garsiai dainuodama, / Ir iš mirtingųjų pakylės nemirtingąjį / Apolonas į džiūgaujantį Olimpą.

Čaadajevu ir Kaverinu, arzamasiečiais ir Karamzinu, Turgenevais ir Fiodoru Glinka.

Vertindami Puškino draugystės ryšius pagal amžiaus kriterijų, matome tris periodus. Nuo Licėjaus iki Odesos laikotarpio imtinai visi Puškino draugai už jį vyresni, labiau patyrę gyvenime, aukštesnė jų tarnybinė padėtis. Puškinas sąmoningai ignoruoja šį skirtumą. Karamzinui jis kalbėjo: „Taigi jūs teikiate pirmenybę vergijai, o ne laisvei" („Karamzinas užsiplieskė ir pavadino mane šmeižiku", XII, 306). Michailui Orlovui, 1812 metų karo didvyriui, priėmusiam Paryžiaus raktus, imperatoriaus numylėtiniui ir kareivių stabui, Kišiniovo dekabristų sąjungos lyderiui, „jis mestelėjo" „įsikarščiavęs": „Jūs samprotaujate, generole, kaip sena boba" („Puškinai, jūs man kalbate įžūlybes, saugokitės", – atsakė Orlovas").[12] Vis dėlto šio periodo draugystės ryšiai toli gražu negrindžiami lygybe. Puškino draugai – beveik visada ir jo mokytojai. Vieni jį moko pilietinio tvirtumo ir stoiškumo (Čaadajevas, Glinka), kiti – politinės ekonomijos (Nikolajus Turgenevas), treti supažindina su husarų lėbavimo paslaptimis (Kaverinas ar Molostvovas), ketvirti (Nikolajus Krivcovas) „tvirkina" propaguodami materializmą. Klausimas apie Puškino įtaką visam šiam asmenų ratui net nekyla.

1824 metais Puškinas paskyrė draugystei ketureilį, nuspalvintą kartėliu:

Что дружба? Легкий пыл похмелья,
Обиды вольный разговор,
Обмен тщеславия, безделья
*Иль покровительства позор.** (II, 1, 460)

Michailovskojėje prasideda naujas periodas – Puškiną aiškiai traukia prie bendraamžių. Šiuo metu ryšiai su licėjistais įgyja

---

* Kas yra draugystė? Lengvas pagirių karštis, / Neužgaulus pokalbis, / Tuštybės, dykinėjimo mainai / Arba globos gėda.

naują ir ypatingą vertę, stiprėja epistolinė draugystė su Viazemskiu, kuris, nors ir truputį vyresnis, bet niekaip netinka būti globėju ir nepretenduoja į šį vaidmenį. Draugu leidėju (klajojančiam po tremtis Puškinui labai reikalingos tokios paslaugos, nes jis pats negali dalyvauti dalykiniuose pokalbiuose) tampa bičiulis Pletniovas, pakeitęs garbingą globėją Gnedičių. Iš politinių sąmokslininkų Puškiną dabar domina „jaunieji": Rylejevas ir Bestuževas, iš poetų – vienmečiai: Delvigas, Baratynskis, Jazykovas.

Trečiajame dešimtmetyje tarp Puškino draugų pasirodo jaunų, pradedančių literatų vardai: Ivanas Kirejevskis, Pogodinas, Gogolis, kuris tampa artimiausiu Puškino bendradarbiu, Kolcovas ir netgi Belinskis, nors jų literatūrinės pažiūros, buitiniai ir kultūriniai įpročiai skyrėsi, patenka į Puškiną dominančių asmenų būrį. Jaunesniojo brolio bičiuliai (Naščiokinas, Sobolevskis) pasidaro ir jo bičiuliais. Draugų būrio atnaujinimas Puškinui – vienas iš amžinos gyvenimo slinkties vyriško pripažinimo bruožų.

Tarp visų Puškino pažįstamų išsiskyrė Žukovskis. Nuoširdus ir subtilus lyrikas, atvėręs poezijos skambėjimo paslaptis, turėjo ir kitą puikią savybę: jis buvo, be abejonės, pats geriausias žmogus rusų literatūroje. Gerumui, delikatumui, atjautai taip pat reikia talento, ir Žukovskis jį turėjo. Puškinas dar mokėsi Licėjuje, o Žukovskis jau buvo pripažintas poetas, ir Puškinas savo eiliuotą laišką jam (1816) pradėjo kreipiniu: „Palaimink, poete...". Šiuose žodžiuose aiškiai suvokiama distancija, skyrusi pagarsėjusio 1812 metais patriotinio eilėraščio „Pevec vo stane russkich voinov" („Dainius rusų karių stovykloje"), audringus ginčus sukėlusių romantinių baladžių autorių ir įžengusi į poezijos kelią naujoką. Tačiau Žukovskio santykiuose su pradedančiu poetu nebuvo nei globėjiškumo, kurio nepakentė Puškinas, nei jį erzinusio pamokslavimo. Žukovskis rado teisingą toną, mylinčio vyresniojo brolio toną, kai vyresnumas netrukdo lygybei. Todėl Puškino ir Žukovskio draugystė buvo tokia ilga. Tiesa, ir čia ne viskas klostėsi sklandžiai: Žukovskis retkarčiais

nukrypdavo į pamokslavimą, o paskutiniaisiais poeto gyvenimo mėnesiais nesuprato jo dvasinio gyvenimo. Puškinas taip pat neslėpė kūrybinių nesutarimų su savo vyresniuoju draugu, kartais paryškindamas juos kandžiomis epigramomis. Tačiau tarp ilgiausiai besitęsusių Puškino draugysčių Žukovskio vardas turėtų būti minimas greta Delvigo ir Puščino vardų.

Draugiški Licėjaus laikų ryšiai su Carskojė Selo husarais, su literatais arzamasiečiais – jaunais rašytojais, suburtais Karamzino „naujojo stiliaus" ir Žukovskio romantizmo vėliavų, su Karamzino šeima nepaprastai daug davė Puškino proto ir pažiūrų, visuomeninės ir literatūrinės pozicijos formavimuisi. Turėjo jie įtakos ir charakteriui. Husarų sambūryje Puškinas galėjo jaustis esąs suaugęs, pas Karamziną – įkvėpti šeimos oro, namų jaukumo, kurio jis niekada nepatyrė savo namuose. Tai, kaip netikėtai ir graudžiai Puškinas įsimylėjo Jekateriną Karamziną, moterį devyniolika metų (daugiau negu dvigubai!) už jį vyresnę, turbūt buvo nulemta būtent motinos meilės poreikio. Nėra jokio pagrindo įžiūrėti šiame jausme gilią ir paslėptą aistrą. Jurijus Tynianovas, išsamaus darbo apie Puškino „bevardę meilę" autorius, ypatingai pabrėžia, jog prieš mirtį Puškinas norėjęs pamatyti būtent ją.[13] Tačiau jei siekiame teisingai suprasti šį faktą, turime išvardyti visus žmones, kuriuos jis prisiminė tomis minutėmis.

Tas, kam teko stebėti žmones, nepraradusius sąmonės ir mirštančius nuo žaizdų, žino, kokia nelaukta jėga įsiplieskia tolimos ir, atrodytų, visai pamirštos vaikystės prisiminimai. Puškinas neprisiminė neseniai mirusios motinos, nepakvietė nei tėvo, nei brolio, nei sesers. Jis prisiminė Licėjų: „Kaip gaila, kad nėra čia dabar nei Puščino, nei Malinovskio, man būtų lengviau mirti". „Karamzina? Ar čia Karamzina?" – paklausė Puškinas.[14] Jis grįžo į Licėjaus pasaulį.

Licėjus Puškinui atstojo vaikystę. Licėjus buvo užbaigtas – vaikystė praėjo. Prasidėjo gyvenimas.

Išsiskyrimas su vaikyste ir įžengimas į „suaugusiųjų" gyvenimą Puškinui, besiveržiančiam iš Licėjaus, atrodė iškilmingai. Jis skleidėsi kaip įšventinimas į Rusų Literatūros riterių ordiną, paladino, kuris nuo šiol ieškos progos susikauti už savo Damos garbę, priesaika. Jaunuoliui, suvokusiam riteriškąją kultūrą per ironiškų Voltaire'o, Ariosto ir Tasso poemų prizmę, toks „įšventinimas" neišvengiamai vaizdavosi dvejopoje šviesoje: iškilmingoje ir netgi patetiškoje, ir parodijinėje, komiškoje, tačiau pašaipa ir patosas ne panaikino, bet paryškino vienas kitą. Licėjuje Puškinas buvo du kartus įšventintas į poetus. Pirmasis įšventinimas įvyko 1815 metų sausio 8 dieną per keliamąjį egzaminą. Iš tikrųjų Puškino ir Deržavino susitikimas nebuvo toks sąlygiškai simboliškas (ir, aišku, ne teatrališkas), kaip mes nenorom linkę jį vaizduoti, žvelgdami atgal ir žinodami, kad Licėjaus salėje tą dieną susitiko geriausias XVIII amžiaus rusų poetas, kuriam buvo likę gyventi tik pusantrų metų, ir žymiausias visų laikų rusų poetas. Deržavinas iki tol jau keletą kartų buvo „perdavęs" savo lyrą jauniesiems poetams:

Тебе в наследие, Жуковский!
Я ветху лиру отдаю;
А я над бездной гроба скользкой
*Уж преклоня чело стою.**

Puškinas vėliau aprašė šį susitikimą, derindamas humorą ir lyrizmą:

> Deržavinas atvažiavo. Jis įėjo į priemenę, ir Delvigas išgirdo, kaip jis paklausė šveicoriaus: „Kur, broleli, čia

* (Tau kaip palikimą, Žukovski! / Aš seną lyrą atiduodu; / O aš prie kapo bedugnės slidžios / Jau stoviu, galvą nulenkęs.) Г.Р. Державин, *Стихотворения*, Ленинград, 1933, с. 386.

> išvietė?". Šis proziškas klausimas nuvylė Delvigą. [...] Deržavinas buvo labai senas... Jis sėdėjo, parėmęs galvą ranka, veidas jo buvo bereikšmis; akys apsiblaususios, lūpos nukarusios. (XII, 158)

Šios eilutės parašytos beveik tuo pat metu, kaip ir senosios grafienės iš *Pikų damos* portretas: „Grafienė sėdėjo visa geltona, judindama nukarusias lūpas... Apsiblaususiose jos akyse nebuvo jokios minties" (VII, I, 240). Šis sutapimas neatsitiktinis: abu kartus Puškinas vaizduoja jau nuėjusį į praeitį XVIII amžių, tarsi sukoncentruotą vieno žmogaus veide.

Išeinančio ir pradedančio poetų susitikimo epizodas per keliamąjį egzaminą Licėjuje vargu ar padarė pritrenkiantį įspūdį amžininkams, paskendusiems kasdieninių tarnybinių, politinių, dvaro rūpesčių rutinoje. Tik artimiausi draugai, pradėję vertinti jauno poeto talentą, galėjo pajusti jo svarbą. Bet pačiam Puškinui tai buvo vienas svarbiausių jo gyvenimo įvykių. Jis jautėsi kaip pažas, įšventinamas į riterių luomą:

> Pagaliau pakvietė mane. Aš perskaičiau savo „Prisiminimus C.<arskojė> S.<elo>", stovėdamas per du žingsnius nuo Deržavino. Aš nepajėgiu aprašyti savo sielos būsenos: kai priartėjau prie eilutės, kurioje miniu Deržavino vardą, mano paaugliškas balsas suskambėjo, o širdis pradėjo plakti su svaiginančiu jauduliu...
> Nepamenu, kaip baigiau skaityti, nepamenu, kur nubėgau. Deržavinas buvo sužavėtas, jis manęs reikalavo, norėjo apkabinti mane... Manęs ieškojo, bet nerado... (XII, 158)

Antrasis įšventinimas – Puškino priėmimas į „Arzamasą", neoficialią literatūrinę draugiją, vienijusią jaunus ir valiūkiškus literatus, kurie savo humoristiniuose posėdžiuose šaipydavosi iš literatūros sentikių. „Arzamaso" nariai garbino Karamziną, į Deržaviną, kurio namuose iškilmingai rinkdavosi literatai archaistai, žiūrėjo su ironija. Puškinas buvo priimtas į „Arzamasą" 1817 metų rudenį, kada šioje draugijoje

prasidėjo tarpusavio nesutarimai. Priėmimas į „Arzamasą" Puškinui buvo prasmingas: visuomenė pripažino, kad jis priklauso literatūrai. Įstojimas į jaunų literatų – romantikų, pašaipūnų, „praėjusio amžiaus" persekiotojų – kovos būrį užbaigė vaikystės periodą ir mokslo metus. Jis pasijuto esąs įleistas į visuotinai pripažintų poetų sambūrį.

1 Visos datos nurodomos pagal senąjį stilių.

2 Puškino protėvis buvo ne negras, bet arapas, t.y. etiopas, abisinas. Jo pasirodymas Petro I dvare galbūt sietinas su gilesnėmis priežastimis, negu paplitusi XVIII amžiaus pradžios Europoje mada turėti pažus arapus: Turkų imperijos sutriuškinimo planuose, kuriuos brandino Petras I, buvo svarbūs ryšiai su Abisinija, krikščioniška šalimi, esančia strategiškai svarbiame rajone, neramaus Turkijos egiptietiško flango užnugaryje. Tačiau užsitęsęs Šiaurės karas sugriovė šiuos planus.

3 П. Вяземский, *Старая записная книжка*, Ленинград, 1929, с. 114.

4 Ypač tai pastebima tais retais atvejais, kai literatūrinė tradicija vertė poezijoje imtis vaikystės temos. Antai licėjaus laikų „Eiliuotame laiške Judinui" Puškinas piešia realaus Zacharovo kaimo peizažo, su kuriuo jį rišo vaikystės prisiminimai, bruožus. Tačiau paveikslas autoriaus, kuris svajoja prie Horacijaus ir La Fontaine'o, su kastuvu triūsia savo sode, nuosavam name prie bendro taikaus kaimiškų valgių stalo su bokalu rankose sutinka kaimynus, žinoma, yra visiškai sąlygiškas ir neturi nieko asmeniško: Puškinas buvojo Zacharjine nuo 1806 iki 1810 metų, t.y. tarp septintųjų ir vienuoliktųjų savo gyvenimo metų, ir jo elgesys, aišku, skyrėsi nuo šios literatūrinės pozos. Retas realių vaikystės įspūdžių atgarsių atvejis – eilėraštis „Sapnas" (1816). Tačiau ir čia minima ne motina, bet auklė: «Ах, умолчу ль о мамушке моей...» („Ach! ar aš močiutės neminėt galiu...")

5 *Русский архив*, 1897, № 5. с. 89–90.

6 Б.Л. Модзалевский, *Пушкин под тайным надзором*, изд. 3-е, Ленинград, 1925, с. 36.

7 Б. Томашевский, *Пушкин*, кн. 1 (1813–1824), Москва–Ленинград, 1956. с. 40–41.

8 *А.С. Пушкин в воспоминаниях современников*, в. 2–х т., т. I, Москва, 1974, с. 82–83.

[9] Ibid., c. 74.

[10] Kalbama apie ypatingą pramuštgalviškumą. Caras skundėsi Licėjaus direktoriui Engelhardtui: „Tavo auklėtiniai... skina per tvorą mano alyvinius obuolius, muša sargus" (*А.С. Пушкин в воспоминаниях современников*, т. I, с. 91). Tai, kad obuoliai buvo caro, teikdavo jiems ypatingo skonio, o žygiui – pavojingumo.

[11] Ibid., c. 81.

[12] Ibid., т. I, c. 351.

[13] Ю.Н. Тынянов, «Безымянная любовь», in Ю.Н. Тынянов, *Пушкин и его современники*, Москва, 1968, с. 217.

[14] *А.С. Пушкин в воспоминаниях современников*, т. II, с. 332–349.

Antras skyrius

Peterburgas
1817–1820

Licėjus tapo gimtaisiais namais. Ateis laikai, kada Namai Puškinui pasidarys pačių slapčiausių jausmų ir svarbiausių Kultūros vertybių simbolis. Tada gyvenimo kelio prasmė skleisis kaip *sugrįžimas namo*. Įvykių Senato aikštėje ketvirtųjų metinių proga, 1829 metų gruodžio 14-ąją, Puškiną nenumaldomai patraukė namo – jis išvyko į Carskojė Selo. Tada pradėtame ir neužbaigtame eilėraštyje vyrauja sugrįžimo vaizdai. Neatsitiktinai net eilėraščio pavadinimas „Vospominanija v Carskom Sele" („Prisiminimai Carskojė Selo"[1]) grąžina į atmintiną egzaminą Licėjuje:

Воспоминаньями смущенный,
Исполнен сладкою тоской,
Сады прекрасные, под сумрак ваш священный
Вхожу с поникшею главой.
Так отрок библии, безумный расточитель,
До капли истощив раскаянья фиал,
Увидев наконец родимую обитель,
*Главой поник и зарыдал.** (III, 1, 189)

---

* Sujaudintas prisiminimų, / Sklidinas saldaus ilgesio, / Puikieji sodai, į jūsų prieblandą šventą / Žengiu nusvirusia galva. / Taip Biblijos jaunuolis, beprotis švaistūnas, / Iki paskutinio lašo išeikvojęs atgailavimo taurę, / Pagaliau išvydęs gimtąjį būstą, / Nusiminęs pradėjo raudoti.

Jaunystėje Puškinui Namai (Licėjus, Peterburgas) – celė ir nelaisvė. Buvimas juose prievartinis, o pabėgimas – geidžiamas. Už Namų sienų matosi erdvė ir laisvė. Kol Puškinas Licėjuje, erdve dingojasi Peterburgas, kai jis Peterburge, – kaimas. Šie vaizdiniai paženklins netgi Pietų tremtį, kuri poeto sąmonėje, mums netikėtai, kartais atsiskleis ne kaip ištrėmimas, o kaip savanoriškas pabėgimas iš nelaisvės į laisvę. O skaitytojui ir pačiam sau Puškinas pasirodys kaip Bėglys, savanoris Tremtinys. Kartais šis paveikslas, atkeliavęs iš Europos romantizmo įvaizdžių arsenalo, turės realų biografinį turinį, ir eilėse:

Презрев и голос <?> укоризны,
И зовы сладостных надежд,
Иду в чужбине прах отчизны
*С дорожных отряхнуть одежд** (II, 1, 349)

slypėjo realūs planai „paimti tylutėliai lazdą ir skrybėlę ir važiuoti pasižiūrėti į Konstantinopolį“ (XIII, 86). Tačiau dažniau prieš mus poetinis supratimas, transformuojantis realybę. Gyvenimo prozoje – tremtis į Pietus, eilėse:

Искатель новых впечатлений,
*Я вас бежал, отечески края...*** (II, 1, 147)

Poezijoje Licėjus – apleistas vienuolynas, Peterburgas – puikus ir viliojantis pabėgimo tikslas. Realiame gyvenime viskas kitaip: poeto tėvai persikrausto į Peterburgą, ir Puškinas sugrįžta iš Licėjaus namo; įdomu, kad namai Kolomnoje „prie Pokrovo“, Fontankoje Klokačiovo name, ir apskritai visi šio pakraščio, kur, kaip sakė Gogolis, „viskas tyla ir išėjimas į

---

* Nepaisydamas priekaištaujančio balso, / Ir saldžių vilčių vilionių, / Svečioj šaly einu tėvynės dulkes / Nupurtyti nuo kelionės rūbų –

** Naujų įspūdžių ieškotojas, / Aš bėgau nuo jūsų, gimtieji laukai...

atsargą", įspūdžiai, atsiliepę vėliau *Namelyje Kolomnoje* ir *Variniame raitelyje*, Puškino 1817–1820 metų poezijoje neegzistuoja; iš Licėjaus Puškinas rašė eiliuotus laiškus seseriai – Peterburgo periodo poezijoje nei sesuo, nei kokios nors kitos susijusios su „namais" temos neminimos.

Peterburge Puškinas gyveno nuo 1817 metų birželio pradžios (birželio 9-ąją Licėjuje įvyko išleistuvių aktas, to paties mėnesio II-ąją jis jau buvo Peterburge) iki 1820 metų gegužės 6-osios, kai jis išvažiavo Carskojė Selo keliu į Pietų tremtį. Karinės tarnybos planus, kuriuos Puškinas brandino vaizduotėje, teko pamiršti: tėvas, bijodamas išlaidų (tarnyba gvardijoje reikalavo didelių pinigų), privertė pasirinkti civilio gyvenimą. Puškinas buvo priimtas į Užsienio reikalų kolegiją ir birželio 13-ąją prisiekė (tą pačią dieną kaip ir Kiuchelbekeris ir Gribojedovas).

Peterburgas įsuko Puškiną į savo verpetą. Apsirengęs plačiu juodu fraku su nenusklembtais skvernais (toks frakas vadinosi *à l'américaine*; demonstratyvus jo grubumas reiškė didžiausią prašmatnų rafinuotumą) ir su plačia skrybėle à la bolivar (šios skrybėlės kraštai „tokie platūs, kad neįmanoma buvo įeiti pro siauras duris, jos nenusiėmus"[2]) jis skuba atsiimti tai, ką prarado per priverstinę šešerių metų vienatvę.

Puškino gyvenime buvo periodų, kada knyga pakeisdavo mėgiamą draugiją, o vienatvė ir minties sutelkimas pasidarydavo geriausia veikla. 1817–1820 metai visai kitokie. Ir ne tik todėl, kad neišeikvotos jauno poeto jėgos audringai ieškojo kur save dėti. Kartu su jomis kunkuliavo ir šėlo jaunoji Rusija. Tie metai Rusijos istorijoje turi ypatingą, nė su kuo nepalyginamą fizionomiją. Laiminga karo su Napoleonu baigtis pažadino visuomenėje savo galios jausmą. Rodėsi, kad visuomenės aktyvumo niekas nebebandys užgniaužti. Jaunuoliai troško veiklos ir tikėjo, kad Rusijoje ji galima. Nors jau ryškėjo konfliktas su vyriausybe ir „seniais", bet dar niekas netikėjo, kad jis tragiškai baigsis. Būdingas laiko bruožas – noras suvienyti pastangas. Net knygos skaitomos drauge, nors knygų skaitymas kultūros istorijoje tradiciškai

siejamas su atsiskyrėliškumu. XVIII amžiaus pradžioje Antiochas Kantemiras rašė apie skaitymą:

...запруся
*В чулан, для мертвых друзей – живущих лишуся.**

Devynioliktojo amžiaus antrojo dešimtmečio pabaigos – trečiojo pradžios Rusijoje skaitymas – draugiško bendravimo forma; kartu skaito taip pat, kaip ir galvoja, ginčijasi, geria, aptarinėja vyriausybės programas arba teatro naujienas. Puškinas, kreipdamasis į husarą Jakovą Saburovą, gretina

...с Кавериным гулял,
Бранил Россию с Молоствовым,
*С моим Чедаевым читал.*** (II, 1, 350)

P. Kaverinas – getingenietis, husaras, lėbautojas ir dvikovų dalyvis, Gerovės Sąjungos narys. Jis „linksminosi" (t.y. lėbavo) ne tik su Puškinu, bet ir „šaudė kamštį į lubas" su Oneginu madingame Talon restorane Nevos prospekte. P. Molostvovas – leibhusaras, originalas ir liberalas. Skaitymui taip pat reikia kompanjono, kaip ir pasilinksminimui arba pokalbiui. Tokio skaitymo ypatumus puikiai iliustruoja dekabristo Ivano Jakuškino pasakojimas. Jis susipažino su pulkininku Pavelu Grabbe 1818 metais. Jiems besikalbant tarnas atnešė Grabbei husaro uniformą: dolomaną ir mentiką – šis ruošėsi į priėmimą pas Arakčejevą.

> Pokalbis sukosi apie senovės istorikus. Tuo metu mes aistringai mėgom senuosius: Plutarchas, Titas Livijus, Ciceronas, Tacitas ir kiti buvo kiekvieno mūsų beveik parankinės knygos. Grabbe taip pat mėgo senovės istorikus.

---

* ...užsirakinsiu / Kamaroje, vardan mirusių draugų – gyvų neteksiu.

** ...Su Kaverinu linksminausi, / Keikiau Rusiją su Molostvovu, / Su Čedajevu skaičiau.

Ant mano stalo gulėjo knyga. Iš jos aš perskaičiau Grabbei keletą Bruto laiškų Ciceronui, kuriuose pirmasis, nusprendęs veikti prieš Oktavijų, priekaištauja antrajam dėl silpnadvasiškumo. Skaitant Grabbe pastebimai įsikarščiavo ir pasakė savo žmogui, kad jis niekur nevažiuos iš kiemo, ir mes su juo pietavome kartu; paskui jis jau niekada nesilankė pas Arakčejevą.[3]

Noras draugauti, būti kartu, broliškai vienytis – esminė tų metų Puškino elgesio ypatybė. Energija, su kuria jis jungiasi prie įvairių literatūrinių ir draugiškų sambūrių, stebina. Reikia pabrėžti vieną įdomų bruožą: kiekvienas būrelis, traukęs Puškino dėmesį, turi savitą literatūrinį ir politinį veidą, į jį įeina žmonės, apšaudyti literatūriniuose ginčuose arba paženklinti randais kare; jų skoniai ir požiūriai jau susiformavę, sprendimai ir tikslai kategoriški. Paprastai buvo galima dalyvauti tik viename būrelyje. Puškinas tarp jų išsiskiria kaip ieškantis tarp suradusių. Ne vien amžius čia kaltas, bet ir visą laiką būdingas Puškinui – kol kas dar stichiškas – bet kokio vienpusiškumo vengimas: įeidamas į kurią nors draugiją jis taip pat lengvai, kaip Licėjaus metų lyrikoje įvaldydavo rusų poezijos stilius, prisitaiko prie dominuojančio būrelio stiliaus, jo dalyvių elgesio ir kalbėjimo būdo. Bet juo tobulesnis viename ar kitame Licėjaus laikotarpio eilėraštyje susiklosčiusių stiliaus, žanro normų pajutimas, tuo ryškesnė jame Puškino individualybė. Panašiai 1817–1820 metais poetas formavo ir savo asmenybę. Nepaprastai lengvai suvokdamas „žaidimo sąlygas", galiojančias vienoje ar kitoje draugijoje, įsijungdamas į draugiško bendravimo stilių, siūlomą pašnekovo-globėjo, Puškinas neišnyksta tarp svetimų charakterių ir normų. Jis ieško *savęs*.

Puškino sugebėjimas keistis, pereinant iš vieno sambūrio į kitą, bendrauti su visiškai skirtingais žmonėmis ne visada susilaukdavo dekabristų pritarimo. Net artimas draugas Puščinas rašė:

Puškinas, liberalus savo pažiūromis, turėjo kažkokį apgailėtiną įprotį elgtis priešingai savo kilniam charakteriui ir labai dažnai piktindavo mane ir apskritai mus visus tuo, kad mėgo, pavyzdžiui, sukinėtis prie orkestro aplink Orlovą, Černyšovą, Kiseliovą ir kitus <...> Sakai, būdavo: „Ko tu, mielas drauge, prasidedi su šiais žmonėmis: nė vienas iš jų tavęs neužjaus ir pan." Jis kantriai išklausys, pradės kutenti, glėbesčiuotis, taip visada elgdavosi, kai truputį sutrikdavo. Netrukus, žiūrėk, – Puškinas vėl su tuometiniais liūtais![4]

A.F. Orlovas – dekabristo brolis, – neseniai persiritęs per trisdešimt, Jekaterinos laikų didiko sūnus, pradėjęs karinę tarnybą prie Austerlico (auksinis kardas „už drąsą"), septynis kartus sužeistas Borodino lauke, trisdešimties metų būdamas gavęs generolo majoro laipsnį, raitelių gvardijos pulko vadas, imperatoriaus numylėtinis, galėjo apie daug ką papasakoti. A. Černyšovas, metais už Orlovą jaunesnis, taip pat buvo daug patyręs gyvenime: šis generolas adjutantas ilgas valandas praleido kalbėdamasis su Napoleonu, puikiai pažino visą prancūzų imperatoriaus aplinką, todėl jis buvo įdomus pašnekovas. Pavelas Kiseliovas – protingas ir apsukrus garbėtroška, sparčiai darantis karjerą, ką tik, sulaukęs trisdešimt vienerių metų, pakeltas į generolus majorus, žmogus, sugebėjęs vienu metu būti artimiausiu imperatoriaus Aleksandro patikėtiniu ir geriausiu Pestelio draugu. Visi jie kaip ir kiti Aleksandro laikų veikėjai nevengė „teisėtai laisvų" idėjų, visi trys vėliau virto klestinčiais biurokratais.

Tačiau būtent šis Puščino paliudijimas leidžia tvirtinti, jog šioje aplinkoje Puškinas buvo ne susižavėjęs berniukas, bet įdėmus stebėtojas. Kiseliovo nesugebėjo perprasti netgi įžvalgusis Pestelis, patikėjęs jo draugystės ir laisvamaniškumo nuoširdumu ir sumokėjęs už tai savo gyvybe, o dvidešimtmetis Puškinas rašė apie jį eiliuotame laiške A.F. Orlovui:

На генерала Киселева
Не положу своих надежд,
Он очень мил, о том ни слова
Он враг коварства и невежд...
...Но он придворный: обещанья
*Ему не стоят ничего.** (II, 1, 85 ir 561)

Licėjuje Puškinas, už akių išrinktas į „Arzamasą" ir gavęs ten Svirplio vardą, veržėsi realiai dalyvauti šio sambūrio veikloje. Tačiau kai šis troškimas išsipildė, literatūrinė „Arzamaso" orientacija Gerovės Sąjungos formavimosi epochoje atrodė kaip anachronizmas. 1817 metų vasarį–balandį į „Arzamasą" įstojo Nikolajus Turgenevas ir Michailas Orlovas, o rudenį – Nikita Muravjovas. Visi jie buvo aktyvūs konspiracinių politinių grupių nariai, visi laikė literatūrą ne savaimine vertybe, o tik politinės propagandos priemone. Suaktyvėjo ir „senųjų" arzamasiečių Piotro Viazemskio, Deniso Davydovo politiniai interesai. Įdomus 1817 metų rugsėjo 29 dienos įrašas N. Turgenevo dienoraštyje: „Užvakar buvo Arzamasas. Netikėtai mes nukrypome nuo literatūros ir pradėjome kalbėti apie vidaus politiką. Visi pritaria būtinybei panaikinti vergiją."[5]

„Arzamasas" nebuvo pasiruošęs politinei veiklai ir iširo. Tačiau, matyt, būtent čia Puškinas suartėjo su Nikolajumi Turgenevu ir Michailu Orlovu, kurie šiuo laikotarpiu užtemdė ankstesnes literatūrines simpatijas ir draugystes. Karamzinas, Žukovskis, Batiuškovas – kovotojai už kalbos grakštumą ir „naują stilių", literatūrinių susirėmimų su „Beseda" didvyriai – nublanko laisvės ir pilietinių dorybių skelbėjų akivaizdoje.

Ypatingą vaidmenį Puškino gyvenime suvaidino Nikolajus Turgenevas. Jis buvo dešimčia metų vyresnis už Puškiną.

---

* Iš generolo Kiseliovo / Nieko nesitikiu, / Jis labai mielas, nieko neprikiši / Jis klastos priešas <autografo švarraštyje konkrečiau: „tironų", – *J. L.*> ir nemokšų... / ...Bet jis rūmų žmogus: pažadus / Jis lengvai dalina.

Paveldėjęs iš tėvo masono rūsčius etinius principus ir gilų religingumą, Turgenevas derino tvirtą, „sausą", linkusį į doktrinas protą ir egzaltuotą, nors truputį ir knyginę meilę Rusijai ir rusų liaudžiai. Kova su vergija („chamiškumu", anot jo specifinio politinio leksikono) buvo idėja, kuriai jis liko ištikimas visą gyvenimą. Jo vyresnis brolis Aleksandras buvo švelnaus būdo ir jo liberalizmas pasireikšdavo pirmiausia kaip pakantumas, noras suprasti kito požiūrį, o Nikolajus Turgenevas buvo nekantrus, reikalavo iš žmonių bekompromisiškumo, jo sprendimai buvo griežti, kalbėdavo pašaipiai ir kategoriškai. Čia, Turgenevo bute, Puškinas buvo nuolatinis svečias. Politinės Turgenevo pažiūros tuo metu iš esmės sutapo su Gerovės Sąjungos, į kurią jis įstojo antroje 1818 metų pusėje, nuosaikiojo sparno nuotaikomis. Jis tikėjosi, kad valstiečius išlaisvinti padės vyriausybė.

Gerais caro ketinimais jau niekas netikėjo. Bet Gerovės Sąjungos nariai vylėsi, kad Aleksandras I norom nenorom turėsiąs nusileisti pažangiosios visuomenės spaudimui. Todėl Gerovės Sąjunga manė, jog Rusijoje būtina sukurti viešąją nuomonę, kuriai politiniai sąmokslininkai vadovautų per literatūrą ir publicistiką. Taigi literatūrai buvo skiriamas pagalbinis vaidmuo. Grynai meninės problemos Turgenevą menkai jaudino. 1819 metais jis rašė: „Iš kur rusas gali pasisemti reikalingų pilietiškumo taisyklių? Mūsų literatūra iki šiol apsiriboja beveik vien poezija. Prozos kūriniai politikos dalykų nenagrinėja." Ir toliau: „Poezija ir apskritai dailioji literatūra negali pripildyti mūsų sielos."[6]

Getingeno universiteto auklėtinis, diplomatas ir valstybės veikėjas, knygos apie politinę ekonomiją autorius N. Turgenevas žiūrėjo į poeziją truputį iš aukšto, darydamas išimtį tik agitacinei, naudingai, politinei lyrikai. Šias pažiūras jis stengėsi įskiepyti ir Puškinui. Jam visiškai pritarė ir jo jaunesnysis brolis Sergejus, savo dienoraštyje svarstęs:

> Žukovskis rašė man, iš portreto matąs, kad mano akyse švyti liberalios idėjos. Jis – poetas, tačiau aš jam pasakysiu

tiesą: jo talentas nueis niekais, jeigu ne tam, kas liberalu, jis jį paskirs. Tik tokiomis eilėmis galima dabar pelnyti nemirtingumą... Man vėl rašo apie Puškiną kaip apie besiskleidžiantį talentą. Ach, tegu paskuba sužadinti jame liberalumą, kad užuot apraudojęs save, parašytų pirmąją giesmę: *Laisvei.*[7]

Eleginė poezija, kuriai Turgenevai kaip ir daugelis dekabristų nepritarė, vadinama „savęs apraudojimu". Turgenevo įtaka ryški Puškino eilėraštyje „Kaimas". Šiuo atžvilgiu iškalbinga ir odės „Laisvė" pradžia – demonstratyvus meilės poezijos atsisakymas ir kreipimasis į laisvę mylinčią Mūzą. Nereikia, žinoma, suprasti šios įtakos pernelyg tiesmukai – meilės poezijos pasmerkimas ir jos priešinimasis politinei poezijai buvo beveik absoliutus dekabristų ir jiems artimuose sluoksniuose. Viazemskis, ėjęs kitu, visai savitu keliu, eilėraštyje „Negodovanije" („Pasipiktinimas") išreiškė šią mintį labai panašiais įvaizdžiais:

И я сорвал с чела, наморщенного думой,
Бездушных радостей венок...
...Мой Аполлон – негодованье!
При пламени его с свободных уст моих
Падет бесчестное молчанье
*И загорится смелый стих.**

Puškino eilėraštyje:

Приди, сорви с меня венок,
Разбей изнеженную лиру...
Хочу воспеть Свободу миру,
*На тронах поразить порок.*** (II, 45)

* Ir aš nuplėšiau nuo kaktos, raukšlėtos nuo minčių, / Besielių džiaugsmų vainiką... / ...Mano Apolonas – pasipiktinimas! / Jam liepsnojant, mano laisvas lūpas / Paliks negarbingas tylėjimas / Ir įsižiebs drąsios eilės.

** Ateik, nuplėšk vainiką nuo manęs, / Sulaužyk lepią lyrą... / Noriu apdainuoti Laisvę pasauliui, / Sostuose nugalėti ydą.

Odę „Laisvė" sieja su Nikolajaus Turgenevo idėjomis ne tik meilės ir politinės poezijos priešprieša, bet ir daug kitų idėjų, požiūris į Prancūzijos revoliuciją ir Rusijos patvaldystę. Odė „Laisvė" išreiškė Gerovės Sąjungos politines koncepcijas ir Turgenevo pažiūros joje atsispindėjo tiesiogiai.[8]

Turgenevas buvo rūstus moralistas – ne viskas Puškino elgesyje ir Puškino poezijoje jam patiko. Aštrūs Puškino išpuoliai prieš vyriausybę, epigramos ir lengvabūdiškas požiūris į tarnybą (Turgenevas užėmė atsakingus postus ir Valstybės taryboje ir Finansų ministerijoje ir žiūrėjo į tarnybą labai rimtai) vertė jį „barti ir gėdinti" Puškiną. Aleksandro Turgenevo žodžiais, jis „ne kartą leisdavo pajusti" Puškinui, „kad negalima imti atlyginimo nieko neveikiant ir keiksnoti tą, kuris jį duoda", o priekaištai poetui „už jo tuometines epigramas ir kt. prieš vyriausybę" kartą kalbantis Turgenevų bute buvo tokie aštrūs, kad Puškinas iškvietė Nikolajų Turgenevą į dvikovą, tiesa, tuoj pat apsigalvojo ir atsiprašęs kvietimą atsiėmė.[9]

Turgenevas nebuvo vienintelė jungianti grandis tarp Puškino ir Gerovės Sąjungos. Matyt, 1817 metų rudenį Puškinas susipažino su Fiodoru Glinka. Glinka buvo kilęs iš neturtingos, bet senos Smolensko bajorų giminės. Nedidelio ūgio, pasiligojęs nuo vaikystės, jis buvo nepaprastai narsus karys (visa jo krūtinė buvo nusagstyta Rusijos ir kitų valstybių ordinais) ir be galo mylėjo žmones. Netgi Speranskis, tarp Arakčejevo tipo veikėjų pats atrodęs labai jausmingas, priekaištavo Glinkai už netinkantį rusų tikrovei jautrumą sakydamas: „Kapinėse visų neapraudosi!" Glinka buvo pagarsėjęs literatas ir labai aktyvus pirmųjų slaptų dekabristų organizacijų dalyvis. Būdamas tuo pat metu vienas iš Gerovės Sąjungos vadų ir Peterburgo karinio generalgubernatoriaus Miloradovičiaus adjutantas ypatingiems reikalams Glinka teikė svarbias paslaugas slaptoms draugijoms, taip pat pasistengė, kad 1820-aisiais būtų palengvinta Puškino dalia.

1819 metais Glinka buvo išrinktas Peterburgo „Volnoje obščestvo liubitelej rossijskoj slovesnosti" („Laisvosios rusų

literatūros mėgėjų draugija“) pirmininku, kuriam buvo lemta suvaidinti ypatingą vaidmenį vienijant dekabristinės pakraipos literatus. Puškinas patyrė stiprų Glinkos – nepaprastai tyros sielos ir tvirto žmogaus – asmenybės poveikį. Tam tikra prasme Glinka įtraukė Puškiną į legalią veiklą, kuriai slapta vadovavo konspiracinės draugijos. Ryškėja ir kiti Puškino bei Gerovės Sąjungos sąlyčio taškai. Dar Licėjuje Puškinas susipažino su Nikita Muravjovu. Kai 1817 metais, Muravjovui įstojus į „Arzamasą“, ši pažintis atsinaujino, Muravjovas jau buvo vienas pirmosios slaptos dekabristų organizacijos – Gelbėjimo Sąjungos – vadų. Matyt, jo dėka Puškinas dalyvavo tuose Gerovės Sąjungos posėdžiuose, kurie nebuvo griežtai konspiraciniai, o turėjo plėsti draugijos poveikio sferas. Po daugelio metų rašydamas dešimtąjį *Eugenijaus Onegino* skyrių Puškinas pavaizdavo tokį posėdį:

Витийством резким знамениты,
Стирались члены сей семьи
У беспокойного Никиты,
У осторожного Ильи.
Друг Марса, Вакха и Венеры,
Им резко Лун<ин> предлагал
Свои решительные меры
И вдохновенно бормотал.
Читал сво<и> Ноэли Пу<шкин>,
Мела<нхолический> Як<ушкин>,
Казалось, молча обнажал
*Цареубиственный кинжал.** (VI, 524)

Į šias eilutes ilgai buvo žiūrima kaip į poetinės išmonės vaisių:

* Pagarsėję aštria iškalba / Rinkosi šios šeimos nariai / Pas neramųjį Nikitą, / Pas atsargųjį Iljų. / Marso, Bakcho ir Veneros draugas, / Lun<inas> jiems griežtai siūlė / Savo ryžtingas priemones / Ir įkvėptai murmėjo. / Skaitė savo Noeles Pu<škinas>, / Mela<ncholiškas> Jak<uškinas>, / Rodėsi, tylėdamas apnuogino / Carui mirtiną kinžalą.

Puškino dalyvavimas tokiuose posėdžiuose atrodė neįmanomas. Tačiau 1952 metais Milica Nečkina išspausdino dekabristo I.N. Gorstkino parodymus tardymo metu. Gorstkinas pasakojo (reikia, žinoma, atsižvelgti į suprantamą dėl taktinių sumetimų jo norą sumenkinti aprašomų susitikimų svarbą):

> Rinkdavosi iš pradžių noriai, vėliau vargais negalais susirinkdavo koks dešimt žmonių, aš buvau du ar tris kartus pas k<unigaikštį> Ilją Dolgorukį, kuris buvo, berods, vienas svarbiausių tuo metu. Pas jį Puškinas skaitydavo savo eiles, visi žavėjosi jų aštrumu, pasakodavo visokias nesąmones, skaitė, kiti šnibždėdavosi ir viskas, bendro pokalbio niekur niekada nebūdavo <...> apsilankydavau aš ir pas Nikitą Muravjovą, čia sutikdavau dažnokai asmenis, anaiptol nepriklausančius draugijai.[10]

Strofoje paminėtus Luniną ir Jakuškiną – svarbius dekabristų judėjimo veikėjus – Puškinas taip pat pažinojo: su Luninu jis susipažino 1818 metų lapkričio 19-ąją per Batiuškovo, vykstančio į Italiją, palydėtuves ir taip susidraugavo, kad 1820 metais prieš Luninui išvykstant nusikirpo sau atminčiai jo plaukų sruogą; su Jakuškinu Puškiną supažindino Čaadajevas. Taigi Puškino ryšių su dekabristais vaizdas darosi aiškus. Kad jį užbaigtume, aptarsime dar vieną klausimą.

Jau kalbėjome apie tai, kad Gerovės Sąjungos moralinis idealas buvo herojiškai asketiškas. Tikras pilietis suvokiamas kaip rūstus herojus, vardan visuotinės gerovės atsisakęs laimės, linksmybių, draugiškų puotų. Kupinas meilės tėvynei jausmo, jis neeikvoja savo sielos galių meilės malonumams. Ne tik dailioji erotinė poezija, bet ir Žukovskio elegijos apie „nežemišką" meilę smerktinos: jos suminkštinančios piliečio sielą ir esančios nenaudingos kovoje už Laisvę. Rylejevas rašė:

Любовь никак нейдет на ум:
Увы! моя отчизна страждет, –

Душа в волненьи тяжких дум
*Теперь одной свободы жаждет.**

Vasilijus Rajevskis vėliau Kišiniove, jau sėdėdamas Tiraspolio tvirtovėje, ragino Puškiną:

*Любовь ли петь, где брызжет кровь.***

Herojinė pasiaukojimo etika, supriešinusi pilietį ir poetą, herojų ir įsimylėjėlį, Laisvę ir Laimę būdinga daugeliui laisvės gerbėjų – nuo Robespierre'o iki Schillerio. Tačiau buvo ir kitokių etinių pažiūrų: XVIII amžiaus Švietimas kovodamas su krikščioniškuoju asketizmu sukūrė kitokią Laisvės koncepciją. Laisvė ne priešpriešinama Laimei, bet sutampa su ja. Tikrai laisvas žmogus – tai verdančių aistrų, išlaisvintų vidinių galių žmogus, įžūliai trokštantis ir siekiantis geidžiamo, poetas ir meilužis. Laisvė – tai beribis, besiveržiantis per kraštus gyvenimas, o savanoriškas apsiribojimas – dvasinės vergovės apraiška. Laisva visuomenė negali remtis pavienės asmenybės asketizmu, pasiaukojimu. Priešingai, būtent ji garantuoja asmenybei negirdėtą pilnatvę ir sklaidą.

Puškinas buvo nepaprastai tvirtai ir organiškai suaugęs su XVIII amžiaus Švietimo epochos kultūra. Šiuo požiūriu iš XIX amžiaus rusų rašytojų su juo galima sulyginti tik Gerceną. Puškino gyvenimo meilėje neįmanoma atskirti asmeninio temperamento nuo teorinės pozicijos. Būdinga, kad beveik kartu su ode „Laisvė", išreiškusia herojiško asketizmo koncepciją, Puškinas parašė madrigalą Golycinai „Krajev čiužich neopytnyj liubitel'" („Kraštų svetimų neįgudęs mėgėjas..."), kuriame kaip lygiaverčiai pavaizduoti du kilnūs žmogaus idealai:

---

* Negaliu galvoti apie meilę: / Deja! mano tėvynė kenčia, – / Siela, apimta sunkių minčių, / Dabar vien laisvės trokšta.

** Argi apie meilę dainuosi ten, kur kraujas trykšta.

...гражданин с душою благородной,
*Возвышенной и пламенно свободной**

ir

...женщина – не с хладной красотой,
*Но с пламенной, пленительной, живой.*** (II, 1, 43)

Abu jie yra laisvi.

Toks požiūris sąlygojo ir poeto elgesį. Nuolatinė aistrų įtampa Puškinui reiškė ne pasidavimą temperamentui, o sąmoningą gyvenimo programą. Meilė buvo tarsi nenutrūkstančio gyvenimiškojo degimo ženklas, o Išdaiga ir Tingėjimas – nepaklusnumo stingdančiai valstybinio biurokratizmo disciplinai sąlyginė išraiška. Jie buvo priešinami solidžiai praktiško Peterburgo tvarkai, įsigalėjusioms padorumo normoms ir neigė rimtą požiūrį į visą valstybinių verčių pasaulį. Tačiau tuo pat laiku jie kirtosi ir su dekabristų etikos pilietinio patoso rimtumu.

Riba, skyrusi dekabristus ir artimus jiems liberalaus jaunimo sluoksnius, dalijo į dvi dalis ir etikos sferą, ir natūralių gyvenimo, buities įpročių sritį, kasdieninio gyvenimo stilių. Filantropas ir nesavanaudis Fiodoras Glinka užuot klojęsis antklode apsiklodavo apsiaustu ir, jei reikdavo išpirkti į laisvę kokį nors baudžiauninką artistą, atsisakydavo arbatos ir gerdavo tik virintą vandenį. Jo lozungas buvo rūstus skurdas ir darbas.

Delvigas ir Baratynskis taip pat buvo neturtingi:

Там, где Семеновский полк, в пятой роте, в домике низком,
Жил поэт Баратынский с Дельвигом, тоже поэтом.
Тихо жили они, за квартиру платили не много,
*В лавочку были должны, дома обедали редко.****

---

* ...pilietis kilnios sielos, / Taurios ir liepsningai laisvos.

** ...moteris – ne šaltas grožis, / Bet ugningas, kerintis, gyvas.

*** Ten, Semionovskio pulke, penktoje kuopoje, žemame namelyje, / Gyveno poetas Baratynskis su Delvigu, taip pat poetu. / Tyliai gyveno jie, už butą mokėjo nedaug, / Buvo skolingi krautuvėlei, namie retai pietavo.

Tačiau jų lozungas buvo linksmas skurdas ir tingėjimas. Delvigui, Baratynskiui ir jų aplinkos poetams linksminimasis tebuvo literatūrinė poza: Baratynskis, gyvenime melancholikas, parašė poemą „Puotos", šlovinančią nerūpestingas pramogas. Pasišventėlis svajotojas poezijoje Žukovskis buityje buvo linksmesnis ir santūresnis negu hedonistas poezijoje ir didelis nevykėlis gyvenime Batiuškovas. O Puškinas padarė „poetišką" elgesį realaus elgesio norma. Poetiški pokštai ir „maištingumas" buityje pasidarė įprastas jo elgesio bruožas.

Supantys Puškiną globėjai ir mokytojai – pradedant Karamzinu ir baigiant Nikolajumi Turgenevu – negalėjo suprasti, kad jis tiesia naują *savo* kelią: jų požiūriu, jis tik išklysdavo iš teisingo kelio. Puškino talento spindesys akino, ir vyresniosios kartos poetai, visuomenės ir kultūros veikėjai manė, kad jų pareiga – išsaugoti jį Rusijai. Jie galvojo, kad būtina nukreipti šį talentą įprastu ir suprantamu keliu. Neįprasta atrodė lengvapėdiška. Aplink Puškiną buvo daug geranorių, bet labai mažai jį suprantančių žmonių. Puškinas pavargdavo nuo pamokymų, nuo to, kad jį vis dar laiko berniuku, ir kartais visų pykčiui pabrėždavo savo elgesio berniokiškumą.

Žukovskis kalbėjo Arzamase: „Svirplys, įsitaisęs išdaigų plyšelyje, iš ten šaukia, kaip eilėse: „aš tinginiauju!" (būdingas įsitikinimas, jog „eilėse" galima taip elgtis, kaip gyvenime draudžiama).[11] Aleksandras Turgenevas, jo žodžiais tariant, kiekvieną dieną barė Puškiną už „tingėjimą ir nesirūpinimą savo išsilavinimu. Be to, dar prisidėjo ir nepadorus merginėjimas, ir laisvamanybė, taip pat nešvanki, XVIII amžiaus".[12] Batiuškovas rašė Aleksandrui Turgenevui: „Neblogai būtų jį uždaryti į Getingeną ir maitinti kokius trejus metus pieniška sriuba ir logika."[13]

Kaip „išdykavo" artimas Puškinui jaunimas, byloja „Zelionaja lampa" („Žalioji lempa"). Ši bičiulių literatūros ir teatro draugija atsirado 1819 metų pavasarį. Rinkosi „Žalioji lempa" Nikitos Vsevoložskio namuose. Apie susirinkimus Vsevoložskio namuose visuomenėje sklandė migloti gandai,

ir pirmųjų Puškino biografų sąmonėje ryškėjo kažkokio ištvirkusio jaunimo, keliančio orgijas, sambūrio kontūrai. Protokolų ir kitų posėdžių dokumentų publikacijos privertė atmesti šią versiją. F. Glinkos, S. Trubeckojaus ir J. Tolstojaus – aktyvių dekabristų judėjimo veikėjų – dalyvavimas „Žaliosios lempos" vadovybėje yra ganėtinas argumentas, leidžiantis kalbėti apie rimtą ir visuomeniškai reikšmingą posėdžių pobūdį. Posėdžių metu skaitytų kūrinių paskelbimas ir istorinių bei literatūrinių „Žaliosios lempos" interesų analizė[14] galutinai įtvirtino nuomonę apie šios organizacijos ryšį su dekabristų judėjimu.

Įspūdis, patirtas skaitant šią medžiagą, buvo toks stiprus, jog kritinėje literatūroje susiformavo mintis apie „Žaliąją lempą" kaip apie paprastą legalų Gerovės Sąjungos filialą (Sąjungos nuostatai skatino panašių filialų steigimą). Tačiau toks supratimas yra paviršutiniškas. Be abejonės, „Žalioji lempa" buvo Sąjungos stebima; Sąjunga, matyt, stengėsi plėsti joje savo įtaką. Tačiau draugijos pakraipa ne visai sutapo su rimta, griežtos doros ir pilietinio aktyvumo atmosfera, būdinga Gerovės Sąjungai. „Žalioji lempa" jungė laisvės meilę ir rimtus interesus su žaidimo, skandalingo linksmumo, demonstratyvaus iššūkio „rimtam" pasauliui atmosfera. Maištingumas, laisvamanybė persmelkia Puškino laiškus ir eilėraščius, susijusius su „Žaliąja lempa". Tačiau visi jie padaužiški ir visai neturi Gerovės Sąjungai būdingo rimtumo.

„Lempos" laikų draugui P.B. Mansurovui, tarnybos reikalais išvykusiam į arakčejevišką Novgorodą (prie Novgorodo buvo karinės gyvenvietės), 1819 metų spalio 27-ąją Puškinas rašė:

> Žalioji lempa apanglėjo – atrodo gęsta – o gaila – alyvos yra (t.y. mūsų draugo šampano). Ar rašai tu, mano broli – ar parašysi man, mano gerutėliau. Papasakok man apie save – apie karines gyvenvietes. To visko man reikia – todėl kad aš myliu tave – ir nekenčiu despotizmo. Sudie, širdele" ir parašas: „Svir<plys> A. Puškinas." (XIII, 11)

Šis derinimas „nekenčiu despotizmo" ir „gerutėliau", „širdele" (ir kiti, dar laisvesni pasakymai) būdingas „Žaliajai lempai", bet absoliučiai svetimas dekabristų pogrindžio dvasiai.

Puškino pozicijos savitumo konspiraciniai sluoksniai nesuprato ir manė, kad jis dar „nesubrendęs" ir nenusipelno pasitikėjimo. Žmonės, asmeniškai pažinoję Puškiną ir jį mylėję, švelnino šį nuosprendį guodžiamai samprotaudami apie tai, kad nepriklausydamas slaptai organizacijai savo eilėmis Puškinas paremia kovą už laisvę (Puščinas) arba kad būtina apsaugoti jo talentą nuo pavojų, tykančių revoliucinėje kovoje (bet Rylejevas savęs nesaugojo!), o toliau nuo dekabristų centro esančius žmones, kurie asmeniškai Puškino nepažinojo ir pasikliovė gandais, pasiekdavo tokie aiškinimai: „Jis dėl savo charakterio ir silpnadvasiškumo, dėl savo palaido gyvenimo tuoj pat praneš vyriausybei apie Slaptos draugijos buvimą."[15] Šiuos neteisingus, keliančius pasipiktinimą žodžius pasakė I. Gorbačevskis – retos ištvermės dekabristas, sąžiningas ir bebaimis žmogus. Taip sakydamas jis rėmėsi dekabristams šventais autoritetais: pakartųjų Sergejaus Muravjovo-Apostolo ir Michailo Bestuževo-Riumino nuomone. Bestuževas, kurio pastabų gausu rankraštyje, visiškai pritarė šiam teiginiui.

Gerovės Sąjunga nebuvo griežtai konspiracinė organizacija ta prasme, kuri šiam žodžiui priskiriama vėlesnėje revoliucinėje tradicijoje: apie Sąjungos egzistavimą žinojo daugelis. Būdinga, jog kai Michailas Orlovas paprašė generolą Nikolajų Rajevskį jo dukters rankos, būsimasis uošvis pareiškė sutiksiąs, jei Orlovas pasitrauks iš slaptosios organizacijos. Reiškia, Rajevskis žinojo ne tik apie organizacijos buvimą, bet ir apie tai, kas yra jos nariai, ir svarstė šį klausimą taip, kaip prieš vestuves aptariamas kraitis.

Nuolat susidurdamas su slaptosios draugijos dalyviais, Puškinas, aišku, žinojo apie jos buvimą ir tikrai norėjo į ją patekti. Tai, kad jis negavo pakvietimo ir netgi atsitrenkdavo į mandagų, bet tvirtą tokių jam artimų žmonių kaip Puščinas pasipriešinimą, jį, suprantama, be galo žeidė.

Neatsižvelgdami į tai, kaip jis buvo įskaudintas ir traumuotas, viena vertus, įkyrių globėjų pamokymų, antra vertus, draugų nepasitikėjimo, nesuvoksime karštligiško nervingumo, vidinės įtampos, būdingų tuometiniam Puškinui. Jie pasireiškė, pavyzdžiui, tuo, kad jis kiekvieną minutę laukė įžeidimų ir buvo nuolat pasiruošęs, atsakydamas į juos, iškviesti į dvikovą. 1817 metų vasarą dėl menkos priežasties jis iškvietė į dvikovą senuką dėdę S.I. Hanibalą, taip pat Nikolajų Turgenevą, Licėjaus mokslo draugą Modestą Korfą, majorą Denisevičių ir, matyt, daugelį kitų. Jekaterina Karamzina rašė broliui Viazemskiui: „P. Puškinas kiekvieną dieną kaunasi dvikovose; ačiū Dievui, nemirtinose."[16] Ne dėl visų dvikovų pavykdavo susitarti ir išvengti „garbės lauko": 1819 metų rudenį Puškinas apsikeitė šūviais su Kiuchelbekeriu (iškvietė pastarasis), abu iššovė į orą (dvikova pasibaigė, draugiškai susitaikius). Vėliau jis prisipažino F.N. Lugininui, jog Peterburge dalyvavo rimtoje dvikovoje (spėliojama, jog priešininkas buvęs Rylejevas).

Šiuo sielos sąmyšio periodu išganingas buvo Puškino suartėjimas su Piotru Čaadajevu.

Čaadajevas, su kuriuo Puškinas dar tebebūdamas licėjistas susipažino Karamzino namuose, buvo vienas įstabiausių to laiko žmonių. Gavęs puikų išsilavinimą namuose, užaugęs kultūringų aristokratų lizdo aplinkoje savo senelio istoriko Michailo Ščerbatovo namuose, šešiolikmetis Čaadajevas įstojo į Semionovsko gvardijos pulką, su kuriuo nužygiavo kelią nuo Borodino iki Paryžiaus. Mus dominančiais metais jis priklausė leibgvardijos husarų pulkui, buvo gvardijos korpuso vado Vasilčikovo adjutantas ir gyveno Demutovo užeigoje[17] Peterburge.

> Čaadajevas buvo gražus, išsiskyrė ne husariškomis, bet kažkokiomis angliškomis, vos ne baironiškomis manieromis ir turėjo nuostabų pasisekimą tuometinėje Peterburgo visuomenėje.[18]

Čaadajevas buvo Gerovės Sąjungos narys, bet didelio ak-

tyvumo nerodė: lėtos propagandos taktika, laisvės idėjų populiarinimas ir filantropija jį, matyt, menkai domino. Čaadajevas troško šlovės – didžiulės, negirdėtos, šlovės, kuri visiems laikams įrašytų jo vardą į Rusijos ir Europos metraščius. Napoleono pavyzdys apsuko jam galvą, o mintis apie savo išskirtinumą, apie laukiančią nepaprastą lemtį nepaliko jo visą gyvenimą. Jį viliojo rusų Bruto arba rusų markizo Pozos kelias[19]: ne taip svarbu, ar nudurti tironą durklu vardan laisvės, ar sukelti jo simpatiją liepsningomis idėjomis; svarbu kitkas – priešaky turi būti kova už laisvę, herojiška žūtis ir amžina šlovė.

Čaadajevo kabinete:

Где ты всегда мудрец, а иногда мечтатель
*И ветреной толпы бесстрастный наблюдатель**, (II, 1, 189)

kaip rašė Puškinas 1821 metais – poetą pagaudavo didybės atmosfera.

Čaadajevas mokė Puškiną ruoštis didžiai ateičiai ir gerbti savyje žmogų, kurio vardas priklauso ainiams. Mokydamas Puškiną Čaadajevas reikalavo iš jo „išprusimu prilygti amžiui". Tačiau jo pamokymai leido Puškinui pasijusti ne mokiniu, bet herojumi. Jie ne žemino, o aukštino Puškiną jo paties akyse.

Didinga ateitis, kuriai ruoštis Čaadajevas kvietė Puškiną, tik iš dalies buvo siejama su poezija: Demutovo užeigos kabinete, matyt, buvo kalbama ir apie tai, kaip pakartoti Rusijoje Bruto ir Kasijaus žygdarbį – kardo smūgiu išlaisvinti tėvynę nuo tirono. Dekabristas Jakuškinas savo memuaruose papasakojo, kad kai 1821 metais Kamenkoje dekabristai, norėdami nukreipti Aleksandro Rajevskio (generolo sūnaus) įtarimą, suvaidino slaptos draugijos organizavimo sceną ir tuoj pat viską pavertė juokais, Puškinas su kartėliu sušuko: „Aš jau regėjau savo gyvenimą sutaurintą ir kilnų tikslą."[20]

---

* Kuriame tu visada išminčius, o kartais svajotojas / Ir lengvabūdiškos minios beaistris stebėtojas.

„Gyvenimas, sutaurintas kilnaus tikslo", „tikslas didžiadvasiškas" (XIII, 241) – šituose Puškino žodžiuose slypi svajonė apie didžią paskirtį. Net žūtis – pavydo objektas, jeigu ji toje veiklos sferoje, kurioje žmogus „priklauso istorijai". Pokalbiai su Čaadajevu mokė Puškiną regėti ir savo gyvenimą, „sutaurintą kilnaus tikslo". Tik pokalbių apie tirono nužudymą aplinka galima paaiškinti išdidžius žodžius:

И на обломках самовластья
*Напишут наши имена!** (II, 1, 72)

Kodėl ant rusų vienvaldystės skeveldrų turi užrašyti Čaadajevo, „dvidešimties su trupučiu metų jaunuolio, kuris nieko neparašė, jokioje veiklos srityje niekaip nepasižymėjo", kaip kandžiai rašė apie jį vienas memuaristas, ir Puškino, dar niekaip politiniame gyvenime nepasireiškusio ir netgi nepriimto į rusų konspiratorių būrį, vardus? Šių eilių keistumas lyg išnyksta, kadangi jose įžiūrime kreipimąsi į visą laisvę mylintį jaunimą, o Puškiną regime jo vėlesnės šlovės spinduliuose. Bet 1818–1820 metais (eilėraščio data apytikrė) jis gali būti suprastas tik herojiškų ir ambicingų planų šviesoje.

Būtent šie planai ir padėjo Puškinui vieną karčiausių jo gyvenimo minučių. Gausūs amžininkų liudijimai patvirtina Puškino žavesį, jo sugebėjimą draugauti ir talentą mylėti. Bet jis mokėjo pažadinti ir neapykantą, ir jis visada turėjo priešų. 1819–1820 metais Peterburge atsirado nemažai žmonių, savanoriškai pranešinėjančių vyriausybei apie Puškino eiles, žodžius ir išsišokimus. Ypač stengėsi V.N. Karazinas – neramus ir pavydus žmogus, garbėtroška. Svetima šlovė sukeldavo jam nuoširdžią kančią. Jo skundai, apie kuriuos žinojo ir Aleksandras I, buvo ypač nuodingi, nes Puškinas juose vaizduojamas kaip caro asmens įžeidėjas, o įtarus ir kerštingas Aleksandras galėjo atleisti pačias drąsiausias mintis, bet niekada neatleisdavo ir nepamiršdavo asmeninių įžeidimų.

---

* Ir ant vienvaldystės skeveldrų / Užrašys mūsų vardus!

1820 metų balandžio 19-ąją Karamzinas rašė Dmitrijevui:

> Virš čionykščio poeto Puškino, jei ne debesis, tai mažų mažiausiai debesėlis, ir audrą nešantis (tai tarp mūsų): tarnaudamas Liberalams, jis parašė ir išplatino eiles apie laisvę, epigramas apie valdovus ir kt. Tai sužinojo Policija etc. Bijomasi pasėkmių.[21]

Tuo metu, kai sprendėsi Puškino likimas ir draugai norėdami jam padėti darė žygius pas imperatorių, Peterburge pasklido šlykščios apkalbos, kad poetas buvo slapta vyriausybės įsakymu išplaktas. Jas paskleidė garsus avantiūristas, dvikovų mėgėjas, kortuotojas Fiodoras Tolstojus („Amerikonas"). Puškinas nežinojo šmeižto šaltinio ir buvo labai sukrėstas, nes manė, kad yra visiems laikams sukompromituotas, o jo gyvenimas – sunaikintas. Nežinodamas, kam ryžtis, – nusižudyti ar nužudyti imperatorių, netiesioginį apkalbų kaltininką, jis puolė pas Čaadajevą. Čia jį nuramino: Čaadajevas jam įrodė, kad žmogus, kurio laukia didi veikla, turi niekinti šmeižtą ir būti aukščiau savo persekiotojų.

В минуту гибели над бездной потаенной
Ты поддержал меня недремлющей рукой;
Ты другу возвратил надежду и покой;
Во глубину души вникая строгим взором,
Ты оживлял ее советом иль укором;
Твой жар воспламенял к высокому любовь;
Терпенье смелое во мне рождалось вновь;
Уж голос клеветы не мог меня обидеть,
*Умел я презирать, умея ненавидеть.** (II, 1, 188)

* Pražūties minutę prie slėpiningos bedugnės / Tu sulaikei mane budria ranka; / Tu draugui sugrąžinai viltį ir ramybę; / Į sielos gelmę įsiskverbdamas griežtu žvilgsniu, / Tu ją gydei patarimu arba priekaištu; / Tavo aistringumas uždegdavo meilę viskam, kas kilnu; / Manyje vėl atgimdavo drąsi kantrybė; / Ir šmeižto balsas jau negalėjo manęs įžeisti, / Mokėjau aš niekinti, mokėdamas nekęsti.

Karamzino, Čaadajevo, Glinkos prašymai sušvelnino Puškino dalią: nei Sibiras, nei Solovkai netapo jo tremties vieta. 1820 metų gegužės 6-ąją jis išvažiavo iš Peterburgo į Pietus, gavęs paskyrimą į generolo leitenanto Ivano Inzovo kanceliariją.

[1] Žodžio „prisiminimai" prasmė šiame ir Licėjaus laikų eilėraštyje skiriasi: 1814 metais poetas kalbėjo apie istorinius prisiminimus, kuriuos sužadino Carskojė Selo paminklai, 1829 – apie asmeninius ir istorinius.

[2] М.И. Пыляев, *Старое житье. Очерки и рассказы*, Санкт-Петербург, 1892, с. 104.

[3] И.Д. Якушкин, *Записки, статьи, письма*, Москва, 1951, с. 20.

[4] *А.С. Пушкин в воспоминаниях современников*, т. I, с. 98.

[5] *Архив братьев Тургеневых*, выпуск 5, Петроград, 1921, с. 93.

[6] *Русский библиофил*, 1914, № 5, с. 17.

[7] Декабрист Н.И. Тургенев, *Письма к брату С.И. Тургеневу*, Москва–Ленинград, 1936, с. 59.

[8] Egzistuoja panaši į tiesą biografinė legenda, kad odė „Laisvė" buvo pradėta Nikolajui Turgenevui pasiūlius jo bute, pro kurio langus matyti Michailovsko rūmai – Pavlo I mirties vieta (išsamiau žr. Б. Томашевский, *Пушкин*, кн. 1., Москва–Ленинград, 1956, с. 147–148).

[9] *Памяти декабристов*, т. II, Ленинград, 1926, с. 122.

[10] *Литературное наследство*, 1952, т. 58, с. 158–159.

[11] *Отчет императорской Публичной библиотеки за 1884 г.*, Санкт-Петербург, 1987, с. 158.

[12] «Коментарий Б.Л. Модзалевского», in Пушкин, *Письма*, т. I, Москва, 1926, с. 191.

[13] *Русский архив*, 1867, № 11, стб. 1534.

[14] Žr. Б. Томашевский, *Пушкин*, кн. 1 (1813–1824), Москва–Ленинград, 1956, с. 193–234.

[15] И.И. Горбачевский, *Записки декабриста*, Москва, 1914, с. 300.

[16] *Старина и новизна*, кн. 1, 1897, с. 98.

[17] Viešbutis Moikos gatvėje, netoli Nevos prospekto.

[18] Д.Н. Свербеев, *Записки*, т. II, Москва, 1899, с. 386.

[19] Brutas – Senovės Romos politinis veikėjas, vienas Cezario nužudymo organizatorių; XVIII–XIX amžiaus pradžios literatūroje herojaus-respublikinės santvarkos šalininko paveikslas. Markizas Poza – Schillerio tragedijos *Don Karlas* herojus, respublikos šalininkas, bandantis paveikti tironą.

[20] И.Д. Якушкин, *Записки, статьи, письма*, Москва, 1951, с. 43.

[21] Н. Карамзин, *Письма к И.И. Дмитриеву*, Санкт-Петербург, 1866, с. 286–287.

Trečias skyrius

Pietuose
1820–1824

Puškinas vyko į Jekaterinoslavą. Šiame mieste tuo metu buvo užsienio kolonistų viršininko Rusijos pietuose Inzovo, į kurio kanceliariją jis buvo paskirtas, rezidencija (Inzovą greitai paskyrė Besarabijos, o vėliau ir Novorosijsko krašto vietininku, jo rankose susitelkė didžiulė administracinė valdžia) Formaliai Puškinas nebuvo tremtinys: jo išvykimą pasistengta pavaizduoti kaip tarnybos vietos pakeitimą. Tačiau Puškino viršininkas (Puškinas tarnavo Užsienio reikalų ministerijoje), liberalus ministras grafas Kapodistria, imperatoriui pareikalavus, išdėstė laiške Inzovui visas jauno poeto „kaltes". Tačiau šios priemonės paveikė priešingai, negu norėta: Inzovas, masono ir Nikolajaus Novikovo draugo N. Trubeckojaus nesantuokinis brolis, auklėtas Novikovo būrelio dorinėje atmosferoje, buvo labai drąsus žmogus (jis dalyvavo dešimtyse mūšių, vadovaujamas Suvorovo, Miloradovičiaus, Kutuzovo, jau prie Trebijos ir Novi pats vadovavo pulkui, o prie Berezinos ir Leipcigo – divizijai) ir pasižymėjo ypatinga artimo meile (jis buvo specialiai apdovanotas prancūzų Garbės legiono ordinu už humanišką elgesį su prancūzų belaisviais). Spartietis buityje, poeto Pnino, prijautusio Radiščevui, jaunystės draugas, jis slapčia simpatizavo liberalioms jaunimo nuotaikoms. Kapodistrios laiškas pasirodė jam geriausia rekomendacija, ir jis tuoj pat pradėjo globoti Puškiną.

Poeto kelias ėjo Maskvos trakto nuošaly – per Lugą, Velikije Lukus, Vitebską, Mogiliovą, Černigovą ir Kijevą. Iki

Carskojė Selo jį palydėjo draugai – Delvigas ir Jakovlevas. Toliau važiavo vienas, lydimas baudžiauninko tarno Nikitos Kozlovo. Praeityje buvo gyvenimas Peterburge, priešakyje – kelias. Prasidėjo klajonių periodas, gyvenimas be nuolatinės pastogės, be buities. Jis tęsėsi iki 1824 metų rugpjūčio 9 dienos, kada poetas peržengė tėvų namų slenkstį Michailovskojėje.

Kelias, atplėšęs Puškiną nuo įvairiaspalvės Peterburgo gyvenimo pilnatvės, leido apsidairyti. Pagrindinė išvada buvo tokia: 1817 metų birželio 11-ąją į Peterburgą atkeliavo teikiantis vilčių berniukas, 1820 metų gegužės 6-ąją pro Carskojė Selo vartus išvažiavo poetas, jau pagarsėjęs ir susilaukęs pripažinimo ne tik tarp draugų. Gegužės 15-ąją cenzorius Timkovskis pasirašė leidimą spausdinti poemą *Ruslanas ir Liudmila* (išvydo šviesą liepos pabaigoje – rugpjūčio pradžioje). Tačiau jos ištraukos pasirodė spaudoje jau 1820 metų pavasarį, o Peterburgo literatų sluoksniuose ji buvo deklamuojama ir pagarsėjo dar iki poeto ištrėmimo. Poema susilaukė prieštaringų įvertinimų, toli gražu ne visi jie buvo teigiami (kritikų ginčai apie poemą įsiliepsnojo, kai Puškinas buvo Pietuose), bet viena buvo aišku: nuo šios dienos Puškino gyvenimo kelias įgijo naują prasmę – ir savo, ir visuomenės akyse nuo šiol jis – ne išdykėlis, rašantis eiles, o Poetas.

Tai suvokęs pats Puškinas pajuto pagarbą savo veiklai, suprato, kad mokymasis pasibaigė – dabar jau ne išmintingi mokytojai, bet jis pats turės nuspręsti, kaip ir apie ką rašyti ir kaip elgtis. Klausimas įgijo naują prasmę: kaip turi elgtis Poetas? Puškinas puikiai suprato, jog nuo šiol jo žmogiškasis pavidalas, elgesys, netgi išorė paslaptingai, bet tvirtai siejami su jo poezija.

Supratimas, jog poeto gyvenimas, jo asmenybė, likimas susilieja su kūryba, sudarydami publikos akyse tam tikrą visumą – romantizmo epochos ženklas. Ankstesnėse epochose kūriniai gyveno savą, nepriklausomą nuo autoriaus gyvenimą. Juose skaitytojas vertino ne autoriaus individualybės atspindį, bet artumą Tiesai – vienintelei, amžinai,

„skaisčiai kaip saulė", kaip sakė prancūzų filosofas Descartes'as. Autoriaus biografija buvo nesvarbi – suvokiant kūrybą – ji neatsiskleidė nei reikšmingiausiuose „aukštuosiuose" žanruose (pavyzdžiui, odėje), nei net eleginėje poezijoje, užuominomis prasiskverbdamas tik į „žemuosius", daugiausia komiškus kūrinius. Poeto gyvenime skaitytojai neieškojo rakto jo eilėraščių mįslei įminti. Jeigu jiems į rankas pakliūdavo rašytojo biografija (taip galėjo atsitikti tik su pripažinto ir paprastai jau mirusio poeto biografija), tai joje buvo pabrėžiami bendri ikoniški bruožai, suartinantys jį su vieningu idealiu paveikslu. Visa, kas žmoguje individualu, buvo ignoruojama: biografija faktiškai svyravo tarp šventųjų gyvenimo aprašymo ir tarnybos lapo.

Iš pradžių preromantizmas, o vėliau ir Romantizmas išvydo poetą pirmiausia kaip genijų, kurio nepakartojama ir savita dvasia sąlygoja jo kūrybos originalumą. Į poeto kūrybą pradėta žiūrėti kaip į vieną didžiulį autobiografinį romaną, kuriame eilėraščiai ir poemos sudaro skyrius, o biografija – siužetą. Du Romantizmo epochos genijai: Byronas ir Napoleonas – įteisino šią sampratą. Pirmasis, suvaidinęs savo asmeninį gyvenimą visos Europos akivaizdoje, pavertė poeziją jaudinančių autobiografinių prisipažinimų virtine, antrasis parodė, jog pats gyvenimas gali priminti romantinę poemą.

Rusijoje Žukovskis, Denisas Davydovas, Rylejevas – kiekvienas savaip savo gyvenimą sudėtingomis gijomis sujungė su savo poezija. Ta romantinė pasaulėjauta, kuri tada dar nebuvo tapusi tradicija, o tik tvyrojo ore kaip gyvas literatūrinis (ir plačiau – kultūrinis) išgyvenimas, pasidarė Puškino naujo kūrybinio gyvenimo etapo atramos taškas. Atsirėmęs į jį, poetas nuėjo tolyn, sukūrė ne tik neprilygstamą žodžio meną, bet ir absoliučiai nepakartojamą gyvenimo meną.

Romantinis gyvenimo pajautimas tuo metu buvo išganingas Puškinui todėl, kad jis užtikrino jam dabar būtiną asmenybės vientisumo jausmą. Gyvenimas Peterburge nepaprastai praturtino Puškiną: bendravimas su daugeliu pažangių amžininkų, dalyvavimas diskusijose įvedė jį į epochos

intelektualinio ir idėjinio gyvenimo centrą, intensyvus širdies gyvenimas subrandino jo emocijų pasaulį. Susitikimai su moterimis ir įsijungimas į labai aukštą tuo metu jausmų ir širdies išgyvenimų kultūrą ugdė sielos subtilumą, gebėjimą pajausti, suprasti, pastebėti ir išreikšti jausmų niuansus, ne tik jų primityvią gamą. Pagaliau priklausymas įvairiems ir įvairaus stiliaus kolektyvams praturtino jį elgesio stiliaus jausmu. Taip susiformavo išimtinis sugebėjimas lanksčiai keisti savo asmenybę, persiorientuoti įvairiose situacijose, būti skirtingam. Vėliau Puškinas pabrėžė šią Onegino savybę: „Kaip jis mokėjo atrodyti naujai" (VI, 9).

Toks sugebėjimas liudijo lanksčią ir turtingą sielą. Tačiau jame slypėjo ir pavojus prarasti vidinį sielos vientisumą. Pernelyg didelis įvairiapusiškumas ir lankstumas kėlė pavojų prarasti savo nuomonę. Romantizmas čia pravertė. Jis ne tik padėjo Puškinui pasidaryti savo kartos reiškėju poezijoje, bet ir skatino pačios jo asmenybės kūrimą.

Vienas iš pagrindinių Romantizmo reikalavimų genijaus asmenybei – nekintamumas, atsidavimas vienai aistrai, vientisumas.

Один *он был везде, холодный,* неизменный.*

Taip rašė Lermontovas apie Napoleoną, suteikdamas jam tipiškus romantinio herojaus bruožus.

Šio periodo Puškino kūryboje ankstesnių metų stilistinė įvairovė keičiama romantiniu stiliumi, o asmeninis paties poeto elgesys aiškiai orientuojamas į tam tikrą bendrą etaloną. Šiuo idealu, norma tampa romantinis herojus.

Tyrinėtojai, vertinę romantinį elgesio tipą kitų epochų požiūriu, dažnai kaltino jį nenuoširdumu, paprastumo trūkumu, regėjo jame tik gražią kaukę. Žinoma, Romantizmo epocha priveisė savo grušnickių – paviršutiniškų ir niekingų frazės mėgėjų, kuriems romantinė mantija tebuvo patogi

* *Vienas* jis buvo visur, šaltas, *nesikeičiantis.*

priemonė paslėpti (pirmiausia nuo savęs) asmeninį nereikšmingumą ir neoriginalumą. Bet būtų didžiausia klaida pamiršti, kad ta pati pasaulėjauta ir tas pats santykio su aplinka tipas davė Lermontovą arba Byroną. Būtų klaidinga prilyginti Romantizmą menkiausiems jo pavyzdžiams.

Savitas romantinio elgesio bruožas – sąmoninga orientacija į vieną ar kitą literatūrinį tipą. Romantiškai nusiteikęs jaunuolis apibūdindavo save kokio nors populiarios Romantizmo mitologijos personažo vardu: Demono arba Verterio, Melmoto arba Agasfero, Giauro arba Don Žuano.[1] Savo aplinkos žmonėms jis taip pat skirstė literatūrinių (arba istorinių) herojų vaidmenis. Tokiu būdu atsiradęs netikras pasaulis darėsi buitinės realybės antrininku. Negana to, jam jis buvo realesnis, negu jį supanti „niekinga" tikrovė. Taip jis regėjo ir taip suprato pasaulį ir žmones.

Tai, jog sielą formavo knygos, toli gražu nereiškė, kad geriausieji kartos atstovai buvo nenuoširdūs ar manieringi. Atvirkščiai, pasisemta iš knygų dažnai derinama su naivumu. Ryškus pavyzdys – Puškino Tatjana, kuri,

Воображаясь героиней
Своих возлюбленных творцов,
Кларисой, Юлией, Дельфинной,
....в тишине лесов
Одна с опасной книгой бродит,
Она в ней ищет и находит
*Свой тайный жар, свои мечты.** (VI, 55)

„Pasisavindama / Svetimą džiaugsmą, svetimą liūdesį", Tatjana ir Oneginui paskiria vieno iš jai pažįstamų „britiškosios mūzos" herojų vaidmenį. Šie jausmai nuoširdūs ir gilūs, nors ir knygiški.

---

* Įsivaizduodama heroje / Savo pamėgtų kūrėjų, / Klarise, Julija, Delfina, / ...tyloje miškų / Viena su pavojinga knyga klaidžioja, / Ji joje ieško ir randa / Savo slaptą kaitrą, savo svajas.

Pagrindiniai romantinio herojaus bruožai: vienatvė, nusivylimas, „abejingumas gyvenimui ir jo malonumams", „ankstyva sielos senatvė" – tapo „XIX amžiaus jaunimo skiriamaisiais bruožais" (XIII, 52), kaip rašė Puškinas Vasilijui Gorčakovui. Romantizmo epochos herojus visada kelyje, jo pasaulis – tai kelias. Už jo pečių palikta tėvynė, pasidariusi jam kalėjimu. Visi ryšiai su gimtu kraštu nutraukti: mylėdamas jis patyrė išdavystę, draugaudamas – šmeižto nuodus:

В друзьях обман, в любви разуверенье
И яд во всем, чем сердце дорожит...
(А. Дельвиг, «Вдохновенье»)*

Tačiau ir svečioje šalyje klajūnas nesustoja. Kiekvienas sustojimas jam priverstinis. Nesvarbu, ar jis užtrunka todėl, kad patenka į laukinių, tačiau laisvę mylinčių egzotiškų šalių gyventojų nelaisvę, ar jį prirakina širdies potraukis – kalėjimas ar laimė jam viena ir ta pati nelaisvė. Jis bėga iš kalėjimo arba atsisako meilės vardan to, kad galėtų tęsti savo išdidžias ir vienišas klajones.

„Ankstyva sielos senatvė" susideda iš dviejų skirtingų paslėptų motyvų (dažnai jie sutapatinami). Ją gali sukelti stingdanti vergovė, viešpataujanti bėglio tėvynėje. Šiuo atveju siužetas įgyja politinį atspalvį, ir patekęs į „laukinių" nelaisvę herojus tik pakeičia vieną vergovę kita:

И ужасен ли обмен?
Дома – цепи! в чуже – плен!
(А.С. Грибоедов, *Хищники на Чегеме*)**

Tačiau galimas ir kitas motyvas: tolimoje gimtinėje bėglys

* Draugai apgauna, meilė nuvilia, / Ir nuodai visur, kas širdžiai brangu... (Antonas Delvigas, „Įkvėpimas").

** Ir ar baisūs mainai? / Namie – grandinės! svetur – nelaisvė! (A. Gribojedovas, *Plėšikai Čegeme*).

paliko slaptą, be atsako, kartais nusikalstamą meilę. Ši meilė beviltiška. Bėglys išstūmė ją iš širdies, bet jo širdis užgeso, ir jis negali atsakyti į kūdikiškai tyrą „laukinės mergelės" jausmą. Atsiranda mitas apie nelaimingą, slaptą meilę.

Tokie bendriausi Romantizmo asmenybės mitologijos bruožai. Kaip pamatysime, Puškinas vergiškai nekopijavo jos schemų. Tačiau jis atsižvelgė į tai, jog Romantizmas yra bendros kultūrinės epochos savimonės faktas, kuriuo remdamasis skaitytojas vertina jį, žmogų ir poetą.

Pradėdamas savotišką žaidimą su šiais – dar naujais – kultūriniais vaizdiniais Puškinas, iš dalies jų veikiamas, stilizavo savo elgesį. Tačiau kartu jis savo asmenybės žavesiu ir autoritetu formavo skaitytojų supratimą apie žmogiškąjį poeto veidą.

Gegužės viduryje Puškinas keliavo per Kijevą. Čia jis susitiko su keletu Peterburgo laikų pažįstamų, tarp jų ir su garsaus generolo, 1812 metų didvyrio Nikolajaus Rajevskio šeima. Su Rajevskiu Puškiną, matyt, supažindino Žukovskis, o su jo sūnumi, Nikolajumi Nikolajevičium „jaunesniuoju" poetas susidraugavo dar Peterburge. Gegužės 17-ąją jis atvyko į Jekaterinoslavą, savo naujos tarnybos vietą.

Tarnybos, tiesą sakant, nebuvo. Inzovas sutiko jį maloniai ir jau gegužės 21-ąją pasiuntė į Peterburgą palankų atsiliepimą apie Puškiną. Netrukus poetas, besimaudydamas Dniepre, smarkiai persišaldė. Sergantį jį pasiėmė per Jekaterinoslavą į Kaukazą keliaujantys Rajevskiai. 1820 metų rugsėjo 24-ąją laiške broliui Puškinas taip aprašė šią reikšmingą jam kelionę:

> Inzovas palinkėjo man laimingo kelio – aš atsiguliau į puskarietę sirgdamas; po savaitės pasveikau. Du mėnesius gyvenau Kaukaze; vandenys buvo man labai reikalingi ir nepaprastai padėjo, ypatingai sieros, karšti. Tarp kitko, maudžiausi šiltuose rūgščiuose sieros, geležies ir rūgščiuose šaltuose. Visi tie gydomieji šaltiniai yra netoli vienas kito, paskutinėse Kaukazo kalnų atšakose. Gailiuosi,

mano drauge, kad tu kartu su manimi nematei puikios šių kalnų virtinės; ledinių jų viršūnių, kurios iš tolo giedrą rytą auštant atrodo tarsi keisti debesys, įvairiaspalviai ir nejudantys; gailiuosi, kad nekopei su manimi į aštrią penkiakalvę Beštu, Mašuko, Geležinio kalno, Akmeninę ir Gyvačių viršūnę <...>. Aš mačiau Kubanės krantus ir sargybos stanicas – gėrėjausi mūsų kazokais. Amžinai raiti, amžinai pasiruošę kautis; amžinai atsargūs! Važiavau per nedraugiškus laisvų kalniečių tautų laukus. Mus lydėjo 60 kazokų, už mūsų slinko užtaisyta patranka su uždegtu dagčiu <...>. Jūra mes keliavome pro pietinius Tauridės krantus, į Gurzufą, kuriame gyveno Rajevskio šeimyna. Naktį laive parašiau aš Elegiją, kurią tau siunčiu; nusiųsk ją Grečiui be parašo. Laivas plaukė priešais kalnus, apaugusius topoliais, vynuogienojais, laurais ir kiparisais; visur mirgėjo totorių gyvenvietės; jis sustojo Jurzufe. Ten pragyvenau aš tris savaites. Mano drauge, laimingiausias savo gyvenimo minutes aš praleidau garbiojo Rajevskio šeimoje. Aš nemačiau jame didvyrio, rusų kariuomenės šlovės, aš jame mylėjau aiškaus proto, paprastos, tyros sielos žmogų, atlaidų, rūpestingą draugą, visada mielą, malonų šeimininką. Jekaterinos laikų liudininkas, 12-ųjų metų paminklas; žmogus be prietarų, tvirto charakterio ir jausmingas, jis nejučiom pririš prie savęs kiekvieną, kuris sugeba suprasti ir vertinti jo kilnias savybes. Vyriausias jo sūnus bus daugiau negu įžymus. Visos jo dukros – žavios, vyriausioji – nepaprasta moteris. Spręsk, ar buvau aš laimingas: laisvas, nerūpestingas gyvenimas mieloje šeimoje; gyvenimas, kurį aš taip mėgstu ir kurio niekada nepatyriau – laimingas pietų dangus; žavingas kraštas; gamta, teikianti pasitenkinimą vaizduotei – kalnai, sodai, jūra; drauge mano, brangiausia mano svajonė – vėl išvysti pietų krantą ir Rajevskio šeimyną. (XIII, 17–19)

1820 metų rugpjūčio 19-osios naktį Puškinas su Rajevskiu kariniu brigu „Mingrelija“ atvyko į Gurzufą. Kelionėje, ant

denio, jis parašė elegiją „Pogaslo dnevnoje svetilo" („Užgeso dienos šviesulys...“), atvėrusią naują jo poezijos periodą. Gurzufe jis išbuvo iki rugsėjo pradžios, „maudėsi jūroje ir rijo vynuoges" (XIII, 251), rašė neišlikusį veikalą „Pastabos apie Dono ir Juodosios jūros kazokus", keletą elegijų ir pradėjo *Kaukazo belaisvį*. Čia jis susižavėjo dviem naujais poetais André Chénier ir Byronu, pradėjo rimtai mokytis anglų kalbos.

Rugsėjo pradžioje Puškinas, lydimas Nikolajaus Rajevskio vyresniojo ir Nikolajaus Rajevskio jaunesniojo, raitas išjojo iš Gurzufo. Jie keliavo per Alupką, Simeizą, Sevastopolį ir Bachčisarajų, ten apžiūrėjo chano rūmus, po to pasuko į Simferopolį. Rugsėjo viduryje Puškinas išvyko iš Krymo ir per Odesą pasuko į Kišiniovą, į kurį tuomet perkėlė savo rezidenciją Inzovas.

Trumpas poilsis, kurį likimas dovanojo Puškinui, pasibaigė. Kišiniovas nebuvo ramus užkampis – jis atsidūrė svarbiausių epochos politinių ir karinių konfliktų kryžkelėje. Gyvenimas Kišiniove kėlė sunkius klausimus ir reikalavo atsakymų. Dažnai jis sugrąžindavo Puškiną prie Peterburgo periodo problemų. Bet pats poetas jau buvo pasikeitęs.

Puškinas išbuvo Kišiniove, įskaitant išvykas, nuo 1820 metų rugsėjo 21 dienos iki 1823 metų liepos 2 dienos. Čia jis puoselėjo viltis, susijusias su graikų sukilimu ir išgyveno jo sutriuškinimą, įkvėpė „pasiruošusio mūšiui" Orlovo būrelio oro ir buvo susidorojimo su šiuo būreliu, taip ir nesulaukusiu atviros kovos su patvaldyste, liudininkas. Čia poetas patyrė pakilimo ir karčių nusivylimų minutes.

Buvimas Kryme, nors ir trumpalaikis (tik kelios savaitės), buvo labai svarbus Puškino gyvenime ir poezijoje: per šį laikotarpį subrendo daug kūrybinių sumanymų ir įspūdžių, kurie vėliau išsirutuliojo ir transformavosi poeto sąmonėje. Bet su tuo pačiu laikotarpiu asocijuojasi ir nepaprastai svarbūs gyvenimo įspūdžiai. Krymo paveikslas įsiliejo į Puškino laimės suvokimą. 1830 metų vasario 2 dieną jis rašė:

> Tarp mano niūrių apgailestavimų mane vilioja ir atgaivina viena tik mintis apie tai, kad kada nors aš turėsiu gabalėlį žemės Kryme. (XIV, 63 ir 399)

Kaukazo ir Krymo peizažai atgaivino romantinius vaizdinius. Tai, kas Europoje buvo literatūrinė mada, „orientalia" („rytietiškumas") ir greitai pavirto literatūrinių štampų sistema, atgijo poeto akyse kaip buities realybė. Romantizmas, Peterburge atrodęs egzotiška pasaka, Kaukaze virto tiesa ir gyvenimu. Tai skatino ir savyje ieškoti romantinio herojaus bruožų. Romantizmo pasaulėjauta leido sujungti sielos pasaulį ir aplinkinį peizažą į vieną, turintį bendrą prasmę paveikslą.

Tačiau tų mėnesių Puškino nuotaikų pasaulis anaiptol nebuvo Romantizmo standartų pakartojimas. Romantizmo pasaulis tragiškas ir užsisklendęs savyje. Toks, pavyzdžiui, Lermontovo išgyvenimų Kaukaze pasaulis. Puškino pasaulis kitoks: Peterburgas su jo nuoskaudomis ir aistromis laikinai buvo užmirštas – neatsitiktinai per visą šį laikotarpį Puškinas neparašė nė vieno laiško, tuo tarpu mus pasiekė daug laiškų, rašytų Kišiniove ir Odesoje. Mažasis pasaulis sutilpo Rajevskių šeimoje, didysis – išsiplėtė į Kaukazo ir Krymo panoramą.

Rajevskių šeima gyveno vieną laimingiausių savo momentų: pagarsėjęs, visas žaizdotas generolas Rajevskis, laimingas tėvas ir patrauklus pašnekovas, kupinas jėgų ir energijos, sūnūs, kurių vardai ankstyvoje vaikystėje nugriaudėjo per visą Rusiją[2], ruošėsi šlovingai ateičiai. Žavios, gerai išsilavinusos ir protingos dukterys sukūrė romantiško moteriškumo atmosferą. Visa, kas laukė šios šeimos ateityje: šeimos numylėtinio vyriausiojo sūnaus Aleksandro nenusisekusio gyvenimo kartėlis, didvyriškas ir tragiškas Marijos Nikolajevnos likimas, paties generolo Rajevskio, iki paskutinės minutės nepaleidusio iš rankų išvažiavusios į Sibirą paskui vyrą dekabristą dukters portreto, mirtis – visa tai nė į galvą neatėjo linksmos kavalkados dalyviams. Dabar čia

viešpatavo šeimyninės laimės ir tarpusavio meilės aplinka, kurios Puškinas, kaip pats prisipažino, „niekada nebuvo patyręs", ir kurios troško jo siela. Puškiną priėmė į šį būrį be išlygų kaip savą, kaip šeimos narį ir tuo pat metu kaip lygų, o ne kaip vaiką: mergaitės dukterys buvo už jį jaunesnės ir taip pat veržėsi pasijusti suaugusiomis panelėmis, o ir senasis generolas turėjo daug to vaikiško paprastumo (plg. Batiuškovo charakteristiką: „Rajevskis labai protingas ir įstabiai nuoširdus, net iki vaikiškumo"), kuris būdingas tikrai protingiems žmonėms. Mažasis Rajevskių pasaulis tarsi atkartojo lyg miniatiūra žmonių, kurių visi ryšiai grindžiami meile ir lygybe, gyvenimo utopiją. O aplinkui plytėjo kitas pasaulis – karingas, laukinis ir laisvas, nevaržomas kalniečių pasaulis ir toks pat nevaržomas pasienio kazokų pasaulis. Šis pasaulis be paliovos kariavo, bet niekada nevergavo (jei vertinsime jį remdamiesi politinėmis idėjomis, Puškino suvoktomis Licėjuje ir Peterburge. Mažasis pasaulis viliojo meile ir laime, didysis – energija ir laukine laisve. Abu kerėjo).

Tokiomis sąlygomis romantinė tremties, tragiško egoizmo, siekimo prakeikti viską aplink ir užsisklęsti išdidžiuose ir gigantiškuose vaizduose, slypinčiuose sieloje, poezija nerado atramos poeto asmeninėje patirtyje ir emocijose. Būtent todėl romantinė sąmonė ir romantinis individualizmas Puškino pasaulėjautoje ne tokie ryškūs. Jų slinktį stabdė įsiskverbusios į Puškino mąstymą XVIII amžiaus (visų pirma, Rousseau) idėjos apie laimingą gyvenimą paklūstant Gamtos dėsniams, apie išdidžią ir karingą laisvę, įsigytą atsisakius civilizacijos, ir apie paprasto žmogaus jausmų jėgą. „Ankstyva sielos senatvė" čia suvokiama jau ne kaip genijaus lemtis, o kaip sergančios civilizacijos sūnaus liga, liga, kuria neserga Gamtos vaikai.

Biografinėje literatūroje ryškėja du pagrindiniai požiūriai į Puškino kaip poeto ir Puškino kaip žmogaus santykį. Pasak vieno jų, poetas savo kūryboje itin nuoširdus ir todėl poezija atveria jo asmenybės gelmes ir yra idealus biografijos šaltinis. Pasak kito, kūrybos akimirką poetas pasikeičia, tampa tarsi

kitu žmogumi ir todėl poetas turi dvi biografijas: gyvenimiškąją ir poetiškąją. „Tiesiog stulbina krintantis į akis Puškino gyvenimo ir to gyvenimo atspindžių poezijoje neatitikimas“, – tvirtino Vikentijus Veresajevas.

Šiuolaikinė psichologija paneigia ir vieną, ir antrą kūrybinės asmenybės sampratą, kaip supaprastinančią jos prigimtį. Poeto asmenybė, žinoma, vientisa, ir, be abejo, neatskiriama nuo įvairiausių įspūdžių, ateinančių iš išorinio pasaulio. Tačiau būdama įtraukta į įvairius visuomeninius ryšius ji kalba su pasauliu daugeliu kalbų, ir pasaulis atsako jai skirtingais balsais. Todėl vienas ir tas pats žmogus, priklausydamas skirtingiems kolektyvams, keisdamas tikslines nuostatas, gali keistis – kartais labai pastebimai. Ypač tai pasakytina apie menininką, kurio reakcijos į išorinį pasaulį sudėtingos ir įvairios. Koncepcijas „Poetas – pasyvus fotoaparatas, fiksuojantis išorinius įspūdžius“ ir „Poetas – prieštaringas banalaus ir didingo mišinys“ pakeičia naujas požiūris į kuriančią asmenybę: kūrybos žmogus suvokiamas kaip sudėtingas kompleksas sociopsichologinių mechanizmų, garantuojančių tokias reakcijas, kurios ne tik priklauso nuo išorinių sąlygų, bet ir yra laisvos, aktyviai keičia pasaulį poeto sąmonėje.

Kuo bebūtų užsiėmęs, ką bebūtų daręs Puškinas kūrybinės brandos metais, jis buvo visų pirma Poetas. Būtent tai jis laikė esminiu ir lemiančiu savo asmenybės bruožu, būtent taip jį suvokė aplinkiniai. Nuo šiol jam nuolat reikėjo galvoti apie tai, kas yra poetas, koks jis turi būti kūryboje ir gyvenime ir skaitytis (arba kovoti) su tuo, ko iš jo laukia jo skaitytojai, ką apie jį mano jį supanti visuomenė. Sunku rasti menininką, kuris būtų taip daug galvojęs ir taip plačiai pasisakęs tema „Kokia poeto esmė, koks turi būti jo požiūris į pasaulį“.

Suvokdamas save poetu Puškinas savaime pakliūdavo mažiausiai į tris specifines situacijas: 1) Poetas ir literatūra; 2) Poetas ir politinis gyvenimas, Puškino atveju – antivyriausybinės konspiracinės kovos pasaulis; 3) Poetas ir kasdienybė, kasdienės buities pasaulis. Žinoma, visur jis reiškiasi

kaip poetas, ir šis poetas – Aleksandras Puškinas – yra visai individualus. Ir vis dėlto kiekvienoje šių situacijų poetinis ir individualusis pradai realizuojami ypatingai, specifiškai. Ir tik iš jų visumos ryškėja tikrasis Puškino veidas gyvenime.

Suvokęs save poetu Puškinas neišvengiamai turėjo pasidaryti ir literatu, t.y. užmegzti specifinius literatūrinius ryšius, patekti į rašytojų „cechą guvų" su jo profesionaliais interesais ir rūpesčiais. Puškino laiškai pateikia gausią medžiagą apie jo dalyvavimą literatūriniame gyvenime. Artimų draugų ir atsitiktinių pažįstamų prisiminimai ir dienoraščiai parodo mums jį užstalės politiniuose ginčuose pas Michailą Orlovą arba šokiuose Kišiniovo „visuomenės" namuose. Tačiau pagrindinis Puškino gyvenimas, jo pačios turiningiausios ir intensyviausios valandos neatsispindi šiuose dokumentuose: jos susijusios su kūryba ir pašaliniams nematomos.

Puškinas apsigyveno atokiai stovinčiame Inzovo name, kambaryje pirmame aukšte, ir pasiliko jame netgi tada, kai per žemės drebėjimą namas buvo pusiau sugriautas ir Inzovas iš jo išsikėlė. Puškinui patiko gyventi griuvėsiuose. Dykvietė ir vynuogienojai, supantys namą, griuvėsiai sutapo su savęs kaip „bėglio", gyvenančio „dykumoje", taip jis vadino triukšmingą Kišiniovą, suvokimu. (Tais metais miestas buvo labai perpildytas: iš esmės nedidelė gyvenvietė buvo prikimšta rusų administracijos tarnautojų, moldavų dvarininkų, patraukusių į naują administracinį centrą, kareivių ir karininkų iš Orlovo divizijos štabo, o kai prasidėjo graikų sukilimas – bėglių iš Turkijos ir turkiškosios Moldavijos, Ipsilančio armijos savanorių šeimų.) Puškinas rašė: „Aš vienas tuščioje man Moldavijoje" (XIII, 19) – „tuščia" ji buvo „tik jam", t.y. poetinėje žiūroje.

Čia poetas parašė *Kaukazo belaisvį, Gavriliadą, Brolius plėšikus,* daug eilėraščių (tarp jų: „Čiornaja šal'" („Juodoji skara"), „Kinžal" („Durklas"), „V.L. Davydovui", „Čaadajevui", „Napoleonas", „Ovidijui", „Pesn' o veščem Olege", („Giesmė apie išmintingąjį Olegą"), keletą straipsnių, pradėjo *Bachčisarajaus fontaną* ir *Eugenijų Oneginą.*

Visi šie kūriniai nebuvo tik mechaniška paskirų tekstų suma. Juos jungė autoriaus paveikslas. Šis paveikslas, kylantis iš poeto kūrinių, sudėtingai susipynė su jo paties gyvenimo, stilizuoto romantine dvasia, faktais ir, viena vertus, darydamasis skaitytojų nuosavybe, sąlygojo naujų Puškino tekstų supratimą, antra vertus, turėjo atvirkštinį poveikį paties autoriaus elgesiui.

Pagrindinis šio paveikslo bruožas – „poetas bėglys" arba „poetas tremtinys". Tam tikra prasme „bėglys", savo noru palikęs tėvynę, ir „tremtinys", priverstas ją palikti, šioje idėjų sistemoje atrodė kaip sinonimai. Būdinga, kad poemoje *Čigonai* net lokys, kurį už grandinės vedžiojasi Aleko, pavadintas „bėgliu iš gimtosios irštvos" (IV, 188), nors jis, matyt, pagal Romantizmo terminologiją, turėtų būti vadinamas kaliniu. Tačiau tarp šių dviejų idėjų ir paveikslų buvo ir tam tikras skirtumas, ir jie skirtingai veikė biografinę realybę ir jos traktuotę.

Poeto bėglio paveikslas po Byrono *Čaild Haroldo kelionės* pasidarė viena iš pagrindinių Europos Romantizmo temų. Jis buvo patogus, nes gerai derinosi su antiteze: „tvankių miestų nelaisvė", uždaras vergovės ir civilizacijos pasaulis ir laukinių stepių laisva erdvė, bekraštė „pasaulio dykuma", po kurią klajoja romantinis herojus. Jo traktuotė kaip tremtinio ir kalinio reiškė ir konkrečią įkalinimo vietą, „judėjimo herojaus" virsmą „sąstingio herojumi", o tai kirtosi su Romantizmo poetika. Neatsitiktinai kalėjimo tema visada įvedama į romantinio herojaus biografiją kartu su pabėgimo arba troškimo pabėgti motyvu.

Bėglio paveikslas buvo siejamas su nusivylimo tema. Palikęs tėvynėje širdį ir sielos gaivumą, herojus bėga iš virtusių kalėjimu gimtų namų ir nepaliauja jų ilgėtis. Tiesiogiai perkeldamas šį Romantizmo štampą į savo biografijos aplinkybes elegijoje „Pogaslo dnevnoje svetilo..." („Užgeso dienos šviesulys...") Puškinas transformavo savo tremtį į savanorišką pabėgimą:

Лети, корабль, неси меня к пределам дальним
По грозной прихоти обманчивых морей,
Но только не к брегам печальным
Туманной родины моей,
Страны, где пламенем страстей
Впервые чувства разгорались,
Где музы нежные мне тайно улыбались,
Где рано в бурях отцвела
Моя потерянная младость,
Где легкокрылая мне изменила радость
И сердце хладное страданью предала.
Искатель новых впечатлений,
Я вас бежал, отечески края,
Я вас бежал, питомцы наслаждений,
*Минутной младости минутные друзья.** (II, 1, 146–147)

Pirmajame *Eugenijaus Onegino* skyriuje vaizdas komplikuojamas du kartus atstumtojo motyvu: besiilgintis ir vienišas vienoje savo tėvynėje autorius pasmerktas antrojoje – Afrikoje – dūsauti dėl Rusijos, kurią jis paliko:

Под небом Африки моей
Вздыхать о сумрачной России,
Где я страдал, где я любил,
*Где сердце я похоронил.*** (VI, 26)

---

* Skrisk, laive, nešk mane link tolimųjų šalių / Grėsmingu įnoriu apgaulingų jūrų, / Bet tik ne prie krantų liūdnųjų / Mano ūkanotos tėvynės, / Šalies, kur aistrų liepsna / Pirmąkart jausmai įsiliepsnojo, / Kur mūzos švelnios man slaptai šypsojos, / Kur anksti audrose nužydėjo / Mano prarasta jaunystė, / Kur lengvasparnis mane išdavė džiaugsmas / Ir šaltą širdį pasmerkė kančioms. / Naujų įspūdžių ieškotojas, / Aš bėgau nuo jūsų, tėviškės laukai, / Aš bėgau nuo jūsų, malonumų augintiniai, / Trumpos jaunystės akimirksnio draugai.

** Po mano Afrikos dangum / Ilgėtis niūriosios Rusijos, / Kur aš kentėjau, kur aš mylėjau, / Kur savo širdį palaidojau.

Šiuo periodu atkakliai pabrėžiama „afrikietiška kilmė iš motinos pusės", kaip priminė Puškinas pastaboje skaitytojams pirmame šio skyriaus leidime (būdinga, jog vėliau šią pastabą jis pakeitė neaiškia nuoroda į pirmąjį leidimą). Laiške Delvigui jis rašo apie brolį Levą: „Jaučiu, kad mes būsime draugai ir broliai ne tik dėl afrikietiško mūsų kraujo" (XIII, 26).

Tremtinio paveikslas siejamas su kitomis psichologinėmis ypatybėmis: čia reikėjo ne „ankstyvos sielos senatvės", o atvirkščiai – energijos ir pasiruošimo kovoti. Atitinkamai keitėsi ir autoriaus asmenybės tipas:

*Суровый славянин, я слез не проливал.** (II, 1, 229)

Все тот же я – как был и прежде;
С поклоном не хожу к невежде,
С Орловым спорю, мало пью,
Октавию – в слепой надежде –
*Молебнов лести не пою.*** (Ibid., 170)

Labai svarbus Puškino savimonei tuo metu buvo Romos poetas Ovidijus, imperatoriaus Augusto ištremtas prie Dunojaus žiočių. Savęs sutapatinimas su Ovidijumi, o Aleksandro I – su klastingu despotu Augustu, slepiančiu kerštingumą po didybės kauke, teikė Puškinui ir vaidmenį gyvenime, ir mastą įvertinant savo asmenybę. Poetas, kurį persekioja Valdžia, prilygsta jai (šią mintį Puškinas turėjo galvoje 1825 metais, kai rašė, jog Napoleonas *pagerbė* Germaine de Staël ją *persekiodamas;* žr. XI, 29, kursyvas mano – *J. L.*). Aleksandrui I (kaip vėliau ir Voroncovui) Puškinas tebuvo smulkus tarnautojas, patekęs vyriausybės nemalonėn. Puškinas pats sau ir skaitytojams siūlė kitokį paaiškinimą: jis – Ovidijus, poetas, tirono ištremtas. Paskui prasidėjo priešpriešinimas.

---

* Rūstus slavas, aš ašarų neliejau.

** Vis tas pats aš – koks buvau ir anksčiau; / Nevaikštau nusilenkti nemokšai, / Su Orlovu ginčijuosi, mažai geriu, / Oktavijui – su akla viltimi – / Pamaldų meilikaujančių negiedu.

Ovidijus – silpnadvasis ir lepus Pietų dainius, elegijų ir erotinės poezijos autorius – maldavo Augusto atleisti. „Rūstus slavas, aš ašarų neliejau" (II, 1, 229); „Oktavijui – su akla viltimi – Pamaldų meilikaujančių negiedu" (II, 1, 170; Oktavijus – imperatorius Augustas).

Kalinio, bėglio, tremtinio paveikslai sukoncentruoti Puškino grožiniuose kūriniuose. Bet jie atsiskiria nuo konkrečių eilėraščių, įsiskverbia į laiškus, siunčiamus į Šiaurę, taip pat, matyt, ir į pokalbius ir apgaubdami poetą tam tikra vaizdų skraiste, stilizuoja jo asmenybę ir likimą amžininkų akyse. Pateiksime tik vieną pavyzdį iš daugelio. 1823 metų rugpjūčio 25-ąją laiške broliui Puškinas praneša apie savo perkėlimą į Odesą (žinia, kaip atrodė tada, džiaugsminga) ir apie tai, kad norėdamas sutvarkyti praktinius persikėlimo į naująją vietą reikalus jis dar kartą turėjęs nuvažiuoti į Kišiniovą:

> ...Atvažiuoja Voroncovas, sutinka mane labai maloniai, praneša man, kad pereinu jo valdžion, kad pasilieku Odesoje – atrodo ir gerai – tik naujas liūdesys suspaudė man krūtinę – man pagailo manųjų paliktų grandinių. Atvažiavau į Kišiniovą keletui dienų, praleidau jas neapsakomai elegiškai ir, išvažiavęs iš ten visam laikui, Kišiniovą prisiminęs atsidusau. (XIII, 67)

Išgyvenimų aprašymas nepaprastai nuoširdus ir psichologiškai labai tikras. Bet norint jį suprasti reikia prisiminti, jog pasakymas „Kišiniovą prisiminęs, atsidusau" – nežymiai pakeista paskutinioji eilutė iš Žukovskio išverstos Byrono poemos *Šiljono kalinys:*

Когда за дверь своей тюрмы
На волю я перешагнул –
*Я о тюрьме своей вздохнул.**

---

* Kada pro savo kalėjimo duris / Į laisvę aš žengiau – / Savo kalėjimą prisiminęs, atsidusau.

Puškinas pavargo nuo Kišiniovo, kuris po Orlovo–Rajevskio grupės sutriuškinimo jį labai slėgė. Vis dėlto Kišiniovas buvo ne kalėjimas, o Odesa – ne išsilaisvinimas. Tačiau noras regėti save kaip romantinį herojų (šiuo atveju – garsų Ženevos kalinį Bonivarą) buvos toks įsakmus, kad viename laiške beveik visus savo sielvartus poetas aprašė citatomis, adresatui gerai suprantamomis:

И слезы новые из глаз
Пошли, и новая печаль
Мне сжала грудь... мне стало жаль
*Моих покинутых цепей...**

Puškino kuriamos poetinės asmenybės tipui svarbus buvo amžinos, slaptos, neatsakytos meilės motyvas. Vėliau Puškinas paminėjo jį ironiškai tarp būtinų romantinio pasaulio atributų, pavadinęs „pompastiškomis svajomis“:

В ту пору мне казались нужны
Пустыни, волн края жемчужны,
И моря шум, и груды скал,
И гордой девы идеал,
*И безыменные страданья.*** (VI, 200)

Šį privalomą, XIX amžiaus penktajame dešimtmetyje jau nuvalkiotą romantinį motyvą paminėjo ir Lermontovas:

Толпу ругали все поэты,
Хвалили все семейный круг,
Все в небеса неслись душою,

* Ir ašaros naujos iš akių / Liejosi, ir naujas liūdesys / Man suspaudė krūtinę... man pagailo / Mano paliktų grandinių...

** Tada man rodės reikalingos / Dykumos, deimantiniai bangų pakraščiai, / Ir jūros ošimas, ir uolų krūvos, / Ir išdidžios mergelės idealas, / Ir bevardės kančios.

Взывали с тайною мольбою
К NN, неведомой красе, –
И страшно надоели все.[3]

1821–1823 metais Puškinas toli gražu ne ironiškai traktavo šią temą. Maža to, jis itin aktyviai padėjo sukurti apie savo lyriką ir asmenybę paslaptingumo ir užuominų apie nuslėptą aistrą aureolę. Šiuo atveju jis nevengia ironiško žaidimo su skaitytojais, o retkarčiais ir atviros mistifikacijos elementų.

Nuslėptos meilės tema sujungia „Krymo" kilmės arba kolorito lyrinių eilėraščių ciklą ir skamba poemoje *Bachčisarajaus fontanas.* Tačiau daug stipriau ji išryškėja ne pačiuose eilėraščiuose, bet jų autokomentaruose, orientuodama to meto literatūrinius sluoksnius į tam tikrą suvokimo tipą.

1823 metais, gruodžio mėnesį, Peterburge išėjo Aleksandro Bestuževo ir Kondratijaus Rylejevo almanachas *Poliarnaja zvezda.* Bestuževas nusiuntė jį Puškinui. Tarp keleto Puškino eilėraščių almanache spausdinama ir elegija „Redejet oblakov letučiaja griada" („Retėja debesų skrendanti virtinė..."). Buvo išspausdintas visas elegijos tekstas, nors iš pikto laiško, kurį Puškinas, ką tik gavęs almanachą, nusiuntė Bestuževui, matyti, jog jis prašė redaktorius praleisti tas paskutiniąsias eilutes:

Когда на хижины сходила ночи тень, –
И дева юная во мгле тебя искала
*И именем своим подругам называла.** (II, 1, 157)

Puškinas buvo įtūžęs. Kitame laiške Bestuževui jis rašė:

Tegu Dievas tau atleidžia! bet tu padarei man gėdą šioje *Žvaigždėje* – išspausdinęs 3 paskutines mano Elegijos

* Kai ant trobelių leidosi nakties šešėlis, – / Ir mergelė jauna rūke tavęs ieškojo / Ir savo vardu draugėms vadino.

> eilutes; velnias sukurstė mane dar apie *Bachč<isarajaus> font<aną>* parašyti kažkokias jausmingas eilutes ir jose prisiminti mano gražuolę iš elegijų. Įsivaizduok mano neviltį, kai aš pamačiau jas išspausdintas – žurnalas gali pakliūti į jos rankas. Ką ji pagalvos, regėdama, kaip noriai šnekučiuoju apie ją su *vienu savo P<eter>b<urgo> draugu.*[5] Iš kur ji gali žinoti, kad aš jos vardo nepaminėjau, kad laišką atplėšė ir išspausdino Bulgarinas – kad prakeiktą Elegiją atgabeno tau velnias žino kas – ir kad niekas nekaltas. Prisipažinsiu, viena tos moters mintis man brangesnė už viso pasaulio žurnalų ir mūsų publikos nuomonę. Galva man susisuko. (XIII, 100–101)

Ši citata, atrodo, byloja, jog Puškinas elegiją „Retėja debesų skrendanti virtinė..." paskyręs moteriai, kurią buvo įsimylėjęs, kad apie ją jis rašęs laiške, atsitiktinai patekusiame į Bulgarino rankas ir pastarojo iš dalies išspausdintame, kad intymias eilutes jis norėjęs nuslėpti. Kadangi šios moters vardo jis stengėsi neminėti, tyrinėtojai nusprendė, jog elegija – netyčia išsprūdęs prisipažinimas, slaptos meilės liudijimas.

Tačiau atidi faktų analizė verčia tuo suabejoti.

Pirmiausia, nors elegiją Rylejevui ir Bestuževui atgabeno „velnias žino kas", suprantama, platinti ją tarp draugų – tuo metu tai reiškė platinti tarp pagrindinių skaitytojų – galėjo tik pats autorius. Jis galėjo panorėjęs ją visai nuslėpti. Be to, žinodamas, jog Bestuževas ruošiasi spausdinti elegiją, Puškinas jam neuždraudė, o tik vetavo tris paskutines eilutes. Šitaip jis pirmiausia atkreipė į jas dėmesį, leisdamas suprasti, kad jose slypi autoriui svarbi paslaptis (pačiame tekste paslaptis neakcentuojama). Jei manysime, jog Puškino tikslas buvo paslaptį išsaugoti, o ne sukurti apie elegiją paslaptingumo atmosferą, tai kodėl autorius siūlė nespausdinti paskutinių *trijų* eilučių, o ne *dviejų* (eilutę „Kogda na chižiny schodila noči ten'" spausdinant galima lengvai sintaksiškai užbaigti tašku)? Jeigu Bestuževas būtų įvykdęs Puškino reikalavimus, eilėraštis atrodytų kaip nebaigtas fragmentas,

intriguojančiai nenutrūkstantis, nes paskutinė eilutė neturėtų besirimuojančios su ja poros. Kartu su žodiniu pareiškimu, kad pabaiga negalėjo būti išspausdinta dėl jos intymumo (o šią aplinkybę žinotų tam tikras skaitytojų ratas), tokia publikacija būtų apgaubusi elegiją paslaptimi ir glaudžiai susiejusi ją su biografine legenda.

Bet dar daugiau klausimų atsiranda toliau: žodžių, jog vieną šios moters mintį Puškinas brangina labiau, negu visos skaitančios publikos nuomonę, nuoširdumas žavi. Jos vardas, aišku, domino biografus, nes ši, vadinanti savo vardu vakarų žvaigždę „mergelė jauna" – įtikimiausia kandidatūra Puškino „nuslėptos meilės" vaidmeniui. Čia – kadangi Gurzufe parašytoje elegijoje galėjo būti kalbama apie vieną iš panelių Rajevskajų arba jų palydovę – ypač atkakliai siūlyta Marijos Nikolajevnos Rajevskajos (Volkonskajos, garsios dekabristo žmonos, išvažiavusios pas vyrą į Sibirą), figūra. Tačiau po to, kai Borisas Tomaševskis dokumentais įrodė, jog „mergina jauna" – tai vyriausioji generolo duktė Jekaterina Rajevskaja (netrukus ištekėjusi už Michailo Orlovo), Puškino žodžių iš laiško Bestuževui suvokimas turi pasikeisti. Puškinas vertino Jekaterinos Nikolajevnos grožį ir būdą, bet apie jokį rimtą jo įsimylėjimą nė neužsimenama: jos vedybos su Orlovu susilaukė tik keleto ne visai padorių jo juokų (o 1825 metais laiške Viazemskiui jis pavadino ją „šaunia boba" (XIII, 226). Jei pridursime, kad laiško ištraukoje, kurią išspausdino Bulgarinas, kalbama visai ne apie ją, turėsime padaryti išvadą, jog Puškinas mistifikavo Bestuževą, o per jį svarbiausią jam skaitytojų būrį, norėdamas apgaubti savo eleginę poeziją romantine legenda, pateikdamas eilėraščius kaip lyrinį savo širdies dienoraštį.

Dar akivaizdžiau tai paliudija *Bachčisarajaus fontano* istorija. Dar iki poemos pasirodymo Puškinas sąmoningai ir kryptingai Peterburgo literatūriniuose sluoksniuose skleidė gandus apie jos tiesioginį ryšį su autoriaus jausmu. 1823 metų rugpjūčio 25 dieną Puškinas rašė broliui iš Odesos:

> Čia Tumanskis. Jis geras žmogelis, bet retkarčiais meluoja – pavyzdžiui, jis rašo į P<eter> B.<urgą> laišką, kuriame tarp kitko kalba apie mane: Puškinas atvėrė tučtuojau man savo širdį ir *portefeuille*[6] – meilę ir pan... – frazė, verta V. Kozlovo; mat aš perskaičiau jam ištraukas iš *Bachčisarajaus fontano* (savo naujos poemos), pasakęs, kad aš nenorėčiau jos spausdinti, nes daugelyje vietų rašoma apie vieną moterį, kurią aš buvau labai ilgai ir kvailai įsimylėjęs, ir kad Petrarkos vaidmuo man ne prie širdies. Tumanskis priėmė tai kaip širdingą pasitikėjimą ir įšventina mane į Šalikovus[7] – padėkite! (XIII, 67)

Šiame laiške daug kas keista: pirma, Puškinas galėjo nieko nepasakyti pagarsėjusiam plepiui Tumanskiui apie *Bachčisarajaus fontano* ir savo asmeninių išgyvenimų sąsajas. Antra, iš teksto matyti, kad Tumanskis parodė Puškinui savo laišką, ir Puškinas galėjo įkalbėti ar netgi priversti (poetas ir dėl mažiau svarbių priežasčių siųsdavo kvietimus į dvikovą, o čia liečiamas labai delikatus klausimas) neišsiųsti laiško. Puškinas ne tik to nepadarė, bet priešingai, nusiuntė broliui Levui, dar nieko negirdėjusiam apie naują poemą, ištrauką iš Tumanskio laiško, prašydamas sutrukdyti šio gando plitimą. Kadangi visiems žinomas Levo Sergejevičiaus nesugebėjimas prikąsti liežuvį, čia galime įžiūrėti tik troškimą, jog literatūriniuose sluoksniuose įsivyrautų būtent toks požiūris į poemą.

Tame pat laiške jis prirašo: „Taip ir bus, aš Viazemskiui pasiųsiu *Fontaną* – praleidęs meilės kliedesį – o gaila!" (XIII, 68). Tačiau poemos juodraščių tyrinėjimas nuvilia: jokio „meilės kliedesio", neva, praleisto spausdinant (apie tai Puškinas ne kartą rašė draugams) ten nėra. Poema buvo išspausdinta be esminių kupiūrų.

Visa tai rodo, kad Puškinas sąmoningai ir kryptingai siekė susikurti literatūroje „antrą biografiją", kuri skaitytojų akyse būtų vienijantis kontekstas jo kūriniams.[8]

Bet poeto požiūris į literatūrą turėjo ir kitą ypatybę, ryš-

kiai kontrastuojančią su romantizmo idealais ir reikalavimais. Puškinui labai stigo pinigų: menkos pareigos buvo pasigailėtinai apmokamos, tėvas praktiškai atsisakė materialiai paremti (netgi dėl tokios komiškos paramos – senų tėvo frakų atsiuntimo į Kišiniovą – teko ilgai susirašinėti). Tuo tarpu paaiškėjo, jog Puškino poezija populiari ir daugėjant skaitytojų jos leidimas gali duoti gerus honorarus.

Tačiau šiame kelyje laukė daug kliūčių: Rusijoje nebuvo įstatymų, ginančių autoriaus teises ir reguliuojančių juridinę leidimo pusę, Puškino tremtis vertė jį prašyti tarpininkų – nepatyrusių, nesuinteresuotų, o kartais ir ne visai sąžiningų – pagalbos. Tačiau pagrindinė kliūtis buvo kita: rusų literatūroje vyravo nuomonė, kad poezija – dievų dovana, o ne darbas, ir piniginis atlyginimas už ją – žeminantis poetą dalykas. Tuo labiau atrodė nesuderinami piniginiai rūpesčiai ir romantinio tremtinio, kuriam, pagal poetinius štampus, dera išdidus skurdas, pozicija.

Gyvenimo aplinkybės vertė Puškiną pasijusti profesionaliu literatu, prieštarauti poeto kaip „dykinėjančio tinginio" romantiniam suvokimui. Aiškus Puškino protas matė, jog taip griaunama ta romantinė legenda, kurią jis pats stengėsi sukurti. 1821 metų gegužės 7 dienos laiške Aleksandrui Turgenevui jis rašė: „Praneškit mano trumpos jaunystės akimirksnio draugams, kad jie atsiųstų man pinigų, *naujų įspūdžių ieškotojas* bus nepaprastai dėkingas" (XIII, 29). „Akimirksnio draugai jaunystėje trumpoj" ir „naujų įspūdžių ieškotojas" – citatos iš elegijos „Užgeso dienos šviesulys..." Derindamas jas su prašymais pinigų Puškinas sąmoningai supriešina du pasaulius – poezijos ir gyvenimo prozos. Poetas buvo susijęs su abiem. Laukė žiauri ir ilga kova dėl literato teisių, kol Puškinas pagaliau ją laimėjo, padėdamas profesionalios literatūros ir autoriaus teisių pamatus Rusijoje.

Pirmoji Puškino poema pasirodė, kai jis jau buvo Pietuose. Ją labai greitai išpirko. Žurnalas *Moskovskij telegraf* vėliau rašė:

> *Ruslanas ir Liudmila* <...> pasirodė 1820 metais. Tada ji visa buvo išpirkta, ir seniai neparduodami jos egzemplioriai. Norintys ją įsigyti mokėjo po 25 rub. ir buvo priversti ją persirašinėti.[9]

Tačiau iš didelio pelno pats Puškinas beveik nieko negavo. Didžioji dalis atiteko leidėjui Nikolajui Gnedičiui. Kai kurie tyrinėtojai linkę smerkti Gnedičių už nesąžiningumą.[10] Tačiau tos epochos supratimu, Gnedičius nepadarė nieko peiktino. Literatūrinės nuosavybės sąvoka tada neegzistavo ir bet kokios poezijos antologijos leidėjas ramiai dėjosi sau į kišenę pinigus ne tik už mirusių, bet ir už gyvų poetų eilėraščius. Leidėjo darbas buvo laikomas „žemu", už jį priklausė piniginė kompensacija, o poeziją honoraras galėjo tik pažeminti. Būdinga, jog XVIII amžiuje žurnalai vertėjams mokėjo honorarus, o poetas būtų įsižeidęs, jeigu jam būtų siūlę pinigus („įkvėpimas neparduodamas"). Gnedičius, leisdamas savo draugo Batiuškovo kūrinius, iš gautų 15 000 rublių sumokėjo autoriui tik 2000, o kitus pasiėmė sau. Niekam nė į galvą neatėjo jį smerkti. Tačiau Puškinas jautėsi esąs naujo tipo literatas ir nenorėjo taikstytis su leidėjų mėgėjiškumu ir neprofesionalumu. 1821 metų rugsėjo 21 dienos laiške Grečiui siūlydamas savo antrąją poemą *Kaukazo belaisvis* (aplenkdamas Gnedičių, kuris labai įsižeidė), jis rašė, ironiškai pabrėždamas „poeto–leidėjo" santykių dalykinį pobūdį:

> Norėjau atsiųsti jums ištrauką iš savo *Kaukazo belaisvio*, bet tingiu perrašinėti; ar nenorėtumėte pirkti iš manęs visą poemos gabalą? 800 eilučių ilgumo; eilutės plotas – 4 pėdos; padalinta į dvi giesmes. Pigiai atiduosiu, kad prekė neužsigulėtų. (XIII, 32–33)

Gnedičius sugebėjo pašalinti kitus leidėjus (galima manyti, tai darė ne dėl gobšumo, bet dėl ambicingo noro suvaidinti Puškino globėjo ir leidėjo vaidmenį), ir už antrąją poemą autorius vėl gavo 500 rublių, o leidėjas, matyt, apie 5000.[11] Tačiau galų gale pergalę šventė Puškinas.

Padedamas bičiulio Piotro Viazemskio, kuris buvo trečiosios poemos, *Bachčisarajaus fontano,* leidėjas, Puškinas iškovojo tais laikais nepaprastai didelį autorinį honorarą. Rusų žurnalai, pagauti polemikos apie Romantizmą, kurią sukėlė ši Puškino poema ir Viazemskio įžanginis žodis, tuo pat laiku atskirai aptarė honoraro klausimą, įžvelgdami šiuo atveju „europietišką" požiūrį į poeziją Rusijoje.

Du poeto požiūriai į literatūrinę veiklą dar kirtosi – jie susilies tik kitame, realistiniame Puškino kūrybos etape.

Gyvendamas Kišiniove Puškinas ypač išplėtė savo ryšius su dekabristų judėjimu. Pietuose dislokuota generolo P.Ch. Vitgenšteino 2-oji armija priglobė ryžtingiausius Gerovės Sąjungos narius. Europa, apmirusi po Napoleono žlugimo, išgyveno naują revoliucinį pakilimą. Rusijoje sparčiai stiprėjo išsivaduojamasis judėjimas. Puškinas pasinėrė į šią atmosferą. Tačiau jis jau nebuvo mokinys, besibeldžiantis į išrinktųjų duris kaip Peterburge, – jis jautėsi esąs Poetas ir stengėsi apibrėžti savo vietą – Poeto vietą tarp Piliečių.

Aplinka, į kurią pateko Kišiniove Puškinas, skyrėsi nuo peterburgiškosios pirmiausia tuo, kad tai buvo veiksmo aplinka. Revoliucijų, drebinusių pietų Europą: Ispaniją, Graikiją, Neapolį, Pjemontą – atgarsiai girdėjosi čia daug aiškiau. O kai 1821 metų sausio mėnesį Turkijai priklausančioje Moldavijoje įsiliepsnojo T. Vladimiresko vadovaujamas sukilimas, kuriam prasidėjus, vasario 22-ąją dieną rusų armijos generolas, Moldavijos valdovo sūnus graikas Aleksandras Ipsilantis persikėlė per Prutą, skyrusį Rusiją ir turkiškąją Moldaviją, ir, atvykęs į Jasus, pakvietė Otomanų imperijos graikus prisidėti prie sukilimo, Puškinas atsidūrė pačiame įvykių centre.

Dekabristai kaip ir platūs rusų liberalų sluoksniai tikėjosi, kad Rusija, vykdydama pusiau oficialius Aleksandro I pažadus, padės bendratikiams graikams ir bus įtraukta į tautų karą prieš tironiją, savo ruožtu tai turėtų įtakos jos vidaus politikai. Puškinas laukė karo ir ruošėsi jame dalyvauti. Jis pradėjo mokytis turkų kalbos, maldavo draugų nesirūpinti

dėl jo sugrąžinimo į Peterburgą. Tomis dienomis jis artimai bendrauja su graikų insurgentais, gyvenančiais Kišiniove. 1821 metų kovo pradžioje jis rašė (matyt, dekabristui Vasilijui Davydovui):

> Pranešu tau apie įvykius, kurie turės pasekmių, svarbių ne tik mūsų kraštui, bet ir visai Europai. Graikija sukilo ir paskelbė savo laisvę <...> aš mačiau vieno insurgento laišką – su įkarščiu aprašo jis vėliavų ir kunigaikščio Ipsilančio kalavijo pašventinimo apeigas – dvasininkijos ir tautos entuziazmą – ir puikias Vilties ir Laisvės minutes <...> Protų džiūgavimas pasiekė aukščiausią laipsnį, visos mintys nukreiptos į vieną objektą – senosios Tėvynės nepriklausomybę. Odesoje aš jau neaptikau įdomaus reginio: krautuvėse, gatvėse, traktieriuose – visur rinkosi graikų minios, visi pusvelčiui pardavinėjo savo turtą, pirko kardus, šautuvus, pistoletus, visi kalbėjo apie Leonidą, Temistoklį, visi ėjo į laimingojo Ipsilančio kariuomenę. (XIII, 22–23)

Graikų sukilimas ne tik suteikė Puškinui politinio entuziazmo išgyvenimų, „puikių Vilties ir Laisvės minučių", bet ir leido iš arti stebėti svarbiausius epochos politinius įvykius, regėti jų užkulisius ir atvirkščiąją pusę. Tai buvo viena iš tų pamokų, kurios Puškinui padovanojo stulbinančią aiškaus valstybinio mąstymo, ketvirtajame dešimtmetyje Peterburge stebinusio užsienio diplomatus, dovaną. Puškinui teko stebėti tragišką skilimą sukilėlių stovykloje – kruviną konfliktą tarp Vladimiresko armijos, susidedančios iš valstiečių, ir aristokratinės Ipsilančio vadovybės, kurį komplikavo nacionaliniai nesutarimai tarp moldavų, rumunų ir, iš kitos pusės, graikų. Jis stebėjo sudėtingus santykius tarp sukilėlių, 2-osios rusų armijos vadovybių ir slaptų draugijų Rusijoje veikėjų. Turbūt, būtent dėl šių įvykių į Kišiniovą atvyko Pestelis. Puškinas tuomet su juo kalbėjosi. Tai buvo „metafizinis, politinis, etinis ir kt. pokalbis". „Jis vienas originaliausių

protų, kuriuos aš pažįstu" (XII, 303), – parašė poetas dienoraštyje Kišiniove. Kartu su Pesteliu jis, matyt, dalyvavo derybose su graikų sukilimo vadais. Praėjus daugeliui metų, 1833-aisiais Puškinas užrašė dienoraštyje labai įdomias Pestelio diplomatinės veiklos detales, atskleidžiančias poeto informuotumą. Įvykiai privertė Puškiną nusivilti Ipsilančiu. Graikų sukilimo eigos stebėjimas skatino Puškiną apmąstyti tragišką problemą, aktualią ir dekabristams, apie liaudies judėjimo ir išsilavinusios aristokratų mažumos santykį. O asmeninės Ipsilančio savybės prisidėjo prie nusivylimo romantiniu „didžio žmogaus" kultu. Vėliau poemos *Jezerskis* juodraščiuose pateisindamas savo dėmesį paprastam, „nedidžiam" žmogui, Puškinas rašė: „Kodėl niekingi herojai? Ką daryti – aš mačiau [Ips<ilantį>, Paske<vičių>, Jermolovą] (V, 410; visas užrašas užbrauktas).

Tačiau reikšmingiausias šiuo metu Puškinui buvo jo bendravimas su Michailu Orlovu ir susibūrusiais apie jį Kišiniovo dekabristais, ypač Vasilijumi Rajevskiu.

Orlovas atvyko į Kišiniovą 1820 metų vasarą ir pradėjo vadovauti 16-ajai divizijai. Kad galėtų gauti didelį savarankišką karinį vienetą, jis atsisakė geresnių tarnybinių pasiūlymų, sukeldamas Aleksandro I nepasitenkinimą. Savarankiškas karinis vienetas jam buvo būtinas, realizuojant toli siekiančius karinius ir revoliucinius planus. „16 tūkstančių su šautuvais <...>. Su jais galima pajuokauti", – rašė Orlovas Aleksandrui Rajevskiui, gavęs diviziją.[12]

Iš laiško konteksto aišku, kad Orlovas kalbėjo apie dalyvavimą kare prieš Turkiją, tačiau S.S. Landos[13] tyrinėjimai parodė, jog 1820 metais į Orlovo rusų revoliucijos planą įėjo ir intervencija į graikų sukilimą. Orlovas buvo dekabristinio „Orden Russkich Rycarej" („Rusų Riterių Ordinas") dalyvis. Rusų Riterių Ordinas – organizacija, orientuota į ryžtingų veiksmų taktiką. Iš pradžių jis tikėjosi gauti diviziją ne toli pasienyje, bet arti Maskvos. „Koks skirtumas, ar aš gaučiau diviziją Nižnij Novgorode ar Jaroslavlyje. Aš būčiau kaip žuvis vandenyje." Turėdamas pradinę bazę viename ar kitame

mieste Orlovas galėjo laikyti visai realiu žygio į Maskvą, kurioje tada beveik nebuvo vidaus kariuomenės, planą. Neatsitiktinai jo bendramintis grafas M.A. Dmitrijevas-Mamonovas, tuo metu statęs savo kolosaliame dvare prie Maskvos tikrą tvirtovę su artilerija, kuri galėjo tapti puikiu šios operacijos atramos tašku, kruopščiai saugojo vėliavą, įteiktą, pasak padavimo, Minino Požarskiui, ir sukruvintus caraičio Dmitrijaus marškinius. Abi revoliucijos buvo prasmingos: viena turėjo apgaubti Orlovo–Mamonovo žygį istorine aureole, kita – paliudyti, kad Riurikovičių giminė buvo prievarta nutraukta ir todėl Romanovai neturi teisių į Rusijos sostą.

Tačiau rūmuose jau nepasitikėjo Orlovu: daug kartų buvo atmetami jo prašymai paskirti divizijos vadu ir galų gale paskirtas junginys, stovintis toli pasienyje. Orlovas iš pradžių suglumo, tačiau netrukus sukūrė drąsų planą apie graikų ir rusų sukilimų sujungimą. S.S. Landa pateikė istorikams anksčiau nežinomus labai įdomius graikų istoriko Filimono, artimo Ipsilančiui, duomenis, iš kurių aiškėja, jog Ipsilančio derybose su Orlovu buvo numatyta, kad, jeigu savavališkas Orlovo įsikišimas į graikų reikalus sukels Aleksandro I rūstį ir jis Peterburge bus „paskelbtas už įstatymo ribų"; t.y. jei Orlovo įsikišimas išprovokuotų pilietinio karo pradžią Rusijoje, Orlovas „su rusais <t.y. su savo divizija, – *J. L.*> įžengs į kunigaikštystes kaip savarankiškas viršininkas", tuo pačiu gaudamas Valachijoje ir turkų Moldavijoje bazę, kad galėtų pradėti revoliucinę kovą su Peterburgo vyriausybe. Be to, jis, žinoma, tikėjosi Vitgenšteino armijos, persmelktos sąmokslo idėjos, divizijų ir karo veikėjų – Kiseliovo, Jermolovo, Rajevskio vyresniojo – paramos. Jis vienijo karininkus – slaptos organizacijos narius, persekiojo ir šalino Arakčejevo pasekėjus, energingai kovojo dėl kareivių prieraišumo ir meilės.[14]

Orlovas anaiptol nebuvo fantazuotojas ir svajotojas, kai 1821 metais Gerovės Sąjungos suvažiavime Maskvoje atsakydamas į pranešimą, jog vyriausybė informuota apie sąmokslą, pasiūlė neatidėliotinų revoliucinių veiksmų planą.

Tokia buvo situacija Kišiniove, kai į jį pateko Puškinas. Artimiausia Orlovo aplinka – majoras V.F. Rajevskis, Orlovo adjutantas K.A. Ochotnikovas, 16-osios divizijos brigados vadas generolas majoras P.S. Puščinas – Gerovės Sąjungos nariai. Būtent jie turėjo didžiausią politinę įtaką Puškinui Kišiniove. Jis dažnai lankėsi Orlovo namuose. Jis – nuolatinis svečias ir nuolatinis šeimininko oponentas nesibaigiančiuose politiniuose ginčuose, kunkuliuojančiuose šiuose namuose. Jis čia sutinkamas kaip lygus, nepaisant rangų ir amžiaus skirtumo. Orlovo žmona, Jekaterina Nikolajevna, rašė broliui A.N. Rajevskiui 1821 metų lapkričio 23-ąją:

> Mes labai dažnai matom Puškiną, kuris ateina ginčytis su vyru apie įvairiausius dalykus. Jo dabartinis arkliukas – *abato Saint-Pierre'o amžinoji taika*. Jis įsitikinęs, jog vyriausybės tobulėdamos laipsniškai įves amžiną ir visuotinę taiką ir kad tada nesilies joks kitas kraujas, o tik kraujas stiprių charakterių ir aistrų, energingos dvasios žmonių, kuriuos dabar mes vadiname didžiais žmonėmis, o tada juos vadins tik visuomenės ramybės drumstėjais.[15]

Puškinas tuo metu skaitė Rousseau atpasakotą abato Saint-Pierre'o amžinos taikos projektą (apskritai jis tada labai domėjosi Ženevos mąstytojo kūriniais). Šis skaitymas buvo labai aktualus, nes kėlė įgimtos žmogaus laisvės, liaudies suvereniteto (aukščiausios liaudies valdžios), tautų teisių klausimus.

Puškino ginčai su Orlovu (plg. eiliuotam laiške Gnedičiui: „Su Orlovu ginčijuosi, mažai geriu" (II, 1, 170)) nebuvo antagonistiniai.[16]

Puškino domėjimosi „amžinosios taikos" problemomis politinis kontekstas – Europos nuraminimo lozungas, kurį skelbė valstybių, nugalėjusių Napoleoną, reakcinė sąjunga. Vadindamas Napoleoną karo demonu Europos kongresas iškilmingai deklaravo amžiną taiką. 1815 metais turėjęs šiokį tokį liberalų atspalvį lozungas vėliau pasidarė reakcinės

tvarkos gynimo programa, nukreipta prieš revoliucines jėgas; kaip rašė Puškinas, nuraminimo idėjos

*...миру тихую неволю в дар несли.** (II, 1, 310)

O revoliucinės sąmonės reiškėjai tais metais buvo dažniausiai nusiteikę kovingai. Vakarų Europos liberalų simpatijos vis dažniau krypo į Napoleoną, o revoliucijos ir revoliucinio karo idėjos susipynė.

Šiuo atveju į karą buvo žiūrima kaip į savo šalies valstybinių interesų gynimo priemonę po to, kai šalyje įsigalės laisvė. Nuomonė, jog valstybių santykiai nepriklauso moralės sferai, nes remiasi „prigimtine teise", pagimdė puolamosios užsienio politikos porevoliucinėje Rusijoje koncepciją (Pestelis), kuri, pavyzdžiui, Orlovo draugo Dmitrijevo-Mamonovo pažiūrose įgavo atvirai agresyvų pobūdį. Mamonovo koncepcijoje revoliucinės Rusijos vyriausybė, sekdama Napoleono tradicija, perima ir smarkiai sustiprina didžiavalstybinius savo politikos momentus (Mamonovas planavo užgrobti plačias teritorijas šiaurės, centrinėje ir pietų Europoje, sukurti „naudingo karo su Persais ir įsiveržimo į Indiją projektą"[17]). Orlovas, senas Mamonovo bendražygis dar nuo Rusų Riterių Ordino laikų, matyt, iš dalies pritarė savo draugo idėjoms.

Puškino, kuris ginčijosi su Orlovu ir tuo metu rašė darbą apie amžiną taiką, požiūris buvo kitoks. Jis atmetė taiką, monarchų sąjungos vaisių, ir remdamasis Rousseau autoritetu siūlė amžiną taiką kaip revoliucinių vyriausybių sąjungos rezultatą. Savo fragmente cituodamas Rousseau žodžius, jog kelia į taiką atvers tik „priemonės žiaurios ir baisios žmonijai", jis reziumavo: „Aišku, kad tos baisios priemonės, apie kurias jis kalbėjo – revoliucijos. Štai jos ir prasidėjo"[18] (XII, 189 ir 480).

Būdinga, jog tomis pat dienomis, kai Orlovo namuose Puškinas propagavo amžiną taiką, būtent jis parašė eilėraštį

---

* ...pasauliui tylią nelaisvę nešė dovanoti.

„Karas", kuris baigiasi žodžiais: „Čto ž bitva pervaja ješčio ne zakipela?"* (II, 1, 167). Revoliucinis karas (šiuo atveju, graikų išsivaduojamasis karas), jo supratimu, neneigia taikos, bet yra vienintelis kelias į karų sunaikinimą. Orlovo (ir daugelio dekabristų) požiūriu Laisvė turėjo pradėti kaip ir XVIII amžiaus prancūzų revoliucija turą karų, kurių tikslas – Rusijos valstybės didybė; Puškino požiūriu Laisvė nešė Taiką.

Tačiau pagrindiniai klausimai, svarstomi Orlovo būrelyje ir Rajevskio namuose, buvo Rusijos vidaus politikos klausimai. Tų mėnesių Puškino politines nuotaikas gerai atskleidžia negudraujantys užrašai jo tarnybos draugo P.I. Dolgorukio dienoraštyje. Čia skaitome:

> Puškinas plūsta vyriausybę, dvarininkus, kalba aštriai, įtikinamai <...>, staiga ištarė mums tokį silogizmą: „Anksčiau tautos kovojo viena su kita, dabar Neapolio karalius kovoja su tauta, Prūsijos – kovoja su tauta, Ispanijos – taip pat; nesunku numatyti, kas nugalės." Gili tyla po šių žodžių. <...> Vietininkas šiandien keliavo į medžioklę su šautuvu ir šunim. Kai jis išvyko, namuose buvo paruoštas stalas namiškiams, prie kurio ir aš pietavau su Puškinu. Pastarasis, pasijutęs laisvėje, pradėjo nuo savo mėgstamo teksto apie Rusijos vyriausybę. Vertėjas Smirnovas įsigeidė su juo ginčytis, ir juo labiau jis jam prieštaravo, tuo smarkiau Puškinas karščiavosi, tūžo ir netekdavo kantrybės. Pagaliau pasipylė kaltinimai visiems sluoksniams. Tarnautojai – niekšai ir vagys, daugelis generolų – galvijai, viena tik žemdirbių klasė garbinga. Ypač Puškinas puolė rusų bajorus. Juos visus reikia pakarti, o jei taip būtų, jis su malonumu užnertų kilpas.[19]

Šios nuotaikos atsispindėjo poeto kūryboje. Nuolatinis bendravimas su Orlovu, Rajevskiu ir kitais Kišiniovo dekabristais daro Puškiną tikru radikaliausių dekabristų judėjimo

* „Kodėl gi mūšis pirmasis dar neužvirė?"

elementų politinių idėjų reiškėju 1821–1822 metais. Jis ryžtingai pasiskelbia esąs vis atkakliau svarstomos konspiraciniuose sluoksniuose tirono nužudymo idėjos šalininkas.

Puškinas nekantravo Kišiniove, ir generolas Inzovas, jaudinančiai juo rūpinęsis, noriai leisdavo jam išvykti. Dažniausiai Puškinas lankydavosi Vasilijaus Davydovo dvare Kamenkoje netoli Kijevo, buvo jis ir Tulčine, važiuodavo per Vasilkovą.[20] Šios kelionės stiprino jo asmeninius ryšius su Pietų dekabristais.

Politinė lyrika, poeto sukurta tuo metu, nulėmė jo ypatingą vaidmenį dekabristų sluoksniuose. Eilėraščiai „Kinžal" („Durklas"), „Napoleonas", „Grečianka vernaja! Ne plač, – on pal gerojem" („Ištikimoji graike! Neverk, – kaip didvyris jis krito...") išreiškė glaudų Puškino ryšį su politiniais sąmokslininkais. Bet dar aiškiau apie tai kalbama eiliuotuose laiškuose Vasilijui Davydovui „Mež tem kak general Orlov..." („Tada, kai generolas Orlovas...") arba generolui Puščinui „V dymu, v krovi, skvoz' tuči strel..." („Dūmuose, kraujyje, per strėlių debesis..."). Pirmieji yra agitaciniai-politiniai eilėraščiai, kuriais kreipiamasi į plačią auditoriją, o antrieji – konspiraciniai eiliuoti vieno sąmokslininko laiškai kitam. Jie parašyti užuominų, politinio slaptaraščio kalba (vienu atveju grindžiama politinių vienminčių, draugų būrelyje vartojamais sutartiniais žodeliais, kitu – konspiracine masonų kalba, nes eilėraštis adresuotas „broliui" – žmogui, priklausančiam tai pačiai Kišiniovo ložei „Ovidijus", glaudžiai susijusiai su dekabristais).

Kišiniovo periodo Puškino paveikslas nebūtų išsamus, jei nepaminėtume dar vienos jo apraiškos. Puškino buitis buvo sudėtinga: tremtinio reputacija, nuolatinė pinigų stoka ir būtinybė bendrauti su įvairiausių visuomenės sluoksnių žmonėmis, nereikšmingos pareigos, dviprasmiška pati poeto padėtis visuomenėje, – viskas darė jį beginklį prieš galimus įžeidimus. Puškino poezijoje nekalbama apie sielos suvaržymą, nuosmukio psichologiją. Gyvenimo ir jėgų pilnatvė, neatskiriama nuo Puškino įvaizdžio, verčia mus užmiršti,

kokia sunki ir pažeidžiama buvo jo padėtis. Jis negalėjo apginti savo autorinių teisių, nes gyveno toli nuo literatūrinio gyvenimo centrų, ir apskritai tuo metu buvo neaiški juridinė profesionalaus literato situacija. Politiniame gyvenime jam nuolat primenama, kad jo nuoširdus tikėjimas poeto asmenybės daugiašališkumu suprantamas kaip nepakankamas pasiruošimas aukotis politinei kovai ar netgi kaip „patvirkimas", „vėjavaikiškumas", „silpnumas". Jau Kišiniove paaiškėjo, kad jis pasmerktas nešioti „poeto" ženklą, būti nuolat akiplėšiškai apžiūrinėjamas ir susidurti su atkakliu laukimu, kad jis elgsis pagal „poetinės asmenybės" elgesio štampus.

Reikėjo iš tiesų būti ne tik genialiu poetu, bet ir žmogumi, kad šiomis sąlygomis nesusigundytum nė viena banalia visuotinio maskarado kauke, neapsimestum

Мельмотом,
Космополитом, патриотом,
*Гарольдом, квакером, ханжой**, (VI, 168)

bet tvirtai ir su pasitikėjimu kurtum savo asmenybę kaip originalų ir tobulą meno kūrinį.

Klaidinga įsivaizduoti „asmenybės kūrimą" kaip racionalų procesą: kaip ir mene, sumanytas planas čia derinamas su intuityviais atradimais ir akimirkos praregėjimais, diktuojančiais sprendimą. Viskas kartu ir sudaro sąmoningo ir nesąmoningo pradų junginį, būdingą bet kokiai kūrybai.

Kolegijos sekretorius ir „eiliakalys" pasaulyje, kuriame viską lėmė pareigos, žmogus be lėšų, nuolat paskendęs piniginiuose rūpesčiuose tarp pasiturinčių ir švaistančių pinigus žmonių, civilis tarp kariškių, dvidešimtmetis berniukas tarp mūšiuose užgrūdintų karininkų arba orių Moldavijos bojarinų, Puškinas buvo žmogus, kurio savigarba kiekvieną valandą buvo išmėginama. Tai, ką kiti natūraliai gauna gimdami ir kas jiems suteikia aristokratišką blizgesį, „ramaus

---

* Melmotu, / Kosmopolitu, patriotu, / Haroldu, kvakeriu, šventeiva.

išdidumo šaltį", iš Puškino buvo atimta. Jis viską turėjo pasiekti pats – be titulų, protekcijų, pinigų, netgi neturėdamas takto gyvenimiškuose klausimuose ir „gero" išsiauklėjimo. Jis turėjo vienintelę atsparą – genialumą.

Pirmas Puškino ginklas kovoje su jo realaus egzistavimo niekingumu buvo dar Čaadajevo įskiepytas tvirtas tikėjimas savo verte, savo reikšmingumu ir atkaklus ryžtas visada, net smulkmenose ginti savo išdidžią nepriklausomybę. Net piktaliežuvis Vygelis nurodė kaip Puškino charakterio savybę „stiprų protą, nepaliaujamai jame prabundantį", ir „garbės jausmą, kurio jis buvo kupinas".[21] Šie bruožai – gausių Puškino dvikovų ir susidūrimų su Kišiniovo „visuomene" paaiškinimas. 1822 metų rudenį Puškinas parašė broliui Levui laišką – neapsaugoto žmogaus priešiškoje visuomenėje išdidumo kodeksą:

> ...tavo elgesys ilgam lems tavo reputaciją ir galbūt tavo sėkmę.
>
> Tau teks turėti reikalų su žmonėmis, kurių tu dar nepažįsti. Iš pat pradžių galvok apie juos blogiausia, ką tik galima įsivaizduoti: tu nelabai apsigausi. Nespręsk apie žmones pagal savo širdį, kuri, aš įsitikinęs, kilni ir jautri ir, maža to, dar jauna; niekink juos kuo mandagiausiai: tai – priemonė apsisaugoti nuo nedidelių prietarų ir menkų aistrų, kurios pridarys tau nemalonumų, kai žengsi į aukštuomenę.
>
> Būk šaltas su visais; familiarumas visada kenkia; ypač venk jo bendraudamas su viršininkais, nors jie būtų su tavimi ir labai malonūs. Jie greitai mus pameta ir džiaugiasi galėdami pažeminti, kai mes mažiausiai tikimės.
>
> Nerodyk paslaugumo ir sutramdyk širdies prielankumą, jei jis tave apims: žmonės to nesupranta ir noriai įžiūri pataikavimą, nes visada džiaugdamiesi sprendžia apie kitus pagal save.
>
> Niekada nesinaudok paslaugomis. Paslauga – dažniausiai išdavystė. Venk globos, nes ji pavergia ir žemina.

Aš norėčiau apsaugoti tave nuo draugystės vilionių, bet man neužtenka ryžto šiurkštinti tavo sielą saldžiausių iliuzijų metu. Tai, ką aš galiu pasakyti tau apie moteris, būtų visiškai beprasmiška. Tik pastebėsiu, kad juo mažiau mes mylime moterį, tuo tikriau galime ją turėti. Tačiau šis malonumas vertas senos XVIII amžiaus beždžionės. O tą moterį, kurią tu pamilsi, iš visos širdies linkiu tau turėti. Niekada neužmiršk sąmoningos skriaudos, – būk nekalbus arba visai nutylėk ir niekada neatsakyk plūdimu į plūdimąsi.

Jei lėšos ar aplinkybės neleidžia pasižymėti, nesistenk slėpti nepriteklių; geriau pasirink kitą kraštutinumą: abejingumas geram tonui savo atžarumu imponuoja tuščiai visuomenės nuomonei, tuo tarpu smulkmeniški tuštybės triukai daro žmogų juokingą ir vertą paniekos.

Niekada nesiskolink; geriau kęsk skurdą; patikėk, jis ne toks baisus, kaip atrodo, ir bet kokiu atveju jis geriau negu neišvengiamybė staiga pasirodyti negarbingu arba išgarsėti tokiu esant.

Taisykles, kurias tau siūlau, įgijau karčios patirties kaina. Gerai, jei tu galėtum jas suvokti neverčiamas. Jos gali išgelbėti tave nuo liūdesio ir įniršio. Kada nors tu išgirsi mano išpažintį; ji brangiai kainuos mano savimeilei, bet manęs tai nesulaikys, kai kalbama apie tavo gyvenimo laimę. (XIII, 49)

Šios karčios eilutės byloja ne tik apie didelę ir sunkią gyvenimo patirtį, bet ir apie griežtos savianalizės įgūdį ir sąmoningą savo charakterio lipdymą, stengimąsi pašalinti iš jo viską, kas kirtosi su apgalvota elgesio norma.

Orlovas gyveno Kišiniove plačiai[22], jo namuose viešpatavo linksmybė, kuri apima jaunus ir narsius žmones, priėmusius pavojingą sprendimą mūšio išvakarėse. Drąsiais veiksmais gindamas kareivius Orlovas sugebėjo pelnyti žemųjų divizijos pareigūnų meilę, pereinančią į garbinimą.

> Malonus jo elgesys, jo didinga išvaizda, jo visada linksmas veidas, jo prieinamumas visiems žadino kareivių pasitikėjimą, egzaltuotą prieraišumą. Kariuomenės apžiūrėjimo metu, kai jis priartėdavo prie fronto, kareiviai, nelaukdami jo pasveikinimo „Sveiki, vyrai!", sutikdavo jį garsiu „valio!"

Taip rašė savo prisiminimuose Vasilijus Rajevskis.[23] Slaptas vyriausybės agentas pranešė:

> Žemieji pareigūnai kalba: divizijos vadas <M.F. Orlovas> – mūsų tėvas, jis mus lavina. 16-ąją diviziją vadina orloviškąja <...> Puškinas keiksnoja viešai ir net kavinėse ne tik karinę vadovybę, bet ir vyriausybę.[24]

Nekantrumas pagavo visus – nuo divizijos vado iki poeto tremtinio. Visuotinę nuotaiką išreiškė pulko vadas ir Gerovės Sąjungos narys pulkininkas Nepeninas, pasakęs V.F. Rajevskiui: „Kam daug kalbėti <...> Mano pulkas pasiruošęs. Už karininkus ir kareivius garantuoju – įgriso nieko neveikti."[25]

O žinios apie situaciją Kišiniove pasiekdavo vyriausybę. Virš Orlovo ir jam artimų žmonių kaupėsi debesys.

1820 metais Aleksandras I buvo Tropau, kuriame vyko kongresas, skirtas revoliucinių judėjimų nuslopinimui Europoje. Spalio 28 dieną jis gavo pranešimą apie Semionovo pulko sukilimą. Nors šis įvykis niekaip nebuvo susijęs su dekabristų judėjimu, imperatorius buvo įsitikinęs, kad „čia slypi kitos priežastys". „Aš jį priskiriu slaptoms draugijoms", – rašė jis Arakčejevui.[26] Pradėta intensyviai sekti. 1821 metais Gerovės Sąjungos Pagrindinės valdybos provokatorius M.K. Gribovskis įteikė vyriausybei išsamų skundą, aiškinantį Gerovės Sąjungos pobūdį ir uždavinius. Michailas Orlovas paminimas tarp „uolių narių". Kišiniovo kuopelę pradėjo sekti.

Kaip Puškinas buvo pasinėręs į jį supančių įvykių srautą, liudija du epizodai: jo dalyvavimas svarstant klausimą apie slaptųjų draugijų vaidmenį dvare Kamenkoje ir paslauga,

kurią jis padarė visam dekabristų judėjimui, įspėjęs Vasilijų Rajevskį apie gresiantį areštą.

1820 metų lapkritį Orlovas, lydimas dekabristo I. Jakuškino, išvyko į Maskvą iš Kišiniovo dalyvauti Gerovės Sąjungos suvažiavime. Pakeliui jie užsuko į Kamenką, kurioje tuo metu rinkosi daug įžymių Pietų konspiracinių organizacijų dalyvių. Čia buvo ir išleistas brolių Davydovų prašymu Puškinas. Jakuškino memuaruose išliko ryškus paveikslas:

> Visus vakarus mes praleisdavome Vasilijaus Lvovičiaus pusėje, ir mūsų vakariniai pokalbiai buvo mums visiems labai įdomūs. Rajevskis, pats nepriklausydamas Slaptai draugijai, bet įtardamas ją egzistuojant, labai smalsiai žiūrėjo į viską, kas vyko aplink jį. Jis netikėjo, kad aš atsitiktinai užsukau į Kamenką, jis norėjo žinoti mano atvykimo priežastį. Paskutinį vakarą Orlovas, V.L. Davydovas, Ochotnikovas ir aš susitarėm taip elgtis, kad suklaidintume Rajevskį ir jis nesuprastų, ar mes priklausome Slaptai draugijai, ar ne. Kad palaikytų tvarką mūsų debatų metu, Rajevskis buvo išrinktas prezidentu. <...> Orlovas pasiūlė apsvarstyti, ar būtų naudingas Slaptos draugijos įkūrimas Rusijoje. Pats jis pasakė viską, ką buvo galima pasakyti už ir prieš Slaptą draugiją. V.L. Davydovas ir Ochotnikovas Orlovui pritarė; Puškinas karštai įrodinėjo naudą, kurią Slaptoji draugija galėtų atnešti Rusijai.

Aptarimo pabaigoje viskas buvo nuleista juokais. Puškinas

> atsistojo įraudęs ir pasakė su ašaromis akyse: „Aš niekada nebuvau toks nelaimingas, kaip dabar; aš jau mačiau savo gyvenimą sutaurintą ir kilnų tikslą prieš save, ir visa tai buvo tik pikti juokai." Šią minutę jis buvo tikrai gražus.[27]

Kitas epizodas susijęs su majoro V.F. Rajevskio areštu. Puškinas, kaip rašo pats Rajevskis savo prisiminimuose, atsitiktinai išgirdo generolų Sabanejevo ir Inzovo pokalbį, kuriame pirmasis reikalavo Rajevskio arešto, ir perspėjo dekabristą apie

pavojų. Rajevskis spėjo sudeginti „viską, kas jam pasirodė nereikalinga".[28] Rajevskis buvo drąsus ir neatsargus, nerūpestingai reagavo į Puškino perspėjimą, ir po jo arešto į vyriausybės rankas pateko daug svarbių dokumentų. Galima spėti, kad be pasiruošimo, kurį jis galėjo padaryti Puškino dėka, kratos jo namuose rezultatai Slaptai draugijai būtų buvę katastrofiški.

Šie epizodai atskleidžia, koks artimas buvo Puškinas Pietų sąmokslininkams, kaip organiškai įsitraukęs į jų gyvenimą, dvasinį ir kasdieninį, kaip užsidegęs siekti „kilnaus tikslo", ir kokie atsargūs buvo dekabristai.

Kodėl 2-osios armijos dekabristai, artimai bendravę su Puškinu ir žinoję apie jo norą prisidėti prie sąmokslininkų, nepasiūlė jam įstoti į slaptą organizaciją? Tam tikrą vaidmenį vaidino dvigubas atsargumas: viena vertus, nenorėta, jog poeto talentui grėstų pavojus,[29] antra vertus – Sąjungos nariai suprato, jog ištremtas Puškinas – intensyvaus vyriausybės dėmesio objektas; nesantūraus charakterio ir temperamento poetas gali pritraukti nepageidaujamą valdžios dėmesį. Tačiau reikia pažymėti ir tam tikrą dekabristų požiūrio į meną ir meno žmones ribotumą.

Gerovės Sąjungos įstatai kėlė aukštus moralinius reikalavimus kandidatams į naujus narius. Tačiau priėmimo praktika nebuvo tokia griežta: Vadkovskis lengvabūdiškai priėmė menkai pažįstamą Šervudą, kuris pasirodė esąs išdavikas. Pestelis nuslėpė, jog jo pulko kapitonas Maiboroda išeikvojo iždo pinigus, ir priėmė iždo vagį į Pietų organizaciją. Maiboroda atsilygino jam išdavyste, pranešdamas apie organizaciją vyriausybei. Jei ir pamirštume šiuos krintančius į akis atvejus, galėtume pasakyti, kad lėbautojo, mušeikos ir plevėsos reputacija nesutrukdė priimti į Gerovės Sąjungą Piotrą Kaveriną. Galima būtų paminėti ir kitus pavyzdžius.

Puškino atvejis buvo visai kitoks – į keblią padėtį statė jo turtinga ir įvairi asmenybė. Griežti politiniai Puškino mokytojai jautė, kad negali valdyti jo elgesio, kad iš jo visko galima laukti. Jie žavėjosi Puškino poezija, bet tik iš dalies,

nepriimdami kai kurių jos ypatybių. Ir pačiam poetui jie linkėjo daugiau vienašališkumo, be kurio, jų nuomone, nėra ir pilietinio herojiškumo.

1822 metų vasarį prasidėjo susidorojimas su Kišiniovo būreliu. Orlovą pradėjo sekti. Nors formaliai iš divizijos vado pareigų jį pašalino tik 1823 metų balandį, bet faktiškai jo vadovavimas pasibaigė 1822 metų pavasarį. Sekimo, skundų atmosfera, draugų ir vienminčių būrio išardymas labai pasunkino Puškino gyvenimą Kišiniove, ir jis, žinoma, apsidžiaugė, kai galėjo išvykti tarnauti į Odesą.

1823 metų pavasarį administraciniame Rusijos Pietų valdyme įvyko pasikeitimų: Novorosijsko generalgubernatoriaus ir Besarabijos vietininko valdžia buvo sutelkta vienose rankose. Krašto viršininku buvo paskirtas Michailas Voroncovas, kanceliarijos vieta – Odesa. Puškiną paskyrė į Voroncovo kanceliariją. 1823 metų rugpjūčio 25-ąją jis rašė broliui:

> Aš noriu, mielasis, parašyti tau visą romaną apie 3 paskutinius savo gyvenimo mėnesius. Štai kas atsitiko: mano sveikatai seniai reikėjo jūros vonių, aš vos įkalbėjau Inzovą, kad jis išleistų mane į Odesą. Aš iškeliavau iš savo Moldavijos ir atvykau į Europą – restoranas ir italų opera priminė man senus laikus ir tikrai atnaujino mano sielą. Tuo tarpu atvažiuoja Voroncovas, priima mane labai maloniai, man praneša, kad aš patenku jo valdžion, kad pasilieku Odesoje. (XIII, 66–67)

Puškinas buvo Odesoje iki 1824 metų rugpjūčio 1-osios dienos. Šis trumpas periodas – vienas prieštaringiausių jo gyvenime.

Paviršutiniškam stebėtojui Puškinas atrodė pagautas gyvenimo dideliame mieste malonumų: restoranų, teatro, italų operos, puikios ir įvairios draugijos, kuri labai skyrėsi nuo provincialaus Kišiniovo gyvenimo. Pažintys su aukštuomene ir teatru Odesoje priminė Peterburgą, nesivaržanti kariškių liberalų draugija – Kijevą, Kišiniovą ir Kamenką, o

jūra, prancūzų ir italų kalba gatvėse, necenzūruojami prancūzų laikraščiai ir be muitų atvežamas vynas – Europą. Šis gyvenimas užvaldė Puškiną.

Бывало, пушка зоревая
Лишь только грянет с корабля,
С крутого берега сбегая,
Уж к морю отправляюсь я.
Потом за трубкой раскаленной,
Волной соленой оживленный,
Как мусульман в своем раю,
С восточной гущей кофе пью.
Иду гулять. Уж благосклонный
Открыт Casino; чашек звон
Там раздается; на балкон
Маркёр выходит полусонный
С метлой в руках, и у крыльца
Уже сошлися два купца.

Глядишь, и площадь запестрела,
Всё оживилось; здесь и там
Бегут за делом и без дела,
*Однако больше по делам.**

Дитя расчета и отваги,
Идет купец взглянуть на флаги,
Проведать, шлют ли небеса

---

* Būdavo, vos patranka rytmetinė / Sudundės laive, / Nuo stataus kranto bėgdamas / Jau skubu prie jūros. / Paskui prie pypkės įkaitusios, / Atgaivintas bangos sūrios, / Lyg musulmonas savo rojuje / Rytietiškai tirštą kavą geriu. / Einu pasivaikščioti. Jau palankus / Atidarytas Casino; puodukų skambesys / Ten pasigirsta; į balkoną / Markeris išeina mieguistas / Su šluota rankose, ir prie priebučio / Jau susitiko du pirkliai.
Žiūri, ir aikštė sumargavo, / Viskas atgijo; šen ir ten / Bėga su reikalu ir be reikalo, / Tačiau daugiau su reikalais.

Ему знакомы паруса.
Какие новые товары
Вступили нынче в карантин?
Пришли ли бочки жданных вин?
И что чума? и где пожары?
И нет ли голода, войны,
Или подобной новизны?

Но мы, ребята без печали,
Среди заботливых купцов,
Мы только устриц ожидали
От цареградских берегов.
Что устрицы? пришли! О радость!
Летит обжорливая младость
Глотать из раковин морских
Затворниц жирных и живых,
Слегка обрызгнутых лимоном.
Шум, споры – легкое вино
Из погребов принесено
На стол услужливым Отоном[30]*;*
Часы летят, а грозный счет
Меж тем невидимо растет.
Но уж темнеет вечер синий,
*Пора нам в Оперу скорей...** (VI, 203–204)

---

* Naudos ir narsos vaikas / Pirklys eina pasižiūrėti į vėliavas, / Sužinoti, ar siunčia dausos / Jam pažįstamas bures. / Kokios naujos prekės / Atgabentos nūnai į karantiną? / Ar atplaukė lauktų vynų statinės? / Ir kaip maras? ir kur gaisrai? / Ir ar nėra bado, karo / Ar panašių naujienų? Bet mes, neliūdintys vaikinai, / Tarp rūpestingų pirklių, / Mes tik austrių laukėme / Nuo Caregrado krantų. / Kaip austrės? atkeliavo! O džiaugsme! / Skrieja raji jaunystė / Ryti iš jūros kriauklių / Riebių ir gyvų atsiskyrėlių, / Truputį apšlakstytų citrina. / Triukšmas, ginčai – lengvas vynas / Iš rūsių atneštas / Ant stalo paslaugaus Otono; / Valandos bėga, o grėsminga sąskaita / Tuo tarpu neregimai auga. / Bet jau vakarėja, / Mums metas skubėti į Operą...

Puškino sukurtas jo gyvenimo Odesoje paveikslas yra tikroviškas – tokia buvo realybė, kurioje jis gyveno. Bet tai buvo ne vienintelė realybė, o šventiškoji, poetiškoji. Egzistavo ir žemiškoji realybė, ir ji buvo visai kitokia. Pirmiausia Puškiną kankino pinigų stygius, kurį Odesoje jis jautė labiau negu Kišiniove, kur jo visada laukė pietūs pas Inzovą, pietūs pas Orlovą, pietūs pas Krupenskį, pietūs pas Bologovskį; kur gyvenimas tekėjo patriarchališkiau, pagundų mažiau, o pusiauartelės buities sušvelnintas skurdas buvo lengviau pridengiamas poezijos rūbu. Kišiniove skurdas primindavo poeziją, Odesoje – nesumokėtas sąskaitas. Puškinas rašė broliui:

> Išaiškink mano tėvui, kad aš negaliu be jo pinigų gyventi. Užsidirbti plunksna negaliu dėl čionykštės cenzūros; o staliaus amato aš nesimokiau[31], mokytojauti negaliu, nors moku Dievo įsakymus ir 4 taisykles – bet tarnauju ir ne savo noru – ir į atsargą išeiti negalima. – Viskas ir visi mane apgaudinėja – kuo gi, atrodo, ir pasitikėti, jei ne artimaisiais ir giminėmis. Voroncovo duonos nevalgysiu – nenoriu ir baigta – skurdas gali išvesti iš kantrybės. (XIII, 67)

Po kelių mėnesių, taip pat broliui:

> Jei būtų pinigų, bet iš kur jų gauti? O šlove tai Rusijoje sunku tenkintis. Rusiška šlovė gali glostyti širdį kokiam nors V. Kozlovui[32], kurį vilioja ir Peterburgo pažintys, o žmogus nors truputį padoresnis niekina ir viena, ir kita. *Mais pourquoi chantais-tu* <bet kodėl tu dainuoji – pranc. – *J. L.*>? Į šį Lamartine'o klausimą atsakau – aš dainavau, kaip bandelių kepėjas kepa, siuvėjas siuva, Kozlovas rašo, gydytojas numarina – už pinigus, už pinigus, už pinigus – toks mano nuogas cinizmas. (XIII, 86)

Viazemskiui – prašydamas greičiau atsiųsti pinigus:

> ...atsiųsk juos šen. Nėra reikalo jiems augti. Pas mane jie neužsigulės, nors aš tikrai ne švaistūnas. Sumokėsiu senas

> skolas ir sėsiu rašyti naują poemą. Laimė, kad nepriklausau mūsų 18-ojo amžiaus rašytojams: aš rašau sau, bet spausdinu dėl pinigų, o visai ne dėl gražiosios lyties šypsenos. (XIII, 89)

Proziškasis gyvenimas Odesoje – dulkės, purvas, vandens stygius, poetiškasis – jūra, vynas, opera ir moterys. Abu realūs, ir gyventi galima ir viename, ir antrame, tik reikia keisti egzistavimo registrus ir stilius.

Tačiau buvo ir kartesnių ir skausmingesnių rūpesčių ir nusivylimų pasaulis. Būtent jis suteikė pagrindinį atspalvį Puškino buvimui Odesoje.

Aukščiau cituota eilutė iš odesietiškų pokalbių aprašymo: „Ir kaip maras? ir kur gaisrai?" – iš pradžių juodraštyje atrodė taip: „Ir kaip Kortesai arba gaisrai" (VI, 469). Kortesai – Ispanijos parlamentas, revoliucijos, vadovaujamos Riego, padarinys. Pokalbiai šia tema Puškinui nebuvo linksmi. Revoliucija buvo nuslopinta karinės intervencijos, kurią įvykdė Prancūzija, įpareigota Šventosios sąjungos valstybių. Riego buvo pakartas, nepaisant iškilmingos Ispanijos karaliaus priesaikos. Dmitrijevas-Mamonovas rašė Orlovui:

> Išsaugoti t<ironus> tai ruošti, kalti sau grandines dar sunkesnes negu tos, kurias nori sunaikinti. Kaip Kortesai! ištremti, kankinti, teisiami myriop ir kas tai daro? – galvijas, kuriam jie išsaugojo karūną![33]

Atsiliepimai apie graikų sukilimą taip pat kupini kartėlio. „Graikija man kokti" (XIII, 99), – rašė Puškinas Viazemskiui. Tarp draugų net paplito gandas, kad Puškinas tapo graikų judėjimo priešininku, ir jam reikėjo aiškintis:

> Graikijos byla žadina mano karštą pritarimą, todėl aš ir piktinuosi, matydamas, kad šventa pareiga ginti laisvę patikėta niekingiems žmonėms. (V.L. Davydovui <?>, originalas prancūzų kalba, XIII, 105 ir 529.)

Tačiau esminis nusivylimų ir kartėlio šaltinis buvo kitas: mums sunku net įsivaizduoti, koks smūgis Puškinui buvo Kišiniovo grupės sutriuškinimas, Rajevskio areštas ir Orlovo nušalinimas, valdžios veiksmų atvira prievarta ir neteisėtumas, žmonių, kurie dar vakar rodėsi esą vienminčiai ar bent jau padorūs, bailumas ir išdavystės.

Kad galėtume įsivaizduoti, kaip buvo sukrėstas Puškinas, pateiksime vieną epizodą. 1824 metų sausio antrojoje pusėje Puškinas kartu su savo bičiuliu Liprandžiu keliavo po Besarabiją. Kai jis lankėsi Tiraspolyje, kur tvirtovėje kamavosi Vasilijus Rajevskis, pagrindinis Rajevskio priešas, vadovavęs tardymui generolas Sabanejevas, pasiūlė poetui aplankyti savo draugą kalėjime. Pasiūlyta buvo draugiškos vakarienės metu (Puškiną su Sabanejevu supažindino Liprandžio brolis, Sabanejevo adjutantas ir patikėtinis). Liprandis, papasakojęs apie tai savo prisiminimuose, tvirtina, jog „Sabanejevas siūlė nuoširdžiai norėdamas padaryti malonumą jam <Puškinui, – *J. L.*> ir Rajevskiui“[34]. Pagunda, žinoma, buvo didžiulė, bet Puškinas ryžtingai atmetė pasiūlymą susitikti. Daug turėjo patirti Puškino siela, kad jis, buvęs patiklus, parodytų įtarumą (šiuo atveju pagrįstą), atspėjęs provokatoriaus kėslus. Vėliau Liprandžio paklaustas apie atsisakymo priežastį, jis atsakė labai nenuoširdžiai: ir čia jis įtarė klastą (galbūt taip pat pagrįstai).[35]

Išdavystė ir klasta tampa nuolatiniu Puškino apmąstymų objektu. Vėliau Puškinas rašys apie šį laikotarpį:

Я зрел...
...Изменника в товарище пожавшем
Мне руку на пиру, – всяк предо мной
*Казался мне изменник или враг.**

---

* Aš regėjau... / ...Išdaviką drauge, paspaudusiam / Man ranką puotoje, – kiekvienas man / Atrodė išdavikas arba priešas.

Šios nuotaikos atsirado ne tik dėl asmeninių įspūdžių: Kišiniovo ratelio sutriuškinimas sutapo su kritišku dekabrizmo evoliucijos laikotarpiu. Nusivylimas ilgos propagandos ideologija, būdinga Gerovės Sąjungai ir karinės revoliucijos taktikos pasirinkimas formulavo visai naujus uždavinius, pagal kuriuos pažangaus žmogaus atotrūkis nuo liaudies vertinamas ypač neigiamai. Romantizmo herojus atsiskyrėlis smerkiamas už egoizmą ir nesugebėjimą suprasti liaudies, o liaudis – už vergišką paklusnumą. Suabejota švietėjų idėja apie įgimtą žmogaus gerumą ir protingumą. Visa tai žadino tragiškas dalies dekabristų nuotaikas. Trubeckojus tvirtino: „Parašyti Konstitucijos remdamiesi liaudies dvasia negalime, nes nepakankamai pažįstame savo tėvynę", o Pestelis kalbėjo artimam bičiuliui Baratynskiui, „kad jis tyliai traukiasi iš visuomenės, kad tai vaikiškumas, kuris galįs mus pražudyti, ir kad tegu jie daro, ką nori." Bobriščevas-Puškinas „per kokius pusantrų ar šiek tiek daugiau metų" „pradėjo labai abejoti" dekabristų taktika ir sėkme. Tragiškos nuotaikos apėmė ir dalį pažangių veikėjų: 1825 metų rugsėjo 12-ąją Gribojedovas laiške draugui S.N. Begičevui rašė: „Laikas mirti", – ir užsiminė apie galimą savižudybę.

Tokio nusiteikimo kontekste paaiškėja ir neregėtas kai kurių to meto Puškino deklaracijų niūrumas:

Кто жил и мыслил, тот не может
*В душе не презирать людей.** (VI, 24)

[И взор я бросил на] людей,
Увидел их надменных, низких,
[Жестоких] ветренных судей,
Глупцов, всегда злодейству близких.
Пред боязливой их толпой

---

* Kas gyveno ir kentėjo, tas negali / Sieloje neniekinti žmonių.

[Жестокой], суетной, холодной,
[Смешон] [глас] правды благо<родны>й,
*Напрасен опыт вековой.** (II, 1, 293)

Šios nuotaikos išryškėja Odesos periodo lyrikoje, eilėraščiuose „Svobody sejatel' pustynnyj" („Aš, laisvės vienišas sėjikas..."), „Demonas", „Nedvižnyj straž dremal na carstvennom poroge..." („Nejudrus sargas snaudė ant karališkojo slenksčio..."), „Začem ty poslan byl i kto tebia poslal" („Kodėl tu atsiųstas buvai ir kas tave siuntė?").[36]

Memuarinėje ir mokslinėje literatūroje paplitęs biografinis centrinio ciklo eilėraščio „Demonas" aiškinimas. Jame įžiūrimas A.N. Rajevskio portretas, kurį, pasak Vygelio, poetas nupiešęs „Demone". Toks interpřetavimas yra pernelyg tiesmukas ir nepaiso meninės kūrybos, kurioje kartais matomas tik automatiškas biografijos peripetijų atspindys, esmės. Amžininkams, nesupratusiems Puškino kūrybos masto, tai galima atleisti. Jie buvo linkę jame matyti eilėraštukų, skirtų pažįstamiems, autorių. Juk atsirado Kišiniove skaitytojas, kuris eilutę iš „Juodosios skaros":

*Неверную деву лобзал армянин***, (II, 1, 151)

suprato kaip adresuotą sau ir supyko ant poeto. Gausūs amžininkų nurodymai, kad Puškinas savo eilėse pavaizdavo kažkokį pažįstamą asmenį dažniausiai tiek pat teverti. „Amžininkų choras" neatsižvelgė į patį Puškiną, kuris ryžtingai protestavo prieš jam labai svarbaus eilėraščio lėkštą biografinį traktavimą. Eilėraštis nėra literatūrinė pažįstamo žmogaus fotografija. Atsakydamas kritikui, kuris spaudoje

* [Ir žvilgtelėjau aš] į žmones, / Išvydau juos pasipūtusius, menkus, / [Žiaurius] lengvabūdžius teisėjus, / Kvailius, visada pasiruošusius piktadarystei. / Baikščiai jų miniai / [Žiauriai], niekingai, šaltai / [Juokingas] [balsas] tiesos kilnus, / Nereikalinga amžių patirtis.
** Neištikimą mergelę bučiavo armėnas.

nedviprasmiškai užsiminė, kad „Puškino Demonas nėra įsivaizduota būtybė“[37], Puškinas rašė:

> [Manau, kad kritikas suklydo]. Daugelis taip pat mano, kai kurie net nurodė asmenį, kurį Puškinas tartum norėjęs pavaizduoti savo keistame eilėraštyje. Atrodo, jie neteisūs, bent jau aš matau „Demone“ kitą tikslą, labiau dorinį.
>
> (XI, 30)

Apskritai tiesmukas biografinis poeto kūrybos interpretavimas yra pavojingas: dramatiškiausiais savo buvimo Odesoje momentais Puškinas sukūrė idiliškas antrosios *Eugenijaus Onegino* dalies strofas.

Draugystė su Aleksandru Rajevskiu sąlygojo Puškino gyvenimą Odesoje, jo santykius su miesto visuomene. Rajevskis atvyko į Odesą nelaimingas ir sugniuždytas. Anksti pabudo jo begalinis garbės troškimas: dar nesulaukęs septyniolikos – jau išgarsėjęs didvyris ir didvyrio sūnus, dvidešimt dvejų metų – pulkininkas. Jis buvo įsitikinęs, kad likimas jam lėmė išskirtinę veiklos sritį. Šiam įsitikinimui pritarė ir jį skatino aplinkiniai. 1820 metais Puškinas, vos spėjęs susipažinti su A.N. Rajevskiu, rašė, kad jis „bus daugiau negu garsus“ (XIII, 19). Po to buvo karčiai nusivilta: stigo proto, tvirto charakterio ir narsos pasirinkti vieną iš neoficialių kelių, o oficialius gyvenimo kelius jis niekino. Pasijutęs vidutinybe (o jis buvo protingas, neeilinis žmogus), jis pasidarė piktas, slapta pavydėjo tėvui, greičiausiai ir Puškinui ankstyvos šlovės ir rasdavo paguodą šiurpindamas provincijos damas savo piktomis kalbomis ir mefistofeliškais išsišokimais. Odesoje jis mėgavosi savo skandalinga įsigalėjusių papročių pažeidėjo šlove ir baime, kurią jis kėlė „padoriai“ visuomenei.

Bendraudamas su Puškinu jis „vaidino draugystę“, kuri labai skyrėsi nuo tų draugiškų ryšių, prie kurių Puškinas priprato Kišiniove. Tarp jų prasidėjo toks pat „literatūros vaidinimas“, perkeltas į gyvenimą ir buitį. Kiekvienas šio vaidinimo dalyvis gavo literatūrinį vardą, kuris sąlygojo jo

elgesio būdą, o visas gyvenimas virto nenutrūkstančia improvizuota pjese. Rajevskis buvo vadinamas Melmotu. Šio Maturino romano herojaus, gundančio piktadario, pardavusio sielą šėtonui, pražudžiusio tyrą moters sielą, negalinčią atsispirti jo kerams, vardas (romanas buvo ką tik pasirodęs) įpareigojo Rajevskį "demoniškai" elgtis (Rajevskis buvo vadinamas ir Demonu). Ir kiti šio gyvenimo-vaidinimo dalyviai nešiojo Romantizmo kaukes. Kijevo dvarininkas Vaclavas Ganskis buvo Lara — demoniškas Byrono herojus, o jo žmona Evelina Adamovna buvo vadinama kaip romantiška laukinė, gamtos vaikas iš to paties pavadinimo Châteaubriand'o romano — Atala. Buvo paskirstyti ir Puškino poezijos vardai: viena iš žaidimo dalyvių turėjo pravardę Tatjana (mes nežinom, kuri). Matyt, pravardę-kaukę turėjo ir Puškinas. Mes jos nežinom.

Gyvenime vaidindami Romantizmo vaidmenis, šio vaidinimo dalyviai visuomenėje elgėsi įžūliai, įžeisdami smulkmeniškus padorumo jausmus. Visos sąvokos turėjo būti atvirkščios: meilę reikėjo neigti, bet neapykantai nebuvo galima atsispirti, draugystė neatskiriama nuo išdavystės. Puškinas su pasitenkinimu rašė laiške Rajevskiui apie savo „klastingus" planus, kaip jis ruošiasi „apjuodinti" „varžovą" jų bendros aistros Karolinos Sobanskajos akyse:

> Aš nerodysiu jūsų laiško poniai Sobanskajai, kaip iš pradžių ruošiausi daryti, nuslėpęs nuo jos tik tai, kas daro jus Melmotu,— ir štai kaip aš ketinu pasielgti. Iš jūsų laiško aš perskaitysiu tik ištraukas, kur reikia, sutrumpindamas; iš savo pusės aš paruošiau į jį išsamų puikų atsakymą, kuriame sukertu jus taip pat, kaip jūs mane sukirtote savo laiške; aš pradedu jį žodžiais: "Jūs manęs neapdumsite, mieliausias Jobai Lovelasai[38]; aš matau jūsų tuštybę ir jūsų silpnumą, slepiamą po apsimestiniu cinizmu <„išdavystė" draugo atžvilgiu yra tai, kad jo cinizmas demaskuojamas kaip apsimestinis! – *J.L.*>" ir t.t.; ir panašiai. Ar jums neatrodo, kad tai padarys įspūdį? (XIII, 70 ir 526)

Šis žaidimas skirtingiems jos dalyviams turėjo skirtingą prasmę. Rajevskiui jis leido laikytis visuomenėje ekstravagantiškos pozicijos, kuri karčiai guodė jo suluošintą savimeilę. Puškinui šis žaidimas literatūrinėmis aistromis ir išdavystėmis užgožė realių išdavysčių pasaulį, kurį jis išvydo paskutiniaisiais buvimo Kišiniove mėnesiais ir kuris nepaliko jo ramybėje ir Odesoje. Šis pasaulis ėjo Puškinui įkandin: po plona „melmotiškumo" ir „baironiškumo" luobele atsivėrė tikra realaus administracinio-policinio demonizmo bedugnė. Pateiksime vieną pavyzdį. Cituotame laiške Rajevskiui Puškinas paminėjo Sobanskają, nerūpestingai pastebėjęs: „Mano aistra pastebimai susilpnėjo." Vargu ar taip buvo iš tikrųjų. Praėjo daug metų, ir 1830 metais, vos ne savo vestuvių išvakarėse, jis rašė:

> Šiandien 9-osios metinės nuo tos dienos, kai aš jus pirmą kartą pamačiau. Ši diena buvo lemtinga mano gyvenime. Kuo daugiau aš apie tai galvoju, tuo labiau įsitikinu, kad mano gyvenimas neatskiriamai susijęs su jūsų; aš gimęs jus mylėti ir sekti paskui jus, bet kuris kitas mano rūpestis – paklydimas arba beprotybė. (XIV, 62–63 ir 399)

Tai buvo nuoširdus ir aistringas jausmas. Kas buvo toji Karolina Rozalija Tekla Adamovna Sobanskaja, mergautine pavarde Rževuskaja, pagal antrą vyrą Čirkovič, pagal trečią – Lakrua? Gražuolė lenkė iš išsilavinusios ir kilmingos šeimos, puikiai išauklėta, apdainuota beprotiškai ją įsimylėjusio Mickevičiaus ir Puškino, kuris jai dėkingas už „apsvaigimą nuo meilės, pačios konvulsyviausios ir pačios skausmingiausios", ji buvo Pietų karinių gyvenviečių viršininko generolo I.O. Vito meilužė ir *politinis agentas*. Vitas, asmenybė, nešvari visais atžvilgiais, brandino toli siekiančius ambicingus ketinimus. Žinodamas apie slaptos draugijos egzistavimą (Pestelis net tikėjosi jį patraukti į sąmokslininkų būrį ir buvo pasiryžęs vesti rauplėtą senmergę, jo dukrą), jis svarstė, ką galima

naudingiau parduoti: dekabristus vyriausybei ar, jei jie laimėtų (jis to atvejo neatmetė), vyriausybę – dekabristams. Savo iniciatyva jis šnipinėjo A.N. ir N.N. Rajevskius, M.F. Orlovą, V.L. Davydovą ir lemiamą minutę juos visus pardavė. Ypatingas jo stebėjimo objektas buvo Puškinas, pas kurį jis nusiuntė šnipą (Bošniaką) net į Michailovskoję, visai nutolusią nuo jo tarnybinės veiklos lauko. Sobanskaja – aukštuomenės dama, Balzaco mylimosios, vėliau žmonos sesuo – buvo jo šnipė, rinko jam duomenis apie Mickevičių ir Puškiną.[39] Kokios naivios buvo visos 1824 metų Odesos aukštuomenės Melmotų ir Demonų saloninės „išdavystės" tokios realybės fone!

Bet ir žaidimas buvo nepatikima užuovėja. Tikro gyvenimo, laisvo, šviesaus, politikos kėslams neprieinamo gyvenimo, stichiško ir todėl teisingo gyvenimo (jo paralelė – jūros paveikslas poezijoje) troškimas išsiliejo tuo didžiuliu poreikiu mylėti, kuris buvo apėmęs Puškiną Odesoje.

Visas Puškino laikų gyvenimo būdas buvo toks, kad meilė jame buvo ypač svarbi. Meilė sudarė pagrindinį netekėjusios merginos gyvenimo turinį, užėmė jaunos aukštuomenės damos mintis. Ji buvo natūralus ir svarbiausias pokalbių su moterimis objektas ir užvaldė poeziją. Tai buvo privalomas ritualinis įsimylėjimas su prisipažinimais, laiškais ir kt. apeigomis. Jis turėjo ištobulintas „švelnios aistros mokslo" formas ir paprastai labai skyrėsi nuo tikros aistros. Puškinas atidavė ankstyvą ir gausią duoklę šiam širdies gyvenimui, kuris dažniausiai buvo ritualizuotas žaidimas. Pagal autoritetingą M.N. Volkonskajos liudijimą,

> kaip poetas jis laikė savo pareiga būti įsimylėjusiu visas gražias moteris ir jaunas merginas, su kuriomis jis susitikdavo <...> Iš tikrųjų jis dievino tik savo mūzą ir poetizavo viską, ką matė.[40]

Toks protingos moters, kurią dažnai spėja būsiant Puškino „slaptos meilės" heroje, liudijimas. O štai pastabaus ir artimai

pažinojusio poetą Kišiniove Liprandžio žodžiai: „Puškinas mylėjo visas dailias, visas laisvas čiauškutes."[41] Tuo ryškiau krenta į akis jo stiprių įsimylėjimų Odesoje tikras aistringumas. Meilė Sobanskajai, meilė Riznič, meilė J. Voroncovai taip aistringai ir skausmingai užpildo trumpą jo buvimo Odesoje laiką, kad psichologiškai visiškai neįmanoma numanyti, jog tokia aukšta emocinė įtampa ir tragiška intelektualinių ir kultūrinių vertybių pasaulio krizė, kurią jis tuo metu išgyveno, tarpusavyje nesusiję.

Su Amalija Riznič, dvidešimtmete Odesos komersanto žmona, Puškinas susipažino 1823 metų liepą ir patyrė jai stiprų, nors, matyt, neilgai trukusį jausmą. Riznič buvo aukšta, turėjo puikias, išraiškingas akis ir didžiulę juodą kasą, rengėsi ekstravagantiškai, vilkėjo be galo ilgas suknias ir nešiojo vyriškas skrybėles su didžiuliais kraštais. Reikia, tarp kitko, paminėti parašytą jai mirus (ji mirė 1825 metais skurde Italijoje) „Pod nebom golubym strany svojej rodnoj" („Po mėlynu gimtos šalies dangum...") ir galbūt „Dlia beregov otčizny dalnej" („Dėl krantų tėvynės tolimos...").

Jai, be abejo, skirtos juokaujamo pobūdžio *Onegino kelionės fragmentų* eilutės:

А ложа, где красой блистая,
Негоциантка молодая,
Самолюбива и томна,
Толпой рабов окружена?
Она и внемлет и не внемлет
И каватине, и мольбам,
И шутке с лестью пополам...
*А муж – в углу за нею дремлет** (VI, 205)

* O ložė, kur stebinanti grožiu / Jauna negociantė, / Ambicinga ir ilgesinga, / Vergų minios apsupta? / Ji ir klausosi ir nesiklauso / Ir kavatinos, ir maldavimų, / Ir pusiau pataikaujančio juokavimo... / O vyras – kampe už jos snaudžia.

ir taip pat visai nejuokingos eilutės, kurias dėl jų intymumo poetas pašalino iš *Onegino:*

Я не хочу пустой укорой
Могилы возмущать покой;
Тебя уж нет, о ты, которой
Я в бурях жизни молодой
Обязан опытом ужасным
И рая мигом сладострастным.
Как учат слабое дитя,
Ты душу нежную, мутя,
Учила горести глубокой.
Ты негой волновала кровь,
Ты воспоялa в ней любовь
*И пламя ревности жестокой.** (VI, 611)

1824 metų gegužės pradžioje Riznič išvyko iš Odesos. Puškino jausmą jai jau buvo išstūmęs kitas jausmas, ne mažiau stiprus.

Jelizaveta Ksaverjevna Voroncova (mergautine pavarde grafaitė Branickaja), Puškino viršininko M.S. Voroncovo žmona, buvo septyneriais metais vyresnė už poetą, kuriam dar nebuvo suėję 25 metai. Taigi skirtumas nemažas, tačiau ji jaunai atrodė, buvo graži, rafinuotai maloni lenkė, aukštuomenės dama. Puškinas susipažino su ja 1823 metų rudenį. Įprastas dėmesys jaunai ir gražiai moteriai greit peraugo į nuoširdų ir rimtą jausmą. Puškino ir Voroncovos santykiuose labai sunku atskirti tikrus faktus nuo memuaristų, biografų spėliojimų. Tikriau būtų patikėti gerai informuotos Puškino

* Aš nenoriu tuščiu priekaištu / Drumsti kapo ramybės; / Tavęs jau nėra, o tu, kuriai /Jauno gyvenimo audrose / Esu dėkingas už baisią patirtį / Ir rojaus akimirką geidulingą. / Kaip moko silpną vaiką, / Tu sielą švelnią drumsdama / Mokei nuoširdžiai sielvartauti. / Tu aistra jaudinai kraują, / Tu uždegei jame meilę / Ir žiauraus pavydo liepsną.

draugo žmonos V.F. Viazemskajos žodžiais, kuri taip pranešė vyrui apie poeto išsiuntimą iš Odesos:

> Aš buvau vienintelė jo sielvarto patikėtinė ir jo silpnumo liudininkė, nes jis buvo puolęs į neviltį dėl to, kad išvyksta iš Odesos, ypač dėl tam tikro jausmo, kuris sustiprėjo jame per paskutines dienas, kaip būna. Nekalbėk nieko apie tai, susitikę pasišnekėsim ne taip miglotai, yra pagrindo nutraukti šį pokalbį. Tylėk, nors tai labai tyra, o ir rimta tik jam.[42]

Meilė Voroncovai susipynė su visai kitos rūšies išgyvenimais: Puškino ir jo viršininko santykių mazgas neišpainiojamai užsiveržė. Voroncovo pavydas šiam konfliktui tik suteikė atspalvį, o jo šaknys buvo kitur.

Atsitiktinumais, susidūrimais, konfliktais primargintą Puškino gyvenimą persmelkia vienas nesikeičiantis jausmas – savigarbos jausmas. Jis yra visuomenės idealų pagrindas, nes jeigu žmogus netikės savo vertingumu, nebus laisvės, nei visuotinės, nei individualios, jis yra pozicijos gyvenime pamatas. Būtent savigarbos jausmas lėmė Puškino elgesį draugų būry ir priešų akivaizdoje. Savigarbos jausmas išmokė jį nuolat būti pasiryžusį pralieti kraują ginant savo garbę ir puikiai ištverti prieš beveik įremtą į jį pistoleto vamzdį (distancija tarp barjerų per dvikovą Rusijoje buvo nedidelė – nuo šešių iki dvylikos žingsnių). Savigarbos jausmas vertė jį siekti, kad už rašytojo darbą būtų mokama, nes jis puikiai suprato, jog „poetiškasis", literatūriškai suprantamas skurdas realioje buityje reiškia nepriklausomybės, buvusios Puškinui garbės sinonimu, praradimą. Būtent asmenybės orumo siekis padarė Puškino ir Voroncovo susidūrimą neišvengiamą.

Michailas Semionovičius Voroncovas, Rusijos pasiuntinio Anglijoje, anglomano ir opozicionieriaus S.R. Voroncovo sūnus, augo Anglijoje. Jis dalyvavo 1812–1814 metų kampanijoje ir narsiai kovėsi Borodino lauke. 1815–1818 metais vadovavo Rusijos korpusui Prancūzijoje ir pagarsėjo kaip liberalus

ir netgi opoziciškai nusiteikęs karo vadas, pirmasis per visą Rusijos armijos istoriją panaikinęs kūno bausmes savo daliniuose. Aleksandrui I jis kėlė nerimą, o XIX amžiaus trečio dešimtmečio pradžios liberalai jam pritarė. Tačiau sielos gilumoje jis buvo garbėtroška, žmogus be principų, iš aukšto žiūrėjęs į valdinius. Dekabristas S.G. Volkonskis apibūdina jį kaip žmogų „nepasotinamos tuštybės, nepakenčiantį kolektyvumo, nedėkingą tiems, kurie jam yra padėję, nesibjaurintį jokiomis priemonėmis".[43]

1822–1823 metai Voroncovui buvo takoskyros metai: nepavojingo, apsukriam karjeristui net naudingo liberalizmo epocha baigėsi; reikėjo pasirinkti arba kelią, kurio perspektyva – šmėstelėjęs ešafotas, arba Žiemos rūmų laiptus, Arakčejevo priemenes. Dekabristai pasirinko pirmąjį kelią, jų geri pažįstami, bičiuliai, net draugai, tokie kaip Kiseliovas ar Voroncovas – antrąjį. Kai 1824 metais į Pietus atvyko imperatorius, Voroncovas visus nustebino netikėtu pataikūniškumu, netilpusiu į padorumo rėmus. Voroncovas buvo pasipūtęs, išdidus, elgėsi ne kaip rusų generolas, bet kaip anglų lordas, tačiau savigarbos jausmo neturėjo.

Toks buvo žmogus, Odesoje tapęs Puškino viršininku.

Voroncovas nemanė skriausti Puškino: atvirkščiai, bendraudamas su juo, jis pasirinko įprastą, geranorišką, arogantišką toną, pabrėžusį ir viršininko meilumą, ir neįveikiamą distanciją tarp jo ir pavaldinio. Puškinas pavadino šį elgesį „užgauliu favorito meilumu". Vygelis išsaugojo užrašuose tokį pokalbį su Voroncovu:

> Kartą jis man pasakė: „Jūs, atrodo, mylite Puškiną; ar negalėtumėte jį įtikinti, kad užsiimtų, jūsų vadovaujamas, kuo nors rimtu?" – „Na ką jūs, tokie žmonės sugeba būti tik dideliais poetais", – atsakiau aš. „Tai kam jie tikę?" – tarė jis.[44]

Puškinas ryžtingai ir skrupulingai gynė savo orumą nuo didiko užgaidų. Tai sukėlė keblumų, paaštrinamų pavydo.

Puškinas rašė A.I. Turgenevui: „Voroncovas – vandalas, rūmų chamas ir smulkus egoistas. Jis matė manyje kolegijos sekretorių, o aš, prisipažinsiu, manau apie save kitaip" (XIII, 103). Voroncovas, pasijutęs beginklis prieš priešininko, kuriame jis atkakliai įžiūrėjo tik smulkų savo kanceliarijos tarnautoją, sąmojį ir talentą, griebėsi skundų. Išsaugodamas liberalo kaukę, jis įtikinėjo bendrus pažįstamus, kad rūpinasi poeto interesais:

> Puškinas, užuot mokęsis ir dirbęs, dar labiau išklys iš kelio. Kadangi nieko jam negaliu prikišti, tik dykinėjimą, aš duosiu apie jį gerą atsiliepimą Neselrodei ir paprašysiu jo būti jam palankiam.[45]

Jis apsupo Puškiną šnipų tinklu, atplėšdavo jo laiškus ir be paliovos kurstė prieš ištremtąjį poetą Peterburgo valdžią. Konfliktą, kilusį dėl tarnybinės komandiruotės „prieš skėrius", išprovokavo Voroncovas. Puškinas prašėsi į atsargą, tačiau šis patekusio į nemalonę tarnautojo prašymas galėjo būti suprastas kaip maištas ir įžūlumas.

Tokia buvo situacija, kai Maskvos policija atplėšė Puškino laišką, kuriame jis prisipažino, jog domisi „ateistiniais mokymais". Šio prisipažinimo užteko. 1824 metų liepos 8-ąją Puškinas aukščiausiu paliepimu buvo atleistas iš tarnybos, liepos 12-ąją užsienio reikalų ministras Neselrodė pranešė Estliandijos ir Lifliandijos generalgubernatoriui, buvusiam taip pat ir Pskovo gubernijos kariniu gubernatoriumi, kad imperatoriaus įsakymu Puškinas pašalintas iš tarnybos ir jo tremties vieta paskirta Pskovo žemė.

1824 metų rugpjūčio 1-ąją Puškinas, lydimas tarno baudžiauninko Nikitos Kozlovo, išvyko iš Odesos.

Tremties į Pietus metais Puškino vardą išgirdo visa skaitanti Rusija. Jis sužinojo, kas yra pasisekimas ir šlovė. Jį išgarsino poemos, pavadintos „Pietų" poemomis dėl jų parašymo vietos ir specifinio „pietietiško" romantiško kolorito, priminusio amžininkams Byrono „Rytų poemas".

1821 metų vasario 20-ąją Puškinas baigė *Kaukazo belaisvį* (išspausdintas 1822 metais), 1821–1822 metais rašė *Brolius plėšikus*, 1823 metų vasarą baigė *Bachčisarajaus fontaną*. Šios poemos, kurias jungia Romantizmo dvasia, sukėlė aštrius kritikų ginčus ir pelnė Puškinui neabejotiną skaitytojų pripažinimą.

> Šias poemas skaitė visa raštinga Rusija; jos keliavo sąsiuviniuose, jas persirašinėjo merginos, eilėraščių mėgėjos, mokiniai mokyklų suoluose slapta nuo mokytojo, pardavėjos už parduotuvių ir krautuvėlių prekystalių.[46]

Puškinas išgarsėjo kaip „Kaukazo dainius" ir romantiškai nusiteikusio jaunimo dievukas. Tačiau poetas pranoko savo šlovę: 1823 metų gegužės 9-ąją jis, išsižadėdamas Romantizmo, pradėjo *Eugenijų Oneginą*, o tų pačių metų pabaigoje – *Čigonus*. Jo kūryba ieškojo naujų kelių. Naujai kūrybai reikėjo naujos pasaulėjautos. Seniai brendusi biografinė katastrofa paspartino šį procesą.

Mėnesiai, praleisti Odesoje, priminė prisodrintą avantiūrinį romaną: bendravimas su politiniais sąmokslininkais ir jį supantis šnipų tinklas, meilė ir pavydas, kilmingas persekiotojas ir įsimylėjusių moterų pagalba, planai bėgti į užsienį (V.F. Viazemskaja net ieškojo Puškinui pinigų, kad jis galėtų realizuoti šį projektą), o antrame plane – visų socialinių sluoksnių ir tautybių žmonės, tarp jų ir „atsargos korsaras" mauras Ali, su kuriuo Puškinas mėgo bendrauti, su raudonais šarovarais ir pistoletais už diržo. Dabar dekoracijos keitėsi: prieš Puškiną vėl driekėsi kelias. Kelias vedė namo. Priešaky buvo tyli Michailovskoję.

[1] Verteris – Goethės apysakos *Jaunojo Verterio kančios* herojus, tragiškai įsimylėjęs ir nusižudęs. Melmotas – anglų rašytojo Maturino romano *Melmotas Klajūnas* herojus, paslaptingas piktadarys, demoniškas suvedžiotojas; Agasferas („Amžinas Žydas") – keleto romantinių kūrinių personažas,

amžinas klajūnas, atstumtas Dievo ir žmonių; Giauras ir Don Žuanas – romantinių maištautojų ir klajūnų paveikslai iš Byrono poemų.

2 Rajevskis kalbėjo 1813 metais savo adjutantui K.N. Batiuškovui atsakydamas į klausimą: „Dovanokite, jūsų prakilnybe! ar ne jūs, paėmęs už rankos jūsų vaikus ir vėliavą, ėjote ant tilto kartodamas: pirmyn, vyrai, aš ir mano vaikai atversime jums kelią į šlovę, ar kažką panašaus." Rajevskis nusijuokė: „Aš taip įmantriai niekada nekalbu, tu pats tai žinai. Tiesa, aš buvau priešaky. Kareiviai traukėsi, aš juos drąsinau. Su manimi buvo adjutantai, ordinarai. Iš kairės pusės visus užmušė ir sužeidė, ties manimi sustojo kartečė. Bet vaikų mano nebuvo tą minutę. Jaunesnysis sūnus miške rinko uogas (jis buvo tada visai dar vaikas), ir kulka peršovė jam kelnes. Štai ir viskas, visas anekdotas sukurtas Peterburge. Tavo bičiulis (Žukovskis) apdainavo eilėse. Graviruotojai, Žurnalistai, Nuvelistai pasinaudojo patogia proga, ir aš buvau paskelbtas Romėnu. *Et voilà comme on écrit l'histoire!* <„Ir štai kaip rašoma istorija!" – pranc. – *J. L.*> (K.H. Батюшков, *Опыты в стихах и прозе*, Москва, 1978, с. 413–414.)

3 В. Вересаев, *В двух планах. Статьи о Пушкине*, Москва, 1929, с. 135.

4 Minią burnojo visi poetai, / Visi gyrė šeimas, / Visi siela į dausas veržėsi, / Slapta meldėsi / NN, neregėtam grožiui, – / Ir baisiai įgriso visi. Tai, kad šis netrukus nuvalkiotas romantinis štampas buvo privalomas, liudija tas faktas, jog net Puškino dėdė Vasilijus Puškinas manė esąs priverstas turėti slaptą ir neatsakytą aistrą:

Люблю,.. никто того не знает,
И тайну милую храню в душе моей.
Я знаю то один... хоть сердце изнывает,
Хотя и день, и ночь тоскую я по ней;
Но мило мне мое страданье,
И я клялся любить ее без упованья...

(Myliu,.. niekas to nežino, / Ir paslaptį mielą saugau savo sieloje. / Aš žinau tai vienas... nors širdį maudžia, / Nors ir dieną, ir naktį aš jos ilgiuosi; / Bet miela man mano kančia, / Ir aš prisiekiau mylėti ją, nesitikėdamas sėkmės...)
Amžininko prisiminimai apie šių eilių autorių patvirtina, kad neatsargu remtis tokiomis eilėmis ir kurti romantiškai nuspalvintos biografijos metmenis: „Įprastas jo poezijos objektas buvo jaunutės mergaitės, ką tik išaugusios trumputes sukneles <...>. Nedidelio ūgio, storuliukas, bedantis, praplikęs, visada prilaižęs fiksatuaru menkas savo plaukų liekanas, jis nepaprastai greit pravirkdavo ir anksti suvaikėjo. Įsimylėdavo jis dešimtmetes mergytes ir juokingai jų pavyduliavo. Taip pasakojo man jo garbinimo objektai, nūnai solidaus amžiaus damos ir merginos" (М. Семевский,

«К биографии Пушкина», in *Русский вестник*, 1869, т. 84, ноябрь, с. 86–87).

[5] Puškino išskirti žodžiai – netiksli citata iš F. Bulgarino žinutės «Литературные новости» („Literatūros naujienos"), išspausdintos žurnale *Литературные листки*, 1824, № 4.

[6] Segtuvas, portfelis (*pranc.*).

[7] P. Šalikovas – sentimentalus rašytojas. Literatūriniuose sluoksniuose jis vertinamas komiškai.

[8] Būdinga detalė: 1822 metais išėjo *Kaukazo belaisvio* leidimas, su vaikišku Puškino portretu, graviruotu J. Geitmano. Puškinas buvo pavaizduotas su atsegta minkštų marškinių apykakle. Tokia detalė skaitytojams primindavo Byrono portretą, kuriame anglų poetas pavaizduotas su taip pat poetiškai nerūpestingai atlapota minkštų marškinių apykakle.

[9] *Московский телеграф*, 1828, № 5, с. 77–78.

[10] С. Гессен, *Книгоиздатель Александр Пушкин*, Ленинград, 1930, с. 34–35.

[11] Ibid., с. 40.

[12] М.Ф. Орлов, *Капитуляция Парижа. Политические сочинения, письма*, Москва, 1963, с. 225.

[13] С.С. Ланда, «О некоторых особенностях формирования революционной идеологии в России 1816–1821 г.», in *Пушкин и его время, исследования и материалы*, вып. 1, Ленинград, 1962, с. 148–168, ir С.С. Ланда, *Дух революционных преобразований*, Москва, 1975, с. 169–179.

[14] В.Г. Базанов, *Владимир Федосеевич Раевский*, Москва–Ленинград, 1949, с. 27–88.

[15] М.О. Гершензон, *История молодой России*, Москва–Петроград, 1923, с. 34. Plg. J. Orlovos laišką tam pačiam adresatui: „Pas mus be paliovos vyksta triukšmingi ginčai, filosofiniai, politiniai, literatūriniai ir kt. Aš girdžiu juos iš toli esančio kambario" (Ibid.).

[16] «Пушкин и проблема вечного мира», in М.П. Алексеев, *Пушкин*, Ленинград, 1972.

[17] *Из писем и показаний декабристов*, Санкт-Петербург, 1906, с. 147.

[18] Puškino fragmentas išsaugojo gyvas ginčo su Orlovu intonacijas. Baigiamieji žodžiai: „Žinau, kad visi šie argumentai labai menki, nes tokio vaikigalio kaip Rousseau, nelaimėjusio nė vienos pergaliūkštės, liudijimas neturi jokio svorio" (XII, 480), – žinoma, ironiškai perfrazuoti Orlovo žodžiai, adresuoti kitam „vaikigaliui, nelaimėjusiam nė jokios pergaliūkštės", – pačiam Puškinui. Žr. М.П. Алексеев, *Пушкин*, Ленинград, 1972.

[19] *А.С. Пушкин в воспоминаниях современников*, т. I., с. 360–361; 1822 metų balandžio 30, gegužės 27 ir liepos 20 užrašai.

[20] Tulčinas ir Vasilkovas – Pietų dekabristų organizacijų centrai.

[21] *А.С. Пушкин в воспоминаниях современников*, т. I, с. 219.

[22] Vygelis prisimena: „Jis išsinuomojo tris ar keturis namus greta ir pradėjo gyventi ne kaip rusų generolas, o kaip rusų bojarinas" (*А.С. Пушкин в*

воспоминаниях современников, т. I, с. 222).

[23] *Литературное наследство*, 1956, т. LX, кн. 1, с. 89.

[24] *Русская старина*, 1883, кн. 12, с. 657.

[25] *Литературное наследство*, 1956, т. LX, кн. 1, с. 85.

[26] Н.К. Шильдер, *Император Александр Первый*, т. IV, Санкт-Петербург, 1898, с. 185.

[27] *А.С. Пушкин в воспоминаниях современников*, т. I, с. 365–366.

[28] *Литературное наследство*, 1956, т. LX, кн. 1, с. 76.

[29] Yra išlikęs dekabristo Volkonskio sūnaus Michailo liudijimas, kad jo „tėvui buvo pavesta priimti jį <Puškiną, – *J. L.*> į Draugiją ir kad tėvas to neįvykdė", saugodamas poeto talentą. Jei ši informacija teisinga, tai ją reiktų priskirti greičiausiai Odesos periodui, kada Puškinas dažnai susitikdavo su Volkonskiu.

[30] Otonas – pagarsėjęs vieno Odesos restorano savininkas (Puškino pastaba).

[31] Kandi užuomina, slypinti žodžiuose apie staliaus amato neišmanymą, paaiškės, jei prisiminsime, kad staliaus amato vaikystėje mokėsi Michailas Voroncovas. Jo tėvas, Rusijos pasiuntinys Anglijoje, 1792 metų rugsėjo 2–13 rašė iš Ričmondo broliui A.S. Voroncovui į Rusiją apie revoliucijos neišvengiamybę Rusijoje: „Mes jos neišvysime, nei jūs, nei aš; bet mano sūnus ją matys. Todėl aš nutariau išmokyti jį kokio nors amato, kalvio ar staliaus, kad, kai jo vasalai jam pasakys, jog apie jį ir girdėti nenori ir kad jie nori pasidalinti jo žemę, jis galėtų gyventi iš savo darbo ir turėti garbės tapti būsimo Penzos ar Dmitrovo municipaliteto nariu." Kad grafas Voroncovas mokėsi staliaus amato, matyt, buvo aptarinėjama Odesoje ir žinoma Puškinui, kuris reagavo į tai su ironija.

[32] Vasilijus Kozlovas – antrarūšis literatas (nereikia painioti su įžymiu aklu poetu romantiku Ivanu Kozlovu!).

[33] *Из писем и показаний декабристов*, Санкт-Петербург, 1906, с. 153.

[34] *А.С. Пушкин в воспоминаниях современников*, т. I, с. 337.

[35] Žr. В.Г. Базанов, *Владимир Федосеевич Раевский*, Москва–Ленинград, 1949, с. 9–20.

[36] Vienas esminių klausimų, jaudinusių Puškiną ir dekabristus – požiūris į Napoleoną. Licėjuje, paveiktas 1812 metų Tėvynės karo periodo nuotaikų, Puškinas parašė eilėraštį „Napoleonas prie Elbės" (1815), smerkiantį „pavergėją", kuris „Europai kalė grandines". Tačiau reakcijos metais, kada Šventoji sąjunga stengėsi restauruoti ikirevoliucinę tvarką ir ją amžinai įtvirtinti, Napoleone įžvelgiami „revoliucijos sūnaus", Europos feodalinės tvarkos griovėjo bruožai. Be to, dar prisidėjo romantiškoji „Lemties vyro", demoniškojo herojaus, sukrėtusio pasaulį savo titaniška valia, aureolė. Šiomis sąlygomis Napoleono smerkimas nesusilaukė pritarimo progresyviuose visuomenės sluoksniuose, ir V.F. Rajevskis rūsčiai ir kandžiai kritikavo Puškino eilėraštį.

Tačiau dekabristus jaudino ir kitas Napoleono paveikslo aspektas. Gin-

čuose apie išsivaduojamojo judėjimo taktiką išryškėjo dvi tendencijos: nuosaikesnė, reikalavusi, kad visos revoliucinės permainos vyktų demokratinių procedūrų rėmuose, ir ryžtingesnė, įrodinėjusi revoliucinės diktatūros būtinybę. Pirmojo kelio šalininkai nurodė, jog Prancūzijoje revoliucijos diktatūra peraugo į karinę, ir priminė bonapartizmo pavojų. Ypač dekabristus baugino Pestelio ir Michailo Orlovo garbės troškimas. Pestelį nuosaikieji netgi slapta sekė, bijodami jo valdingumo ir diktatoriškų polinkių. Napoleonas darėsi mįslė, kurią istorija užminė politiniams laisvės gerbėjams. Nuo to, ar teisingai ji bus įminta, atrodė, priklausė Rusijos revoliucijos likimas. Šis klausimas kamavo ir Puškiną: „kodėl tu atsiųstas buvai ir kas tave siuntė?" (II, 1, 314).

Apmąstydamas XIX amžiaus pradžios Europos likimo istorines pamokas, Puškinas išvedė tokią formulę: XVIII amžiaus Prancūzijos revoliucija – dėsningas Švietimo epochos rezultatas – skelbė didžias tiesas:

Вещали книжники, тревожились <цари>,
Толпа пред ними волновалась,
Разоблаченные пустели алтари,
[Свободы буря] подымалась.

И вдруг нагрянула... Упали в прах и кровь,
Разбила ветхие скрижали... (II, 1, 314)

(Pranašavo knygiai, nerimo <carai>, / Minia prieš juos bruzdėjo, / Nuvainikuoti tuštėjo altoriai, / [Laisvės audra] kilo. // Ir staiga užgriuvo... Nukrito į dulkes ir kraują, / Sudužo sudūlėję rašmenys...)

„Knygiai" – filosofai švietėjai, pasistengę sugriauti prietarų autoritetą ir moralinę bažnyčios valdžią („tuštėjo altoriai"). „Sudūlėję rašmenys" – senieji įstatymai, revoliucijos sunaikinti. Tačiau revoliucija neatvedė į dorybės iškilmes ir Laisvės Karalystę. Išvaduoti nuo feodalizmo „sudūlėjusių rašmenų" prancūzai dvasia liko vergai, ir kada pasirodė „Likimo vyras", jie pakeitė senas grandines naujomis:

Явился Муж судеб, рабы затихли вновь,
Мечи да цепи зазвучали. (II, 1, 314)

(Pasirodė Likimo vyras, vergai vėl nutilo, / Kalavijai ir grandinės suskambėjo.)

Среди рабов до упоенья
Ты жажду власти утолил,
Помчал к боям их ополченья,
Их цепи лаврами обвил. (II, 1, 214)

(Tarp vergų iki svaigulio / Tu valdžios troškulį patenkinai, / Vedei į mūšį jų pašauktinius, / Jų grandines laurais apipynei.)
Istoriniai Napoleono viešpatavimo rezultatai, pasak Puškino, tai, viena vertus, Rusijos prabudimas, paskatinęs dekabrizmą („Jis rusų tautai Didžią lemtį nurodė" (II, 1, 216), ir, antra vertus, naujo tipo europiečio – garbėtroškos ir šalto egoisto – atsiradimas:

И горд и наг пришел Разврат,
И перед ним сердца застыли,
За власть Отечество забыли,
За злато продал брата брат.
Рекли безумцы: нет Свободы,
И им поверили народы.
[И безразлично, в их речах],
Добро и зло, все стало тенью –
Все было предано презренью,
Как ветру предан дольний прах. (II, 1, 314)

(Išdidus ir nuogas atėjo Ištvirkimas, / Prieš jį sustingo širdys, / Už valdžią Tėvynę pamiršo, / Už auksą pardavė brolis brolį. / Tarė bepročiai: nėra Laisvės, / Ir jais patikėjo tautos. / [Ir abejingai, jų kalbose] / Gėris ir blogis, viskas tapo šešėliu – / Viskas buvo išniekinta, / Kaip vėjyje slėnių dulkės.)
5 ir 6 eilutės – perfrazuoti žodžiai iš Biblijos: ‚Nėra Dievo', – taria beprotis savo širdy". Tai svarbu – Puškinas sudievina Laisvę eilėse, skelbiančiose, jog jos neįmanoma įtvirtinti egoizmo ir savanaudiškumo pasaulyje. Vėlesniuose kūriniuose (žr. „Didikui") prasidėjęs po Napoleono egoizmo amžius vadinamas tiesiog buržuaziniu. Tai bus vienas iš raktų Germano paveikslui *Pikų damoje*, nuo kurio gijos nusidrieks – parodijos prasme – iki Gogolio Čičikovo, kurio panašumas į Napoleoną, žinoma, neatsitiktinis, ir – tragiškąja prasme – iki Dostojevskio Raskolnikovo. Napoleono paveikslą Puškinas suvokia kaip vieną iš tų reikšmingų simbolių, kurie sujungia meninį ir mokslinį poetinio mąstymo pradus: istoriškai jis susijęs su „pinigų amžiaus" gimimu, psichologiškai – su beribiu garbės troškimu, panieka žmonėms ir moralei, meniškai – su romantiškuoju demonizmu.

37 Žr. B. Tomaševskio pastabas knygoje A.C. Пушкин, *Полное собрание сочинений, в 10-ти т.*, т. VII, Москва–Ленинград: Издательство АН СССР, 1951, c. 662.

38 Jobas – Biblijos herojus, kaltinęs Dievą žiaurumu; Lovelasas – herojus gundytojas iš sentimentalaus Richardsono romano. Tipiškas žaidimas literatūrinėmis kaukėmis.

39 Vėliau ji šnipinėjo Benkendorfui. Po 1830 metų lenkų sukilimo ištremta iš

Rusijos, kai žandarų šefas ja jau nepasitikėjo, įtardamas polonofiliškas simpatijas, ji karčiai skundėsi Rusijos vyriausybės nedėkingumu.

[40] *А.С. Пушкин в воспоминаниях современников*, т. I, с. 214–215.

[41] Ibid., т. I, с. 214–215.

[42] Cit. iš Т.Г. Цявловская, «Храни меня, мой талисман...», *Прометей*, 1974, № 10, с. 30.

[43] С.Г. Волконский, *Записки*, Санкт-Петербург, 1902, с. 325.

[44] *А.С. Пушкин в воспоминаниях современников*, т. I, с. 227.

[45] *Литературне наследство*, 1952, т. 58, с. 42.

[46] В.Г. Белинский, *Полное собрание сочинений*, т. VII, Москва, 1955, с. 320.

Ketvirtas skyrius

Michailovskojėje
1824–1826

Į Michailovskoję Puškinas atvyko 1824 metų rugpjūčio 9-ąją. *Onegino kelionės* juodraščiuose jis rašė:

> *...я от милых южн<ых> дам,*
> *От <жирных> устриц черноморских,*
> *От оперы, от темных лож,*
> *И, слава богу, от вельмож*
> *Уехал в тень лесов Т<ригорских>*
> *В далекий северн<ый> уезд,*
> *И был печален мой приезд.** (VI, 505)

Puškino sugrįžimas į namus iš tiesų buvo liūdnas. Jis pavargo nuo kelionių ir skurdo. Tačiau Namai virto tremtimi, ir tarsi norėdamas pabrėžti šio virsmo nenatūralumą poeto tėvas įsipareigojo prižiūrėti savo ištremtą sūnų. Dėl to prasidėjo nepaprastai aštrūs tėvo ir sūnaus konfliktai, ir galų gale poeto tėvas, motina, brolis ir sesuo išvažiavo iš Michailovskojės. Puškinas liko Michailovskojėje vienas, kartu su aukle Arina Rodionovna.

---

* ...aš, palikęs mielas pie<tų> damas, / <riebias> Juodosios jūros austres, / Operą, tamsias ložes, / Ir, ačiū Dievui, didikus, / Išvažiavau į T<rigorskojės> miškų paunksnį, / Į tolimą Šiaur<ės> apskritį, / Ir buvo liūdnas mano sugrįžimas.

Tremtis į Michailovskoję buvo sunkus išbandymas: išsiskyrimas su mylima moterimi, vienatvė, materialiniai sunkumai, dvasinio bendravimo, draugų, pramogų stygius galėjo paversti gyvenimą nesibaigiančia moraline kančia. Viazemskis rašė: kad ją iškęstum, reikia būti „dvasios milžinu", ir rimtai būgštavo, kad Puškinas išprotės arba prasigers.

Tačiau aktyvus, supantį gyvenimą sudvasinantis Puškino genijus ne pasidavė aplinkai, bet ją pakeitė.

Priverstinis gyvenimas Michailovskojėje kartais buvo Puškinui nepakeliamai liūdnas. Jis mėgo linksmybes, minią, draugų būrį ir pokalbių šurmulį. Priverstinė vienatvė, dienotvarkės monotonija, kaimo buitis, priklausanti nuo oro kaprizų – viskas buvo neįprasta ir slėgė. Tačiau galime tvirtinti, jog gyvenimas Michailovskojėje buvo vaisingas ne tik Puškinui kaip poetui, bet ir gelbstintis Puškinui kaip žmogui.

Gyvenimas Michailovskojėje buvo kontrastas viskam, prie ko Puškinas iki tol buvo pripratęs. Pažįstamų minią ir išsiblaškymą pakeitė vienatvė ir susikaupimas. Buitis skurdi, bet ne klajokliška, o nusistovėjusi, paklūstanti savo tradicinei tvarkai. Reti įvykiai matuojami visai kitu, namų, kambario mastu: laiškas, kelionė į Trigorskoję sureikšminami ir nuspalvina dienų, o kartais ir savaičių nuotaikas.

Esminis įvykis, pagrindinė šio periodo veiklos sfera – kūryba. Veikla perkeliama į sielą. Šiame susitelkime susipynė išorinės, primestos biografijos aplinkybės ir vidinis organiškas poreikis kurti, ir visa tai ypatingomis spalvomis nuspalvino netikėta įspūdžių kaita, kurią veikė pasikeitusios gamtos sąlygos (Puškinas išvyko iš Odesos per patį Pietų vasaros įkarštį, o grįžusio po ketverių metų poeto pirmasis Šiaurės gamtos pajautimas buvo rudeniškas). Liaudies buitis ir liaudies poezija, provincialaus bajorų pasaulio mielų ir tylių kultūros gūžtų atmosfera, kuri labai skyrėsi nuo valdininkiško „milordų Uoroncovų"[1] manieringumo, apėmė jį ir sukūrė ypatingą gyvenimo Michailovskojės tremtyje būdą. Puškino kaip poeto raida susijusi su kasdieninės aplinkos įspūdžiais ir, be to, pats peizažas, buitis, kasdieniniai įspūdžiai atrodė

kitaip todėl, kad Puškinas žiūrėjo į juos realisto akimis. Priežastys ir pasekmės nuolat keitė vienos kitas.

Perversmą, kuris įvyko Puškino kūryboje Michailovskojėje ir sąlygojo realistinio pobūdžio kūrinių atsiradimą, formavo ne tik ankstesniojo periodo kūryba, bet ir sudėtingai suvokta gyvenimo patirtis. Puškino kaip žmogaus išgyvenimai nepaprastai veikė jo kūrybą. Tačiau šis poveikis nebuvo toks primityvus, kaip įsivaizdavo vienas iš Puškino tyrinėtojų M. Geršenzonas, kuris nuoširdžiai manė, kad jeigu eilėraštyje aprašoma žiema, tai Puškinas ir galėjo jį parašyti tik žiūrėdamas į sniegą, o pamatęs, kad po eilėraščio „Besy" („Nelabieji") autografu pažymėta „Rugsėjo 7-oji. Boldinas", nusprendė, jog eilėraščio peizažas ne realus, bet alegorinis. Šių samprotavimų logika tokia: pamatė sniegą – parašė apie sniegą, pajuto, kad artėja meilė (nepaisant Puškino prisipažinimo: „...mylėdamas aš buvau kvailas ir nebylus. Praėjo meilė, pasirodė Mūza") – parašė, jog atpažįsta „šiuos požymius". Užtenka elementarių žinių apie psichologiją, kad suprastum, jog net pyragaičių kepimo ar batų siuvimo procesas susideda iš sudėtingesnių psichologinių mechanizmų. Ką jau kalbėti apie meninės kūrybos psichologiją.

Asmeninių įspūdžių ir meno kūrinių santykis daug sudėtingesnis. Viena vertus, poeto gyvenimiškos patirties sfera nepastovesnė ir labiau „atsitiktinė" negu epochos kolektyvinės patirties sritis, sąlygojanti tokių bendrų reiškinių, kaip romantizmas arba realizmas, atsiradimą. Tai daro ją dinamiškesnę, kintančią. Antra vertus, tokie reiškiniai, kaip romantizmas (arba kitos meno kryptys), būdami epochos faktais, veikia ir poeto asmeninį elgesį, tampa jo biografijos faktais. Bet čia prasideda ir priešingas procesas. Svarbiausias kūrybos elementas yra savistaba; kurdamas išgalvotas situacijas ir išgalvotus herojus poetas tam tikrais momentais gyvena jų gyvenimą. Todėl įsikūnydama realioje poeto elgsenoje viena ar antra kultūrinės būties norma kartu tampa jo stebėjimo ir analizės iš šalies objektu. Tai žingsnis, sudarantis sąlygas, kad autoriaus pozicija pavirstų jo kūrinių tema. Kokios nors

normos realizavimas gyvenime tampa žingsniu literatūrinio vaizdo link. Šiuo atžvilgiu „Pietų periodas" Puškinui buvo svarbi mokykla.

Romantinė elgsena reikalavo orientuoti savo elgesį į tam tikrą literatūros pavyzdį, kuris tapdavo žmogaus kauke, antrininku. Visa, kas nesudėtinga, kasdieniška, neliteratūriška, iš realaus gyvenimo kruopščiai šalinama, užtušuojama; jei pašalinti negalima, stengiamasi nepastebėti, apie tai „nepadoru" kalbėti. Tik tai, kas rasdavo vietą knygoje, galėjo vertai egzistuoti gyvenime.

Tokia literatūrinė kaukė tapdavo nuolatiniu žmogaus palydovu, jo antrąja asmenybe. Jai padedant romantikas suprasdavo pats save ir suteikdavo sau visuomeniškumo siūlydamas kitiems suprasti savo charakterį pagal šią kaukę. Ne tik Puškino Tatjana

воображалась героиней
*Своих возлюбленных творцов.**

Taip XIX amžiaus trečiajame dešimtmetyje elgėsi daug jaunų žmonių. Pateiksime pavyzdį: 1828 metais panelė A.A. Olenina, kuriai dar nebuvo dvidešimties, išsivadavo iš vaikiško susižavėjimo A.F. Lobanovu-Rostovskiu (jis buvo našlys, dvidešimčia metų už ją vyresnis, įsimylėjimas buvo kaip knygose, romantiškas ir platoniškas). Analizuodama savo išgyvenimą ji užrašė į dienoraštį:

„Birželio 20-oji. Prijutinas.

Как много ты в немного дней
Прожить, прочувствовать успела!
В мятежном пламени страстей
Как страшно ты перегорела!
Раба томительной мечты,

* vaizdavosi heroje / Savo pamėgtų kūrėjų.

В тоске душевной пустоты
Чего еще душою хочешь?
Как покаянье, плачешь ты
*И, как безумие, хохочешь.**

Štai tikroji mano širdies būsena praėjusios audringos žiemos pabaigoje."[2]

Eiles, kurias cituoja Olenina, parašė Baratynskis ir paskyrė garsėjusiai atvirais ir skandalingais meilės ryšiais gražuolei A.F. Zakrevskajai. Zakrevskaja, Puškino, Baratynskio, Viazemskio įsimylėjimų objektas, artėjusi prie trisdešimties metų, XIX amžiaus trečiojo dešimtmečio pabaigoje buvo audringos romantiškos herojės etalonas. Puškinas eilėse vadino ją „neteisėta kometa" ir panaudojo kaip keleto romantinių moterų paveikslų prototipą. Žinoma, reali Olenina su savo beveik vaikiškais svajingais susižavėjimais psichologiškai buvo visai nepanaši nei į Zakrevskają, nei į paveikslą, pavaizduotą Baratynskio eilėraštyje. Tačiau Oleninai tai visai netrukdė tapatinti save su tokia literatūrine kauke ir kuo rimčiausiai bandyti vaidinti „fatalios moters" vaidmenį.

Romantinis elgesys suponavo žmogaus ir jo literatūrinės kaukės susiliejimą – jos pakeisti nebuvo galima. Poetas turėjo visada ir visur būti poetas, nusivylęs – nusivylusiu, entuziastas – nuolat demonstruoti sielos liepsną, o svajotoja – pasinerti į slogius apmąstymus.

Šiuo atžvilgiu jau Pietuose, kaip matėme, Puškino romantinis elgesys atrodė savitas: jis buvo orientuotas ne į kokį nors vieną elgesio tipą, bet į visą rinkinį įmanomų „kaukių", kurias poetas varijavo, keisdamas elgesio tipus. Odesoje, kai bendraujant su Rajevskiu elgesio stilių kaita ir lyg „veido

* Kiek daug tu per nedaug dienų / Išgyventi, pajausti suspėjai! / Aistrų maištingoj liepsnoje / Kaip baisiai tu perdegei! / Slogios svajonės verge, / Sielos tuštumos ilgesy / Ko siela dar trokšta? / Kaip atgaila tu verki / ir kaip beprotybė kvatoji.

permainymas" virto savotišku žaidimu, pati romantinio elgesio prigimtis tapo įsisąmonintu faktu. Tai sukėlė dvejopas pasėkmes. Viena vertus, poetas galėjo pažvelgti į romantinę psichologiją iš šalies kaip į nusiimtą kaukę, kas padėjo pamatus objektyviam romantinio charakterio supratimui. Antra vertus, būtent buitinė elgsena suformavo „žaidimą stiliais", atsisakė romantinio egocentrizmo ir įteisino psichologinę galimybę atsižvelgti į kito žmogaus požiūrį.

Abu šie principai tapo svarbiausiais realistinėje Puškino trečiojo dešimtmečio antrosios pusės kūryboje ir ryškiausiai atsiskleidė *Eugenijuje Onegine*. Pagrindinės šių kūrybos principų išsikristalizavimo priežastys glūdėjo plačiuose kultūriniuose judėjimo procesuose, poeto meninės minties raidos logikoje, tačiau labai svarbi buvo ir jo žmogiškosios asmenybės formavimo patirtis.

„Žaidimo stiliais" gyvenime ir žaidimo stilistiniais kontrastais poezijoje kultivavimas turėjo bendrą psichologinį pagrindą ir bendrą tikslą – kelią į paprastumą.

Ir dabar kaip ir visais kitais etapais Puškino kaip žmogaus formavimuisi svarbiausia buvo suvokti, kas yra poetas. Puškinas visada kūrė savo asmeninį gyvenimą būtent kaip poeto asmenybę. Romantizmas į šį klausimą atsakė teiginiu, kad poetas – tai „keistas žmogus" (mėgstamas Lermontovo posakis), žmogus, visai nepanašus į kitus žmones, o Michailovskojės periodo Puškino svarbiausias įsitikinimas svarstant šį klausimą – tikėjimas, jog poetas yra „tiesiog žmogus".

Poetiškumas dabar tapatinamas su tuo, kas įprasta, kasdieniška, o išskirtinumas pradeda atrodyti nenuoširdus ir teatrališkas, neteisingas ir nepoetiškas. Puškinas mokosi žiūrėti į pasaulį kito žmogaus akimis, keisti žiūros į aplinką tašką, pats keistis ir įsijungti į įvairias gyvenimo situacijas. Tai suponuoja kasdienybės pajautimą, analogišką meniniam realizmo pasauliui.

Toks požiūris į gyvenimą leido rasti poezijos, grožio šaltinių, tiesos ir išminties ten, kur romantikas būtų išvydęs tik rutiną, vidutinybę, prozą ir banalybę. Tremties bruožai kartais pasitraukdavo į antrą planą, ir tada jį supančiame

kaimo gyvenime ir šiaurietiškame peizaže Puškinas išvysdavo gimtųjų Namų kontūrus. Šis pasaulis dvelkė intymumo poezija ir, nors reali poeto vaikystė niekaip nebuvo susijusi su Michailovskoje, pakeitė dingusią vaikystę ir nebuvusius vaikiškus prisiminimus. Gyvenimas Michailovskojėje buvo kuklus, net skurdus. Puškinas apsigyveno ne pagrindiniuose namo kambariuose (o namas Michailovskojėje buvo mažas ir neišvaizdus, kambarius, išdėstytus fasade, tik su išlyga galima pavadinti paradiniais), kuriuos, visai šeimai išvažiavus, užrakindavo ir žiemą nešildydavo. I.I. Puščinas prisiminė:

> Aleksandro kambarys buvo prie gonkų, su langu į kiemą, pro kurį jis pamatė mane, išgirdęs varpelį. Šiame nedideliame kambaryje <garsiajame Nikolajaus Ge paveiksle „Puščinas pas Puškiną Michailovskojėje" kambarys daug didesnis, negu buvo iš tikrųjų. – *J. L.*>tilpo jo lova su užuolaida, rašomasis stalas, spinta su knygomis ir kt. Visur poetiška netvarka, visur išmėtyti popieriai, visur mėtėsi apkandžioti, apdeginti plunksnų gabaliukai (jis visada nuo Licėjaus laikų rašydavo nuograužomis, kurias vos buvo galima išlaikyti pirštuose). Įėjimas pas jį tiesiai iš koridoriaus; prieš jo duris – durys į auklės kambarį.[3]

Šioje ponų namo dalyje esantys kambariai paprastai būdavo skirti vaikams ir tarnams (čia, beje, buvo ir tarnaičių kambarys) – suaugę šeimininkai užimdavo pagrindinius, su langais į fasadą, kambarius. Matyt, šiame kambaryje Puškiną apgyvendino, kai jis atvažiavo iš Pietų, o namą buvo užėmę tėvai. Bet tai, kad jis ir jiems išvykus nepersikėlė į paradinius kambarius, o glaudėsi vaikų kambaryje (net sale ir joje stovinčiu biliardu jis, kaip liudija Puščinas, žiemą nesinaudojo), yra taip pat reikšminga, kaip ir tuo metu pastebimas „Licėjaus prisiminimų" žymus padažnėjimas.[4] Tarsi psichologiškai grįžtama į vaikystės pasaulį.

Puškinas stebėjo savo dvasinę raidą ir žymėjo jos gaires.[5] Šiuo atžvilgiu jis visiškai nepanašus į tokius poetus, kaip Byronas arba Lermontovas, kurių dvasinis idealas nesikeitė

ir kurie patys konstravo savo vidinį paveikslą kaip nekintantį. Tačiau judėjimą pirmyn Puškinas supranta kaip sugrįžimą. Garsiajame eilėraštyje „Ja pomniu čudnoje mgnovenje..." („Menu akimirką žavingą...") matome tokią dvasinės raidos koncepciją: pirmapradė „tyra" sielos būsena – sielos užtemimas – atgimimas kaip sugrįžimas į šviesią pradžią. Ši šviesa, „vaikiškumas" kaip dorinių siekių idealas taip pat nuspalvino gyvenimą Michailovskojėje.

Poeto buitis buvo pabrėžtinai paprasta, visiškai neturinti jokių „dvarininkiškų" rūpesčių ir veiklos elementų. Nebuvo net tokios įprastos bajoro pramogos kaime kaip medžioklė.

Svarbiausias Puškino darbas Michailovskojėje – literatūra. Klausimas apie poeto požiūrį į gyvenimą, kitus žmones, apie poeto elgesio prigimtį, poetinio ir realaus pradų santykį domina jį dviem aspektais: kaip rašyti ir kaip gyventi. Ir vėl buitinis elgesys eina kūrybos priešaky, rodydamas jai kelius. Odesoje Puškinas atrado sąmoningą stiliaus „daugiabalsiškumą" gyvenime – Michailovskojėje „daugiabalsiškumas" įėjo į jo kūrybą. Michailovskojėje Puškinas demonstratyviai gynė savo teisę proziškai elgtis gyvenime. Į jo kūrinių puslapius proza atėjo vėliau, trečiojo dešimtmečio pabaigoje, ir pergalingai įsitvirtino Boldino rudenį 1830 metais. Poetiškas elgesys – tai „keistas", ypatingas elgesys, kurį realizuoti gali tik nepaprastos asmenybės ir tik ypatingomis minutėmis (todėl „neypatingos", proziškos jų gyvenimo minutės apskritai atmetamos: poetiškos asmenybės gyvenimas susideda tarsi iš atkarpų, kai ji stovi ant scenos, o proziškų atsiskleidimų momentais – juk reikia jai kaip ir kitiems žmonėms pavalgyti arba nusispjauti – ji tarsi išeina už kulisų ir „liaujasi egzistavus"). Proziškas elgesys paprastas, natūralus ir sutampa su kitų žmonių elgesiu. Žmogus nesigėdi kasdieniškumo, vidujai jo nepriešina „aukštajam" gyvenimui. Ne, pats kasdieniškumas suvokiamas kaip poezija. Toks žvilgsnis sąlygojo Puškino požiūrį į poeto likimą. Čia svarbiausia profesionalumas ir įsitikinimas, jog tiesa yra didžiausia vertybė. Iš šių pozicijų romantizmas atrodo kaip pozos karalystė. Atsiranda naujas elgesio idealas, kuriam visiškai svetimas pozavimas

ir koks nors išankstinis vaidmuo. Romantiškas elgesio stilius nepamirštamas. Jis išsaugomas kultūros arsenale (pavyzdžiui, Puškinas noriai „romantiškai" elgsis, susidūręs su lengvais ir nestipriais širdies potraukiais), tačiau kaip žaidimas, visada nuspalvintas pašaipos ir parodijos.

1824 metų rugsėjo 26-ąją Puškinas parašė eilėraštį „Knygų pardavėjo pokalbis su poetu", kurį išspausdino kaip įžangos žodį prieš atskirą *Eugenijaus Onegino* pirmojo skyriaus leidimą. Tai buvo poeto teisės tikroviškai proziškai žiūrėti į gyvenimą deklaracija. Eilėraštis parašytas kaip poezijos žmogaus (Poeto) ir prozos žmogaus (Knygų pardavėjo) dialogas, kuriame skirtingų požiūrių į poeziją supriešinimas baigiamas paprastumo kaip tiesos teigimu, išsilaisvinusio iš bet kurios pozos žvilgsnio į gyvenimą drąsa:

Книгопродавец:

...Внемлите истине полезной:
Наш век – торгаш; в сей век железный
Без денег и свободы нет. <...>

Позвольте просто вам сказать:
Не продается вдохновенье,
Но можно рукопись продать... <...>

Поэт:

*Вы совершенно правы. Вот вам моя рукопись. Условимся.**

(II, 1, 329–330)

* Knygų pardavėjas:
...naudingą tiesą: / Mūsų amžius – prekeivis; šiame geležiniame amžiuje / Be pinigų ir laisvės nėr. <...>
Leiskit tiesiai jums pasakyti: / Neparduodamas įkvėpimas, / Bet rankraštį galima parduoti... <...>
Poetas:
Jūs visiškai teisus. Štai jums mano rankraštis. Susitarsim.

Buvimo Michailovskojėje laikas sutapo su įtempta Puškino kova už rašytojo darbo profesionalizavimą. Honoraro klausimą diktavo ne savanaudiškumas, bet kova nors už reliatyvią laisvę ir žmogišką orumą, kuriuos Rusijoje garantavo materialinė nepriklausomybė, sąmoningai atsisakius tradicinių rusų bajorui egzistavimo šaltinių: tarnybos ir pajamų iš dvaro.

Michailovskojėje Puškinas energingai tvarko savo leidybinius reikalus. Sumanytas rinkinys *Aleksandro Puškino eilėraščiai*, kuriam autorius teikė didelę literatūrinę (o taip pat ir komercinę) reikšmę, pareikalavo nemažai pastangų. Pirmiausia reikėjo atgauti iš Nikitos Vsevoložskio rankraštinį eilėraščių sąsiuvinį, kuriuo Puškinas dar 1820 metais „atsilygino" draugui, grąžindamas praloštų 1000 rublių skolą. Po derybų, tarpininkaujant Aleksandrui Bestuževui ir broliui, sąsiuvinį pavyko atsiimti. Prasidėjo papildymai ir taisymai. 1825 metų gruodžio 30-ąją knyga (tituliniame lape nurodyti 1826 metai) išvydo pasaulį su epigrafu iš romėnų poeto Propercijaus. Rusiškas epigrafo vertimas skambėjo taip: „Junost pojot o liubvi, – muž vospevajet trevogi" („Jaunystė dainuoja apie meilę, – vyras apdainuoja pavojus").

Tačiau lotynų kalbos žodis *tumultus* reiškia ne tik „triukšmą", „pavojų", bet ir „maištą", „sukilimą". Cenzoriaus sutikimas leisti knygą buvo gautas 1825 metų spalio 8-ąją, bet poetas turėjo progą atsisakyti epigrafo, kuris po 1825 metų gruodžio 14-osios skambėjo pavojingai aktualiai. Karamzinas, pažvelgęs į epigrafą, pasibaisėjo ir rašė Pletniovui: „Ir ką Jūs padarėte? kam jaunuolis žudo save?"[6] Rinkinys, kuriame spausdinami taip pat ir eilėraščiai „Andrejus Chénier", „Bakchantiška daina", „Napoleonas", „Licinijui" ir puiki meilės lyrika, praėjus dviem savaitėms po sukilimo Senato aikštėje nuslopinimo, nuskambėjo kaip vilties balsas, pažeidęs apmirusios literatūros tylą. Apie tai, kaip rinkinį sutiko tų dienų skaitytojas, geriausiai liudija jo negirdėtas pasisekimas: 1826 metų vasario 26-ąją (praėjus dviem mėnesiams po rinkinio pasirodymo) Pletniovas rašė Puškinui:

Aleksandro Puškino eilėraščių neturiu nė vieno egz., su kuo jį ir sveikinu. Dar svarbiau, kad prasidėjo knygų pardavėjų karas, kai jie sužinojo, kad iš manęs daugiau nieko negalima gauti. (XIII, 263)

Aleksandro Puškino eilėraščiai buvo pradėti pardavinėti 1825 metų gruodžio 30-ąją. Negirdėtas rusų literatūros istorijoje jų pasisekimas buvo visuomeninis faktas. Puškino eilės žadino viltį, primindamos apie gyvenimą. Tai, kad skaitytojai graibstė plonutį eilėraščių tomelį, žymėjo naujų laikų pradžią: romantiškų vienišų herojų opoziciją išvaikė durtuvais ir kartečė – atėjo kitos, vyriausybei daug pavojingesnės anoniminės ir nesunaikinamos visuomenės opozicijos metas. Ir tai, kad pirmasis naujojo visuomeninio pasipriešinimo žvilgsnis nukrypo į Puškino lyriką, yra labai svarbu. Juk galėjo būti ir kitokia reakcija: skaitytojas, prislėgtas niūrios 1825 metų gruodžio atmosferos sostinėje, galėjo ir nepastebėti kažkokios eilėraščių knygelės, kurioje 200 nedidelių puslapių. Ar maža buvo rimtesnių rūpesčių! Tačiau įvyko kitaip: sunkią ir tragišką minutę rusų publikos akys su viltim sužiuro į Puškiną.

Tremties Michailovskojėje metais Puškinas pripažįstamas pirmuoju rusų poetu. Privalomi epitetai – Puškinas licėjistas, Puškinas sūnėnas, Puškinas jaunesnysis (kad būtų galima atskirti nuo dėdės – poeto Vasilijaus Puškino) – išnyksta iš amžininkų laiškų, minint jo pavardę. Jis tampa tiesiog Puškinu, ir jau prie V.L. Puškino pavardės pridedamas paaiškinimas „dėdė“. 1824 metų kovo mėnesį pasirodo *Bachčisarajaus fontanas* su Viazemskio įžanginiu straipsniu, 1825 metų vasarį – pirmasis *Eugenijaus Onegino* skyrius ir tų pačių metų pabaigoje – *Aleksandro Puškino eilėraščiai*, žurnaluose vyksta polemika apie šiuos leidinius, platinami jo dar nespausdinti kūriniai (daugiausia stengėsi brolis Levas, nepaisydamas poeto valios). Dėl to jis atsiduria gerokai garbingesnėje negu kiti rusų poetai vietoje. 1824 metų rugsėjo 28-osios laiške, vadindamas draugą „didis Puškinas“, Delvigas rašo: „Niekas iš rusų rašytojų taip nesudrebino mūsų akmeninių širdžių

kaip tu" (XIII, 110), o tų pačių metų lapkritį Žukovskis pasakė dar aiškiau: „Tu gimęs būti didžiu poetu <...>. Naudodamasis suteiktais man įgaliojimais siūlau tau *pirmą* vietą rusų Parnase" (XIII, 120).

Puškinas suprato, kad tokia padėtis reikalauja iš jo ypatingos atsakomybės, ir ruošėsi naujam literatūrinio judėjimo organizatoriaus vaidmeniui.

Dekabristai turėjo didelę įtaką rusų žurnalistikos plėtrai, tačiau, Puškino nuomone, nė vienas iš egzistavusių tuomet žurnalų nevadovavo literatūrai. Literatūros kritikos būklė jo taip pat netenkino. Dalyvių sudėtimi ir literatūriniu kryptingumu kitus žurnalus žymiai pranoko kasmetinis Rylejevo ir Aleksandro Bestuževo almanachas *Poliarnaja zvezda*. Jis buvo pradėtas leisti nuo 1823 metų ir vienijo reikšmingiausias to meto literatūros pajėgas. Tačiau 1824–1825 metais pasirodo nesutarimų simptomų tarp vis labiau stiprėjusios Rylejevo ir Bestuževo dekabristinio pilietiškumo pakraipos grupuotės ir nuosaikiai progresyvių poetų – Delvigo, Baratynskio ir kt. Be to, Delvigas organizavo konkuruojantį su *Poliarnaja zvezda* almanachą *Severnyje cvety*, kuris dar labiau paaštrino santykius. Abu almanachai siekė, kad juose bendradarbiautų Puškinas.

Šiuo kaip ir daugeliu kitų atvejų Puškinas elgėsi apdairiai ir atsargiai, sąmoningai nesusiedamas savęs nė su viena literatūrine grupuote ir partija. Kartu jis labai tvirtai vykdė *savo* programą, kurios esmė buvo tokia: almanachai – mažos kasmetinės knygelės – negalėjo būti operatyvūs ir vadovauti literatūrai. Tam buvo reikalingas žurnalas. Ir Puškinas, lenkdamas literatūros raidą, pradėjo propaguoti storo literatūrinio žurnalo sukūrimo idėją. Vadovauti žurnalui jis aiškiai norėjo pats, tačiau suprato, kad toks leidinys turi suvienyti visus sąžiningus ir talentingus Rusijos rašytojus (būtent *suvienijimas* buvo svarbus jo programos punktas). Žurnalas turi kalbėti ne kurios nors grupės vardu, bet formuoti autoritetingas literatūrines nuomones. Jame ypatinga vieta būtų skirta kritikai, ir Puškinas pradėjo atsargias derybas su dviem savo

bičiuliais, pagrindiniais dviejų priešiškų grupuočių kritikais: Viazemskiu ir Kateninu, ruošdamas jų sąjungą viename žurnale. Literatūros niokojimas, prasidėjęs po 1825 metų gruodžio 14-osios, sugriovė šiuos planus.

Izoliuotą Pskovo gubernijos užkampyje Puškiną su literatūriniu gyvenimu plona gija siejo tik budrių sekimo organų tarnautojų skaitomi laiškai, kurie dingdavo pašte, pas bičiulius, turėjusius juos perduoti poetui. Tačiau pagrindinį literatūros darbą jis dirbo namuose, prie rašomojo stalo. Michailovskojėje Puškinas daug rašė ir daug skaitė, jautriai įsiklausė į liaudies kalbą ir liaudies poeziją. Laiškuose jis be paliovos pabrėždavo, kad tinginiauja, daug jodinėja, apie darbą rašė šykščiai, bet nuolat prašydavo vis naujų ir naujų knygų. Iš tikrųjų jis gyveno beveik nenutrūkstančios kūrybinės įtampos atmosferoje, rašė ir mokėsi. Per tą laiką jis užbaigė *Čigonus*, parašė *Borisą Godunovą*, pabaigė trečią ir parašė ketvirtą–šeštą *Eugenijaus Onegino* skyrius, *Grafą Nuliną*, keletą dešimčių eilėraščių, tarp jų tokius svarbius, kaip „K moriu" („Jūrai", užbaigtas Michailovskojėje), „Podražanije Koranu" („Sekant Koranu"), „Ženich" („Jaunikis"), „Spalio 19-oji", „Andrejus Chénier" ir daug kitų. Puškinas rašė kelis principinius literatūros kritikos straipsnius, aptariančius literatūrinės kalbos liaudiškumo klausimus. Daug jėgų poetui atėmė darbas su savo užrašais, kuriuos jis sunaikino po 1825 metų gruodžio 14-osios. Jei prisiminsime darbą ruošiant 1826 metų eilėraščių rinkinį ir mūsų nepasiekusį epigramų rankraštį, paaiškės, koks intensyvus buvo Puškino literatūrinis gyvenimas šį periodą ir kiek daug jis turėjo dirbti kiekvieną dieną. Reiktų paminėti ir daugybę perskaitytų knygų: Puškinas baigė Licėjų paviršutiniškai ir nesistemingai išsilavinęs, o XIX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje jis stebino amžininkus giliu ir nepaprastai plačiu pasaulinės literatūros, istorijos, politinio gyvenimo, publicistikos išmanymu. Didžiąją šių žinių dalį jis sukaupė Michailovskojėje. Pagaliau reikia atsižvelgti į rimtą, prilygstantį to meto mokslo pasiekimams, susidomėjimą tautosaka: poetas buvo susipažinęs ir su

spausdintais folkloro tekstais, ir pats juos užrašinėjo. Broliui jis rašė: „Vakarais klausausi pasakų – ir taip lopau savo prakeikto auklėjimo spragas. Kokios žavios tos pasakos! Kiekviena yra poema!" (XIII, 121). Arina Rodionovna, matyt, buvo talentinga pasakotoja, pasižymėjusi išraiškinga atlikimo maniera ir turėjusi įvairų repertuarą.

Įtemptas darbas, slėptas po „lengvo dykinėjimo" kauke, nebuvo nulemtas paprasto noro lavintis – jis turėjo aiškų tikslą. Peterburge ir Pietuose Puškinas jautėsi esąs savo draugų dekabristų mokinys. Jis dėjo intelektualines pastangas, kad „išsilavinimu prilygtų amžiui" (II, 1, 187), pasivytų mokytojus ir pelnytų jų pripažinimą. Tačiau slogūs 1823 metų apmąstymai privertė suabejoti revoliucingumo, neįtraukiančio liaudies, idėjomis. Drauge liaudis iškilo kaip didžiulė mįslė – jėgos ir vergiško kantrumo derinys statė į keblią padėtį.

Šiuo metu svarbiausias Puškino apmąstymų tikslas – noras suprasti tą jėgą, be kurios kiekvienas politinis protestas iš anksto pasmerktas, – suprasti liaudį. Jo kaip mąstytojo padėtis keičiasi: Pietuose jį supo draugai ir svarbiausia buvo neatsilikti, dabar jis suvokia, kad išsiveržė pirmyn, eina vienas ir būtent jam pavestas sunkus pažinimo darbas. Šioje situacijoje pagrindiniu ginklu tampa Mintis. Pietuose poeto ir politiko santykis atrodė taip: politikas konspiratorius žino kelius ir tikslus, o poetas – jo pagalbininkas – skleidžia šias idėjas skaitytojams, įkvepia ir uždega karius prieš mūšį. Jo užduotis garbinga, tačiau svarbiausią darbą atlieka Orlovas arba Pestelis, Nikolajus Turgenevas arba N. Muravjovas. Dabar paveikslas kitoks: kelius dar reikia pažinti, būdus – pasverti; svarbiausia suprasti, kas yra liaudis ir būti jos suprastam. Šiomis sąlygomis mintis tampa reikšmingiausiu veiksmu, o poetas mąstytojas, apsiginklavęs griežta savo meno tiesa, – kovos vedliu. Rylejevas ragina Puškiną parašyti dekabristinę poemą: „Tu netoli Pskovo: ten nuslopinti paskutiniai rusų laisvės tvyksniai; tikras įkvėpimo kraštas – ir nejaugi Puškinas paliks šią žemę be poemos" (XIII, 133). Puškinas neparašė poemos apie Pskovo respubliką, jis parašė

Borisą Godunovą, ne romantiko, kuriam istorija yra tik priemonė, išpažintį, bet dramą-studiją. Istorija kaip ir folkloras, pasak Puškino, yra kelias į tautos pažinimą, o istorinė praeitis, išanalizuota be romantizmui būdingo išankstinio nusistatymo, – dabarties pažinimo būdas.

Ne tik knygos – tarp jų pirmiausia Karamzino *Rusų valstybės istorija*, – pati aplinka skatino domėtis istorija: vietovės, supančios Michailovskoję, priminė Livonijos karą ir Batoro žygį į Pskovą, o Hanibalų dvarai – Petro I epochą ir XVIII amžių. Istoriniai veikalai, liaudies dainos, aplinkiniai peizažai susiliejo. *Borisas Godunovas* liudija realizmo pergalę Puškino kūryboje. Orientuodamasis į Shakespeare'o tradiciją Puškinas sąmoningai nukrypsta nuo romantizmo tradicijos, paverčiančios herojus autoriaus idėjų ruporais. Viazemskis rašė A.I. Turgenevui: „Stulbinanti tiesa, blaivumas, ramybė. Autoriaus beveik niekur nematai. Prieš tave ne lėlės ant vielos, veikiančios pagal esančio už kulisų fokusininkų įgeidį." *Borisas Godunovas* – tragedija, persmelkta politinio aktualumo ir ištikimybės vaizduojamai epochai dvasia. Atskleisdamas istorinį antiliaudinės valdžios pasmerktumą, Puškinas parodė ir liaudies pozicijos, kurioje derinasi jėga ir silpnumas, prieštaringumą. Visų politinių jėgų likimus lemia „liaudies nuomonė". Tačiau politinė liaudies sąmonė apsiriboja „caro Erodo" pasmerkimu, priešpriešindama jam „nužudytą vaikelį". Iš tikrųjų naujas caras taip pat pasirodo esąs žudikas. Liaudis pasibaisėjusi nusigręžia nuo jo. Ratas užsidaro.

Borisas Godunovas buvo drama-studija. Puškino mintys apie poeto asmenybės idealą įgauna naują atspalvį: poetas mąstytojas, poetas mokslininkas kaip Karamzinas ir drauge poetas, „negudraujantis vylingai", kurį atviraširdiškas tiesos ir moralės jausmas suartina su „liaudies nuomone" kaip metraštininką. Šių pozicijų susiejimą Puškinas vadino „Shakespeare'o žvilgsniu".

Gyvenimo būdo pasikeitimas atsiliepė ir Puškino laisvalaikio stiliui. Dar niekada jo gyvenime nebuvo tiek vienatvės: vieniši pasijodinėjimai, biliardo žaidimas su pačiu savimi

„dviem rutuliais", skaitymas. Šį periodą Puškinas daugiausia bendrauja su gausia Trigorskojės dvarininkės Praskovjos Aleksandrovnos Osipovos šeima, gyvenančia kaimynystėje. Osipovai dar tik virš keturiasdešimties. Tai protinga, puikiai išsilavinusi moteris iš kultūringos bajorų šeimos. Jos tėvas, A. Vyndomskis, žurnalo *Besedujuščij graždanin* bendradarbis, pažinojęs Novikovą ir Radiščevą, buvo masonas, Trigorskojėje dar buvo saugomos jo knygos, o galbūt ir užrašai. Osipova, mokėdama užsienio kalbų, daug skaitė. Biblioteką Trigorskojėje pasiekdavo ne tik rusiškos knygos, bet ir naujausi leidiniai iš visos Europos. Osipovos namuose buvo daug jaunų žmonių: iš pirmosios santuokos su N.I. Vulfu ji turėjo tris sūnus (vyresnysis, Aleksejus, artimai susibičiuliavo su Puškinu) ir dvi dukteris, Aną ir Eupraksiją. Vyresnioji, Ana, buvo tik puse metų jaunesnė už Puškiną, antroji buvo jaunesnė už jį dešimčia metų: 1824 metų rudenį jai sukako penkiolika metų. Be to, iš antros santuokos ji turėjo dvi dukteris ketverių ir vienerių metų. Namuose dar gyveno Osipovos podukra Aleksandra, kuriai buvo devyniolika metų. Aleksejus Vulfas, Derpto universiteto studentas, parvažiuodavo į namus kartu su savo draugu, jaunu poetu N.M. Jazykovu, taip pat studijavusiu Derpte. Su visa šia triukšminga ir jauna šeimyna užsimezgė glaudūs ryšiai: su Praskovja Aleksandrovna Puškiną susiejo draugystė visam gyvenimui, panelėms jis skyrė eiles, dvi – Aną ir Aleksandrą – net buvo paeiliui įsimylėjęs, su Eupraksija matavosi diržus – kieno talija grakštesnė – ir gyrė karštą punšą, kurį ji virdavo draugiškiems pobūviams. Čia, į Trigorskoję, atvažiuodavo taip pat P.A. Osipovos dukterėčia, dvidešimt ketverių metų Ana Petrovna Kern, kurią Puškinas pažinojo dar Peterburge. Gražuolę Kern (mergautinė pavardė Poltorackaja) šešiolikos metų ištekino už pagyvenusio generolo. Prieš atvykdama į Trigorskoję ji jau buvo išsiskyrusi su vyru ir keletą kartų įsimylėjusi. Trigorskojėje ir Michailovskojėje ji patyrė audringą, nors ir trumpą romaną su Puškinu. Šio romano istorija parodo, kaip Puškino meilės išgyvenimai atspindi bendrą jo asmenybės formavimąsi.

A.P. Kern buvo ne tik graži, bet ir miela, gera nelaimingo likimo moteris. Jos tikrasis pašaukimas turėjo būti tylus šeimos gyvenimas, kurį ji galų gale pasiekė jau sulaukusi keturiasdešimties, antrąkart ir laimingai ištekėjusi. Tačiau tuo metu, kai ji Trigorskojėje susitiko su Puškinu, ji buvo abejotinos reputacijos moteris, palikusi savo vyrą. Puškinas ją pamilo. Tačiau mylinčio Puškino elgesys dar tvirtai laikėsi tos įsivaizduojamos pozos formų, kurias kitose gyvenimo sferose jis jau buvo atmetęs vardan asmenybės saviraiškos. Būtent todėl, kad žmonių meilės santykiai – pernelyg atsakinga sritis, kurioje patys nereikšmingiausi atspalviai įgyja rimtą prasmę, čia ypač patogios ir ilgiau išsilaiko įprastos, gatavos, ritualizuotos formulės ir stilistiniai štampai.

Nuoširdus Puškino jausmas A.P. Kern, kai jį reikėjo išreikšti popieriuje, transformavosi pagal sąlygiškas meilės poezijos ritualo formules. Išreikštas eilėmis, jis pakluso romantizmo lyrikos dėsniams ir pavertė A.P. Kern „tyro grožio genijum“[7]. Tuo tarpu laiškuose Kern jis guodėsi:

> Kodėl jūs ne naivi (XIII, 214). Jūs nemokate arba (dar blogiau) nenorite gailėtis žmonių. Graži moteris, žinoma, pati sau šeimininkė <prancūziškam tekste neišverčiamas žodžių žaismas: „pati sau šeimininkė“ reiškia ir „meilužę“, – *J. L.*>, gali būti meilužė. Dieve mano, aš nesiruošiu jūsų mokyti, bet vis dėlto reikia gerbti vyrą – kitaip niekas nenorės tapti vyrais. Labai nežeminkite šio amato, jis būtinas pasauliui. (XIII, 212)

Laiške A.N. Vulfui, kurio jis apsimestinai pavyduliavo A.P. Kern, Puškinas pasirenka visai kitą, apsimestinai grubų toną, būdingą to meto „vyriškam“ susirašinėjimui, vadindamas Kern „Babilono palaidūne“ (XIII, 275). Net viename laiške, adresuotame Kern, jis siūlo jai pasirinkti vieną iš dviejų galimų susitikimo variantų (o susitikti jis trokšta!): romantišką ar prozišką. Jis rašo:

> Jei jūsų vyras jums labai nusibodo, meskite jį, bet žinot kaip? Jūs paliekate ten visą šeimyną, pasiimate pašto žirgus į Ostrovą <A.P. Kern buvo Rygoje, – *J. L.*> ir atvažiuojate ... kur? į Trigorskoję? visai ne: į Michailovskoję! Štai nuostabus projektas, kuris jau ketvirtį valandos erzina mano vaizduotę. Įsivaizduojate, koks aš būčiau laimingas? Jūs pasakysit: „O viešuma, o skandalas?" Velniai griebtų! Kai pametamas vyras, tai jau visiškas skandalas, tolesni įvykiai nieko nereiškia arba reiškia labai mažai. Sutikite, kad mano projektas romantiškas! Charakterio panašumas, neapykanta kliūtims, labai išvystytas skrydžio organas.

Laiške Puškinas rado ryškesnę ir individualesnę, negu eilėse, formulę, nusakančią, kas jį siejo su Kern: *„Neapykanta kliūtims, labai išvystytas skrydžio organas."* Toliau Puškinas jau juokaudamas plėtoja romantišką siužetą apie tai, kaip Kern susipyks su tetule, slapta susitikinės su pussesere Trigorskojėje ir kt. Čia pat kitas, proziškas tonas: „Pakalbėkime rimtai, t.y. šaltakraujiškai: ar aš jus vėl pamatysiu?" (XIII, 213–214).

Šiuose žodžiuose daug žaismo, nuspalvinančio Puškino požiūrį į Trigorskojės gyventojas. Dar neatėjo paprastos, išsivadavusios iš literatūriškumo savo jausmo moteriai raiškos metas. Tačiau čia slypi ir daug rimtesni dalykai. Puškino asmenybė tokia turtinga, kad jos išgyvenimai negali būti išreikšti tik kuriuo nors vienu žanru ir stiliumi. Jis tuo pat laiku gyvena ne vieną, bet daugelį gyvenimų: jo Kern – „tyro grožio genijus", ir „grynas žavumas", ir „miela, dieviška", ir „šlykšti", ir „Babilono palaidūnė", ir moteris, turinti „skrydžio organą", – viskas teisinga ir viskas išreiškia tikrus Puškino jausmus. Toks išgyvenimų turtingumas galėjo egzistuoti tik tada, kai į gyvenimą žiūrima, remiantis darbo prie poezijos rankraščio patirtimi. Gyvenime įvykdytas poelgis nukerta visas nerealizuotas alternatyvas: padarius viena, negalima tuo pat metu padaryti priešingai. Poelgis atima pasirinkimo laisvę. Dirbant su rankraščiu galima, neužbraukus vieno varianto, kurti kitą, galima grįžti prie atmesto ir jį rekonstruoti, galima pasirinkus parodijuoti jį tame pačiame

popieriaus lape. Poetinės vaizduotės gyvenimui tai suteikia didesnę pilnatvę ir laisvę negu realus gyvenimas. Puškinas negalėjo taikstytis su bet kokia nelaisve ir perkėlė į realybę poezijos laisvę, jos gebėjimą realizuojantis išsaugoti daugiašališkumą.

Šiuo atžvilgiu linksmumas, juokai, pokštai, beveik rimtos, rimtos ir visai rimtos aistros, kunkuliavusios Trigorskojėje, buvo prasmingos: pro romantizmo kolizijų šydą ir štampus ryškėjo laisvo, nesuvaržyto gyvenimo, besirutuliojančio pagal meno dėsnius, kontūrai. Šio gyvenimo apybraižos gaires Puškinas nužymėjo poetinėje vėlyvosios lyrikos utopijoje pačioje savo kelio – gyvenimo, prilygusio menui, pabaigoje.

Bet gyvenimas Michailovskojės tremtyje mažiausiai priminė linksmą meilės, žaidimo ir kūrybos idiliją. Tai buvo tremtis, ir kartais ji atrodė Puškinui nepakeliama. Neatsitiktinai jis svarstė planus kaip pabėgti į užsienį per Derptą, kūrė neįtikėtinus tariamos „aneurizmos kojoje" operacijos, persirengimo Vulfo tarnu ir pan. projektus.

Gimtųjų namų, prieglobsčio po klajonių ir persekiojimų, ir kalėjimo, prievartinio buvimo vietos, iš kurios net trumpam negalima išvykti, jungtis buvo nenormali ir todėl ypatingai slegianti. „Namų tremtis" kankino. Praleisti Michailovskojėje metai – tai laikas, kada tikrų, mylimų namų idealas vis skausmingiau ryškėjo poeto sąmonėje. Tokio gimtojo lizdo bruožus dabar jis suteikė Licėjui. Licėjuje jis regėjo tėvų namus, o licėjistuose – brolius, užmiršęs, kad vos prieš keletą metų nuoširdžiai stengėsi ištrūkti iš Carskojė Selo „celės". Būtent Michailovskojėje Puškinas sukūrė eiles, kuriose viskas, kas siejama su intymiausiomis ir slapčiausiomis žmogaus simpatijomis, adresuota Licėjui („Spalio 19-oji").

Tuo labiau jaudino Licėjaus draugų Ivano Puščino ir Antono Delvigo apsilankymai Michailovskojėje (pirmojo – 1825 metų spalio 11-ąją, antrojo – 1825 metų balandžio mėnesį). Puščinui, kuris pirmasis aplankė Puškiną, reikėjo narsos; A.I. Turgenevas jį visaip atkalbinėjo nedaryti šio žingsnio, o poeto dėdė, Vasilijus Lvovičius, iš pradžių leidosi patarinėti,

o paskui ašarodamas puolė glėbesčiuoti kaip didvyrį. Puščinas buvo ne iš bailiųjų: jis jau seniai slaptosios draugijos narys, o gruodžio 14-ąją aikštėje pasirodys esąs vienas iš šaltakraujiškiausių ir veikliausių sukilimo vadų (Nikolajaus I „Aukščiausiuoju įsakymu" nuteistas dvidešimčiai metų katorgos). Tačiau Puščinas buvo ne tik drąsus, bet stulbinančiai geras žmogus. „Kas myli Puščiną, tas pats yra retas žmogus", – pasakė apie jį Rylejevas. Sibire už nuolatinį rūpinimąsi kitais tremtiniais draugai praminė jį Maremjana senole, o norėdami įvardinti jo rūpestingumą išgalvojo žodį „maremjanystė" (vadinti Puščiną moters vardu atrodė ypač juokinga, kadangi jis buvo ne tik narsus žmogus, bet ir aukštas, lieknas, iki pat gilios senatvės gražus vyras). Ir Puškinu Puščinas švelniai rūpinosi. Pasimatymas buvo neilgas, o pokalbis – karštas. Kalbėta apie slaptąją draugiją, ir Puščinas neslėpė nuo Puškino, kad yra jos narys. Vakare Puščinas išvažiavo. Vėliau jis prisiminė: „Mes dar susidaužėme stiklinėmis, bet gėrėme liūdnai: tarsi jautėm, kad paskutinį kartą geriam kartu, ir geriam už amžiną išsiskyrimą!"[8] Po dvylikos metų, kai Puščinas buvo katorgoje Nerčinske, mirštantis Puškinas ištarė jo vardą.

O Rusijoje buvo neramu...

1825 metų gruodžio 13-ąją – 14-ąją Puškinas parašė poemą *Grafas Nulinas.*

O po trijų dienų į Trigorskoję atvažiavo Osipovų virėjas Arsenijus ir pranešė apie maištą Senato aikštėje.

Prasidėjo nerimo ir nežinios dienos. Laiškų beveik neateidavo. Laikraščiai šykščiai pranešdavo apie areštus. Suimtųjų sąrašuose Puškinas nerimastaudamas skaitė draugų vardus. Sausio pabaigoje Varšuvoje buvo areštuotas Kiuchelbekeris. Paties Puškino padėtis abejotina: jis nežino, ką ir kiek žino vyriausybė, ir gyvena neramiu laukimu. Draugams į Peterburgą (per Žukovskį) jis nurodo: „Jums ryžtingai sakau neatsakinėti ir nelaiduoti už mane" (XIII, 237).

Ir būtent šis laikas – įtempto kūrybinio aktyvumo laikas. Kūrybinis mąstymas eina sudėtingais keliais: 1826 metų sausio

pradžioje Puškinas baigia ketvirtąjį *Eugenijaus Onegino* skyrių linksmomis eilėmis apie tai, kad jis dabar labiau vertinąs bordo vyną negu šampaną „Aji". Paskui karštligiškai skubėdamas rašo penktąjį, po jo – šeštąjį romano skyrių, Odesai skirtas strofas, kurios vėliau įėjo į *Onegino kelionę*, verčia iš Ariosto apie pavydą, planuoja *Šykštųjį riterį* ir *Mocartą ir Saljerį*.

Vyraujanti šių savaičių nuotaika, matyt, – slegiantis laukimas. Puškinas suprato, kad didelė Rusijos gyvenimo epocha, ta epocha, kurią jis pažinojo, kurioje išaugo, kurios veikėjai buvo jam suprantami ir artimi, pasibaigė. Pasibaigė Aleksandro I – džentelmeno ir liberalo, peržengusio savo tėvo kraują, daug žadėjusio, mažai padariusio, svajingo Arakčejevo draugo, Napoleono nugalėtojo, rusų caro, niekinusio Rusiją, melancholiško Karamzino draugo ir kerštingo Puškino persekiotojo – valdymas. Pasibaigė 1812 metų didvyrių: Rajevskio, Jermolovo, Vitgenšteino, Miloradovičiaus periodas, laikai, kada dar gyva buvo Jekaterinos II tradicija – svarbias pareigas užima didelės asmenybės. Pasibaigė Slaptosios draugijos laikai, kai gerbiamas pilietinis tvirtumas, „karbonaro" vardas, o visuomenėje vertinama nuomonių ir poelgių nepriklausomybė. Kokie bus naujieji laikai, niekas nežinojo. Koks žmogus yra Nikolajus Pavlovičius, nežinojo ne tik Rusija, bet ir bajorija. Gvardija jo nemėgo dėl smulkmeniško žiaurumo, už gvardiečių korpuso kareivinių sienų juo niekas nesidomėjo. Ateitis buvo nežinoma. Aišku viena: Rusija išgyvena istorinį momentą ir amžininkams teko regėti tai, apie ką anūkai skaitys, ir Puškinas buvo pasiryžęs vyriškai pažvelgti į naujos epochos veidą, ne romantiškai skųstis, bet pasistengti suvokti istorinę įvykių prasmę. 1826 metų pradžioje jis rašė Delvigui: „Nebūkim nei prietaringi, nei šališki – kaip pr. <ancūzų> tragikai, bet pažiūrėkim į tragediją Shakespeare'o žvilgsniu" (XIII, 259).

Šį optimizmą palaiko ne tik tikėjimas istorijos raidos tiesa ir „šekspyriško" objektyvumo siekis, bet ir viltys, kad nuosprendžiai nebus griežti. Tame pačiame laiške jis rašė: „Tvirtai tikiu jaunojo mūsų caro kilniadvasiškumu." Nuo Jelizavetos Petrovnos laikų mirties bausmė Rusijoje buvo panaikinta.

Pasitaikydavo, žinoma, išimčių (Pugačiovas, Mirovičius), tačiau per visą XIX amžiaus pradžią nebuvo nė vieno mirties nuosprendžio (nekalbame apie mirtinai užplakamus kareivius ir karinėse gyvenvietėse gyvenančius žmones, nes, pirma, jų formaliai neteisdavo myriop ir, antra, jie nebuvo bajorai ir tarsi „neegzistavo"). Kaltinamųjų buvo daug, jie priklausė geriausioms Rusijos šeimoms, turėjo įtakingų ryšių, juos aiškiai užjautė daugelis aukštų valdininkų, todėl buvo tikimasi, kad švenčianti pergalę vyriausybė bus maloninga: karūnavimo ar kokio nors kito iškilmingo įvykio proga paskelbs amnestiją ir sušvelnins nuosprendžius. Net Pestelis, per tardymą kalbėjęs pražūtingai atvirai, tikėjosi, kad iš jo tik atims karininko laipsnį. Niekas nežinojo nei apie niekingą Nikolajaus I kerštingumą, nei apie tai, kad gruodžio 14-ąją jis išgyveno žeminančias baimės minutes, kurių niekada negalėjo pamiršti ir atleisti nugalėtiems dekabristams.

Nikolajus I tobulai išmoko didingumo meno. Tačiau iš tikrųjų jis buvo žmogus, nepasitikintis savimi, įtarus, liguistai išgyvenantis savo vidutiniškumą ir skausmingai pavydintis ryškiems, linksmiems, dalingiems žmonėms. Susidoroti su dekabristais galbūt vertė politiniai sumetimai, tačiau amžininkams nesuprantamas kerštingumas, jau visiškai jam nepavojingų priešų persekiojimas slėpė kitką: imperatorius vis dar pavydėjo šiems kažkada puikiems, laimingiems, įžymiems, pašaipiems ankstesniojo viešpatavimo karininkams, kurių proto šviesoje jis, netalentingas, neišsilavinęs ir nesąmojingas, likdavo nustumtas į neperregimą šešėlį. Nikolajus Pavlovičius žinojo, kad jo negalima mylėti, jis norėjo, kad jo bijotų.

Liepos 24-ąją Puškinas sužinojo apie Rylejevo, Pestelio, Sergejaus Muravjovo-Apostolo, Michailo Bestuževo-Riumino ir Kachovskio nužudymą. Mirties bausmė ir katorga sukrėtė Puškiną. 1826 metų rugpjūčio 14-osios dienos laiške Viazemskiui, tragiškai atsiliepdamas į gandą, kad N. Turgenevas anglų valdžios išduotas ir jūra atgabentas į Peterburgą (gandas nepasitvirtino) jis rašė:

...В наш гнусный век
Седой Нептун Земли союзник.
На всех стихиях человек
*Тиран, предатель или узник**

ir tęsė: „Aš vis dar laukiu karūnavimo: pakartieji pakarti, bet 120 draugų, brolių, bičiulių katorga baisi" (XIII, 290–291).

Asmeninis likimas buvo nežinomas.

1826 metų naktį iš rugsėjo 3-osios į 4-ąją į Michailovskoję atšuoliavo feldjegeris ir įteikė įsakymą nedelsiant vykti į Maskvą, kurioje tada buvo karūnuojamas Nikolajus I. Įsakyta Puškiną vežti „savo ekipaže laisvai, ne kaip suimtąjį", bet tai, kad jis vyko lydimas ginkluoto sargybinio, buvo pakankamai reikšminga. Michailovskojės tremtis pasibaigė. Puškinas vyko į Maskvą pasimatyti su Nikolajumi I.

---

* Mūsų šlykščiame amžiuje / Žilas Neptūnas yra Žemės sąjungininkas. / Visose stichijose žmogus / Tironas, išdavikas arba kalinys.

[1] Taip angliškai Puškinas rašo Voroncovo pavardę.

[2] *А.С. Пушкин в воспоминаниях современников*, т. I, с. 266.
Šiuo atžvilgiu būdingas S.M. Saltykovos (būsimos Delvigo žmonos) ir dekabristo Piotro Kachovskio meilės prisipažinimas: norėdami išreikšti savo jausmus ir rasti žodžius, nusakančius šiuos jausmus, jie turėjo įsivaizduoti esą romantinių poemų literatūriniai herojai ir pacituoti žinomus poezijos tekstus. Prisipažinimas atrodo šitaip: „Jis deklamavo man tą dieną daug eilėraščių, aš jam padėdavau, kai jis ką nors užmiršdavo. Tardama:

Непостижимой, чудной силой
Я вся к тебе привлечена –

(Nesuvokiama, nuostabi jėga / Mane prie tavęs traukia)

aš vos nepadariau didžiausios beprotybės; jeigu aš nebūčiau atsipeikėjusi ir būčiau pasakiusi tai, ką galvojau šią akimirką, būčiau žuvusi, – štai ką būčiau pasakiusi:

Люблю тебя, Каховский милый,
Душа тобой упоена..

(Myliu tave, mielas Kachovski, / Sielą tu pakerėjai...)

Laimė, aš ištariau „belaisvi"... jis tuoj pat švytėdamas džiaugsmingai atsakė:

Надежда, ты моя богиня,
Надежда, луч души моей!

(Viltie, tu mano deive, / Viltie, mano sielos spinduly!)"

O štai išsiskyrimas: „Jis nepaleido mano rankos, kurią tvirtai laikė. Aš galėjau tada pritaikyti sau tas eiles, kurias taip dažnai girdėjau jį tariant.

Бледна, как тень, она дрожала;
В руке любовника лежала
Ее холодная рука...

(Išblyškusi kaip šešėlis ji virpėjo; / Mylimojo rankoje gulėjo / Jos šalta ranka...)"

(Б.Л. Модзалевский, «Роман декабриста Каховского, казненного 13 июня 1826 года», in *Труды Пушкинского дома при АН СССР*, Ленинград, 1926, с. 61 и 67.)

3 *А.С. Пушкин в воспоминаниях современников*, т. I, с. 106.

4 Būdinga, kad būtent šiam periodui priklauso pirmas retrospektyvus poetinis kreipimasis į Licėjų „Spalio 19-oji" (1825). Ankstesniame periode Licėjaus metinėms skirtas tik galbūt eskizas «Мне вас не жаль, года весны моей» („Man jūsų negaila, mano pavasario metai...").

5 Savo raidos etapų sandūroje Puškinas mėgo surinkti ir peržiūrėti viską, ką iki tol būdavo parašęs, sudarydamas rinkinius. Taip kilo sumanymai išleisti rinkinį 1820 metais (nerealizuotas), 1824 metais (išleistas 1826 metais), 1828 metais (pasirodė 1829 metais).

6 *Русский архив*, 1870, № 7, стб. 1366.

7 Tai, kad Puškinas čia pavartojo citatą iš Žukovskio eilėraščių «Я музу юную бывало..» („Aš mūzą jauną būdavo...") ir «Лалла Рук» („Lala Rūk"): „Ach, ne su mumis gyvena / Tyro grožio genijus", – dar kartą pabrėžia šio paveikslo literatūrinį sąlygiškumą.

8 *А.С. Пушкин в воспоминаниях современников*, т. I, с. 111.

Penktas skyrius

Po tremties

1826–1829

Puškinas atvyko į Maskvą rugsėjo 8-ąją ir tiesiai iš kelionės buvo pristatytas į Nikolajaus I kabinetą. Naujasis caras, oficialiai karūnuotas prieš dvi savaites, buvo tik trejais metais vyresnis už Puškiną. Nikolajus Pavlovičius buvo aukštas, lieknas ir gražus. Puikios gvardijos karininko laikysenos dėka jis atrodė didingai ir galėjo paslėpti baimę ir nepasitikėjimą savimi, kurie kankino jį pirmaisiais valdymo metais, kol pataikavimas ir kontrolės nebuvimas neišugdė jame tokio pat begalinio pasitikėjimo savimi. Jis buvo labai vidutiniškai išsilavinęs ir savo akiračiu prilygo ribotam rikiuotės vadui. Nevaldomo despotizmo ir dieviškos valdžios kilmės idėja – apgailėtina ir archajiška smulkių vokiečių kunigaikštysčių ideologija – buvo užvaldžiusi jo motiną Mariją Fiodorovną, kuri sugebėjo įteigti ją jaunesniesiems sūnums, Nikolajui ir Michailui. Šią idėją sustiprino bajoriškos biurokratinės valstybės galybė ir didžiuliai materialiniai Rusijos ištekliai, todėl rezultatai buvo niūriausi. Nikolajus buvo įsitikinęs, kad iš valdomos šalies jis gali reikalauti besąlygiško kiekvieno įsakymo vykdymo. Ne tik laisva mintis, nepriklausoma nuomonė, bet ir paprastas simetrijos, kareivinių grožio idealų pažeidimas atrodė jam nepakeliamas ir įžeidžiantis. 1827 metų rugsėjį – praėjus metams po susitikimo su Puškinu – Nikolajus I susitiko Peterburge Nevos prospekte berniuką gimnazistą su atsagstytu munduru. Ši byla, verta tik guvernantės pastabos, buvo tiriama kaip valstybinės reikšmės įvykis.

Imperatoriui įsakius, sostinės karinis generalgubernatorius Goleniščevas-Kutuzovas (kuris vadovavo ir žudant dekabristus) surado „nusikaltusį" ir rašė:

> Jo netvarkingumo ir bjaurios išvaizdos priežastis, kaip aš pats įsitikinau, yra nelaimingas jo fizinis sudėjimas, ant krūtinės ir ant nugaros jis turi kupras, o surdutas toks siauras, kad jis negali jo susisegti.

Peterburgo karinis generalgubernatorius, generolas adjutantas asmeniškai tikrino nesveiką berniuką, kad įsitikintų, jog jo „bjauri išvaizda" neslepia jokio sąmokslo! Ir imperatorius tai perskaitęs nesusigėdo, bet parašė rezoliuciją nusiųsti sulaikytąjį pas liaudies švietimo ministrą, o pastarąjį įspėjo, kodėl „aprengė rūbais, kurių nešioti negali".

Šis menkas epizodas labai aiškiai charakterizuoja Nikolajų I, apie kurį Benkendorfas rašė: „Valdovo pramogos su savo kariuomene, jo paties supratimu, yra jo vienintelis ir tikras pomėgis."

Tačiau nesuprasime Puškino ir Nikolajaus Pavlovičiaus santykių, jei žiūrėsime į carą pamiršdami, kad 1826 metais daugelis neigiamų jo charakterio bruožų dar buvo slepiami ir neatsižvelgsime į keletą patrauklių naujojo caro bruožų. Aleksandras I buvo klastingas ir veidmainis, jo žodžiais netikėjo net artimi žmonės. Nikolajus I, sąmoningai demonstruodamas naudingą sau kontrastą, vaidino atviraširdį kareivį, savo žodžio riterį, džentelmeną. Jis pašalino Arakčejevą, leisdamas visai Rusijai laisvai atsikvėpti. Aleksandro I valdymo paskutiniojo dešimtmečio administracijos bejėgiškumą jis pakeitė audringa ir energinga veikla. Pradėjęs valdyti maišto metu, Nikolajus suprato ir reformų būtinybę. Mintys apie valstiečių reformą jo nepaliko ramybėje, apie tai jis galvojo ir vėliau. Dar reikia pridurti, kad nebūdamas protingas, Nikolajus I sugebėjo, kai norėjo, būti didingas arba gailestingas, atrodyti nuoširdus ir mielas.

Puškino ir Nikolajaus pokalbis tęsėsi ilgai. Matyt, buvo kalbama apie daugelį politinių problemų. Nikolajus I suge-

bėjo įtikinti Puškiną, kad prieš jį – caras reformatorius, naujas Petras I. Galima spėlioti, kad Puškinui buvo miglotai pažadėta atleisti „broliams, draugams, bičiuliams". Būtent nuo pirmojo susitikimo su caru laikų prasideda Puškino, dekabristų užtarėjo, vaidmuo, kurį jis pabrėžė kaip svarbiausią gyvenimo įvykį:

*И милость к падшим призывал.**

Puškinas neneigė savo draugiškų ryšių su dekabristais, atvirkščiai, jis, matyt, nutylėjo apie savo rimtas abejones dėl dekabristų taktikos ir ryžtingai pabrėžė savo pritarimą, pasakęs, kad jei būtų atvykęs į Peterburgą, tai gruodžio 14-ąją būtų buvęs Senato aikštėje. Nikolajus I, nepaisydamas karūnavimo švenčių iškilmingumo, aiškiai suprato, kad jo padėtis nestabili. Išgąsdintas visuotinio nepasitenkinimo, kuris atsiskleidė per dekabristų procesą, caras jautė, kad būtinas efektingas gestas, kuris sutaikytų jį su visuomene. Malonės Puškinui suteikimas atvėrė tokią galimybę, ir Nikolajus I nusprendė ja pasinaudoti. Jis puikiai suvaidino atleidimo sceną, žadėdamas Puškinui išlaisvinti jį nuo paprastos cenzūros, kurią pakeisianti asmeninė caro cenzūra. Puškiną sugrąžino iš tremties ir suteikė teisę pačiam pasirinkti, kur gyventi.

Tikrą šių „malonių" kainą Puškinas suprato vėliau. Kreiptis į carą dėl kiekvieno eilėraščio jis, aišku, negalėjo, ir faktiškai asmeniu, nuo kurio dabar priklausė Puškino kūrybos ir jo asmeninis likimas, tapo visagalis imperatoriškosios didenybės III kanceliarijos skyriaus viršininkas Aleksandras Christoforovičius Benkendorfas. Estliandijos gubernatoriaus sūnus, Benkendorfas, žinoma, nebūtų galėjęs tikėtis tokios puikios karjeros, jeigu jo motina nebūtų buvusi artima imperatorienės Marijos Fiodorovnos draugė. Nors Benkendorfas nuo vaikystės buvo susijęs su Pavlo rūmais (penkiolikos metų jį paskyrė imperatoriaus Pavlo fligeladjutantu) ir be

* Malonės puolusiems šaukiau.

galo ištikimas valdančiajai šeimai (mėgstamas Nikolajaus I posakis: „Rusų bajorai tarnauja valstybei, vokiečių – mums"), tačiau jis atrodė visai nepanašus į Arakčejevą, vaidinusį prie Aleksandro I vaidmenį, panašų į tą, kuris jam teko prie Nikolajaus, ir savo laiku taip pat tarnavusį Pavlui. Benkendorfas nebuvo visai neišsilavinęs kaip Arakčejevas. Pastarasis netvarkingai rengėsi, buvo grubus, puikavosi savo menku išsilavinimu – Benkendorfas elgėsi korektiškai kaip aukštuomenės žmogus. Jis nepanašus į bailų Arakčejevą, vengusį dalyvauti karo veiksmuose. Benkendorfas buvo patyręs karys: jis dalyvavo daugelyje 1803–1814 metų kampanijų ir pagarsėjo kaip energingas ir narsus generolas, tačiau jo tikru pašaukimu tapo ne karas, o politinis šnipinėjimas.

Napoleono laikų Prancūzija turėjo tobuliausią Europoje politinę policiją, sukurtą Fouché. Palyginus su ja, Rusijos politinės policijos priemonės atrodė grubios ir diletantiškos. Valdant Aleksandrui I, net nebuvo vieno organizacinio centro: policijos ministras, gvardiečių korpuso štabo viršininkas, Peterburgo ir Maskvos generalgubernatoriai turėjo kiekvienas savo – dažniausiai neefektyvią – politinės kontrolės ir šnipinėjimo sistemą. Užtat atsirasdavo norinčių privačiai savo rizika organizuoti politinę priežiūrą. Pavyzdžiui, pietinių (Odesos) karinių gyvenviečių viršininkas generolas Vitas 1826 metais atsiuntė į Michailovskoję savo agentą Bošniaką, kuris prisidengęs mokslininko botaniko kauke šnipinėjo Puškiną, turėdamas įgaliojimus, jei reikės, areštuoti poetą. Bet toliausiai nuėjo Benkendorfas. 1821 metais, padedant agentui Gribovskiui, Gerovės Sąjungos valdybos nariui, jis įsiskverbė į patį dekabristų judėjimo centrą ir pateikė gautą informaciją Aleksandrui I. Tačiau geriausiai pademonstruoti savo aktyvumą Benkendorfas galėjo tik valdant Nikolajui I. Jis buvo vienas pagrindinių Tardymo komiteto veikėjų dekabristų byloje, o po to jį paskyrė žandarų korpuso vadu ir Nikolajaus I specialiai įsteigto jo imperatoriškosios didenybės kanceliarijos III skyriaus viršininku. Šios įstaigos tikslas – apjuosti visą Rusiją slapto sekimo tinklu. Benkendorfas buvo savotiškai

sąžiningas: jis neišgalvodavo melagingų kaltinimų, nepersekiojo asmeninių priešų, bylose, patekusiose į jo rankas, retkarčiais aptinkame reiškiančių pasidygėjimą pastabų apie asmenis, melagingai įskundinėjančius dėl naudos. Tačiau jis nuoširdžiai laikė literatūrą lengvabūdiška ir kenksminga veikla, kiekvieną laisvos minties apraišką – pavojingu maištu, kurį reikia nuslopinti. Žmonės jį domino kaip stebėjimo objektai arba potencialūs šnipinėjimo agentai. Toks buvo žmogus, kurio „tėviškai globai" Nikolajus I patikėjo Puškino likimą. Puškinas Benkendorfą erzino, ir jis pasistengė pasunkinti poeto dalią paskutiniajame jo gyvenimo dešimtmetyje. Tačiau į Žukovskio suformuluotą caro malonės ir Benkendorfo persekiojimų[1] priešpriešą reikėtų žiūrėti kritiškai. Puškino padėtį lėmė Nikolajus I, Benkendorfas buvo pirmiausia monarcho nurodymų vykdytojas ir caro valios aiškintojas.

Išeidamas iš caro kabineto Kremliaus rūmuose Puškinas negalėjo nuspėti, kaip sunkiai ir žeminančiai susiklostys jo santykiai su valdžia. Jis tikėjo, kad jam teko regėti didelių istorinių permainų gimimą ir kad jis galės daryti įtaką jų būsimai eigai. Jis buvo nusiteikęs optimistiškai. Jo žvalią nuotaiką palaikė vieningas entuziazmas, su kuriuo Maskvos visuomenė sutiko poetą. Jis išvyko iš sostinės kaip nežinomas jaunuolis. Aleksandras I jį persekiojo, bet carui net į galvą niekada nebūtų atėję aiškintis su juo asmeniškai. Puškino tremtis sujaudino tik literatūrinius sluoksnius, draugai jį tada barė kaip nusikaltusį berniuką. Jo sugrįžimas buvo iškilmingas. Caras kalbėjosi su juo ilgiau negu su bet kuriuo iš savo tarnautojų ir po audiencijos garsiai pavadino protingiausiu Rusijos žmogumi. Visuomenei, prislėgtai represijų, bijančiai tiesiai išreikšti savo nepasitenkinimą, palengvėjo entuziastingai žavintis sugrįžusiu iš tremties poetu. Puškino triumfas 1826 metų Maskvoje buvo tarsi atsvara neseniai pasibaigusioms slogioms oficialioms karūnavimo iškilmėms. Puškinas buvo šlovės viršūnėje. Nusenęs V.V. Izmailovas, kurio žurnale *Rossijskij museum* 1815 metais buvo išspausdintas pirmas pasirašytas savo pavarde Puškino eilėraštis, sveikino jį iš

Pamaskvės kaimo, šiek tiek archaiškai išreikšdamas visuotinį džiūgavimą: „Pavydžiu Maskvai. Ji vainikavo imperatorių, dabar vainikuoja poetą" (XIII, 297).

Vienas pirmųjų sugrąžinto poeto rūpesčių – mintis apie literatūrinių jėgų konsolidavimą. Dar Michailovskojėje jis galvojo apie talentus vienijantį žurnalą. Dabar jis sugrįžo prie šios minties. Tačiau realizuoti planus trukdė kelios kliūtys: rusų literatūra labai nukentėjo nuo vyriausybės represijų, Puškino kartos rašytojų eilės išretėjo – reikėjo užmegzti ryšius su literatūriniu jaunimu. Ir tai daryti reikėjo būtent Maskvoje: Peterburgo literatūra labiausiai nukentėjo, ir literatūrinis centras laikinai persikėlė į Maskvą.

Trečio dešimtmečio pabaigoje jaunieji Maskvos literatai būrėsi apie du centrus. Pirmas – žurnalas *Moskovskij telegraf*, kurį leido jaunas ir energingas literatas N.A. Polevojus, o jam padėjo senas Puškino bičiulis P. Viazemskis. Polevojus – talentingas savamokslis, kilęs iš pirklių – buvo ryžtingas radikalaus politiškai angažuoto romantizmo šalininkas. Puškinui Polevojaus literatūrinė programa atrodė diletantiška. Tikėtis, kad Polevojus atsisakys savo aiškios platformos buvo beviltiška, o Puškinas norėjo dirbti žurnale, kuriam jis pats galėtų daryti įtaką. Šiuo atžvilgiu suartėjimas su žurnalu *Moskovskij telegraf* neturėjo perspektyvos.

Kitą literatūrinį centrą sudarė grupė jaunų literatų, susijusių su filosofiniu „liubomudrų" būreliu: D. Venevitinovas, S. Ševyriovas, M. Pogodinas, V. Odojevskis, I. Kirejevskis ir kt. Jie visi – Maskvos universiteto auklėtiniai, jaunesnieji dekabristų broliai, pasinėrę į vokiečių estetikos studijas ir propagavę vokiečių romantikų kūrinius. Savo filosofų būrelį jie panaikino podekabristinių represijų metu. Puškinas vylėsi, kad teoriniai nesutarimai jam nesutrukdys šių jaunų literatų nukreipti pageidaujama linkme. Liubomudrai buvo naujas ir Puškinui neįprastas jaunimo tipas: politiškai nuosaikūs, atsidavę kabinetiniam mokslui, pripratę prie sistemingų abstrakčių samprotavimų, rimti ir tylūs, Maskvoje vadinami „archyvų jaunuoliais" (dėl tarnybos Užsienio reikalų

ministerijos archyve). Liubomudrų idėjos brandino ir vėlesnes Belinskio-Stankevičiaus būrelio nuostatas, ir būsimų slavofilų koncepcijų pagrindus. Puškinas įdėmiai žiūrėjo į šį jaunimą, nors vidujai buvo jiems svetimas.

Susitikimas įvyko 1826 metų spalio 12-ąją Venevitinovo namuose. Puškinas skaitė dar nespausdintą *Borisą Godunovą*, dainas apie Stepaną Raziną, neseniai parašytą *Ruslano ir Liudmilos* tęsinį – „U lukomorja dub zelionyj..." („Jūros įlankoj ąžuolas žalias..."). Štai kaip M. Pogodinas aprašo šį susitikimą:

> Įspūdžio, kurį mums visiems padarė šis skaitymas, neįmanoma apsakyti. Dar iki šiol – o jau praėjo 40 metų – kraujas verda vos prisiminus <...> Reikia įsivaizduoti pačią Puškino figūrą. Mūsų laukiamas didingas aukšto meno žynys buvo vidutinio ūgio, beveik žemas žmogus, ilgais, šiek tiek besigarbanojančiais plaukų galais nepretenzingas, gyvų žvitrių akių, judrus, ūmių grimasų, malonaus balso, su juodu surdutu, tamsia užsagstyta liemene, nerūpestingai parištu kaklaraiščiu. Vietoj Kokoškinskio[2] kalbos mes išgirdome paprastą, aiškią, suprantamą ir tuo pat metu poetišką, patrauklią kalbą. Pirmus paveikslus mes išklausėme tyliai ir ramiai arba, geriau pasakius, ne visai suprasdami. Bet palaipsniui pojūčiai stiprėjo. Kaip aš jaučiausi, ir papasakoti negaliu. Man pasirodė, kad man artimas ir malonus Nestoras prisikėlė iš kapo ir kalba Pimeno lūpomis: man pasigirdo gyvas senovinio rusų metraštininko balsas. O kai Puškinas pradėjo skaityti Pimeno pasakojimą apie Ivano Rūsčiojo apsilankymą Kirilo vienuolyne, apie vienuolių maldą: „Tegu atsiunčia ramybę jo sielai, kenčiančiai ir audringai", – mes visi tarsi galvas pametėm. Kam buvo karšta, ką šaltis krėtė. Plaukai piestu stojosi. Neužteko jėgų susitvardyti <...> Skaitymas baigėsi. Mes žiūrėjome ilgai vienas į kitą ir po to puolėm prie Puškino. Prasidėjo glėbesčiavimai, triukšmas, pasigirdo juokas, pasipylė ašaros, sveikinimai. „Aure, pamanyk tik, duokit taures!" Pasirodė šampanas, ir

> Puškinas atgijo, matydamas tokį savo poveikį rinktiniam jaunimui.[3]

Sužinojęs apie Maskvos jaunimo planus leisti žurnalą, Puškinas pasidalino savo ketinimais, ir buvo nutarta suvienyti pastangas. Gruodžio 24-ąją pas Chomiakovą įvyko iškilmingi pietūs naujo žurnalo gimimo proga. Žurnalas, pavadintas *Moskovskij vestnik* (aiški aliuzija į dviejų garsių Karamzino žurnalų, leistų Maskvoje, pavadinimus: *Moskovskij žurnal* ir *Vestnik Jevropy*), pradėjo eiti nuo 1827 metų pradžios. Puškinas vylėsi, kad šis leidinys taps pagrindiniu, taip pat tikėjosi ir materialinės naudos (redakcija turėjo jam mokėti už dalyvavimą 10 000 per metus[4]). Puškinas aktyviai palaikė žurnalą, jame išspausdinęs scenas iš *Boriso Godunovo, Eugenijaus Onegino* ištraukas ir keletą eilėraščių „Čern'" („Minia"), „Stansy" („Stansai"), „Prorok" („Pranašas"), „Poet" („Poetas") ir kt. Tačiau apskritai bandymas bendradarbiauti žurnale *Moskovskij vestnik* buvo nesėkmingas: žurnalas orientavosi į skaitančiųjų elitą, skaitytojų skaičius sparčiai mažėjo, kovingos kritikos stygius siaurino žurnalo literatūrinę reikšmę. Komerciniai žurnalo rezultatai buvo nelauktai prasti. Puškinas greitai nusivylė. Jau 1827 metų kovo 2-ąją jis rašė Delvigui:

> Tu kaltini mane dėl *Mosk.<ovskij vestnik>* – ir vokiečių metafizikos. Dievas mato, kaip aš jos nekenčiu ir ją niekinu; bet ką daryti? susirinko vyrukai šilti, užsispyrę; popas savo, o velnias savo. Aš sakau: „Ponai, ko jūs pilstote iš tuščio į kiaurą – tai tinka vokiečiams, jau persisotinusiems pozityviu žinojimu, bet mes..." (XIII, 32)

Nesėkmingas bandymas bendradarbiauti žurnale *Moskovskij vestnik* parodė, kad tarp Puškino ir jaunos literatų kartos pradėjo rastis kliūčių ir tarpusavio nesupratimo. Tuo pat laiku paaiškėjo, kad skaitytojų reikalavimai žurnalui nesutapo su leidėjų nuomone. Polevojaus *Moskovskij telegraf*

negalėjo pasigirti garsiais bendradarbių vardais, ir jo literatūrinė dalis buvo daug prastesnė. Tačiau žurnale buvo kovinga kritikos skiltis su Viazemskio ir Polevojaus straipsniais, todėl jis nugalėjo žurnalą *Moskovskij vestnik*. Puškino planai organizuoti literatūros raidą trečiojo dešimtmečio antrojoje pusėje baigėsi nesėkmingai.

Tuometinis Puškino gyvenimas buvo triukšmingas ir netvarkingas. Nedaugelis iš susitikinėjusių su poetu galėjo atspėti, kad jam tai buvo gilių ir tragiškų apmąstymų metas.

Pagrindinis klausimas, kurį reikėjo apmąstyti, buvo dekabristų judėjimo rezultatai. Pirma ir nuoširdi reakcija – emocinio solidarumo su vyriausybės teroro aukomis jausmas. Puškinas nuolat pabrėždavo savo susirūpinimą dekabristų likimu ir nebijojo daug kartų priminti apie juos carui. 1826 metų gruodžio 26-osios vakare pas Zinaidą Volkonskają – aristokratiško salono, savotiško postdekabristinės Maskvos kultūros židinio, šeimininkę – Puškinas susitiko su išvykstančia į Sibirą pas vyrą Marija Volkonskaja. Vėliau ji prisiminė:

> Mūsų, Sibiro tremtinių žmonų, savanoriška tremtimi jis nuoširdžiai žavėjosi; jis norėjo duoti man savo „Eiliuotą laišką kaliniams" <„Vo glubinie sibirskich rud..."*, – *J. L.*>, kad jiems įteikčiau, bet aš išvažiavau tą pačią naktį, ir jis atidavė jį Aleksandrai Muravjovai.[5]

„Arionas", dešimtas *Eugenijaus Onegino* skyrius, keletas nebaigtų sumanymų (*Apysaka apie Černigovo pulko praporščiką*, romanas *Rusų Pelamas* ir kt.) liudija, kad Puškinas nuolat galvodavo apie dekabristus; žinomi penki Puškino piešiniai, vaizduojantys kartuves su penkiais pakartais dekabristais.[6] Tačiau reikėjo išsiaiškinti sukilimo nesėkmę. Dar 1823 metais Puškinui atsivėrė dideli dekabristų ir liaudies nesutarimai. Įsitikinimas, kad vyriausybė ketina pradėti ryžtingas

---

* „Sibiro rūdų gilybėje...".

reformas, atsiradęs po pokalbio su Nikolajumi I, žinoma, vertė poetą galvoti apie „Petro I kelio" galimybę – progresyvių visuomenės lūkesčių realizavimą vyriausybės vykdomų sisteminių pertvarkymų būdu. Tais metais Puškinui dažnai ateidavo į galvą mintis apie Petro I ir Nikolajaus I paralelę.

Tačiau klausimas turėjo svarbesnį, filosofinį aspektą. Dekabristų požiūris į istoriją buvo romantinis. Pasaulinius įvykius, jų nuomone, lemia didvyriškos asmenybės, pašauktos vadovauti pasyviai „miniai", atsitiktinis herojaus gimimas pagreitina arba visai pakeičia istorinių įvykių raidą. Puškinas, priešingai, priėjo išvadą, kad istorijos raida dėsninga: istorija jam vaizdavosi kaip žengiantis į priekį procesas, priklausantis nuo giliai paslėptų objektyvių priežasčių. Kovodamas su romantikų subjektyvumu, 1826–1829 metais Puškinas net buvo linkęs smarkiai menkinti atskiro žmogaus asmeninio aktyvumo reikšmę. Ginče su asmenybe istorija jam visada atrodydavo teisi. Kategoriški išpuoliai prieš Romantizmą jo to meto kūriniuose derinosi su Istorijos pergalingos eigos šlovinimu, Istorijos, kurią jo mintyse vis dažniau įkūnydavo Petro Didžiojo paveikslas.

Tačiau besąlygiško visumos prioriteto prieš dalį, istorijos – prieš žmogų pripažinimas, būdingas tuometiniams Puškino įsitikinimams, prieštaravo jo kūrybos humanistiniam patosui ir buvo prievartos prieš save vaisius.

Rusų minties dvasinėje raidoje istorizmo principų suformulavimas buvo neabejotinai pažangus reiškinys. Bet ši pažanga buvo perkama gilaus vidinio susidvejinimo kaina. „Istoriškas" žvilgsnis į supantį gyvenimą, kuris kiekviename žingsnyje šaukė apie neteisybę, žmogaus orumo pažeminimą ir savivalę, galėjo nuraminti tingios sielos ir nereiklios sąžinės žmogų. Puškinas toks nebuvo: rūsčių istorijos dėsnių apmąstymai ne slopino, bet žadino jo dvasinius ir humanistinius reikalavimus.

Puškino mintis rutuliojasi dviem savarankiškomis ir iki tam tikro laiko nesusikertančiomis linijomis: užbaigtuose

kūriniuose griežtai smerkiamas pavienės asmenybės, nesuderinančios savo troškimų su istorinės visumos dėsniais, egoizmas (septintas *Eugenijaus Onegino* skyrius, *Poltava*), bet juodraščiuose, fragmentuose gyva mintis apie besąlygišką žmogaus vertę. 1826 metais *Eugenijaus Onegino* šešto skyriaus juodraščiuose pasirodė:

*Герой, будь прежде человек.** (VI, 411)

Ši mintis persmelkia neužbaigtus tekstus ir iškyla į kūrybos paviršių Boldino rudenį:

Оставь герою сердце! Что же
*Он будет без него? Тиран...*** (III, 1, 253)

Santykio su pasauliu dvilypumas buvo visai nebūdingas Puškinui ir kėlė jam vidinį nerimą, nepasitenkinimą savimi. Atsiranda įdomus gyvenimo ir kūrybos santykio paradoksas: *Poltavoje* tiesa prilyginama ramiam istoriniam žvilgsniui, turint amžių distancijos perspektyvą („Praėjo šimtas metų..."), maištingas Oneginas smerkiamas ir jam priešinamas išmintingas Tatjanos nuolankumas (septintas romano skyrius), lyrikoje Puškinas sukuria poeto olimpiečio paveikslą („Poetas ir minia") – o gyvenime jis mažiausiai panašus į išmintingo stebėtojo idealą. Laiške Pogodinui jis pagarbiai remiasi „didžiojo Goethės", „mūsų Vokiškojo patriarcho" (XIV, 21) autoritetu, bet sunku rasti ką nors labiau svetimą „Veimaro olimpiečiui" negu pats poetas per šiuos ketverius metus. Puškinas blaškosi, nenustygsta vietoje: 1826 metais po pokalbio su caru ir neilgos viešnagės Maskvoje lapkričio mėnesį jis važiuoja į Michailovskoję, bet gruodį jau grįžta į Maskvą, iš ten 1827 metų gegužį važiuoja į Peterburgą, birželį – į Michailovskoję, spalį – vėl į Peterburgą. 1828 metais – keletas

* Herojau, būk pirma žmogus.
** Palik herojui širdį! Kas gi / Jis bus be jos? Tironas...

nesėkmingų bandymų išvažiuoti į ilgą kelionę: prašymai leisti važiuoti į veikiančią armiją, kovojančią su Turkija, į užsienį – į Europą, Aziją – atmetami. 1828 metų spalio mėnesį Puškinas išvažiuoja į Vulfų Malinikų dvarą, esantį Tverėje, iš ten gruodžio mėnesį – į Maskvą, bet 1829 metų sausio pradžioje jis jau vėl Malinikuose, iš ten, neilgai viešėjęs, važiuoja į Peterburgą, o kovo pradžioje jis jau vėl keliauja: važiuoja iš Peterburgo į Maskvą, čia peršasi N.N. Gončarovai ir išvažiuoja į Kaukazą (Oriolas–Kubanė–Tiflisas–Karsas–Arzumas). 1829 metų rugsėjo 20-ąją jis Maskvoje. Paskui Malinikai, Peterburgas, nesėkmingi prašymai leisti išvykti į užsienį arba lydėti pasiuntinybę į Kiniją, vėl Malinikai, Peterburgas, prašymas leisti išvykti į Poltavą (atsakymas neigiamas), Maskva, 1830 metų gegužės 6-ąją sužadėtuvės su Natalja Gončarova ir kelionė su ja į nuotakos senelio dvarą Polotnianyj zavod Kalugos gubernijoje, Maskva, Peterburgas, Maskva... 1830 metų rugsėjo 3-ąją jaunikis Puškinas išvažiuoja į tėvo dvarą Boldine, Nižnij Novgorodo gubernijoje.

Ne vien tik noras kuo daugiau keliauti išduoda vidinį nerimą (kelias ramina, užliūliuoja, išblaško, kelionėje buitis ir realybė pasitraukia į antrą planą, lengviau galvoti, lengviau svajoti; neatsitiktinai Gogolis, sėdėdamas vietoje, matė „kiaulių snukius", o keliaudamas – „paukštę trikinkę"). Puškinas daug ir įnirtingai lošia kortomis. Nepaliaujamas kortavimas ir slegianti dvasinė būsena yra tiesiogiai susiję. Apsiribosime vienu pavyzdžiu. 1826 metų lapkričio 2-ąją Puškinas išvažiavo iš Maskvos. Jis važiavo „su mirtimi širdyje" (XIII, 301). Caras užsakė jam „Pranešimą apie auklėjimą". Užsakymas buvo svarbus ir dviprasmiškas: iš jo aiškiai laukė informacijos, kurią būtų galima panaudoti tardant, žvalgė galimybę pakviesti bendradarbiauti.[7] Puškinas išdėstė savo mintis atsargiai, bet tvirtai, gynė Nikolajų Turgenevą ir todėl gavo atsakymą, reiškiantį grasinimą, pridengtą mandagiomis frazėmis. Rašyti Pranešimą buvo sunku ir nemalonu. Prieš išvykdamas iš Maskvos jis gavo pylos nuo Benkendorfo dėl visiškai negirdėto dalyko: jam buvo uždrausta ne tik

spausdinti, bet ir skaityti draugams vyresnybės necenzūruotus kūrinius. Sausai išbaręs jį už *Boriso Godunovo* skaitymą, Benkendorfas priminė reikalavimą pateikti per jį visus naujus kūrinius valdovui. Puškinui teko jau kelionėje rašyti Pogodinui ir prašyti sulaikyti visus atiduotus paprastai cenzūrai kūrinius. Tai žemino ir buvo nuostolinga. Iš Michailovskojės reikėjo važiuoti į Maskvą („...ji liepė", – rašė jis Viazemskiui, XIII, 304). Bet santykiai su „ja" taip pat buvo painūs. Puškinas Maskvoje susižavėjo gražuole Aleksandra Rimskaja-Korsakova ir beveik tuo pat metu jame įsiliepsnojo jausmas tolimai giminaitei S.F. Puškinai, kuriai jis net piršosi. Šį raizginį reikėjo išnarplioti Maskvoje. Ir štai pakeliui iš Michailovskojės Puškinas, apsidžiaugęs dingstimi (iškrito iš rogių, susitrenkė krūtinę ir šoną), apsistojo Pskove ir visiškai prasilošė (laiške Viazemskiui: „Pskove užuot rašęs 7-ą Onegino sk.<yrių> aš pralošiau ketvirtąją štoso partiją: nejuokinga", XIII, 310).

Tačiau lošimas kortomis žavėjo ir jame slypinčia rizikos poezija. Istorizmo filosofija, tokia, kokia ji skleidėsi savo formavimosi pradžioje, neigė atsitiktinumą ir nepaliko erdvės nenumatytiems poelgiams, o asmeniniame elgesyje Puškinas „taisė" teoriją gyvenimu, jautė nesuvaldomą poreikį žaisti su likimu, įsiveržti į dėsningumų sferą, būti įžūliu. „Susitaikymo su tikrove" filosofija, regis, turėtų skatinti pasiaukojimą objektyvių dėsnių akivaizdoje, paklusnumą ir nuolankumą. Puškiną ji veikė priešingai – žadino konvulsyvius, maištingo nepaklusnumo protrūkius. Puškinas buvo drąsus žmogus. Liprandis, kurį šiuo atžvilgiu buvo sunku nustebinti, prisiminė:

> ...Puškinas niekada nenusileisdavo jokiems pavojams. Čia, bent jau mano akyse, jis buvo nepakartojamas <...> Aleksandras Sergejevičius visada žavėjosi žygdarbiu, kuris, kaip jis išsireikšdavo, stato gyvenimą ant kortos. Jis ypač susidomėjęs klausydavosi pasakojimų apie karo epizodus; jo veidas išrausdavo ir reikšdavo troškimą sužinoti kokį nors ypatingą narsos atvejį; jo akys spindėdavo, ir

dažnai jis staiga susimąstydavo. Negaliu spręsti, ar šlovinga jo poezija, bet galiu tvirtinti, kad jis buvo sutvertas karinei veiklai, ir joje, žinoma, jis būtų buvęs nuostabus; bet, antra vertus, turbūt jam tiktų imperatorės Jekaterinos II žodžiai, kad ji, turėdama „žemiausią laipsnį", žūtų pirmame mūšyje šlovės lauke.[8]

Puškinas buvo drąsus, jis jautė poreikį susidurti su pavojais ir natūralų impulsą išsivaduoti iš grėsmės tiesiai ir ryžtingai veikdamas. Tačiau aplinkybės klostėsi visai ne taip, kaip jam regėjosi, kai jis paliko caro kabinetą Kremliuje. Nuo pat pradžių jis buvo įtrauktas į smulkius ir nesibaigiančius nemalonumus, kurie tai išblėsdavo, tai grėsmingai išaugdavo, bet jau nesiliovė iki pat mirties.

Pavojai ateidavo nežinia iš kur, kaltintojai ir skundikai beveik visada likdavo neįvardinti. Asmuo, kurį būtų galima patraukti atsakomybėn ir pastatyti prie barjero, išsklisdavo ir išnykdavo biurokratinėje migloje.

Tarp Puškino ir Benkendorfo (patekti pas carą buvo galima tik išimtiniais atvejais) nusistovėjo slogūs ir užgaulūs griežto prižiūrėtojo ir prižiūrimo berniūkščio santykiai. Kiekvienu menkiausiu pretekstu poetas turėjo išklausyti arba skaityti raštiškus griežtus įspėjimus, teisintis, dėkoti už maloningumą ir tėviškus pamokymus. Reikia prisiminti, kaip Puškinas nekentė net draugų „globos gėdos", kad suprastum, kaip sunku jam buvo jausti sauso negeranoriško Benkendorfo globą. Tačiau netrukus pasireiškė ir didesnių pavojų požymiai.

Puškinas turėjo nepaprastą talentą užkariauti žmonių simpatijas. Poetas Arkadijus Rodzianko, Puškino bičiulis, pats kartą piktai prieš jį pasisakęs, po poeto mirties rašė:

Его напевов – жаждал слух,
Его лица – искали очи![9]

Bet būtent tokie žmonės ir turi daugybę priešų: „protas, mėgdamas erdvumą, slegia", o talentas provokuoja pavydą. 1824

metų sausio 17-ąją, tuo metu, kai Puškinas buvo Tiraspolyje ir generolas Sabanejevas, bandydamas jį išprovokuoti, siūlė pasimatyti su V.F. Rajevskiu, I armijos generolas policmeisteris I.N. Skobelevas (vėliau Petropavlovsko tvirtovės komendantas ir garsus karo rašytojas) rašė I armijos vadui:

> Ar ne geriau būtų tam Puškinui <...> uždrausti leisti nedorus eilėraščius?.. Jeigu kenksmingų paskvilių kūrėjas nedelsiant, atpildo vietoj, netektų keleto odos gabalėlių, būtų geriau.[10]

Praėjo keleri metai, ir į Skobelevo rankas (per jo agentą) pateko Puškino eilėraščio „Andrejus Chénier" kopija, kurioje mokytojas A.F. Leopoldovas parašė: „Gruodžio 14-ajai". 1826 metų rugpjūty Skobelevas, pridėjęs atitinkamą skundą, nusiuntė eiles Benkendorfui, kuris jo klausė: „Koks Puškinas, ar tas pats, kuris gyvena Pskove, pagarsėjęs laisvingų eilių kūrėjas?" Turbūt būtent tada Benkendorfas pirmą kartą atkreipė dėmesį į Puškino pavardę. Caras iškvietė poetą ir suvaidino atleidimo ir susitaikymo sceną, tačiau tardymas nesiliovė, o tęsėsi toliau. 1827 metų sausio mėnesį, Benkendorfui įsakius, Puškiną apklausė Maskvos oberpolicmeisteris. Puškinas paaiškino, kad pavadinimą sugalvojo ne jis, o eilėraštis parašytas gerokai prieš gruodžio įvykius. Tačiau byla tęsėsi iki 1828 metų gegužės pabaigos, kada Valstybės taryba nutarė paskirti Puškinui slaptą priežiūrą (oficialiai priežiūra buvo panaikinta tik praėjus daugeliui metų po poeto mirties).

Nespėjo ši byla pasibaigti, kai prasidėjo nauja, Puškinui dar nemalonesnė. Štabskapitono Mitkovo dvariškiai įteikė vyresnybei raštą, kuriame skundė savo poną, tvirkinantį juos *Gavriliados* skaitymu. Prasidėjo tyrimas, Puškinui grėsė nemaloniausios pasekmės. Iškviestas pas Peterburgo karo generalgubernatorių Puškinas išsigynė poemos autorystės, pasakęs, kad „pirmą kartą *Gavriliadą* matė Licėjuje 15-aisiais ar 16-aisiais metais"[11], ir neaiškiai pavadino autoriumi D. Gorčiakovą, kuris jau seniai buvo miręs ir tvarkos prižiūrėtojams nepasiekiamas. Tačiau III skyrius buvo gerai informuotas. Jo

apgauti nepavyko. Puškinui teko asmeniškai aiškintis Nikolajui I, po to bylą nutraukė. Pasiaiškinimas, matyt, Puškinui nebuvo lengvas.

Šie tardymai poetą įtikino, kokia trapi yra jo laisvė, kaip įdėmiai ir budriai juo domimasi. Saugotis reikėjo ne tik Nikolajaus I ar Benkendorfo. Gruodžio sukilimo nesėkmė pražūtingai paveikė visuomeninę-politinę Rusijos raidą. Nikolajaus I pergalės ir geriausių jaunųjų bajorų pašalinimo iš visuomeninio gyvenimo rezultatas buvo staigus visuomenės moralinis nuopuolis. Netikėtai atsirado visa armija skundikų entuziastų, taip apgulusių valdžią savanoriškomis „denonsacijomis", kad III skyrius kartais net skundėsi savo pernelyg įžūliais geranoriais. Vienas memuaristas prisiminė:

> Maskva priplūdo šnipų. Visi prasiūžę pirklių sūneliai, visas valkataujantis šlamštas, nesugebantis tarnauti, visos žmonių visuomenės padugnės metėsi ieškoti gėrio ir blogio, semdamos pinigus iš abiejų pusių: ir iš žandarų už šnipinėjimą, ir iš dorų žmonių, grasindami paskųsti.[12]

Būti šnipu pasidarė ne gėdinga, bet naudinga. *Onegino kelionės* juodraščiuose yra eilutės:

Замечен он – об нем толкует
Велеречивая Молва,
Им занимается Москва,
Его шпионом именует,
Сплетает про него стихи
*И производит в женихи.** (VI, 479)

Šis epizodas – autobiografinis. 1829 metais Puškinas tapo apmaudžios paskalos auka – jo bičiulis A. Poltorackis paskleidė gandą, kaip rašė Puškinas Viazemskiui:

---

* Jis pastebėtas – apie jį sklinda / Iškalbingi Gandai, / Juo domisi Maskva, / Jį vadina šnipu, / Rašo apie jį eiles / Ir padaro jaunikiu.

> ...kad aš – šnipas, gaunu už tai 2500 per mėnesį <?> (kurie man labai praverstų krepso dėka <kalbama apie stambų pralošimą kortomis, – *J. L.*>), ir pas mane jau ateina trečios eilės pusbroliukai prašyti vietų <?> ir caro <?> malonių <?>. (XIV, 266)

Famusovų visuomenė pavargo gėdytis savęs, savo nemokšiškumo, savo atsilikimo ir su palengvėjimu sutiko išsilaisvinti iš gėdos – pašalinti iš savo tarpo čackius. Pakartų ir ištremtų bajorų skaičius buvo palyginti menkas. Tačiau pašalinus šią mažumą iš visuomenės buvo sunaikinta jos dorinė savistaba. Visuomenės amoralumas tapo epochos ženklu. Naivu būtų tame įžiūrėti tik asmeninį Nikolajaus I poveikį. Įžvalgūs amžininkai suprato, kad prarandanti gėdą visuomenė taip pat aktyviai formavo savo imperatorių, kaip jis lipdė visuomenę pagal savo paveikslą. Dekabristas A. Podžio rašė, kreipdamasis į bajorus:

> Jūs priėmėte kuklų brigados vadą į savo glėbį, pasodinote jį į sostą ir pataikaudami, taikstydamiesi su esančiais, jau įsismelkusiais blogais polinkiais, leidote jiems išbujoti, sutvirtėti ir suteikėte galimybę padaryti iš jo tą jūsų sukurtą Nikolajų, kuris taip ilgai engė Rusiją, jus pačius. Nikolajus, kartoju, buvo jūsų kūrinys.[13]

Buvo metas, kai Puškinas buvo tremtinys klajūnas, kuris veržėsi į Peterburgą. Dabar jį laiko Peterburge kaip pririštą, ir jis stengiasi ištrūkti iš tvankios atmosferos bet kur: į Paryžių arba Kiniją, į turkų frontą arba į kaimą. Į visus prašymus gavęs neigiamus atsakymus, 1829 metų kovo 9-ąją jis išvažiuoja iš Peterburgo į Maskvą, iš ten gegužės pradžioje be leidimo išvyksta į Kaukazą, ketindamas aplankyti veikiančiąją armiją. Kaukazas viliojo Puškiną ne tik romantiškais prisiminimais – čia jis tikėjosi susitikti su jaunystės draugais ir ištremtais dekabristais. Gegužės 26-ąją Puškinas atvažiavo į Tiflisą, kurį jau pasiekė iš sostinės atsiųstas nurodymas slapta jį sekti. Birželio

pradžioje jis veikiančioje armijoje, susitinka su licėjistu Valchovskiu, N.N. Rajevskiu sūnumi, kurio palapinėje visą tą laiką gyvena, Puščino broliu Michailu, daugeliu ištremtų dekabristų. Su Aleksandru Bestuževu jis prasilenkė, o vienoje kalnų perėjoje sutiko karstą su Persijoje nužudyto Gribojedovo kūnu. Pavojai ir nauji įspūdžiai linksmino Puškiną. Jį matė priešakinėse atakuojančių kazokų gretose su ietimi rankose. Kareiviai nepatikliai žiūrėjo į civilio figūrą su cilindru ir laikydami jį šventiku vadino „tėveliu". Tačiau ankstesnio lengvumo nebuvo: pasak dekabristo A.S. Ganglebovo prisiminimų, „būryje Puškinas elgėsi rimtai, vengė naujų susitikimų ir susitikinėdavo tik su savo senais pažįstamais, o prie pašalinių visada buvo tylus ir atrodė susimąstęs"[14].

Nemalonumai su armijos vadu Paskevičiumi, matyt, pernelyg kruopščiai vykdžiusiu įsakymą prižiūrėti poetą, privertė Puškiną palikti Kaukazą. Peterburge jo laukė slegiantys pasiaiškinimai Benkendorfui dėl savavališkos kelionės.

Trumpa antrosios trečiojo dešimtmečio pusės aplinkybių apžvalga parodo, koks sunkus, tragiškai prieštaringas tuo metu buvo Puškino gyvenimas. Kurį jo aspektą bepaliestume: santykius su žurnalais ar kovą su cenzūra, pavojingus politinius tyrimus, skundus, Benkendorfo papeikimus ar įtemptas ir painias asmeninio gyvenimo aplinkybes – kiekvieno iš jų užtektų su kaupu užimti visą laiką ir visas žmogaus dvasines jėgas. Stulbinanti Puškino asmenybės savybė buvo ta, kad jis tai aprėpė vienu metu. Ir visa tai, net nutrūktgalviška kelionė į Kaukazą be leidimo iš aukščiau, siekiant „sielą atgaivinti, / Ankstesnį gyvenimą pagyventi", net dažnai vienas kitą keitę lengvi ar įtemptai tragiški susižavėjimai moterimis, sudarė tik gyvenimo foną. Jo centre visada buvo poezija. Būtent šiais sunkiais metais Puškinas pajuto, kad pasiekė kūrybinę brandą.

Buvo rašomas septintas *Onegino* skyrius, galvojama apie jo tęsinį, parašyta *Poltava*, daug eilėraščių, poeto kūrybinė sąmonė brandino dramos sumanymus. Tačiau svarbiausias turbūt buvo posūkis į prozą. 1827 metų vasarą Michailovs-

kojėje Puškinas pradėjo istorinį romaną iš Petro I epochos (vėliau jis buvo spausdinamas ne Puškinui priklausančiu pavadinimu *Petro Didžiojo arapas*). Nebaigęs romano, 1829 metais Puškinas pradėjo naują prozos kūrinį – romaną iš dabarties gyvenimo *Roman v pismach* (*Laiškų romanas*), tuo pat laiku rašydamas dar vieną kūrinį, kurio veiksmas turėjo rutuliotis tos pačios epochos aukštuomenėje, *Gosti sjezžalis' na daču* (*Svečiai važiavo į vasarnamį...*).

Puškino posūkis į prozą naujai apšvietė ir gyvenimo prozos sąvoką, paprasto gyvenimo kasdienybę pakylėjo į kilnios poezijos lygmenį. Romantizmo tradicijos įtvirtintas „poeto" statutas, su kuriuo Puškinui kasdien tekdavo susidurti ginantis nuo aplinkinių, mėginusių gyvą rašytoją matuoti įprastais literatūriniais štampais, vulgaraus smalsumo, pasidarė jam nepakenčiamas.

Предметом став суждений шумных,
Несносно (согласитесь в том)
Между людей благоразумных
Прослыть притворным чудаком,
Или печальным сумасбродом,
Иль сатаническим уродом,
*Иль даже Демоном моим.** (VI, 170)

Borisas Pasternakas eilėraštyje „Menininkas" rašė:

Мне по душе строптивный норов
Артиста в силе: он отвык
*От фраз и прячется от взоров.***

---

* Tapus triukšmingų požiūrių objektu, / Nepakenčiama (sutikit su tuo) / Tarp žmonių apdairių / Pagarsėti apsimetinėjančiu keistuoliu / Arba liūdnu padūkėliu, / Arba velnišku išsigimėliu, / Ar netgi mano Demonu.

** Man patinka užsispyręs būdas / Pajėgaus artisto: jis atprato / Nuo frazių ir slepiasi nuo žvilgsnių.

Puškinas buvo „pajėgus artistas" ir nuolatinis tuščias smalsumas jį vargino, „triukšmingos nuomonės" erzino. Jo visuomeninė padėtis priminė tą, apie kurią jis rašė Delvigui iš Malinikų: „Kaimynai važiuoja žiūrėti į mane kaip į šunį Munito <dresiruotas šuo, – *J. L.*>." Toliau jis pasakoja apie P.M. Poltorackio (Anos Kern tėvo) pokštą. Poltorackis įkalbėjo vaikus prašytis į svečius todėl, kad

> ten būsiąs Puškinas – jis visas cukrinis, o jo užpakalis obuolinis; jį supjaustys ir visiems jiems klius po gabalėlį – vaikai pradėjo verkti: nenorim džiovintų slyvų, norim Puškino. Nebuvo ką daryti – juos nuvežė, ir jie apipuolė mane laižydamiesi – bet pamatę, kad aš ne cukrinis, bet odinis, visai sutriko. (XIV, 34)

Poezija reikalavo darbo ir laiko, o poetui reikėjo, kad visuomenė pripažintų teisę būti ne „liūdnu patrakėliu", bet tiesiog žmogumi.

Puškinas bandė išspręsti šį klausimą, griežtai atskirdamas 3 sferas: profesionalaus literato, žurnalisto, polemisto gyvenimą, kuriame reikėjo bendrauti su literatūrine brolija, knygų pardavėjais, profesionalia aplinka; poeto, jo intymaus kūrybinio darbo gyvenimą, kuriam būtina vienatvė ir ramybė, ir aukštuomenės žmogaus, bendraujančio su tokiais pat kaip jis aukštuomenės žmonėmis ir vengiančio profesinės aplinkos ir profesinių interesų. Puškinas nemėgo šių sferų painioti.

Apysakoje *Egiptietiškos naktys* jis rašė:

> Karčiausias, nepakeliamas blogis poetui yra jo vardas ir pavardė, kuria jis paženklintas ir kuri niekada jo nepalieka. Publika žiūri į jį kaip į savo nuosavybę; jos nuomone, jis gimė jos naudai ir malonumui. Sugrįžta jis iš kaimo, pirmas sutiktas jį klausia: ar neatvežėte mums ką nors nauja? Susimąsto jis apie savo pašlijusius reikalus, apie jam mielo žmogaus ligą: tuoj pat banali šypsena palydi

> banalų šūksnį: tikrai ką nors kuriate! Įsimyli jis? – jo gražuolė perka jam albumą anglų parduotuvėje ir jau laukia elegijos <...>.
> Čarskis visaip stengėsi, norėdamas išsivaduoti nuo nekenčiamos pravardės. Jis vengė savo brolių literatų draugijos ir mieliau susitikdavo su aukštuomenės žmonėmis, net pačiais lėkščiausiais. Jo kalbos buvo banaliausios ir niekada neliesdavo literatūros. Savo apranga jis visada sekė pačią naujausią madą, droviai ir įtariai kaip jaunas maskvietis, pirmą kartą atvažiavęs į Peterburgą. Jo kabinete, sutvarkytame kaip moters miegamasis, niekas nepriminė rašytojo; knygos nesimėtė ant stalų ir po stalais; sofa nebuvo aptaškyta rašalu; nebuvo tokios netvarkos, kuri iškelia aikštėn Mūzos buvimą ir šluotos bei šepečio nebuvimą <...> Tačiau jis buvo poetas ir jo aistra buvo nenugalima: kai jį apimdavo toks *šlamštas* (taip jis vadino įkvėpimą), Čarskis užsidarydavo savo kabinete ir rašydavo nuo ryto iki vėlyvos nakties. Jis prisipažino savo nuoširdiems draugams, kad tik tada patiriąs tikrą laimę. Likusį laiką jis dykinėdavo, perdėtai mandagus ir apsimesdamas ir kas minutę girdėdamas šaunų klausimą: ar neparašėte ko nors naujo? (VIII, 1, 263–264)

Čarskis, žinoma, ne Puškinas, kuris jau seniai liovėsi versti savo herojus autoportretais. Puškinas pavaizdavo Čarskį savo situacijoje ir leido jam iki galo įkūnyti savo elgesio tendencijas.

Tačiau savęs padalijimas į skirtingus žmones negalėjo būti Puškino idealas – tai buvo tik laikina išeitis. Tobulo menininko asmenybės idealo, kurį Puškinas atkakliai formavo savyje, atžvilgiu, tai priminė gausius nebaigtus ir paliktus šio periodo kūrinių fragmentus. Pereinamajam laikui stigo vientisumo. Sumanymai nebūdavo užbaigiami, elgesys nesudarė visumos. Tuo atkaklesnis buvo užbaigtumo troškimas. Slinktį, prasidėjusią Michailovskojėje, reikėjo sustabdyti. 1830 metai tapo užbaigimo metais: baigtas *Eugenijus Oneginas,*

parašytos dar Michailovskojėje sumanytos mažosios tragedijos, pirmieji užbaigti prozos kūriniai – *Belkino apysakos.*

Ne tik poezija, bet ir gyvenimas trōško išbaigtumo – Puškinas sumanė vesti.

[1] Liūdėdamas po Puškino mirties Žukovskis parašė Benkendorfui labai drąsų laišką, kuriame kalbėjo: „Leiskite pasakyti nuoširdžiai. Valdovas norėjo savo ypatinga globa padaryti Puškiną rimtą ir tuo pat metu leisti atsiskleisti jo genijui; o jūs šią globą pavertėte priežiūra, kuri visada slegia" (*А.С. Пушкин в воспоминаниях современников,* т. I, с. 363–364).

[2] Turimas omeny F.F. Kokoškinas, žymus teatralas, Maskvos teatrų direktorius, garsėjęs klasicistinės deklamavimo manieros meistriškumu.

[3] *А.С. Пушкин в воспоминаниях современников,* т. I с. 27–28.

[4] Faktiškai Puškinas šios sumos negavo. Už pirmus metus jam sumokėjo tik 1000 rublių. Už kitus, matyt, dar mažiau.

[5] *А.С. Пушкин в воспоминаниях современников,* т. I, с. 215.

[6] Žr. А.М. Эфрос, *Рисунки поэта,* Москва–Ленинград, 1933, с. 356–364; Т.Г. Цявловская, «Новые автографы Пушкина», in *Временник Пушкинской комиссии, 1963,* Москва–Ленинград, 1966, с. 24.

[7] 1826–1829 metais vyriausybė (konkrečiai, Benkendorfas) atkakliai zondavo galimybę pakviesti tarnauti – atvirai ar slaptai – įtakingus opozicijos veikėjus. III skyriaus valdytoju (antru po Benkendorfo asmeniu šioje įstaigoje) buvo paskirtas A.P. Mordvinovas, dekabristo Muravjovo pusbrolis, kuriam, matyt, nebuvo svetimos liberalios idėjos; jo sūnus, vėliau tardomas Petraševskio byloje, buvo aktyvus septintojo dešimtmečio būrelių dalyvis ir Gerceno bendradarbis. O ir pats Mordvinovas 1839 metais buvo atleistas kaip nepatikimas. Jo įpėdinis tame poste ir nepamainomas žandarų korpuso štabo viršininkas generolas L.V. Dubeltas – M.F. Orlovo draugas, artimas Pietų dekabristams, – kaip nurodo vadinamoji „Dekabristų abėcėlė" (slaptas dokumentas, sudarytas Nikolajui I asmeniškai prašant), „priklauso slaptoms sueigoms Kijeve" (žr. Н. Эйдельман, «После 14 декабря», in *Пути в незнаемое,* сборник 14, Москва, 1978). Bendradarbiauti su vyriausybe kviečiami (o kartais – verčiami) poetai Perovskis, Gribojedovas, Viazemskis. Bulgarinas ir Grečius taip pat buvo žinomi 3-ojo dešimtmečio pradžioje, pirmiausia, kaip liberalai, dekabristams artimi žmonės. Būtent į šios pakraipos literatus, taip pat į Puškiną kreipėsi Benkendorfas, siūlydamas parašyti analogiškus pranešimus. Tai buvo skvarbi žvalgyba.

[8] *А.С. Пушкин в воспоминаниях современников*, т. I с. 326–330. Jekaterinos II žodžiai buvo pasakyti princui de Liniui.

[9] Jo melodijų – troško klausa, / Jo veido – ieškojo akys! В.Э. Вацуро, «Пушкин и Аркадий Родзянко. (Из истории гражданской поэзии 1820-х годов.)», in *Временник Пушкинской комиссии, 1969*, Ленинград, 1971, с. 68.

[10] *Русская старина*, 1871, декабрь, с. 670, 673.

[11] *Рукою Пушкина*, Москва–Ленинград, 1935, с. 749.

[12] Cit. iš А.А. Штейнберг, «Пушкин и Е.Д. Панова», in *Временник Пушкинской комиссии, 1965*, Ленинград, 1968, с. 50.

[13] А.В. Поджио, *Записки декабриста*, Москва–Ленинград, 1930, с. 20.

[14] *Русский архив*, 1886, № 12, с. 253.

Šeštas skyrius

Tūkstantis aštuoni šimtai trisdešimtieji metai

Jau vien tik sprendimo vesti pasekmės tragiškame Puškino gyvenimo romane turėtų atkreipti mūsų dėmesį į šį klausimą. Puškinas lengvai susižavėdavo. 1828 metais varijuodamas „Andrejaus Chénier" temą, jis rašė:

Каков я прежде был, таков и ныне я:
Беспечный, влюбчивый. Вы знаете, друзья,
*Могу ль на красоту взирать без умиленья...** (III, 1, 143)

Tačiau įsižiūrėję į faktus, matom, kad sprendimą vesti skatino stipresni impulsai. Galima sakyti, jog tais metais Puškinas ruošėsi vesti ne todėl, kad įsimylėjo, o įsimylėdavo todėl, kad ruošėsi vesti. 1826 metais jis piršosi S.F. Puškinai, 1828 metais – Anetai Oleninai ir taip tikėjo būsimomis vedybomis, kad net svarstė, kaip atrodys derinys „Aneta Puškina". 1829 metų gegužės 1-ąją jis prašė Nataljos Nikolajevnos987 Driving Gončarovos rankos ir susilaukė migloto atsakymo. Tačiau 1830 metų kovo mėnesį Viazemskis iš Maskvos pranešė žmonai, kad Puškinas ar tik nesusižadėjęs su Jekaterina Nikolajevna Ušakova, dvidešimtmete gražuole, kurią pats poetas vadino „žavia". Pagaliau 1830 metų gegužės 6-ąją įvyko Puškino ir Nataljos Nikolajevnos sužadėtuvės, ir jis

* Koks aš anksčiau buvau, toks ir dabar aš: / Nerūpestingas, greit įsimylintis. Jūs žinote, draugai, / Ar aš galiu į grožį žiūrėti be graudulio...

oficialiai tapo jaunikiu. Apžvelgdami skubotus kvietimus į dvikovą, parengusius lemtingą susitikimą prie Juodojo upelio, negalime atsikratyti jausmo, kad prieš mus lemtingo sumanymo juodraščiai, o šios piršlybos atrodo tarsi seniai ir tvirtai apgalvoto iškilmingo akto repeticijos. Į prasmę verta įsigilinti.

Artimi žmonės žinią apie Puškino vedybas sutiko nepatikliai ir nustebę. Nuomonės skyrėsi, tačiau vyravo toks motyvas: Puškinas – poetas, o vedybos – proziškas reiškinys. Vedybos, ypač laimingos, atrodė nesuderinamos su romantine aureole, kurią jis, kaip poetas, pasmerktas nešioti visą gyvenimą.

Jelizaveta Michailovna Chitrovo – feldmaršalo Michailo Kutuzovo duktė, ištikima Puškino draugė, stipriai ir nuoširdžiai jį mylėjusi, – slėpdama kartėlį ir pavydą, patirtus, kai sužinojo apie poeto sužadėtuves, rašė jam, vartodama Romantizmo sukurtas trafaretines frazes:

> Aš bijau dėl jūsų: mane baugina vedybų kasdienybė! [brangus<?>] Be to, aš visada maniau, kad genijui duoda jėgų tik visiška nepriklausomybė, o jo lavėjimą skatina nelaimės, – kad visiška laimė, tvirta, ilga ir galiausiai truputį nuobodi, žudo gabumus, tukina žmogų ir paverčia jį į vidutinybę, o ne į didį poetą! Ir galbūt būtent tai – po asmeniško skausmo – pritrenkė mane labiausiai pirmą akimirką.[1]

Puškinas gerai žinojo šį Romantizmo štampą ir išdrįso paneigti jį eilėmis ir gyvenimu. 1830 metų liepą egiptologas I.A. Guljanovas, sužinojęs apie Puškino sužadėtuves, nusiuntė jam sveikinimo eilėraštį. Poetas atsiliepė „Atsakymu anonimui", kuriame polemizuodamas pavadino Romantizmo idėją apie kančios poetiškumą banalia ir priešino jai poeto teisę pajusti paprastą žmogišką laimę:

Смешон, участия кто требует у света!
Холодная толпа взирает на поэта,

Как на заезжего фигляра: если он
Глубоко выразит сердечный, тяжкий стон,
И выстраданный стих, пронзительно-унылый,
Ударит по сердцам с неведомою силой, –
Она в ладони бьет и хвалит, иль порой
Неблагосклонною кивает головой.
Постигнет ли певца внезапное волненье,
Утрата скорбная, изгнанье, заточенье, –
«Тем лучше, – говорят любители искусств, –
Тем лучше! наберет он новых дум и чувств
И нам их передаст». Но счастие поэта
*Меж ими не найдет сердечного привета.** (III, 1, 229)

Romantizmas teigia, jog kasdienybė yra banali. Puškinui, vadinančiam save „tikrovės poetu“, banalios atrodė pretenzijos būti nepaprastiems, o kasdieninis gyvenimas – kupinas poezijos. Gyventi kaip visi, gyventi laimingai – gyvenimo paprastumas ir proza yra tikra poezija. 1831 metų vasario 10-ąją Puškinas rašė N.I. Krivcovui, pranešdamas jam apie savo vedybas:

> Iki šiol aš gyvenau ne taip kaip visi. Laimės neturėjau. *Il n'est de bonheur gue dans les voies communes.*[2] Man virš trisdešimties. Trisdešimtaisiais gyvenimo metais žmonės paprastai veda – aš elgiuosi kaip žmonės, ir turbūt dėl to nesigailėsiu. (XIV, 151)

Tai, žinoma, nebuvo noras „elgtis kaip žmonės“, norint tapti vienu iš tų,

---

* Juokingas, užuojautos kas ieško pasaulyje! / Abejinga minia žiūri į poetą / Kaip į užvažiavusį komediantą: jeigu jis / Giliai išreikš širdingą, sunkią dejonę, / Ir iškentėtas eilėraštis, veriančiai niūrus, / Sukrės širdis su neregėta jėga, / Ji delnais ploja ir giria ar kartais / Nepalankia linksi galva. / Ar dainių ištiks netikėtas jaudulys, / Liūdnas praradimas, tremtis, kalėjimas, – / „Tuo geriau, – sako menų mylėtojai, – / Tuo geriau! prisirinks jis naujų minčių ir jausmų / Ir mums juos perduos“. Bet poeto laimė / Neras jų nuoširdaus pritarimo.

Кто в двадцать лет был франт иль хват,
*А в тридцать выгодно женат.** (VI, 169)

Šis „kasdieniškumas" daug sudėtingesnis negu romantikų išskirtinumas – kasdieninės buities sferoje jis išreiškė tuos siekius, kuriais rėmėsi Puškino ketvirtojo dešimtmečio poezijos kilnus paprastumas. Norėdami suprasti Puškino gyvenimo ir buities idealą, sąlygojusį ir jo sprendimą vesti, turime aptarti keletą klausimų.

Baigiantis trečiajam dešimtmečiui Puškino padėtis buvo nepaprastai sunki. Jo santykiai su valdžia – dviprasmiški ir apgaulingi. Caro kabinete 1826 metais Puškinas išsirinko elgesio su vyriausybe taktiką, kuri garantavo savigarbos išsaugojimą ir kurios jis stengėsi laikytis vėlesniais metais. Šios taktikos esmė – maksimalus sakomų minčių tiesumas ir atvirumas. Jis manė, kad Nikolajus I yra garbingas žmogus, todėl gudravimas ir apsimetinėjimas žemina caro ir jo paties orumą. Taip pat caras sugebėjo įteigti poetui, jog su juo žaidžiama garbingai ir atvirai, nors ir ne visada maloniai. Tačiau iš tikrųjų viskas klostėsi kitaip: nei caras, nei Benkendorfas Puškinu netikėjo, manė, kad jis yra pavojingas ir gudrus ramybės drumstėjas, kurio kiekvieną žingsnį reikia stebėti. Žadėtoji laisvė nebūti cenzūruojamam[3] pavirto smulkmeniška policine Benkendorfo globa. Judėjimo laisvė taip pat pasirodė netikra: kiekvieną kartą norėdamas išvažiuoti iš Peterburgo poetas turėjo prašyti leidimo. Puškinas pakliuvo į sekimo pinkles. Vyriausybė pasitelkė sekti Puškiną ir profesionalius literatus, tokius kaip Fadėjus Bulgarinas, ir mažaraščius agentus.[4]

Caro nepasitikėjimas, Benkendorfo priekabės ir pastabos, slaptų agentų skundai ir grubūs kritikos išpuoliai, vis dažniau pereinantys iš literatūrinių kaltinimų į užuominas apie politinį nepatikimumą – visa tai nuolat kaitino atmosferą ir

* Kas dvidešimtmetis buvo frantas arba vikruolis, / O sulaukęs trisdešimties pelningai vedęs.

1830-ųjų metų pradžioje sukūrė ypatingą situaciją. Labai sudėtingi buvo ir Puškino santykiai su jaunaisiais literatais, pagarsėjusiais jau po gruodžio 14-osios.

Sutriuškinus politinę opoziciją, nepaprastai išaugo visuomeninis literatūros vaidmuo: ji liko vienintelė sritis, kurioje reiškėsi sparčiai besiformuojanti rusų savimonė. Kartu greitai augo skaitytojų skaičius, literatūra vis labiau plito, stiprėjo ir materialinis rašytojų suinteresuotumas jų kūrinių sėkme.

Puškinas laimėjo kovą dėl profesionalaus rašytojo darbo atlyginimo, ir literatai tapo visų pripažintu, turinčiu visuomeninį statutą, luomu, į kurį buvo priversta atsižvelgti net vyriausybė. Tačiau šis progresyvus procesas turėjo ir kitą pusę: literatūroje atmosfera susidrumstė, į ją skverbėsi beprincipiai vertelgos, kuriems pirmiausia rūpėjo pinigai. Prasidėjo skaitytojo vaikymasis, konkurencinė kova dėl vietos knygų rinkoje, žaidimas apsimestiniu demokratizmu, apsiribojęs pastangomis nepranokti masinio pirkėjo skonio. Kadangi feodalinėje policinėje valstybėje geriausias būdas rūpintis komerciniais interesais – monopolija (o monopolija šiomis sąlygomis geriausiai pasirūpina policija), kai kurios literatūrinių komersantų grupės, siekdamos neliteratūrinės paramos literatūrinėje kovoje, užmezgė ryšius su slaptąja policija. O ir pačiai slapto sekimo sistemai, kurią aktyviai kūrė Benkendorfas ir jo žinyba, reikėjo agentų. Taip pradėjo formuotis iki tol Rusijoje negirdėta ir neregėta parsidavusių literatų ir slaptosios policijos sąjunga. Žmonėms, įpratusiems prie literatūrinės atmosferos taurumo, sukurto Novikovo, Radiščevo, Karamzino, Žukovskio dvasinio autoriteto, pasirodė, kad nuplėšta rusų literatūros garbė:

...хороводец
Старушек муз уж не прельщает нас.
И табор свой с классических вершинок
*Перенесли мы на толкучий рынок.** (V, 85)

---

* ...ratelis / Senučių mūzų mūsų jau nevilioja. / Ir savo taborą iš klasikinių aukštumėlių / Perkėlėme į sendaikčių turgavietę.

Šiuo periodu sparčiai išsiveržė į priekį anksčiau rusų literatūroje beveik nepastebėta Fadėjaus Bulgarino figūra. Bulgarinas gimė 1789 metais (reiškia, jis buvo dešimčia metų vyresnis už Puškiną, bet gyveno daug ilgiau už jį, sėkmingai sulaukęs septyniasdešimties) šeimoje, kurioje buvo labai stiprios lenkų nacionalizmo idėjos. Tačiau jį atidavė į Peterburgo kadetų korpusą, kuriame, kaip pats prisipažino, jis pasidarė karštas stačiatikybės gynėjas ir taip surusėjo, kad stengėsi pamiršti lenkų kalbą. Baigęs korpusą kornetu jis tarnavo ulonų, vėliau pėstininkų pulkuose, bet užsitarnavo blogą charakteristiką karių elgesio žurnale. 1811 metais išėjęs į atsargą, jis perbėgo į Napoleono armiją ir dalyvavo žygiuose į Ispaniją ir Rusiją. Po Napoleono pralaimėjimo jis vėl pasirodė Peterburge ir pradėjo verstis žurnalistika. Turėdamas neblogo žurnalisto ir kritiko savybių, lengvai rašantis ir mokantis užmegzti reikalingas pažintis, jis greitai suartėjo su progresyviais literatais, susidraugavo su Gribojedovu, Rylejevu, Aleksandru Bestuževu ir kitais. Tiesa, dėl Bulgarino beprincipiškumo jau tada buvo kilę susidūrimų tarp jo ir jo liberalių draugų. Gribojedovas po netaktiško pataikūniško atsiliepimo apie jį Bulgarino straipsnyje nutarė nutraukti santykius ir 1824 metų spalį rašė Bulgarinui: „Mes vienas kito daugiau nepažįstam <...> Žinoma, ir jums kilnaus išdidumo jausmas neleis vėl suartėti su žmogumi, kuris jūsų atsisako."[5] Rylejevas pusiau juokais grasino Bulgarinui, kad po revoliucijos dekabristai jam nukirs galvą ant *Severnaja pčela* (Bulgarino laikraščio) lapo. O kartą ginčas vos nepasibaigė dvikova. Maždaug tuo pat metu Bulgarinas pajuokavęs išvengė dvikovos su Delvigu. Bulgarinas neturėjo to „kilnaus išdidumo", kaip manė Gribojedovas. Jis greit atnaujindavo bepašlyjančius literatūrinius santykius: jau po pusmečio Gribojedovas laiškuose jį vadino „mieliausias drauge" ir „mano mieliausias", santykiai su Rylejevu net pradėjo panašėti į draugystę – po sukilimo sutriuškinimo laukdamas arešto Rylejevas atidavė Bulgarinui savo archyvą. Po gruodžio 14-osios Bulgarinas visai pagrįstai galėjo baimintis dėl savo likimo ir būtent šią akimirką jau kelintą kartą jis pakeitė vėliavas.

Vyriausybė, ieškodama kontaktų su literatais, 1826 metais kreipėsi į juos, prašydama pasisakyti apie švietimo organizavimą Rusijoje. Buvo sąmoningai pasirinkta neutrali dingstis: visai nesvarbu, ką rašytojai galvoja apie švietimą – svarbu išsiaiškinti, kas pasiruošęs bendradarbiauti su vyriausybe ir kokiu pagrindu. Mes jau kalbėjome apie tai, kokia kebli ši užduotis buvo Puškinui ir kad jis ją, kaip manė Nikolajus I ir Benkendorfas, nepatenkinamai atliko.

Bulgarinas susiorientavo greitai: jis įteikė raštą „Šis tas apie Carskojė Selo licėjų ir jo dvasią" – apgalvotą ir tulžingą politinį skundą.

> Jaunas plevėsa turi pašaipiai smerkti visus asmenų, užimančių svarbius postus, poelgius, visas valstybės priemones, mokėti mintinai arba pats kurti smerktinas epigramas, paskvilius ir dainas rusų kalba, o prancūziškai mokėti visus įžūliausius ir maištingiausius eilėraščius ir įtaigiausias vietas iš revoliucinių kūrinių. Be to, jis turi samprotauti apie konstitucijas, rūmus, rinkimus, parlamentus; atrodyti netikinčiu krikščioniškais dogmatais ir, svarbiausia, vaidinti filantropą ir rusų patriotą. Taip pat jam privalu šaipytis iš kariškos laikysenos ir apmokymo, ir dėl to jie sugalvojo žodį „žingsniavimas" [*šagistika*]. Permainų pranašavimas, visų priemonių peikimas arba paniekinantis tylėjimas, kai ką nors giria, yra šių ponų skiriamieji bruožai draugijose. Ištikimas valdinys reiškia jų kalba priekaištą, europietis ir liberalas – garbingus vardus.[6]

Kadangi Kiuchelbekeris ir Puščinas jau buvo nuteisti, o tokie licėjistai, kaip Korfas arba Gorčiakovas, negalėjo būti įtarti, skundas taikė į Delvigą ir Puškiną: Bulgarinas žinojo, kad Benkendorfas nemėgsta Puškino ir pataikavo naujam šeimininkui. Tiesa, rašydamas slaptus skundus, Bulgarinas palaikė korektiškus išorinius santykius su Puškinu: be saiko jį gyrė spaudoje, o savo apysaką *Esterka* išleido į pasaulį užrašęs: „Skiriu poetui A.S. Puškinui." Net slaptuose skunduose,

žinodamas apie maloningą Nikolajaus I pokalbį su Puškinu, ir bijodamas buvusių „arzamasiečių", kurie tuo metu iškilo, simpatijų poetui, Bulgarinas kol kas nesiryžo tiesiai pulti Puškino, apsiribojo skųsdamas jo draugus ir kandžiomis užuominomis.

Benkendorfas buvo visiškai patenkintas savo naujojo bendradarbio „supratingumu" ir energingai Bulgariną protegavo. Rašte Benkendorfui apie „Girtinus F.V. Bulgarino literatūros darbus", parašytame greičiausiai paties Bulgarino, buvo kalbama, kad „Bulgarinas jaustųsi laimingas, jei galėtų gauti civilio rangą, atitinkantį jo metus, ir atsikratytų prancūzų kapitono laipsnio" (Bulgarinas neturėjo rusiško rango, todėl visus oficialius dokumentus turėdavo pasirašyti: „buvęs prancūzų tarnybos kapitonas"). Tame pačiame rašte Bulgarinas vaizduojamas (vaizduoja save?) dekabristų auka, atgaline data skųsdamas savo nužudytą bičiulį:

> Kaip Bulgarinas prisikentėjo dėl savo mąstymo būdo nuo partijos, kažkada visuomenėje galingos, kurios pražūtingos užmačios atsiskleidė vėliau, tai žino visi, kurie jį pažinojo. Bulgariną net viešai gąsdino, kad ateis laikas, kai jam nukirsią galvą ant *Severnaja pčela* už neeuropietiškų (taip jie vadino) idėjų platinimą. Bet Bulgarinas visada tvirtai laikėsi savo taisyklių ir matydamas kažkokią jaunimo ar kai kurių gudruolių minčių savivalę, nesuvokdamas slaptos priežasties, visada stengėsi priešintis jų įtakai visuomenės nuomonei.[7]

Pagal Benkendorfo protekciją, atsižvelgusią į „girtinus buvusio prancūzų armijos kapitono Bulgarino darbus", šis buvo paskirtas į Švietimo ministeriją. Susitarimas su kitu įtakingu žurnalistu, Nikolajumi Greču (iki 1825 metų artimu dekabristams ir po sukilimo sutriuškinimo evoliucionavusiu ta pačia kryptimi kaip ir Bulgarinas), Bulgarino–Grečo blokui garantavo monopolinę padėtį rusų žurnalistikoje ir literatūroje: jų rankose atsidūrė populiariausias Rusijos laikraštis

Severnaja pčela (ėjo tris kartus per savaitę, o nuo 1831 metų – kiekvieną dieną), įtakingas žurnalas *Syn otečestva* (du kartus, o nuo 1829 metų keturis kartus per mėnesį), žurnalas *Severnyj archiv*, vėliau susijungęs su žurnalu *Syn otečestva*. Reikia pridurti, kad Bulgarinas turėjo autoreklamos patirtį ir tikrai mokėjo įtikti neišrankiam skoniui: jo romanai turėjo didžiulį pasisekimą, ir pagal skaitytojų skaičių ketvirtojo dešimtmečio pradžioje jis pirmavo rusų literatūroje, pralenkęs Puškiną.

1829 metais Puškinas ir jo draugai sužinojo apie Bulgarino – slapto informatoriaus – veiklą. Kartu Bulgarinas ir pats save demaskavo: Puškino tragedija *Borisas Godunovas* buvo pas carą, nuo kurio priklausė, ar ji bus išspausdinta. Nikolajus I atidavė ją patikrinti anoniminiam referentui, kurio patarimams paskui buvo suteikta aukščiausiosios išvados forma: buvo siūloma iš pjesės padaryti romaną, „panašų į Walterio Scotto". Puškinas atsisakė taisyti pjesę, ir tragedija buvo uždrausta. Tačiau Bulgarinas nutarė pats pasinaudoti savo patarimu (jis, matyt, ir buvo referentas), ir 1829 metais pasirodė jo istorinis romanas *Dmitrijus Apsišaukėlis*. Puškinas pagrįstai įtarė, kad Bulgarinas skaitė jo tragediją, o tai buvo akivaizdus Bulgarino ryšių su Benkendorfu įrodymas. Puškinas laikė savo pareiga demaskuoti slaptą Bulgarino veidą ir atiduoti visuomenės teismui jo neaiškias paslaugas III skyriui.

Puškino, Delvigo, Viazemskio ir jiems artimų literatų kova ypač paaštrėjo, kai 1830 metais pasirodė laikraštis *Literaturnaja gazeta*. Puškinui artimi literatai po to, kai nustojo eiti dekabristų leidiniai, atsidūrė savotiškoje blokadoje: jie neturėjo kur spausdinti savo kūrinių. Delvigo almanachas *Severnyje cvety* – nedidelė knygelė, pasirodydavusi kartą per metus, – negalėjo pakeisti operatyvaus literatūrinio žurnalo. Puškino santykiai su laikraščiu *Moskovskij vestnik* pašlijo. Taip pat sutriko ir Viazemskio ryšiai su žurnalu *Moskovskij telegraf*.

Šiomis sąlygomis ir atsirado *Literaturnaja gazeta*, kurios redaktorius buvo A.A. Delvigas, artimiausi bendradarbiai – Puškinas, Viazemskis ir antraeilis, bet talentingas literatas

Orestas Somovas. Leidinio tikslas buvo ne propaguoti kurią nors meninę doktriną ar visuomeninę-politinę koncepciją (šiais klausimais vadovaujantys bendradarbiai ne visai sutarė, taip pat ir cenzūra neleido aktyviai svarstyti tokių problemų). *Literaturnaja gazeta* tikslas – siekti doros literatūroje. Trečiajame dešimtmetyje Puškinas manė, kad be profesionalų nėra literatūros. Jis kovojo dėl juridinės rašytojo padėties, literatūrinės nuosavybės neliečiamumo, įstatymiško rašytojo darbo gynimo, cenzūros siautėjimo pažabojimo. Dabar jis manė, kad privalo apginti literatūrinių papročių taurumą ir literatūros dorinę atmosferą. Anksčiau jis, polemiškai paaštrindamas savo mintį, noriai lygindavo poetą su amatininku, dirbančiu už atlyginimą, ir reikalavo jiems vienodų kompensacijos už darbą teisių. Dabar jis pabrėžia pirmąją dvejybinės formulės dalį:

Не продается вдохновенье,
*Но можно рукопись продать.** (II, 1, 330)

Aišku, kad laikraštis, orientuotas į literatūrines problemas, negalėjo būti adresuotas masiniam skaitytojui (net jei atsižvelgtume į tai, kokia ribota buvo masiškumo sąvokos reikšmė tais laikais). Su Bulgarino leidiniais *Literaturnaja gazeta* negalėjo konkuruoti. Tačiau Bulgarinas sunerimo. Kai buvo liečiami jo materialiniai interesai, jis išsižadėdavo visų literatūrinio ir žmogiško padorumo normų. O ir Puškino grupė nebuvo linkusi taikstytis. Karas buvo neišvengiamas.

Padėtį sunkino ir tai, kad Bulgarinas nebuvo vienintelis Puškino grupės priešininkas literatūroje. Didelės visuomeninės permainos, įvykusios antroje trečiojo dešimtmečio pusėje, atsispindėjo ir šioje srityje. Naujas, masiškesnis ir daug demokratiškesnis skaitytojas nepasitenkino ta literatūra, kuri susiformavo XIX amžiaus pradžioje. Tokia literatūra jam atrodė skirta bajorų kastai, estetiškai svetima ir

* Neparduodamas įkvėpimas, / Bet galima rankraštį parduoti.

žadino socialinę antipatiją. Šio dar nesubrendusio skaitytojo nuotaikas aiškiausiai išreiškė du priešingų pažiūrų žurnalistai: N.A. Polevojus ir N.I. Nadeždinas.

Nikolajus Aleksejevičius Polevojus – energingas, talentingas savamokslis, kilęs iš pirklių – sugebėjo per trumpą laiką pagarsėti. Kartu su savo broliu Ksenofontu jis vadovavo žurnalui *Moskovskij telegraf*, kuris tapo vienu populiariausių rusiškų leidinių. Literatūriniai Polevojaus įsitikinimai buvo romantiniai. Politinės pažiūros buvo susijusios su dekabristine laisvės meilės tradicija, tačiau stipriai paveiktos idėjų, paplitusių XIX amžiaus trečiojo dešimtmečio prancūzų buržuazinėje-demokratinėje publicistikoje. Polevojus mokėjo apeiti cenzūrą, jo drąsūs ir provokuojantys straipsniai žadino skaitytojo mintį, tačiau jiems buvo būdingas teorinis eklektizmas ir stiliaus chaotiškumas. Trečiojo dešimtmečio pabaigoje Polevojus pradėjo žygį prieš pripažintus bajorų kultūros autoritetus: Deržaviną, Karamziną, Puškiną. Nors šis maištas buvo grynai literatūrinis, tačiau esant podekabristiniam cenzūros režimui, visuotiniam subaikštėjimui jis skambėjo vos ne kaip pavojaus signalas, reikšmingas ne tik literatūrai.

Nikolajus Ivanovičius Nadeždinas – Maskvos universiteto profesorius, iš seminaristų, išsilavinęs filologas ir talentingas polemistas – buvo kaip ir Polevojus ryžtingas bajorų literatūros ir bajorų privilegijų priešas. Būdamas monarchistinių pažiūrų jis sukūrė utopinį demokratinės patvaldystės idealą, besiremiantį liaudies švietimu. Jis buvo didelis romantizmo priešas, nes jame matė ponišką atsainumą liaudiškumui, ponišką nenorą suvokti realųjį gyvenimą. Jam atrodė, kad romantikų maištas, romantikų revoliucingumas tėra tik poniška užgaida, „viešas rusų ponaičio pasiaukojimas“. Romantikų kova su Dievu tebuvo pusiau išsilavinusio bajoro cinizmas, o romantikų subjektyvumas – pigus egoizmas ir abejingumas liaudies likimui. Vietoj romantinės literatūros, kurią jis (kaip ir visą „ponų“ kultūrą) laikė svetima rusų nacionalinei tradicijai ir atneštine, Nadeždinas norėjo matyti liaudišką, susijusią su rusų gyvenimo gelmėmis poeziją.

Tiesa, jo teigiama programa buvo neapibrėžta ir užgožta aštrių ir piktų kritinių išpuolių. Nadeždino požiūris į dekabristų revoliucingumą (nors šis klausimas negalėjo būti svarstomas spaudoje dėl cenzūros: peikti dekabristus buvo taip pat draudžiama, kaip ir girti, – jie tiesiog „neegzistavo") buvo neigiamas. Puškiną Nadeždinas laikė puikiu bajoriškos literatūros vadu ir pradėjo su juo energingą kovą.

Susiklostė paradoksali situacija. Polevojus puolė Puškiną, darydamas užuominas į laisvės idealų ir dekabristų tradicijos „išdavystę": Puškinas romantikas jam buvo prarastas idealas, jis smerkė Puškiną kaip romantiką dezertyrą, palikusį kilnias romantinio maištingumo vėliavas dėl niekingų niekingos tikrovės pavidalų. O Nadeždinas laikė Puškiną rusų romantizmo vadu ir aštriuose (kartais politiškai netaktiškuose) straipsniuose kaltino jį maištingumu, ištikimybe poniškam liberalizmui (prieš Nadeždino valią tokiame kaltinime budri Benkendorfo akis objektyviai įžiūrėdavo spausdintą skundą). Polevojui buitinė ironiška poema *Grafas Nulinas* reiškė didingo romantizmo išdavystę, o Nadeždinas pasmerkė ją žurnale *Vestnik Jevropy* kaip kraštutinę romantinio „cinizmo", „nihilistinio grakštumo" apraišką (Nadeždinas čia pirmą kartą paminėjo žodį „nihilizmas" rusiškai).

Margoje Puškino ir jo aplinkos priešininkų stovykloje, intensyvioje polemikoje, įsiliepsnojusioje 1830 metais dėl laikraščio *Literaturnaja gazeta* susiformavo bendra visų puolančiųjų „kaltinimo formulė": Puškiną ir laikraštį *Literaturnaja gazeta* kaltino „literatūriniu aristokratizmu". Tiesa, šis priekaištas buvo suprantamas skirtingai: Polevojui „aristokratizmas" reiškė antidemokratizmą ir visuomeninio aktyvumo atsisakymą, Nadeždinas romantinį išskirtinumą siejo su maištingumu, o „aristokratizmą" laikė kriticizmo ir nuolatinio nepasitenkinimo tikrove sinonimu.

Puškinas taip smarkiai pralenkė savo laiką, kad amžininkams pradėjo atrodyti, jog jis nuo jų atsiliko. Jis jau negalėjo būti jaunosios kartos „godų valdovu", nes matė daug toliau negu ji, – jį ėmė kaltinti konservatyvumu ir atsilikimu.

Nuodingiausios buvo Bulgarino strėlės: prikišdamas Puškinui literatūrinį aristokratizmą, jis kreipėsi iš karto į du adresatus: demagogiškai – į skaitytoją, stengdamasis sumenkinti poeto populiarumą tarp demokratinio jaunimo, ir kaip skundikas – į vyriausybę. Nikolajus I kur kas mažiau bijojo liaudies maišto negu bajorų sąmokslo. Jam vis dar vaidenosi, kad jo skardus išlavintas divizijos vado balsas, įsakantis: „Ant kelių!" – numalšins bet kokius liaudies neramumus. Tačiau „mano gruodžio 14-osios draugai", kaip jis vadino dekabristus, buvo jo košmaras iki gyvenimo pabaigos. Kiekvienas bajorų opozicijos šešėlis jį baugino ir buvo jo negailestingai persekiojamas. Bulgarinas tai gerai suprato, kai vaizdavo *Literaturnaja gazeta* aristokratų sąmokslo lizdu. Būtent tokia gelianti buvo, pavyzdžiui, Bulgarino paskvilio, išspausdinto laikraštyje *Severnaja pčela* 1830 metų kovo 11-ąją, prasmė. Jame Puškinas buvo pavaizduotas kaip kažkoks prancūzų poetas, kuris „apmėto rimais visa, kas šventa, puikuojasi prieš minią laisvamaniškumu, o tylutėliai šliaužioja prie galingųjų kojų, kad jam leistų pasipuošti siuvinėtu durtiniu; kuris teplioja baltus lapus parduoti, kad pinigus praloštų kortomis ir kuris turi vieną vyraujantį jausmą – tuštybę".

Puškinas negalėjo nutylėti, nors jo literatūrinis pirmtakas Karamzinas laikėsi taisyklės: nesitepti literatūriniu purvu ir niekada neatsakinėti net į užgauliausius savo priešų išpuolius. Puškinas puikiai suprato, kad rusų literatūros ateitis priklauso nuo jo ir jo draugų pastangų. Tai, jog mes galime tvirtinti, kad per visą rusų literatūros egzistavimą jai būdinga dorinio tyrumo atmosfera, kad Bulgarino vardas virto bendriniu ir įžeidžiančiu, o bendradarbiavimo su benkendorfais kelias – visiems laikams diskredituotas ir neįmanomas kiekvienam doram rusų rašytojui, nepaisant jo pažiūrų ir krypties, kad literatūra išsaugojo visuomenėje savo dorinį autoritetą, o XIX amžiaus skaitytojas žiūrėjo į rašytoją kaip į savo sąžinę, yra neginčijamas istorinis Puškino nuopelnas, jo 1830–1831 metų epigramų ir poleminių straipsnių reikšmė. Bendrame Puškino palikimo fone šie kūriniai atrodo nereikšmingi, ir

skaitytojas, gerai susipažinęs su *Eugenijaus Onegino* ir *Pikų damos* autoriaus poemomis ir apysakomis, jo kritikos straipsnius palieka specialistams. Tačiau šie straipsniai – ne tik puikūs Puškino meno kūriniai, bet ir „doro žmogaus žygdarbis“[8], vienas iš didžiųjų nuopelnų rusų kultūros istorijai. Iš pradžių Puškinas demaskavo policinę Bulgarino veiklą paleistoje per rankas epigramoje, kurioje žurnalo *Severnaja pčela* buvo pavadintas „Vidocqu Komediantu“ (Vidocqas – prancūzų seklys, nusikaltėlis ir dezertyras, Paryžiaus slaptosios policijos viršininkas, kurio *Memuarai* buvo skandalingai populiarūs). Po to laikraštyje *Literaturnaja gazeta* Puškinas išspausdino nepasirašytą recenziją apie Vidocqo *Memuarus*, kurioje sukūrė naikinantį Bulgarino portretą, demaskavęs jį – slaptą policijos agentą:

> Kas galėtų patikėti? Vidocqas garbėtroška! Jis tūžta, skaitydamas nepalankių žurnalistų atsiliepimą apie jo stilių (pono Vidocqo stilius!). Tada jis rašo apie savo priešus skundus, kaltina juos nedorovingumu ir laisvamaniškumu ir samprotauja (ne juokais) apie jausmų kilnumą ir nuomonių laisvę. (XI, 129)

Reikėjo paneigti ir kaltinimą „literatūriniu aristokratizmu“, nes *Literaturnaja gazeta* priešai ne kartą prikaišiojo redakcijai, kad Viazemskis – kunigaikštis, Delvigas – baronas, o Puškinas mėgdavo priminti apie savo 600 metų bajoro geneologiją. Viazemskis taip pat aiškino *Literaturnaja gazeta* poziciją laiške draugiškam literatui Maksimovičiui:

> Kodėl Jūs norite vartoti melagių terminologiją ir paskui juos kartoti apie literatūros aristokratiją, apie Laikraščio aristokratiją? Lengva policijos ir karčiamų literatams (Bulgarinui ir Polevojui; suprantama, čia kalbu ne apie Polevojaus prekybą[9], nes nors jis ir bažnytinėmis žvakėmis prekiautų, bet dėl savo stiliaus, įžūlumo, smarkavimo vis tiek būtų karčiamų literatu) laidyti gerklę prieš aristokratiją,

nes jie jaučia, kad žmonėms gerai išauklėtiems ir padoriems nedera su jais prasidėti. Bet kuriam galui Jūs prisidedat prie jų gaujos? Jei žodis aristokratija reiškia bajoriją, tai kas iš mūsų ne bajoras ir kodėl Puškinas tituluotesnis už Grečą ar Svinjiną? Jei jis reiškia ne bajoriją, bet kilnumą, mandagumo, išsilavinimo dvasią, tai kaip galima jo šalintis ir vartoti jį kaip keiksmažodį iš paskos prancūzų revoliucijos sankiulotams, nes jie sudarė šį žodyną, arba suteikė šią reikšmę? Jei jis reiškia talentų aristokratiją, tai yra įgimtą aristokratiją, tai juokinga kaltinti dievą, kad jis davė Puškinui galvą, o Polevojui kaktą[10] ir Bulgarinui – liežuvį, kad policija galėtų gauti liežuvį[11].

Tačiau Puškinas ne visai pritarė šiai pozicijai ir nemanė, kad tai tėra tik nesąžiningas kaltinimas: būtent šiuo laikotarpiu jis (iš dalies polemikos sumetimais) atkakliai pabrėžia savo giminės senumą (eilėraštis „Mano geneologija", nebaigta poema *Jezerskis*). Puškino poziciją šiuo klausimu reikia paaiškinti.

Po gruodžio sukilimo Puškinas atkakliai galvojo apie istorijos problemas. Romantizmo tikėjimui herojais, kurie savo didingais veiksmais nulemia istorijos eigą, vesdami paskui save pasyvią „minią", jis priešpriešina požiūrį į istoriją kaip dėsningą procesą, kurio geležinės grandys neišvengiamai eina viena po kitos.

Tačiau Puškino istorinės pažiūros evoliucionavo ir jose ryškėjo gili humanistinė esmė. Istorijoje Puškinas ėmė pabrėžti ne tik jos giluminių procesų objektyvumą, bet ir kultūrinių vertybių kaupimą, turtinantį ir laisvinantį asmenybę. Savo praeities prisiminimas sudaro vieną iš tautos lobių – jos kultūrą – ir kiekvieno žmogaus turtą – jo savigarbos pagrindą. Lengvabūdiška ankstesnių kartų kultūrinių pastangų užmarštis, kultūrinis nihilizmas dabar yra Puškino smerkiami. Istorija – tautos atmintis. Nebaigtame *Roman v pismach* („Laiškų romane" 1829 metų pabaiga) herojus, kurio pažiūros aiškiai artimos autoriui, rašė draugui:

Aš niekada be liūdesio negalėjau žiūrėti į mūsų istorinių giminių menkinimą; niekas jų nebrangina, net tie, kurie joms priklauso. Ir kokio prisiminimų išdidumo tikėtis iš tautos, kuri rašo ant paminklo: Pil<iečiui> Mi<ninui> ir kun<igaikščiui> Požarskiui. Koks K.<unigaikštis> P.<ožarskis>? Ką reiškia pil<ietis> Mi<ninas>? Buvo okolničius* kun<igaikštis> Dm.<itrijus> Michailovičius Požarskis ir miestelėnas Koz.<ma> Miničius Suchor<ukis>, visos V<alstybės> rinktas žmogus. Bet tėvynė užmiršo net tikrus savo išvaduotojų vardus. Praeitis mums neegzis<tuoja>. Pasigailėtina tauta! (VIII, 1, 53)

Tai, kad šiuos karčius žodžius taria nearistokratiškos kilmės herojus, turi pabrėžti, jog kalbama ne apie luomų privilegijas, bet apie kultūrinį tautos palikimą.

Pagarba praeičiai glaudžiai susijusi su pavienio žmogaus asmenybės, jaučiančios savo priklausomybę visumai – tautos gyvenimui – savimone. Savigarba puoselėja laisvės meilę. Todėl Puškinas laikė rusų bajoriją (ne uždarą kastą, bet kultūrinę jėgą) galingu visuomenės progreso šaltiniu ir net revoliucinio judėjimo rezervu.

Puškino požiūriui į istoriją būdingas dar vienas svarbus bruožas: istorija jam buvo ne abstrakti idėja, bet gyvas gyvų žmonių ryšys, gija nuo senelio tėvo link, o paskui sūnaus ir jo ainių link. Istorija jam – žmonių, gyvenančių tose pačiose gimtose vietose, augančių ir mirštančių vienuose namuose ir randančių paskutinį prieglobstį tose pačiose kapinėse, ryšys. 1830 metais parašytas vienas giliausių (nors ir nebaigtas) Puškino eilėraščių. Čia susilieja du jausmai – gimtų namų meilė ir vietos, kur ilsisi protėviai, meilė:

Два чувства дивно близки нам –
В них обретает сердце пищу –

---

* Okolničius – aukštas caro rūmininkų laipsnis. (Vert. past.)

Любовь к родному пепелищу,
Любовь к отеческим гробам.

Животворящая святыня!
Земля была <б> без них мертва,
Как   пустыня
*И как алтарь без божества.** (III, 1, 242)

Pirmuosiuose eilėraščio variantuose šie jausmai iššifruojami kaip pasididžiavimo protėviais, meilės išėjusioms kartoms («...к мертвым прадедам любовь») ir savigarbos jausmo jungtis:

На них основано от века
По воле бога самого
Самостоянье человека
*Залог величия его.*** (III, 2, 849)

Istorija pereina per žmogaus Namus, jo asmeninį gyvenimą. Ne titulai, ordinai ar caro malonė, bet „žmogaus atsparumas" daro jį istorine asmenybe. Savigarbos jausmas, sielos turtingumas, ryšys su istoriniu tautos gyvenimu daro jį Žmogumi, vertu Istorijos. Todėl Namai, gimtasis lizdas turi Puškinui ypatingą prasmę. Tai žmogiškojo orumo šventovė ir grandis istorinio gyvenimo grandinėje. Tai tvirtovė ir atrama kovojant su bulgarinais, tai, kas nepasiekiama (taip mano Puškinas) nei carui, nei Benkendorfui, – vieta, kur žmogus susitinka su meile, darbu ir istorija.

1829 metais Puškinas dirbo prie eilėraščio – himno gimtiesiems Namams (eilėraštis – anglų poeto Roberto Southey

---

* Du jausmai mums įstabiai artimi – / Jie maitina širdį / Meilė gimtam židiniui, / Meilė tėvų kapams.
Gyvenimą kurianti šventybė! / Žemė būtų be jų negyva, / kaip ... dykuma / Ir kaip altorius be Dievo.

** Jie yra nuo amžių / Paties Dievo valia / Žmogaus atsparumo pagrindas / Jo didybės laidas.

„Himno Penatams" vertimas, bet tai nemenkina šios temos reikšmės Puškino kūryboje: jis niekada nevertė „šiaip sau", rinkosi tik prasmingus jam pasaulinės poezijos tekstus). Namų dievybės (rom. Penatai) vadinami didžiausia šventenybe ir viso pasaulio pagrindu:

...божества всевышние, всему
Причина вы, по мненью мудрецов,
И следует торжественно за вами
Великий Зевс с супругой белоглавой
И мудрая богиня, дева силы,
Афинская Паллада, – вам хвала.
*Примите гимн, таинственные силы!**

Tačiau valdydamos visatą (net vyriausias dievas Dzeusas tik „seka iškilmingai" paskui jas!) gimtųjų Namų dievybės atlieka ir kitą ne mažiau svarbią funkciją – įskiepija žmogui „atsparumą", pagarbą sau pačiam:

И нас они науке первой учат –
Чтить самого себя.** (III, 1, 192–193, išskirta paties Puškino)

Puškino sprendimą vesti, sukurti savo namus lėmė daug labai skirtingų motyvų: pirmiausia – meilė, aistringas susižavėjimas, troškimas turėti mylimą būtybę ir laimės viltis. Svarbūs buvo ir gyvenimiški sumetimai: viengungiško netvarkingo gyvenimo nuovargis, noras atsidėti ramiam darbui, kurį žadėjo sutvarkyta šeimyninė buitis. Bet šis sprendimas susijęs ir su svarbiais Puškino visuomeniniais ir istoriniais apmąstymais, nepriklausomo ir oraus egzistavimo – Namų – ieškojimu. Čia

---

* ...aukščiausiosios dievybės, jūs visko / Priežastis, išminčių nuomone, / Ir seka iškilmingai paskui jus / Didysis Dzeusas su baltagalve žmona / Ir išmintinga deivė, jėgos mergelė, / Atėnė Paladė, – jums garbė. / Priimkite himną, paslaptingosios galios!

** Ir mus jie moko svarbiausio mokslo – / *Gerbti save patį*.

susiliejo gimtojo lizdo, kurio jis neturėjo nuo vaikystės, šilumos ilgesys ir gilūs teoriniai samprotavimai, įtikinę jį, kad tik žmogus, turintis savo Namus, „tvirtas gimtajai žemei", istorijai ir tautai.

1828 metų pabaigoje ar pačioje 1829 metų pradžioje Puškinas šokių mokytojo Jogelio pokyliuose, kuriuose dalyvaudavo tik pačios jauniausios panelės (tokį pokylį aprašo Levas Tolstojus *Kare ir taikoje*), susipažino su gražuole Natalja Nikolajevna Gončarova, kuriai tada sukako vos 16 metų. Gegužės 1-ąją jis paprašė jos rankos, bet gavo neaiškų atsakymą ir išvažiavo į Kaukazą. 1830 metų kovą, per patį žurnalinės kovos su Bulgarinu ir jo bendrais įkarštį, Puškinas metė viską ir nuskubėjo į Maskvą. Čia jis kovo 12-ąją Bajorų susirinkimo (dabar Tarybų Namai) salėje koncerte, kuriame dalyvavo ir Nikolajus I, vėl sutiko Nataliją Nikolajevną. Balandžio 5-ąją jis parašė Nataljos Nikolajevnos motinai ryžtingą laišką. Kitą dieną (tai buvo balandžio 6-oji, kada Peterburge pasirodė *Literaturnaja gazeta* numeris su straipsniu apie Vidocqą-Bulgariną) jis aplankė Gončarovus ir antrą kartą pasipiršo. Šį kartą buvo atsakyta teigiamai. Tačiau iš karto atsirado sunkumų. Viena, nuotakos tėvai baiminosi dėl politinės jaunikio reputacijos. Puškinas prisiminė, kad būtent analogiški būgštavimai sugriovė jo sužadėtuves su Olenina, ir nors tikriausiai tai jam buvo labai nemalonu, kreipėsi į Benkendorfą, kuriam laiške pranešė apie savo ketinimą vesti ir prašė paliudyti savo patikimumą vyriausybei. Balandžio pabaigoje jis gavo žandarų šefo laišką, kuriame buvo rašoma, kad valdovas „su palankiu pasitenkinimu" sutiko žinią apie būsimas Puškino vedybas. Apie vyriausybės požiūrį į Puškiną Benkendorfas rašė:

> Niekada jokiai policijai nebuvo įsakyta sekti Jus <tai buvo melas, – *J. L.*>. Patarimai, kuriuos aš, kaip draugas, retkarčiais jums duodavau, galėjo būti Jums tik naudingi, ir aš tikiu, kad laikui bėgant Jūs vis labiau tuo įsitikinsite. Tad koks šešėlis krenta ant Jūsų šiuo atžvilgiu? Aš leidžiu

Jums, maloningas pone, parodyti šį laišką visiems, kam tinkamas. (XIV, 81–82 ir 408–409)

Tai buvo leidimas, ir gegužės 6-ąją įvyko sužadėtuvės. Puškinas oficialiai tapo Nataljos Nikolajevnos jaunikiu.

Tačiau liko kita problema – pinigai. Vestuvėms ir šeimyniniam gyvenimui reikėjo pinigų, o finansiniai nuotakos tėvų reikalai buvo pašliję, Puškino tėvai taip pat buvo paskendę skolose. Labai sunkiai tėvas davė Puškinui nedidelį Kisteniovkos kaimelį Nižnij Novgorodo gubernijoje, netoli tėvo dvaro Boldine, ir 200 baudžiauninkų.

Besirūpinant pinigais prabėgo vasara. Rugpjūčio mėnesį Puškinas vėl atvažiavo į Maskvą aplankyti mirštančio dėdės Vasilijaus Lvovičiaus. Nuotaika buvo slogi: jis susipyko su būsima uošve ir įsirdęs parašė nuotakai laišką, kuriame pranešė, jog ji laisva. Reikėjo važiuoti į kaimą, o Puškinas ir pats nežinojo, ar jis dar jaunikis, ar jau ne. Į asmeninius išgyvenimus įsiveržė istoriniai: Paryžiuje prasidėjo revoliucija, Maskvoje – cholera. Rugpjūčio 31-ąją niūriai nusiteikęs jis išvažiavo iš Maskvos į Boldiną. Artinosi ruduo – Puškino „eilių laikas".

[1] Romantizmo įvaizdžių ir aukštuomenės sąmojingumo mišinys būdingas J.N. Ušakovos „žodeliui" apie sesers vedybas: „Jie laimingi, net koktu".

[2] „Laimę rasi tik eidamas pramintais takais" – citata iš Châteaubriand'o romano *René*. Puškinui patiko šis posakis ir jis jį dažnai cituodavo.

[3] B.L. Modzalevskis pateikia skundo, kurį parašė bevardis šio žanro mėgėjas 1828 metų pradžioje, pavyzdį:
„Puškinas! jau pagarsėjęs, kūrėjas! kuris nepaisydamas valdovo palankumo! Daug jau išleido savo kūrinių! eiliuotų ir prozos! kandžių net vyriausybės ir valdovo atžvilgiu! Pažįstamas su Žukovskiu!! pas kurį lankosi beveik kiekvieną dieną!!! Tai patvirtina, pavyzdžiui, jo kūrinys, kuris vadinasi Tania! kuri jau tarsi ir išspausdinta laikraštyje Severnaja *Pčela!!* Lėšų išleisti turi Žukovskio palankumo dėka!! (Б.Л. Модзалевский,

Пушкин под тайным надзором, изд. 3-е, Ленинград, 1925, с. 77). Benkendorfo padėjėjas von Fokas, manydamas, jog skundas, neraštingiausias ir kvailiausias, yra naudingas, o eilėraštis, net geriausias, kenksmingas, ir šį „dokumentą" pridėjo prie bylos.

4 Kadangi iš karto buvo aišku, kad visų Puškino eilėraščių ir straipsnių caras negali patikrinti, žodžius „aš būsiu tavo cenzorius" poetas suprato kaip leidimą kreiptis į carą tik svarbiais atvejais, o kitais – pačiam atsakyti už tai, ką spausdina. Precedentas buvo: Aleksandras I išlaisvino nuo cenzūros Karamzino *Rusų valstybės istoriją*.

5 А.С. Грибоедов, *Сочинения*, 1956, с. 574.

6 Б.Л. Модзалевский, *Пушкин под тайным надзором*, изд. 3-е. Ленинград, 1925, с. 36.

7 М.И. Сухомлинов, *Исследования и статьи по русской литературе и просвещению*, т. II, Санкт-Петербург, 1889, с. 277–278.

8 Puškino žodžiai apie Karamziną.

9 Broliai Polevojai priklausė pirklių luomui ir turėjo degtinės gamyklą. Jų literatūriniai priešai iš šio fakto pasišaipydavo.

10 Kakta" arba „varinė kakta" [„mednyj lob"] to meto kalboje buvo begėdiškumo ženklas.

11 Cit. iš В.В. Гиппиус, «Пушкин в борьбе с Булгариным в 1830–31 г.г.», in *Временник пушкинской комиссии*, Москва–Ленинград, 1941, t. VI, c. 245–246. P. Svinjinas – nežymus to meto literatas.

Septintas skyrius

Boldino ruduo

Išvykęs iš Maskvos rugpjūčio 31-ąją Puškinas pasiekė Boldiną. Jis tikėjosi per mėnesį patvirtinti tėvo jam dovanoto kaimo valdymo teises, jį užstatyti[1], grįžti į Maskvą ir iškelti vestuves. Jam buvo truputį apmaudu, kad dėl tų rūpesčių prapuola ruduo – geriausias jo darbo metas:

> Ruduo artėja. Tai mano mėgstamiausias laikas – paprastai mano sveikata stiprėja – ateina mano literatūrinių darbų metas – o aš turiu rūpintis kraičiu <nuotaka neturėjo kraičio. Puškinas norėjo vesti be kraičio, bet tuščiagarbė Natalijos Nikolajevnos motina nesutiko, ir Puškinui teko pačiam ieškoti pinigų kraičiui, kurį jis neva gautų, – *J. L.*> ir vestuvėmis, kurias atšoksime Dievas žino kada. Visa tai nelabai guodžia. Važiuoju į kaimą. Dievas žino, ar turėsiu ten laiko dirbti ir sielos ramybę, be kurios nieko nesukursi, išskyrus epigramas apie Kačanovskį. (XIV, 110)

Puškinas buvo atletiško sudėjimo, nors ir neaukštas, fiziškai tvirtas ir ištvermingas, stiprus, vikrus ir sveikas. Jam patiko judėti, jodinėti, jis mėgo triukšmingą liaudies žmonių minią, didelę prašmatnią aukštuomenės kompaniją. Bet mėgo jis ir visišką vienatvę, tylą, kurios nedrumsdavo įkyrūs lankytojai. Pavasarį ir per vasaros karščius jį vargino pernelyg didelis jaudulys arba vangumas. Puškino įpročiai ir kūno sudėjimas buvo kaip šiauriečio – jis mėgo šaltį, gaivų rudeninį orą, žiemos šalnas. Rudenį jis jausdavo žvalumo antplūdį. Lietus

ir dargana jo nebaugino: jie netrukdė jodinėti – vienintelė pramoga tuo užimtu metu – ir palaikė poetinio darbo karštligę. „Ruduo nuostabus, – rašė jis Pletniovui, – ir lietus, ir sniegas, ir purvo iki kelių" (XIV, 118). Perspektyva prarasti šį brangų kūrybos laiką jį erzino. Priežastis buvo ne tik ta, kad sunkūs 1830 metai išvargino: Peterburgo gyvenimas, literatūrinių susirėmimų šurmulys atimdavo jėgas ir nepalikdavo laiko kūrybai, o kūrybinių sumanymų susikaupė daug ir poeto galvoje, ir juodraščiuose. Jis jautėsi esąs „pajėgus artistas", pasiekęs kūrybinės pilnatvės ir brandos viršūnę, o „laiko" dirbti ir „sielos ramybės, be kurios nieko nesukursi", trūko. Be to, rudens eilėraščių „derlius" buvo pagrindinis visų metų lėšų šaltinis. Puškino leidėjas ir draugas Pletniovas, kuris rūpinosi poeto kūrinių leidybos materialiniais reikalais, nuolat ir atkakliai jam tai primindavo. Pinigų reikėjo. Jie leido netarnauti, nuo jų priklausė savarankiškumas ir laimė – šeimyninis gyvenimas. Iš Boldino Puškinas, lengvai ironizuodamas, rašė Pletniovui:

> Ką veikia Delvigas, ar tu jį matai. Prašau, pasakyk jam, kad jis parūpintų man pinigų; su pinigais juokai menki; pinigai svarbus dalykas – paklausk Kankrino <finansų ministras – *J. L.*> ir Bulgarino.

Dirbti buvo būtina, dirbti labai norėjosi, bet aplinkybės klostėsi taip, kad, matyt, darbas neturėjo sektis.

Puškinas atvažiavo į Boldiną prislėgtas. Neatsitiktinai pirmieji šio rudens eilėraščiai – vienas nerimastingiausių ir intensyviausių Puškino eilėraščių „Nelabieji" ir dvelkianti nuovargiu „Elegija" („Bezumnych let pogasšeje veselje"*), kurioje net būsimos laimės viltis nuspalvinta melancholiškomis spalvomis. Tačiau nuotaika greit pasikeitė; reikalai pakrypo į gerąją pusę: atėjo „žavus" sužadėtinės laiškas, kuris „visai

* „Beprotiškų metų užgesęs džiaugsmas."

nuramino": Natalja Nikolajevna sutiko tekėti ir be kraičio (laiškas, matyt, buvo švelnus – jis mūsų nepasiekė), bėgiojimo po kanceliarijas monotonija buvo patikėta raštininkui Piotrui Kirejevui, bet palikti Boldiną pasirodė negalima: „Aplink mane Kolera Morbus <*cholera morbus* – medicininis choleros pavadinimas – *J. L.*>. Ar žinai, koks tai žvėris? nespėsi nė mirktelėti, kaip jis užbėgs į Boldiną ir visus mus sukandžios" (laiške sužadėtinei jis apibūdino cholerą švelniau, atliepdamas visam laiško tonui: „Mieliausia būtybė", XIV, 111 ir 112). Tačiau cholera nelabai Puškiną jaudino – priešingai, ji leido ilgiau pasilikti kaime. Rugsėjo 9-ąją jis atsargiai rašo sužadėtinei, kad užtruksiąs dvidešimt dienų, bet tą pačią dieną Pletniovui, – kad atvažiuosiąs į Maskvą „ne anksčiau, kaip po mėnesio". Kiekviena diena, kadangi epidemija aplink vis stiprėja, nutolina išvykimo laiką ir reiškia, kad daugiau laiko lieka kūrybai. Jis tvirtai tiki, kad Gončarovai nepasiliko choleros apimtoje Maskvoje ir saugiai gyvena kaime, – nėra priežasčių baimintis, skubėti išvažiuoti nereikia. Vos spėjęs apsidairyti Boldine rugsėjo 9-ąją jis rašė Pletniovui:

> Tu negali įsivaizduoti, kaip linksma pabėgti nuo sužadėtinės ir sėsti rašyti eilėraščių. Žmona visai kas kita. Kur ten! Žmona saviškė. Prie jos rašyk, kiek nori. O sužadėtinė blogiau už cenzorių Ščeglovą, liežuvį ir rankas suriša <...> Ach, mano mielas! Koks puikumėlis čionykštis kaimas! įsivaizduok: vien stepė; kaimynų nė kvapo; jodinėk, kiek siela geidžia, [sėdėk <?>] rašyk namie kiek nori, niekas nesutrukdys. Jau aš tau priruošiu visko: ir prozos, ir eilių.
>
> (XIV, 112)

Boldino vienatvė žavi Puškiną dar ir todėl, kad ji visai ne taiki: greta slapstosi mirtis, aplink vaikšto cholera. Pavojaus jausmas elektrina, linksmina ir erzina, kaip dviguba grėsmė (maro ir karo) linksmino ir audrino Puškiną jo nesenos – tik prieš dvejus metus – kelionės į Arzumą, į veikiančiąją armiją metu. Pavojus ir grėsmė jį jaudino ir žadino kūrybines galias.

Cholera skatina pokštauti: „Aš norėčiau tau atsiųsti savo pamokslą čionykščiams kaimiečiams apie cholerą; tu numirtum iš juoko, bet tu nevertas šios dovanos" (XIV, 113), – rašė jis Pletniovui. Šio pamokslo turinys išliko memuaruose. Nižnij Novgorodo gubernatorė A.P. Buturlina klausė Puškino, kaip jis gyveno Boldine: „Ką jūs veikėte, Aleksandrai Sergejevičiau? Nuobodžiavote?" – „Nebuvo kada, Ana Petrovna. Aš net pamokslus sakiau". – „Pamokslus?" – „Taip, cerkvėje, iš sakyklos. Choleros proga. Įtikinėjau juos. – Ir cholera siųsta jums, broliai, todėl, kad jūs duoklės nemokate, girtuokliaujate. O jeigu jūs ir toliau taip gyvensite, tai jus iškapos. Amen!"

Tačiau jaudino ne tik ligos ir mirties pavojus. Ir žodžiai, parašyti čia, Boldine:

Всё, всё, что гибелью грозит,
Для сердца смертного таит
*Неизъяснимы наслажденья**,

nors kalba tiesiogiai apie „Maro dvelksmą", mini taip pat ir „упоение в бою, / И бездны мрачной на краю."**

Po trečiojo dešimtmečio revoliucijų Europoje nuslopinimo ir gruodžio sukilimo Peterburge sutriuškinimo virš Europos pakibo nejudrus švininis reakcijos debesis. Istorija, atrodė, sustojo. 1830 metų vasarą šią tylą pakeitė karštligiški įvykiai.

Atmosfera Paryžiuje be paliovos aštrėjo nuo tos akimirkos, kai 1829 metų rugpjūčio mėnesį karalius Karlas X į vyriausybę pakvietė fanatišką ultrarojalistą grafą Polignacą. Net nuosaikūs deputatų rūmai, kurie rėmėsi chartija, patvirtinta antinapoleoninės koalicijos sąjungininkų ir grąžinusia valdžią Burbonams, pradėjo konfliktuoti su vyriausybe. Puš-

---

* Viskas, viskas, kas grasina pražūtimi, / Širdžiai mirtingai slepia / Nenusakomus malonumus.

** svaigulį kovos, / Ir niūrios bedugnės krašto.

kinas, būdamas Peterburge, atidžiai sekė šiuos įvykius. Rusijoje buvo draudžiama platinti prancūzų laikraščius, tačiau Puškinas jų gaudavo iš savo bičiulės Jelizavetos Chitrovo, be to, informacijos sulaukdavo ir diplomatiniais kanalais, iš Chitrovo dukters vyro – austrų pasiuntinio grafo Fikelmono. Puškino informuotumas ir politinė nuojauta leido jam labai tiksliai atspėti politinių įvykių eigą. Antai 1830 metų gegužės 2-ąją laiške Viazemskiui svarstydamas politinio laikraščio leidimo planus Rusijoje jis pateikė būsimų žinių pavyzdžių apie tai, „kad Meksikoje buvo žemės drebėjimas, ir kad deputatų Kamera uždaryta iki rugsėjo" (XIV, 87). Ir tikrai, gegužės 16-ąją Karlas X paleido rūmus.

Liepos 26-ąją karalius ir Polignacas įvykdė valstybės perversmą, atšaukė konstituciją. Buvo išspausdinti šeši ordonansai, panaikintos visos konstitucinės garantijos, padarytos reakcingos rinkimų įstatymo pataisos, o sušaukti naujuosius rūmus nuspręsta, kaip ir spėjo Puškinas, rugsėjo mėnesį. Į tai Paryžius atsakė barikadomis. Iki liepos 29-osios Prancūzijos sostinėje laimėjo revoliucija, Polignacas ir kiti ministrai buvo areštuoti, karalius pabėgo.

Puškinas išvyko į Maskvą 1830 metų rugpjūčio 10-ąją vienoje karietoje su Piotru Viazemskiu, o atvažiavęs apsigyveno jo namuose. Tada jie susilažino iš šampano butelio: Puškinas manė, kad Polignacas, bandydamas įvykdyti perversmą, išdavė valstybę ir turi būti nuteistas mirti, o Viazemskis tvirtino, jog taip daryti „nereikia ir negalima" dėl juridinių ir moralinių sumetimų. Puškinas išvažiavo į kaimą, taip ir nesužinojęs, kaip pasibaigė byla (Polignacas galų gale buvo nuteistas kalėti), ir rugsėjo 29-ąją klausinėjo iš Boldino Pletniovą: „Ką veikia Filipas <Louis-Philippe – revoliucijos į sostą pasodintas naujas Prancūzijos karalius, – *J. L.*> ir ar sveikas Polignacas – ir net laiške sužadėtinei domėjosi, „kaip gyvena mano draugas Polignacas" (tarsi Nataljai Nikolajevnai būtų labai rūpėjusi prancūzų revoliucija!).

Tuo tarpu revoliuciniai sukrėtimai bangomis sklido nuo epicentro Paryžiuje: rugpjūčio 25-ąją prasidėjo revoliucija

Belgijoje, rugsėjo 24-ąją Briuselyje buvo suformuota revoliucinė vyriausybė, paskelbusi apie Belgijos atsiskyrimą nuo Olandijos; rugsėjo mėnesį prasidėjo neramumai Drezdene, vėliau persimetę į Darmštadtą, Šveicariją, Italiją. Pagaliau, likus kelioms dienoms iki Puškino išvykimo iš Boldino, prasidėjo Varšuvos sukilimas. Europos režimas, suformuotas Vienos kongrese, braškėjo ir griuvo. „Tylią nelaisvę", taip 1824 metais Puškinas pavadino taiką, kurią Europos tautoms paskelbė monarchai, nugalėję Napoleoną, keitė audros.

Neramus vėjas pūtė ir Rusijoje.

Rusijos istorijoje epidemijos dažnai sutapdavo su neramumais ir liaudies judėjimais. Dar gyveno žmonės, kurie prisiminė 1771 metų Maskvos maro maištą, tiesioginį Pugačiovo sukilimo prologą. Neatsitiktinai būtent choleros pažymėtais 1830 metais valstiečių maišto tema pirmą kartą pasirodo Puškino rankraščiuose ir šešiolikmečio Lermontovo eilėraščiuose („Nastanet god, Rosii čiornyj god..."*).

Sužinojusi apie cholerą Maskvoje, vyriausybė ėmėsi energingų priemonių. Nikolajus I, demonstruodamas ryžtingumą ir asmeninę narsą, atšuoliavo į epidemijos apimtą miestą. Puškinas šiam gestui suteikė simbolinę prasmę: jis pamatė jame drąsą ir artimo meilę, vyriausybės pasiryžimą nesislėpti nuo įvykių, nesilaikyti politinių prietarų, bet drąsiai atsiliepti į momento reikalavimus. Jis laukė reformų ir tikėjosi, kad bus atleista dekabristams. Viazemskiui jis rašė: „Koks valdovas? šaunuolis! žiūrėk, ims ir mūsų katorgininkams dovanos – duok jam, Dieve, sveikatos" (XIV, 122). Spalio pabaigoje Puškinas parašė eilėraštį „Herojus", kurį slapta nusiuntė Pogodinui į Maskvą, prašydamas išspausdinti

> kur norite, nors ir *Žiniose* – bet prašau jus ir reikalauju mūsų draugystės vardan neskelbti niekam mano pavardės. Jei Maskvos cenzūra jo nepraleis, nusiųskite Delvigui, bet taip pat be mano pavardės ir ne mano ranka perrašytą. (XIV, 121–122)

---

* „Ateis metai. Rusijai juodi metai..."

Eilėraščio siužetas skirtas Napoleonui: jo didžiausiu žygdarbiu poetas laiko ne karines pergales, o gailestingumą ir drąsą, kuriuos jis neva parodė, aplankęs maro ligoninę Jafoje. Eilėraščio tema ir data – aiški aliuzija į Nikolajaus I atvykimą į choleros apimtą Maskvą. Tai ir lėmė publikacijos slaptumą: Puškinas bijojo net įtarimo, kad jis pataikauja, šešėlio – atvirai išsakydamas savo nesutarimus su vyriausybe, pritarimą jis buvo linkęs reikšti anonimiškai, kruopščiai slėpdamas savo autorystę.

Tačiau eilėraštis turėjo ir bendresnę prasmę: Puškinas iškėlė humaniškumo idėją kaip istorinio proceso kriterijų. Ne kiekvienas istorijos kitimas yra vertingas – poetas pritaria tik tokiam, kuris remiasi žmoniškumu. „Herojau, būk pirmiausia žmogus", – rašė jis 1826 metais *Eugenijaus Onegino* juodraščiuose. Dabar šią mintį poetas išreiškė spaudoje ir kategoriškiau:

Оставь герою сердце! Что же
*Он будет без него? Тиран...** (III, 1, 253)

Tyla ir laisvalaikis, būtini apmąstymams, ir nerimastinga ir džiugi įtampa, kilusi dėl besiartinančių audringų įvykių, išsiliejo negirdėtu net Puškinui, net jo „rudens laisvalaikiams", kai jam būdavo „miela rašyti", kūrybiniu pakilimu. Rugsėjo mėnesį parašyti *Karstadirbys* ir *Panelė valstietė*, pabaigtas *Eugenijus Oneginas*, parašyta *Pasaka apie popą ir jo tarną Baldą*, nemažai eilėraščių. Spalio mėnesį – *Pūga, Šūvis, Stoties prižiūrėtojas, Namelis Kolomnoje*, dvi „mažosios tragedijos" – *Šykštusis riteris* ir *Mocartas ir Saljeris*, rašytas ir sudegintas dešimtas *Eugenijaus Onegino* skyrius, sukurta daug eilėraščių, tarp jų – „Moja rodoslovnaja" („Mano geneologija") „Rumianyj kritik moj..." („Įraudęs mano kritike..."), „Zaklinanije" („Maldavimas"), keletas literatūros kritikos fragmentų. Lapkričio mėnesį – *Akmeninis svečias* ir *Puota maro metu*,

* Palik herojui širdį! Kas / Jis bus be jos? Tironas...

Goriuchino kaimo istorija, kritikos straipsniai. Boldino rudenį Puškino talentas išsiskleidė.

Boldine Puškinas jautėsi laisvas kaip niekada (paradoksalu – šią laisvę garantavo 14 karantinų, užkirtusių kelią į Maskvą ir saugojusių nuo Benkendorfo „tėviškos" globos ir draugiškų patarimų, nuo įkyraus svetimų žmonių smalsumo, painių širdies polinkių, tuščių aukštuomenės pasilinksminimų). Laisvė jam visada buvo gyvenimo pilnatvė, jo turtingumas, įvairovė. Boldino kūryba žavi laisve, nesukaustyta sumanymų, temų, vaizdų įvairove.

Įvairią ir gausią medžiagą jungė siekimas rasti labai teisingą požiūrį, noras suprasti supantį pasaulį. Suprasti Puškinui reiškė suvokti slypinčią įvykiuose jų vidinę prasmę. Neatsitiktinai parašytame Boldine „Eilėraštyje, sukurtame naktį nemigos metu" Puškinas kreipėsi į gyvenimą žodžiais:

Я понять тебя хочу,
*Смысла я в тебе ищу.** (III, 1, 250)

Įvykių prasmę atskleidžia istorija. Istorija gaubia Puškiną ne tik prie rašomojo stalo, ne tik tada, kai jis kalba apie skirtingas epochas „mažosiose tragedijose" arba analizuoja N. Polevojaus istorijos veikalus. Jis pats gyvena istorijos apsuptas ir persmelktas. Aleksandras Blokas gyvenimo pilnatvę regėjo taip:

...смотреть в глаза людские
И пить вино, и женщин целовать,
И яростью желаний полнить вечер,
Когда жара мешает днем мечтать,
*И песни петь! И слушать в мире ветер!***

---

* Aš suprasti tave noriu, / Prasmės tavyje ieškau.

** ...žiūrėti žmonėms į akis / Ir gerti vyną, ir moteris bučiuoti / Ir pripildyti vakarą troškimų įniršiu, / Kada karštis trukdo dieną svajoti, / Ir dainas dainuoti! Ir klausytis pasaulyje vėjo!

Paskutinė eilutė galėtų būti Puškino biografijos Boldino skyriaus epigrafu.

Boldine Puškinas pabaigė *Eugenijų Oneginą* – savo reikšmingiausią kūrinį, kurį rašė daugiau negu septynerius metus. Jame poetas pasiekė rusų literatūroje dar negirdėtos meninio realizmo brandos – Dostojevskis pavadino *Eugenijų Oneginą* poema „juntamai realia, kurioje pavaizduotas tikras rusų gyvenimas taip kūrybiškai brandžiai ir išbaigtai, kaip dar nebuvo iki Puškino, o turbūt ir vėliau."[2] Tipiški charakteriai romane yra kartu ir daugiabriauniai. Pasirinkdamas lanksčią pasakojimo manierą, atsisakydamas vienareikšmiškai vertinti aprašomus įvykius Puškinas atsisakė ir herojų skirstymo į „teigiamus" ir „neigiamus". Tai turėjo omenyje Belinskis, pažymėjęs, jog Puškino atrastos pasakojimo formos dėka „poeto asmenybė yra tokia mylinti, tokia humaniška".[3]

Eugenijus Oneginas užbaigė vieną Puškino poetinės evoliucijos etapą, o „mažosios tragedijos" ir *Belkino apysakos* žymėjo naujo etapo pradžią. Aštriuose „mažųjų tragedijų" konfliktuose Puškinas atskleidė kritinių istorijos momentų įtaką žmonių charakteriams. Tačiau ir istorijoje, ir gilesniuose žmonių gyvenimo kloduose Puškinas mato žudančias tendencijas, kurios kovoja su gyvybingomis, žmogiškomis, aistringomis ir neramiomis jėgomis. Todėl sustingimo, slopinimo, suakmenėjimo arba žmogaus virtimo besieliu daiktu, kurio judėjimas baugina labiau negu nejudrumas, tema eina greta atgijimo, sudvasinimo, aistros ir gyvenimo pergalės prieš nejudrumą ir mirtį.

Belkino apysakos buvo pirmieji užbaigti Puškino prozos kūriniai. Sukurdamas sąlygišką pasakotojo Ivano Petrovičiaus Belkino paveikslą ir visą susikertančių pasakotojų sistemą Puškinas tiesė kelią Gogoliui ir vėlesnei rusų prozos raidai.

Po daugelio nesėkmingų bandymų gruodžio 5-ąją Puškinui pagaliau pavyko grįžti į Maskvą pas sužadėtinę. Jo kelionės įspūdžiai buvo nelinksmi. Gruodžio 9-ąją jis rašė Chitrovo: „Liaudis prislėgta ir suirzusi. 1830 metai – mums liūdni metai!" (XIV, 422).

Boldino rudens aplinkybių apmąstymai leidžia pagrįsti gana įdomias išvadas. XIX amžiaus penktajame dešimtmetyje literatūroje paplito nepaprastai vaisinga idėja apie lemiamą aplinkos įtaką žmogaus likimui ir charakteriui. Tačiau kiekviena idėja turi savo antrąją pusę: vidutinio žmogaus kasdieniniame gyvenime ji virto formule „aplinka palaužė", ne tik aiškinusia, bet ir tarsi pateisinusia visagalių aplinkybių viešpatavimą, kuriame žmogui buvo skiriamas tik pasyvus aukos vaidmuo. XIX amžiaus antros pusės inteligentas kartais pateisindavo savo silpnumą, girtavimą, dvasinį žlugimą nepakeliamomis aplinkybėmis. Samprotaudamas apie XIX amžiaus pradžios žmonių likimus jis, pasitelkęs įprastas schemas, tvirtino, kad aplinka buvusi mielaširdingesnė inteligentui bajorui, negu jam – raznočincui.

Rusų inteligentų raznočincų likimas buvo, žinoma, labai sunkus, bet ir dekabristų dalia nebuvo lengva. Tačiau nė vienas jų – iš pradžių įmestų į kazematus, o vėliau, po katorgos, išmėtytų po Sibirą, izoliuotų ir kentusių skurdą – nesugniužo, nepradėjo gerti, nenumojo ranka ne tik į savo vidinį pasaulį, savo interesus, bet ir į savo išvaizdą, įpročius, kalbėjimo būdą. Dekabristai labai prisidėjo prie Sibiro kultūros istorijos: aplinka jų „nepalaužė" – jie keitė aplinką, sukurdami aplink save tą dvasinę atmosferą, kuri buvo jiems artima. Dar labiau tai tinka Puškinui: ar kalbėtume apie tremtį į pietus ar į Michailovskoję, ar apie užsitęsusią nelaisvę Boldine, pastebime, kaip išganingai šios aplinkybės veikė poeto kūrybos raidą. Susidaro įspūdis, kad Aleksandras I, ištrėmęs Puškiną į Pietus, padarė neįkainojamą paslaugą jo romantinės poezijos raidai, o Voroncovas ir cholera paskatino Puškiną pasinerti į liaudiškumo (Michailovskojė) ir istorizmo (Boldinas) atmosferą. Žinoma, iš tikrųjų viskas buvo ne taip: tremtys buvo sunki našta, įkalinimas Boldine, sužadėtinės likimo nežinia galėjo sugniuždyti ir labai stiprų žmogų. Puškino likimas nelepino. Atspėti, kodėl dekabristo tremtis Sibire arba Puškino klajonės atrodo mums ne taip niūriai, kaip vargstančio Peterburgo užkampiuose ir rūsiuose amžiaus vidurio raznočinco materialinis skurdas,

padeda asmenybės santykio su pasauliu aktyvumas: Puškinas įsakmiai keičia pasaulį, į kurį jį panardina likimas, dalijasi su juo savo dvasiniais lobiais, nepasiduoda „aplinkai". Priversti jį gyventi ne taip, kaip jis nori, neįmanoma. Todėl sunkiausi jo gyvenimo periodai šviesūs – jam galima pritaikyti tik dalį garsios Dostojevskio formulės: jis būdavo *įžeistas*, bet niekada nesileido būti *pažeminamas*.

[1] Valdymo teisių patvirtinimas – tai vietos teisme atliekama kanceliarinė operacija, kuria įforminamas dvaro perdavimas naujam savininkui; užstatymas – finansinė operacija, kai bankas už užstatytus baudžiauninkus duodavo dvarininkui pinigų, kuriuos vėliau reikėdavo grąžinti.

[2] Ф.М. Достоевский, *Собрание сочинений*, т. X, Москва, 1858, с. 446.

[3] В.Г. Белинский, *Полное собрание сочинений*, т. VII, Москва, 1955, с. 503.

Aštuntas skyrius

Naujas gyvenimas

Maskvoje, Dangun žengimo cerkvėje, 1831 metų vasario 18-ąją Puškinas susituokė su gražuole Natalja Nikolajevna Gončarova. Jai ėjo devyniolikti metai. Po savaitės jis rašė Pletniovui:

> Aš vedęs – ir laimingas; vienintelis mano troškimas, kad niekas mano gyvenime nepasikeistų – geriau nebus. Ši būsena man tokia nauja, kad atrodo aš atgimiau. (XIV, 154–155)

Puškinas buvo laimingas. 1831 metais žodis „laimė" reiškė jam ne romantinę „nežemišką palaimą" arba „pražūtingą aistrą". Aistros intensyvumas dabar ne neigė namų gyvenimo paprastumą ir ramybę, bet siejosi su jais. Laimei reikėjo ne tik meilės, bet ir Namų, savo židinio, ramaus ir garbingo gyvavimo, „klajokliško gyvenimo pabaigos" (XIV, 152), kaip sakė gerai supratęs Puškino sielos būseną Pletniovas, sveikindamas draugą vestuvių proga.

Tačiau naujo gyvenimo pradžią lydėjo rūstūs pranašingi ženklai. Pasaulis, kuriame Puškinas ruošėsi statyti savo Namus, nežadėjo ramybės.

1831 metų gegužės mėnesį Puškinas su jauna žmona išvažiavo iš Maskvos, kurioje jis pirmuosius savo vedybinio gyvenimo mėnesius gyveno Chitrovos name Arbato gatvėje (dabar nr. 53). Namas buvo pasirinktas todėl, kad namo savininkės pavardė priminė Jelizavetos Chitrovo – feldmaršalo Michailo Kutuzovo dukters ir ištikimos Puškinui draugės –

pavardę. Ilgai negaišdami Peterburge Puškinai išvyko į Carskojė Selo, kur ketino praleisti vasarą ir rudenį. Puškinas neatsitiktinai nusprendė pradėti naują gyvenimą vietose, primenančiose jam Licėjų: čia bičiulių būrys jam pakeitė šeimą, čia jis norėjo pradėti savo šeimyninį gyvenimą „įkvepiančioje visuomenėje", „gaubiamas mielų prisiminimų" (XIV, 158).

Peterburge buvo neramu.

Dar 1830 metų lapkričio 17-ąją įsiliepsnojo sukilimas Varšuvoje. 1831 metų pradžioje Lenkijos seimas paskelbė apie Romanovų dinastijos nuvertimą ir apie Lenkijos atsiskyrimą nuo Rusijos. Sausio 24-ąją–25-ąją Rusijos kariuomenė įžengė į Lenkijos Karalystės teritoriją. Prasidėjo ilgai trukęs karas. Tuo metu Peterburge pasirodė pirmieji choleros požymiai. Liga, pirmiausia dėl valdžios neveiklumo, virto epidemija. Birželio 22-ąją Sennaja aikštėje kilo maištas – liaudis užmušė kelis gydytojus, kuriuos laikė ligos priežastimi, siaubė ligonines. Reikėjo, kad atvyktų caras ir asmeniškai dalyvautų slopinant neramumus. Liepos mėnesį neramumai persimetė į Novgorodo karines gyvenvietes – sukilėliai gaudė ir žudė karininkus ir gydytojus. Dalyvavęs maišto nuslopinime Puškino pažįstamas N.M. Konšinas jam rašė: „Kokia nuožmi įtūžusi geroji rusų liaudis! gailisi ir kankina; vadina jūsų prakilnybėmis ir pliekia pagaliais, ir visa tai kartu" (XIV, 216).

Europoje padėtis nebuvo šviesesnė: sukilimas Lenkijoje ir žinia apie rusų armijos įsiveržimą į Lenkiją sukėlė Vakarų Europoje, ypač Prancūzijoje, antirusiškų nuotaikų bangą. Demokratiški ir liberalūs deputatai ir visuomenės veikėjai reikalavo, kad Prancūzija įsikištų į karinį konfliktą ir paremtų Lenkiją, Paryžiuje prasidėjo stichiškos demonstracijos. Puškinas baiminosi didelio karo – naujo, kaip ir 1812 metais, Europos žygio prieš Rusiją.

Bet ir mažame, namų pasaulyje toli gražu nebuvo giedra; likus mėnesiui iki vestuvių Puškinas gavo žinią apie savo artimiausio draugo Antono Delvigo mirtį. Ši netektis buvo ypač stipriai jaučiama Carskojė Selo, Licėjaus prisiminimų atmosferoje. Carskojė Selo buvo izoliuotas nuo aplinkos choleros

karantinų: paštas dirbo blogai ir atnešdavo nelinksmas žinias apie naujas ligos aukas. Liepos 17-ąją čia atvažiavo gelbėdamiesi nuo choleros dvariškiai – pasidarė triukšminga ir neramu. Mieste šoktelėjo kainos. O Puškino, atkirsto nuo knygų pardavėjų ir tvarkiusio jo reikalus Pletniovo, lėšos buvo ribotos.

Tačiau audringa aplinka, pavojus, susijęs su veikla, Puškinui niekada nekėlė slogios nuotaikos. Jo laiškai, rašyti tomis dienomis, žvalūs, net linksmi. Jis kupinas energijos ir ruošiasi rudeniui – savo poetinių darbų metui.

Puškinas visada gyvai domėjosi politika. Ketvirtajame dešimtmetyje jį ypač jaudino Rusijos santykiai su užsieniu.

Šio periodo Puškino politinės pažiūros grindžiamos istorizmo idėjomis: žmonių visuomenė atrodė jam esanti nenutrūkstančios ir dėsningos istorijos raidos rezultatas. Viena vertus, tai reiškė, kad jis atsisako romantinio revoliucingumo, vilčių staigiai ir savavališkai pakeisti visuomenę norima kryptimi, romantinėms iliuzijoms priešpriešindamas rūsčią istorijos tiesą. Tačiau, antra vertus, pati istorija atsiskleidė ne kaip sustingęs, nejudrus luitas, bet kaip nuolat tekantis srautas. Atmetamas ne tik romantinis revoliucingumas, bet ir konservatyvi sąstingio apologija.

Tarptautinių santykių sferoje tai reiškė nesikišimo principą: tautos istorinė raida paklūsta vidiniams dėsniams ir jai neturi trukdyti išorinės jėgos. Šis principas atmetė 1816 metais Vienos kongrese patvirtintą monarchų tarptautinio solidarumo kovoje su revoliucijomis idėją. Remdamasi šia idėja prancūzų kariuomenė 1823 metais nuslopino revoliuciją Ispanijoje, o Austrija įvedė kariuomenę į Pjemontą ir Neapolį. Kai 1830 metais Paryžiuje, o vėliau ir Belgijoje įvyko revoliucija, Nikolajus I dėl savo politinių simpatijų ir dinastiniais sumetimais (Olandijos ir Rusijos rūmai buvo artimai susigiminiavę) buvo pasiryžęs įsikišti į šiuos įvykius ir „padaryti tvarką". Tokius planus Puškinas, manęs, jog Prancūzijos reikalai, taip pat olandų ir belgų konfliktas yra Vakarų tautų „šeimyniniai" ginčai, griežtai smerkė.

Eilėraštį „Klevetnikam Rossiji" („Rusijos šmeižikams") Nikolajus I sutiko palankiai (tiesa, šiuo eilėraščiu žavėjosi ir Čaadajevas, pavadinęs Puškiną „liaudies poetu"; o Puškino draugai – Aleksandras Turgenevas, Viazemskis – eilėraštį vertino santūriai ar net nedraugiškai). Puškinui švystelėjo iliuzinė mintis, kad galima paveikti vyriausybę, pasipriešinti Bulgarino įskundinėjimams. Galimybė suderinti istorinę valdžios galią ir sąžiningų rusų literatų nepaperkamą žodį pasirodė pernelyg viliojanti: Puškinas kreipėsi per Benkendorfą į Nikolajų I, prašydamas leisti jam įsteigti oficialų politinį laikraštį. Vyriausybė susidomėjo Puškino projektu: sparčiai kylantys vakarykščiai arzamasiečiai, renegatai Bludovas ir Uvarovas, griebėsi šios idėjos. Leidimas po kai kurių formalių vilkinimų buvo duotas. Tačiau Puškinas greitai suprato, su kuo jam teks bendradarbiauti, ir atvėso, atidėjo savo sumanymą metams, o paskui tylom ir visai jo atsisakė.

Viltims, kad Nikolajaus I vyriausybė pasimokys iš 1830–1831 metų sukrėtimų ir pradės įgyvendinti pribrendusias reformas, nebuvo lemta išsipildyti. Valdžios atstovų politinio talento stoka pasireiškė tuo, kad visuomeninių prieštaravimų klausimas juos jaudino mažiau negu noras sukliudyti tą klausimą viešai svarstyti. Drausdami kalbėti apie visuomenės negalias jie tariamos gerovės vardan aukojo tikrąją valstybės sveikatą. Sustiprėjo cenzūros priespauda. 1831 metais nustojo eiti *Literaturnaja gazeta*. 1832 metų vasario 22-ąją buvo uždraustas Kirejevskio žurnalas *Jevropeec*. Energingi Žukovskio ir Viazemskio, kurie asmeniškai kreipėsi į carą, demaršai nedavė rezultatų: juos nusvėrė slapti skundai, aiškus caro ir Benkendorfo priešiškumas nenupirktam žodžiui ir nepriklausomai minčiai.

Puškinas išsižadėjo vilčių kokiu nors būdu bendradarbiauti su vyriausybe. Savo energiją jis nukreipė į kitą sferą, kurioje istorizmo idėja galėjo būti tiesiogiai pritaikyta, – į istorijos tyrinėjimus. 1831 metų liepos mėnesį Puškinas gavo oficialų pranešimą, kad jam leidžiama naudotis valstybiniais archyvais (Puškinas ruošėsi rašyti Petro Didžiojo istoriją).

Jam net buvo skirta alga kaip valstybės tarnautojui (tiesa, „malonė" buvo tik paskelbta, realizuoti ją užmiršo, ir poetas, kuriam trūko pinigų, turėdavo priminti ir susidurdavo su biurokratinėmis kliūtimis, norėdamas šį atlyginimą gauti). Truputį vėliau Puškinas pranešė karo ministrui apie savo ketinimą rašyti Suvorovo biografiją ir gavo leidimą susipažinti su Pugačiovo sukilimo medžiaga. Jau kuris laikas ši tema jį vis labiau domino.

Tačiau grandiozinės istorijos eigos jausmas, pagavęs Puškiną, formavo ne tik jo politines pažiūras ar analitinius interesus. Jis turėjo įtakos pačiai poeto asmenybės esmei ir elgesiui, savimonei ir šeimyniniam gyvenimui.

Asmeninio gyvenimo kūrimo „istorizmas" visų pirma reiškė dalyvavimą istorijoje, savęs pajautimą gyvenimo tėkmės dalimi, o ne atskira, užsidariusia savyje būtybe. Ketvirtajame dešimtmetyje Puškiną užvaldė mintis, kad kiekvieno žmogaus būtis -- tik grandis grandinėje tarp protėvių ir ainių – grandinėje, kurios abu galai nueina į begalybę. Žmogus suvokiamas ne kaip abstraktus vienetas, o kaip gyva būtybė, reiškianti mane, visą mano gyvenimišką konkretumą, protėviai ir ainiai suvokiami ne „apskritai" – tai buvo seneliai ir proseneliai, kurių portretai, piešti dailininkų baudžiauninkų ir atvykusių iš Amsterdamo ir Paryžiaus menininkų, kabėjo apleistų giminės namų salėje kaime, o kapai pripildė giminės kapines (valstietis neturjo portretų savo troboje, bet kaip ir bajoras žinojo ir gerbė tėvų, senelių ir prosenelių amžino atilsio vietas); ainiai – tai sūnūs ir anūkai, kurie pripildys mano namų kambarius, triukšmaus ir bučiuosis po tais pačiais parko medžiais ir savo ruožtu suteiks gyvenimą naujai kartai. Įsijungti į šią grandinę – reiškia tikrai istoriškai gyventi. Čia, privačiame gyvenime, o ne karalių kabinetuose ar parlamentuose, istorija tampa juntama realybe.

Pirmas tokio pobūdžio rezultatas – nepaliaujamo gyvenimo atsinaujinimo jausmas ir pasiryžimas priimti naujas jo formas. Choleros įkarštyje, liūdnu sau ir kitiems metu, Puškinas gavo skausmingą Pletniovo laišką apie senuko Molča-

novo, prie kurio Pletniovas buvo nuoširdžiausiai prisirišęs, mirtį. Puškinas atsakė:

> Tavo 19-osios dienos laiškas mane labai nuliūdino. Vėl suniurai. Ei, žiūrėk: maudulys blogiau už cholerą, viena žudo tik kūną, kitas žudo sielą. Delvigas mirė, Molčanovas mirė; palūkėk mirs ir Žukovskis, ir mes numirsime. Bet gyvenimas vis dar turtingas; mes sutiksim dar naujų pažįstamų, mums subręs nauji draugai, tavo duktė augs, užaugs nuotaka, mes būsim seni sukriošėliai, mūsų žmonos – senos sukriošėlės, o vaikučiai bus šaunūs, jauni, linksmi vyrukai; berniokai išdykaus, o mergaitės bus sentimentalios; o mums tai miela. Niekai, mielasis, nebūk paniuręs – cholera greitai praeis, kad tik būtume gyvi, būsim kada nors ir linksmi. (XIV, 197)

„Mums subręs nauji draugai" – jauną Puškiną supo vyresni: draugai – mokytojai, mylimosios mokytojos. Dabartinė jo aplinka – jaunimas: jauna žmona, pas kurią atvažiavo jaunos ir netekėjusios seserys; namuose vis daugiau vaikų: 1832 metais Natalja Nikolajevna pagimdė dukterį Mašą, 1833 – sūnų Sašą, 1835 – sūnų Grišą, 1836 – dukterį Natašą. Puškino draugai ir bičiuliai „jaunėja" – Puškino aplinka atsinaujina: jį aiškiai traukia jaunimas, veidų ir nuomonių naujumas. Kažkada jis troško rasti, kas pakeistų jam tėvą – dabar jis pats mielai vaidina tėvo ir globėjo vaidmenį gyvenime ir literatūroje.

Tačiau sąvokai „grandis grandinėje" Puškinas suteikia ypatingą prasmę: norint perduoti kartų estafetę pačiam reikia būti ryškia asmenybe, nepriklausoma, protinga ir emocinga, turinčia savigarbos jausmą, jaučiančią dvasinio, vidinio gyvenimo pilnatvę. Tik tas – istorijos dalis, kuris tuo pat metu ir nepaprastas žmogus. Ne nuasmeninimas ir paklusnumas, o nepriklausomybė, žmogiškosios individualybės suklestėjimas, išgyvenimų ryškumas, mąslumas ir nerūpestingumas – kartu, linksmybė ir liūdesys – kartu yra indėlis į kultūrą ir priartina prie kultūros.

Taip žiūrint Namai tampa ir nacionalinio, ir istorinio, ir asmeninio gyvenimo centru. Ir tai buvo ne abstraktūs „Namai apskritai", bet savo Namai – vieninteliai ir realūs. Padauginus šių idėjų jėgą iš tikros aistros, kurią Puškinas jautė savo žmonai, jėgos, paaiškės, kokią vietą Puškino gyvenime užėmė Natalja Nikolajevna, Natali, kaip ją vadino aukštuomenė, Taša, kaip vadino artimieji. Taip ją pradėjo vadinti ir Puškinas. Ji buvo trylika metų jaunesnė už vyrą, išauklėta taip, kaip buvo auklėjamos jaunos bajoraitės maskvietės iš kultūringų, bet nelabai turtingų šeimų, buvo bekraitė. Natalijos Nikolajevnos Gončarovos grožis buvo švelnus akvareliškas (Puškinas ją vadino savąja Madona), ji turėjo puikią figūrą ir didingą ūgį (aukštesnė už Puškiną). Nedidelis žvairumas teikė jai ypatingo žavesio. Ji buvo taktiška, aristokratiškai paprastų manierų, elgėsi maloniai ir kartu šaltokai, oriai. Romantiškos vedybos iš aistros tada dažniau pasitaikydavo romanuose, o ne gyvenime. Įsimylėdavo ir rinkdavosi vyras. Mergina dažniausiai sutikdavo tekėti. Tikra pažintis prasidėdavo jau po bažnytinių apeigų. Laimingais atvejais ji virsdavo ramiu draugišku prieraišumu ar tiesiog įpročiu. Mažiau laimingais – nuolankiu paklusnumu. Šeimyniniai nesutarimai retai būdavo iškeliami į viešumą.

Natalja Nikolajevna sutiko tekėti už Puškino be aistringo potraukio. Jis nebuvo gražus (jo patrauklaus pokalbio žavesį, negražaus veido išraiškingumą, sielos gelmes ji, būdama nuotaka, vargu ar galėjo įvertinti). Jis nebuvo turtingas ir negalėjo būti laikomas puikia partija. Svarbiausią vaidmenį, matyt, suvaidino noras išsivaduoti iš slegiančio motinos despotizmo.

Tapusi Puškino žmona, Natalja Nikolajevna deramai atliko šį nelengvą vaidmenį. Puškinas buvo ne tik genialus poetas, jis buvo genialus žmogus – gyvenimo pilnatvė jį sprogdino iš vidaus: jam patiko tekėti kaip didelei upei, vienu metu daugybe atšakų – būti ir poetu, ir aukštuomenės žmogumi, ir mokslininku, ir atsiskyrėliu melancholiku, ir triukšmingų liaudies švenčių mėgėju (būtinai su peštynėmis!), ir šeimos

žmogumi, ir lošėju kortomis, kalbėtis su caru ir vežikais, su Čaadajevu ir aukštuomenės damomis. Jo užteko viskam, ir visko dar jam buvo maža. To paties jis norėjo ir iš žmonos: jam patiko, kaip ji rūpestingai šeimininkauja, apdairiai ginčijasi su knygų pardavėjais dėl pinigų, vieną po kito gimdo vaikus, žiba pokyliuose. Jis norėtų ją matyti tylia šeimininke kaimo name toli nuo sostinės ir Peterburgo pokylio žvaigžde, kerinčia ir nepasiekiama. Jis nesusimąstė, ar užteks jėgų jai, panelei maskvietei, staiga tapusiai geriausio Rusijos poeto žmona, „prabangios, karališkos Nevos" pirmąja gražuole, didelių namų šeimininke – visada be pinigų, su įžūliais tarnais, sergančiais vaikais, neseniai pagimdžiusiai arba laukiančiai vaiko. Jausmas, kad ji suaugus, ją pribloškė, pasisekimas svaigino. Bet ji buvo nekvaila ir dorybinga. Ne be reikalo Puškinas jai rašė: „Ar tu žiūrėjai į veidrodį ir ar įsitikinai, kad tavo veidui niekas pasaulyje negali prilygti, – o tavo sielą myliu aš dar labiau negu tavo veidą" (XV, 73).

Taigi Puškinas vedė. Ko jis tikėjosi iš šeimyninio gyvenimo ir koks jis turėjo būti, jo supratimu, tas *šeimyninis poeto gyvenimas*? Matėme, jog poeto draugai, – kuriuos įkvėpdavo romantizmo vaizdiniai, apskritai laikė šeimyninę laimę pavojinga įkvėpimui proza. Talentingas menininkas Karlas Briulovas, gyvenęs pagal artistinės bohemos dėsnius, paliko mums atsiminimus apie savo svečiavimąsi Puškinų namuose. Poetas norėjo Briulovui parodyti savo vaikus – vaikai jau miegojo. Puškinas pradėjo juos miegančius nešti po vieną ant rankų ir rodyti dailininkui. Briulovo ši scena nesujaudino – ji jam pasirodė nenuoširdi: jis tvirtai tikėjo, kad poeto gyvenimas nesuderinamas su šeimyniniais džiaugsmais. Jam pasirodė, jog Puškinas stengiasi ir jam, ir sau įteigti, kad jis laimingas. Tokios laimės realumu Briulovas netikėjo.

Tačiau Nikolajus ir Benkendorfas sutiko Puškino vedybas „su maloningo pasitenkinimo jausmu" (XIV, 81). Jiems atrodė, kad poetas vedęs „surimtės" ir nebekels jiems rūpesčių. Visai iš kitų pozicijų, bet taip pat vildamiesi, kad po vedybų prasidės ramesni Puškinui metai, jo santuokai pritarė ir kai

kurie artimi bičiuliai. Kaip įsivaizdavo šeimyninio gyvenimo idealą Puškinas?

Šį idealą teko kurti pačiam: ankstesnėje kultūrinėje tradicijoje buvo daug laimingos ir nelaimingos meilės pavyzdžių, joje buvo net (tiesa, daug mažiau) poetinių šeimyninio „rojaus palapinėje" vaizdų, tačiau apie tai, kaip suderinti šeimos gyvenimo poeziją ir prozą, ji tylėjo. Visi žinojo, kaip turi elgtis poetas romantikas. Tačiau kokios yra „tikrojo gyvenimo poeto" elgesio normos? Kaip meninės pasaulėžiūros realizmas turėtų būti suvokiamas poeto kasdieninėje buityje?

Trečiajame *Eugenijaus Onegino* skyriuje Oneginas ironiškai apibūdina Lenskiui Larinų šeimą žodžiais: „paprasta rusiška šeima". Dabar analogiškais žodžiais Puškinas galėtų charakterizuoti savo šeimyninio gyvenimo idealą. Šis idealas anaiptol nebuvo „paprastas" ir susidėjo iš daugelio Puškino vilčių ir puoselėjamų įsitikinimų. Pirmiausia jis priešinamas madingų vedybų ir aristokratiškų atvirų namų sąvokai. Apskritai jis sunkiai derinosi su gyvenimu Peterburge.

Norėdami įsivaizduoti, kokią dvasią Puškinas norėjo padaryti viešpataujančią savo namuose, įsiskaitykime į jo laiškų žmonai stilių.

Pirmiausia jie parašyti rusiškai.

Klausimas, rusiškai ar prancūziškai rašytas laiškas, Puškino epochoje buvo labai svarbus. Laiškas, skirtas vienam ar kitam asmeniui, ne tik pranešdavo kokias nors žinias, bet ir reguliuodavo adresato ir laiško autoriaus bendravimo normas. Šiuo atžvilgiu reikšmingos ir kreipinio forma (Rusijoje oficialiame susirašinėjime galiojo griežtai nustatytos kreipinio formulės visiems asmenims – nuo imperatoriaus iki smulkaus tarnautojo ir netarnaujančio ir neturinčio rango bajoro; jų pažeisti nebuvo galima), ir parašo forma. Pasakojama, kad XIX amžiaus pradžioje žymus didikas kreipėsi į panašaus rango asmenį „mano maloningas pone", užuot parašęs tik „maloningas pone". Adresatas įsižeidė: kreipinys jam pasirodė pernelyg familiarus ir žeminantis jo orumą – ir atsakė savo ruožtu kreipiniu: „maloningas pone, mano, mano, mano!"

Toks jautrumas laiškų etiketui ypač sureikšmina kalbą, kuria jie rašomi. Ši kalba ne visada sutapdavo su ta, kuria korespondentai bendraudavo susitikę. Rusų bajorams buvo visai natūralu kalbėtis su imperatoriumi prancūziškai, tačiau rašyti laišką carui, valdant Nikolajui I, reikėjo rusiškai: laiškas, parašytas prancūzų kalba, prarasdavo lojalumą valdžiai, kurį suteikdavo privalomos formulės ir štampai, ir įgydavo bajoro kreipimosi į bajorą laisvę. Puškinas Benkendorfui rašė tik prancūziškai. Tai leido išvengti žeminančio biurokratinio tono ir padarė bendravimo norma aukštuomenės lygybės stilių.

Žinodami kasdieninio bendravimo normas, būdingas tam socialiniam sluoksniui, kuriam priklausė Puškinas, galime spėti, kad namuose su žmona jis paprastai kalbėdavosi prancūziškai. Todėl atrodo reikšminga, kad laiškus jai jis rašydavo tik rusų kalba, taip tarsi nustatydamas šeimos stiliaus normą. Bet tai nebuvo paprasta, stilistiškai neutrali rusų kalba. Tikrai tokia rusų kalba Puškinas Peterburge daugiau su niekuo nesikalbėjo. Taip jis galbūt šnekėjosi su Arina Rodionovna. Štai kaip jis kreipiasi į Nataliją Nikolajevną: „žmonele", „mano širdele", „kokia tu kvailė, mano angele!", „tu boba protinga ir gera". Vaikus jis vadina ne Marie ir Alexandre, kaip buvo įprasta jo aplinkoje, bet Maška ir Saška arba „raudonplaukis Saška", vėliau jo laiškuose pasirodys Griška (laiškų žmonai, kuriuose būtų minimas jaunesniosios dukters Natašos vardas, neišliko, tačiau būdinga, kad net laiške artimam bičiuliui jis vadina ją ne taip, kaip vadino vaikus laiškuose žmonai, o pilnu vardu: žmona „sėkmingai pagimdė dukrą Nataliją"). „Kaip Maška? turbūt džiaugiasi, kad gali kariauti kiek nori". Žmoną jis moko demonstratyviai patriarchališkai: „Nedrįsk maudytis – išprotėjai, ar ką!", „užteks taukšti niekus; pakalbėkim apie reikalą; prašau, saugok save" (būdingas archajiškas, dar išlikęs XVIII amžiaus šnekamojoje kalboje žodis „vrat'", reiškiantis „taukšti niekus" ir demonstratyviai liaudiškas „požaluj-sta", veikiantis ir ištarimo intonacija). O štai kaip jis aprašo Nataljai Nikolajevnai savo „gyvenimėlį":

Ech žmonele! paštas trukdo <t.y. trukdo svetima akis, skaitanti intymius laiškus – *J. L.*>, jei netrukdytų, aš tau prirašyčiau devynias galybes [...] vienintelė man nauda iš to, kad tavęs nėra, jog neprivalau pokyliuose snausti ir ledus ryti.

Nataljos Nikolajevnos laiškų jis laukia iš Novagorodo (o ne iš „Novgorodo"), apie rūpesčius, susijusius su tėvų ir sesers materialiniais reikalais, jis rašo: „O jiems ir vargo negana. Pinigų iš manęs kaulys."

Saloninė kalba manieringa ir įmantri, o Puškinas laiškuose žmonai ne tik pabrėžtai paprastas – jis prastuoliškai grubokas vadindamas visus daiktus jų tikraisiais vardais. Artima Puškinų šeimos bičiulė, puiki, protinga, išsilavinusi, turinti puikų skonį Aleksandra Smirnova, laukia kūdikio – Puškinas rašo žmonai: „Smirnova nesilanko pas Karamzinus, ji pilvo neužneša tokiais laiptais." Tai ne grubumas, bet sąmoninga orientacija į liaudiškos šnekos paprastumą ir tikrumą. Baigdamas laiškus jis visada siunčia vaikams patriarchališką palaiminimą, o žmonai – tokius linkėjimus: „Vakar atvažiavo iš Berlyno Ozerovas su žmona trijų glėbių storio. Šauni boba; aš žiūrėjau į ją, galvojau apie tave ir linkėjau, kad grįžtum iš Fabriko[1] tokia pat tešlė. Gana tau būti kaip šakalys. Sudie, žmona."

Puškino laiškų žmonai kalba buvo visiškai naujas reiškinys: ji reiškė ne tik kūrybos, bet ir asmeninio gyvenimo formavimo realizmą, paprastumo ir tiesos kaip kasdieninio gyvenimo normos siekį. Čia Puškinas galėjo pasiremti tik viena patirtimi – literatūriniame ir gyvenimiška – Ivano Krylovo patirtimi. Krylovas, profesionalus literatas, vienas populiariausių rusų poetų, laukiamas didikų namuose, vienodai kalbantis su kareiviu gatvėje ir caru rūmuose, išsikovojo Nikolajaus laikų Peterburge unikalią teisę – visur būti pačiu savimi. Jis kalbėjo prastuomenės kalba, nesidrovėdamas savo garsaus knarkimo ramiai miegojo aukštuomenės pobūviuose, pagarsėjo kaip keistuolis, bet išsikovojo teisę gyventi nepaisydamas, „ką pasakys kunigaikštienė Marja Aleksejevna"

(Gribojedovas). Nė vienas kritikas nedrįso peikti jo pasakėčių, nė vienas aukštuomenės dabita – šaipytis iš jo manierų. Vergiškame Peterburge jis buvo laisvas, jei laisvę prilyginsime asmeninei nepriklausomybei.

Kai Puškinas rašė žmonai ir šių laiškų stiliumi tarsi architekto eskize žymėjo savo Namų kontūrus, Krylovo paveikslas, jo kalbos intonacijos atgydavo jo sielos gelmėse. Tai išduoda kai kurie posakiai. Pavyzdžiui, 1834 metų liepos 11-osios dienos laiške jis rašo žmonai: „Tu, žmonele mano, nerūpestingiausia... Pagalvok apie viską, ir pamatysi, kad aš prieš tave ne tik ne teisus, bet vos ne šventas." Vargu ar Natalja Nikolajevna skaitydama šį laišką prisiminė Krylovo pasakėčią „Žvėrių maras":

И все, кто были тут богаты
Иль когтем, иль зубком, те вышли вон
Со всех сторон
*Не только правы, чуть не святы.**

O Puškinas tikriausiai nesitikėjo, kad citata bus atpažinta – Krylovas čia iškyla kaip kalbos mokytojas, „rusicizmų" šaltinis.

Mums nežinomi Nataljos Nikolajevnos atsakymai: laiškai dingo ir iki šiol nesurasti. Tikriausiai ji atsakydavo vyrui prancūziškai.

Šeimos patriarchališkumo poezija, idiliškas namų lizdo paveikslas nebuvo nepamatuota ir neturinti kultūrinės perspektyvos svajonė. Nuo Puškino apmąstymų ketvirtajame dešimtmetyje driekiasi tiesus kelias į *Karo ir taikos* poetinius vaizdus ir į Levo Tolstojaus žmogiškąją esmę. Tai buvo ne tiek išsikristalizavusios teorinės koncepcijos, kiek gilus gyvenimo suvokimas, kylantis iš pačių asmenybės gelmių. Jam peno teikė laisvės poreikis.

---

* Ir visi, kurie čia turėjo / Arba nagą, arba dantį, tie lauk išėjo / Iš visų pusių / Ne tik teisūs, vos ne šventi.

Asmeninis elgesys jau nebebuvo tik privatus reikalas, o šeima – paskutinis bastionas, kuriame slepiasi nusivylęs ir pavargęs poetas, numojęs ranka į visuomeninius tikslus. Naujos kultūros tvirtovėje šeima tapo priešakiniu redutu.

Kad šeima atliktų tą kilnų vaidmenį, kurį savo mintyse jai skyrė Puškinas, – taptų asmeninės nepriklausomybės ir žmogiškojo orumo citadele, – ji turėjo būti apsaugota nuo policijos kišimosi, turėjo pasidaryti šventa vieta, į kurią jokia valdžia – nuo eilinio šnipo iki imperatoriaus – nedrįstų kišti savo nosies. Valstybė rūpinasi valdinių politine būtimi, privatus gyvenimas – jų asmeninis reikalas.

Tačiau šie idealai, telpantys anglų patarlėje „Mano namai – mano tvirtovė", prieštaravo Nikolajaus laikų Rusijos realybei. Mintis, kad jo valdžia gali būti kaip nors suvaržyta, Nikolajui I buvo svetima ir nesuprantama. Jam valdant organizuotas žandarų korpusas gavo nepaprastai plačius ir neapibrėžtus įgaliojimus. Analizuodamas II skyriaus bylas ir žandarų pranešimus įsitikini, kad juos domino ne tik politiniai, bet ir doriniai nusižengimai ir net ne poelgiai, o ketinimai, nuomonės, žodžiai ir mintys. Žandarai galėjo susidomėti, ką skaito vienas ar kitas žmogus, koks jo privačios korespondencijos turinys, jie nesidrovėjo atplėšti meilės laiškus ir slapta pasiklausyti draugiškų pokalbių. Aleksandra Smirnova rašė iš užsienio: „Motinėlėje Rusijoje nors ir chaldėjiškai rašyk, vis tiek pašte supras... aš kartais gaunu laiškus, tiesiog supjaustytus iš kraštų." Puškinas netrukus įsitikino, kad tokiomis sąlygomis viltis apie šeimą, apsaugotą nuo valstybės valdžios, yra iliuzinė.

1834 metų balandžio pabaigoje Puškinas parašė laišką žmonai, kuriame pranešė, jog apsimetęs ligoniu, nenuėjo pasveikinti sosto įpėdinio (būsimojo Aleksandro II) pilnametystės proga. Laiške ironiškai atsiliepiama apie dvariškio pareigas, Nikolajaus I primestas Puškinui. Laiškas pašte buvo atplėštas, perduotas Benkendorfui, o šis atidavė laišką carui. Puškinas, apie viską sužinojęs iš persigandusio Žukovskio, labai pasipiktino. 1834 metų gegužės 10 dieną jis parašė dienoraštyje:

> Koks baisus mūsų vyriausybės įpročių amoralumas! Policija atplėšia vyro laiškus žmonai ir nuneša juos skaityti carui (žmogui gerai išauklėtam ir sąžiningam), ir caras nesigėdi prisipažinti ir pradėti intrigą, vertą Vidocqo ir Bulgarino! Ką nekalbėtum, sunku būti vienvaldžiu. (XII, 329)

Čia sukoncentruoti esminiai tuometinių Puškino santykių su valdžia bruožai: bandoma atskirti carą kaip žmogų, į kurį dar žiūrima atlaidžiai, net minimos teigiamos savybės („sąžiningas žmogus"!), nuo vienvaldystės principo, nes jame, o ne imperatoriaus charakteryje ir įžiūrimos blogio šaknys. Ypač svarbu, kad pagrindiniu vyriausybės bruožu laikomas amoralumas. Politinio šnipinėjimo sumetimais laiškai Rusijoje buvo atplėšinėjami nuo Jekaterinos II laikų (pradėjo atplėšinėti pašto direktorius I. Pestelis – dekabristo tėvas). Valdant Nikolajui I tai tapo įprasta, ir pašto viršininko Špekino paveikslas Gogolio *Revizoriuje* buvo labai aktualus.[2] 1827 metais Žukovskis, sužinojęs apie neteisėtą jo laiškų patikrinimą, pasipiktinęs rašė Aleksandrui Turgenevui:

> Kas pasitikės paštu? Ką laimėjo, sugriovę šventenybę, tikėjimą vyriausybe ir pagarbą jai? Tai siutina! Kaip tad nori, kad privatūs asmenys gerbtų įstatymus, kai vyriausybė pati elgiasi neteisėtai?[3]

Puškinas dar būdamas Pietų tremtyje žinojo, kad jo laiškai perliustruojami. Bet tada jis tik šmaikštavo: siūlydamas Viazemskiui organizuoti susirašinėjimą be pašto jis rašė: „Aš tau atsiųsčiau kai ką jam per sunkų. Geriau mums Azijoje perdavinėti laiškus per ką nors" (XII, 82). Dabar jo pasipiktinimas buvo begalinis: policinis šnipinėjimas brovėsi ten, kur jis tikėjosi sukurti dvasinę kultūros tvirtovę, – į Šeimą ir Namus. Jis rašė žmonai apie „šeimyninių santykių paslaptį, į kurią įsiskverbta bjauriai ir negarbingai. „Niekas neturi žinoti, kas gali vykti tarp mūsų; niekas neturi būti įsileistas į mūsų miegamąjį. Be paslapties nėra šeimos gyvenimo" (XV, 150). Ir po kelių dienų vėl:

> Mintis, kad kažkas mūsų su tavim slapta klausosi, mane siutina *à la lettre* <tiesiog, stačiai – *J. L.*>. Be politinės laisvės gyventi labai galima; be šeimos neliečiamybės (*inviolabilité de la famille*) neįmanoma: daug geriau katorga. (XV, 154)

Šie laiškai – ne paprasti skundai, Puškinas nemėgo bejėgiškai skųstis. Tai kovos pradžia. Pirmiausia Puškinas teisiškai apibrėžia savo poziciją: pagal analogiją su juridiniu terminu, sudarančiu Vakarų Europos teisinių normų pagrindą, „asmens neliečiamybė" jis sukuria savo sąvoką – „šeimos neliečiamybė" (prancūziškas vertimas turi įtvirtinti šio posakio būtent kaip juridinio termino reikšmę). Rutuliodamas šią mintį, jis kalba apie dvi laisvės rūšis: politinės, kuri leidžia

> *оспаривать налоги*
> *Или мешать царям друг с другом воевать**, (III, 1, 420)

ir dvasinės nepriklausomybės, grindžiamos šeimos neliečiamybe (dabar tik klojami šios idėjos pamatai – jie bus išplėsti kūryboje, ypač 1835–1836 metų lyrikoje). Užuominos apie katorgą prasmė aiški: jis palygina dekabristus – kovotojus už politinę laisvę (jokia kita katorga šiame kontekste Puškinui, žinoma, negalėjo ateiti į galvą) – su savimi, pradedančiu kovoti dėl dvasinės nepriklausomybės nuo valdžios.

Kovos pobūdis lėmė ir taktiką. Įsitikinęs, kad jo laiškus skaito, jis pirmiausia atsisakė pripažinti ir laikyti valdžios veiksmus normaliais. Demonstratyviai ignoruodamas šį faktą, jis pradeda rašyti žmonai laiškus, daug aštresnius negu tas, nuo kurio prasidėjo konfliktas. Juose jis, pirma, pagrindžia „šeimos neliečiamybę" (tai, kad jai priskiriama ir teisė susirašinėti slaptai, rodo, kaip plačiai Puškinas traktuoja šią sąvoką). Šios neliečiamybės pagrindai – ne politiniai, bet moraliniai. Antra, jis pradeda kovą su asmenimis, kuriuos kaltina pažeidus jo vyro ir šeimos galvos teises. Žinodamas,

* ginčyti mokesčius / Arba trukdyti carams kariauti vienam prieš kitą.

kad būtent jie pirmiausia skaitys jo laiškus ir niekada neišdrįs prisipažinti tai darą, jis sviedžia jiems į veidą užgaulias charakteristikas. Puškinas pagrįstai įtarė, kad pirma grandis perliustravimo grandinėje yra Maskvos pašto direktorius Aleksandras Bulgakovas. Saška Bulgakovas, kaip jį paniekinamai Puškinas vadino savo dienoraštyje, buvo Špekinas ir Zagoreckis viename asmenyje: apsukrus, paslaugus, „visuotinis geradaris", kaip jį vadino Puškino bičiuliai, jis buvo pirmiausia gyva aukštuomenės paskalų kronika, naujienų nešiotojas ir gandų siuntėjas. 1832 metais tapęs Maskvos pašto direktoriumi, jis, anot Viazemskio, atsidūrė savo stichijoje: „Jis gaudavo laiškus, rašydavo laiškus, siųsdavo laiškus, žodžiu maudėsi ir plaukiojo laiškuose kaip eršketas Okoje."[4]

Tačiau jis ne tik „maudėsi ir plaukiojo", bet ir praktikavo meną, eršketams nežinomą: atplėšdavo ir skaitydavo svetimus laiškus, o paskui pasakodavo pažįstamiems pikantiškas naujienas. Darė jis tai ir savo iniciatyva, „iš meilės literatūrai". Tačiau III skyriaus bylos liudija ir apie ne tokias nekaltas pramogas: perskaitytų laiškų kopijas Bulgakovas reguliariai siųsdavo Benkendorfui.

Puškinas pradėjo puolimo kampaniją dėl šeimyninio susirašinėjimo slaptumo sąmoningai ir baisiai įžeisdamas „Sašką Bulgakovą". Žinodamas, kad jo laiškas paklius į Maskvos pašto direktoriaus rankas, jis įspėjo žmoną būti atsargesnę laiškuose, nes Maskvoje „pašto direktorius yra niekšas Bulgakovas, kuris nelaiko nuodėme nei atplėšinėti svetimus laiškus, nei prekiauti savo dukterimis"[5].

Šį laišką Puškinas ne tik išsiuntė paštu, bet ir parodė bičiuliams (todėl tekstas žinomas, nors originalas mūsų nepasiekė). Pasirinkdamas, kam rodyti laišką, Puškinas veikė apgalvotai. Pavyzdžiui, jis parodė laišką vidutiniškam poetui Michailui Delariu. Delariu nebuvo artimas Puškino bičiulis, užtat jis buvo P.I. Milerio draugas. O Mileris – pats licėjistas ir Puškino talento gerbėjas – buvo Benkendorfo asmeninis sekretorius, ir Puškinas galėjo tikėtis, kad informacija apie jo konfliktą su paštu bus nušviesta aukščiausiose sferose kitaip,

negu pageidavo Bulgakovas (Puškinas buvo linkęs manyti, kad nemalonumas dėl atplėšto laiško įvyko todėl, kad jį carui neteisingai išaiškino; dienoraštyje jis rašė: „Policija <skaityk – Benkendorfas, – *J. L.*>, nesupratusi prasmės, įteikė laišką V<aldov>ui, kuris įkarščio pagautas taip pat jo nesuprato").

Apgalvotu smūgiu buvo užuomina apie „prekybą savo dukterimis". Jaunesnioji Bulgakovo duktė Olga, ištekėjusi už kunigaikščio Dolgorukio likus trims savaitėms iki Puškino vedybų, buvo garsi Maskvos gražuolė. Apie jos ryšius su Nikolajumi I sklido skandalingi gandai. Dienoraštyje Puškinas rašė, kad Nikolajus Maskvoje „meilinosi jaunajai kn. D<olgorukovai>". Kai jai gimė pirmoji duktė, Nikolajus buvo krikštatėviu. Dėl to, kad Puškinas paminėjo šį gandą Bulgakovas nebegalėjo perduoti laiško kopijos vyresnybei.

Tačiau Puškinas nesiruošė nusiraminti gėdos dėme paženklinęs pašto tarnautojo kaktą. Jam reikėjo, kad ir caras žinotų, kaip tokius veiksmus vadina dori žmonės. Po to, kai buvo atplėštas laiškas, jis ypač šiurkštus laiškuose, o prie stipresnių posakių reikšmingai priduria: „Tai rašyta ne tau"; „Argi tu manai, kad kiauliškas Peterburgas man nešlykštus? Kad man linksma jame gyventi tarp paskvilių ir skundų?" (XV, 154). Ir ignoruodamas bet kokį atsargumą jis be paliovos ragina žmoną būti atsargia, pabrėždamas, kad jis nė minutei neužmiršta svetimų akių, nukreiptų į jų susirašinėjimą: „Būk atsargi... tikriausiai ir tavo laiškus atplėšinėja: to reikalauja valstybės saugumas" (XV, 157). Karti pastarųjų žodžių ironija adresuota tam pačiam adresatui. Caras mėgsta pasirodyti esąs džentelmenas: jis nepriekaištingai mandagus damoms, mėgsta riteriškus gestus. Laiškuose Puškinas piešia kandžią karikatūrą: džentelmenas, skaitantis svetimus laiškus, ir tuoj pat užgauliai kilniadvasiškai atleidžia carui šią „valstybinio saugumo" priemonę. „Ant to aš lioviausi pykęs, todėl, kad *toute réflexion fait** ne jis kaltas dėl kiaulystės, jį supančios." Ir

---

* Viską apmąsčius (pranc.).

toliau rašo, kad „gyvendamas išvietėje" nori nenori priprasi prie jos smarvės, „ir jos smarvė nebus tau bjauri, nors ir esi *gentleman**. Ak, kad galėčiau pabėgti į šviežią orą" (XV, 159). Ši unikali Nikolajaus režimo charakteristika skirta skaitytojams vyriausybėje.

Laiškų atplėšinėjimo faktas Puškino akyse įgijo simbolinę prasmę, reiškė asmenybės beteisiškumą autokratinėje šalyje. Puškino nuotaikos, matyt, atliepė S.V. Saltykovo, keistuolio ir originalo, kurio „antradienius" Puškinas noriai lankė 1833–1836 metais, pamėgtą posakį. Saltykovas vaikystėje susiginčijo su būsimuoju Aleksandru I, su kuriuo kartu žaisdavo. Jo karjera buvo beviltiškai sužlugdyta, jis anksti išėjo į atsargą ir užsisklendė vienišoje ir demonstratyvioje opozicijoje. Saltykovo pažįstamas ir pašnekovas prisimena vieną mėgstamą jo pokalbių temą:

> Dažnai Saltykovas kreipdavosi į savo žmoną žodžiais, mane stebinusiais: „Aš mačiau šiandien *le grand bourgeois***, – ką jis turėdavo omenyje, nesunku suprasti, – užtikrinu, *ma chère****, jis *gali* tave nuplakti rykštėmis, jei *panorės*; kartoju: jis *gali.*"[6]

Čia dera prisiminti Levą Tolstojų, kurio reakcija į policijos kratą Jasnaja Polianoje 1862 metais psichologiškai primena Puškino pasipiktinimą. 1862 metų rugpjūčio 7-ąją Tolstojus rašė savo tetai A.A. Tolstajai:

> Aš ir nesislėpsiu, aš garsiai paskelbsiu, kad parduodu dvarą, norėdamas išvažiuoti iš Rusijos, kur nė prieš minutę negalima žinoti, kad manęs ir sesers, ir žmonos, ir motinos nesurakins ir nenuplaks, aš išvažiuosiu.

---

* Džentelmenas (angl.).

** *Le grand bourgeois* – „didysis miestelėnas" (pranc.). Vadindamas carą „miestelėnu", Saltykovas išreiškia aristokrato panieką imperatoriaus valdžiai.

*** Mano brangioji (pranc.).

Tolstojaus ir Puškino pozicijos sutapo anaiptol neatsitiktinai: būtent Tolstojus savo kūryboje pratęsė Puškino namų lizdo šventenybės kaip žmogaus savarankiškumo pagrindo puoselėjimo tradiciją.

Puškino programos kertinis akmuo – asmens nepriklausomybė, kuri „kiauliškame Peterburge" pasirodė esanti sunkiausiai pasiekiama. Kliūtys vis augo.

Nikolajus I nenorėjo nuleisti akių nuo Puškino. Jam pritarė ir Benkendorfas: „Geriau, kad jis tarnautų, negu būtų paliktas be priežiūros."[7]

1834 metų sausio 1-ąją Puškinas rašė savo dienoraštyje: „Užvakar aš paskirtas kamerjunkeriu – tai pakankamai nepadoru mano metuose"[8] (XII, 318). Ši labai neparanki poetui „malonė" vėliau tapo viena jo tragiškos žūties priežasčių. Puškinas pasidarė prikaustytas prie Peterburgo ir rūmų. Nuo šiol jis privalėjo dalyvauti visose oficialiose ceremonijose su dvariškio munduru, išklausyti ne tik Benkendorfo, bet ir rūmų oberkamergerio grafo Litto pamokymus. Siela Nikolajus I buvo pedantiškas tironas: net cerkvėje jis nuolat įspėdavo dvariškius, lygiuodavo didžiuosius kunigaikščius ir kunigaikštytes kaip kareivius parade. Puškino laukė nuolatinės smulkmeniškos pastabos, kad jis pažeidžia dvaro ritualą. Puškino savimeilę skaudžiai užgavo ir kita: kamerjunkerio laipsnis buvo nereikšmingas. Jį suteikdavo dažniausiai jauniems, niekuo nepasižymėjusiems žmonėms. Trisdešimt penkerių metų poeto, šeimos tėvo pasirodymas šioje minioje sukeldavo pajuoką ir demonstravo, kad būti poetu, Nikolajaus I manymu, reiškė nebūti niekuo.

Puškinas negalėjo nepriimti caro „malonės", tačiau atvirai reiškė savo nepasitenkinimą: atsisakė siūdintis kamerjunkerio mundurą, ir draugams teko vos ne prievarta nupirkti jam nepritaikytą jo figūrai mundurą, praleisdavo dvaro ceremonijas, sukeldamas caro nepasitenkinimą. Sutikęs carą pirmą kartą po paskyrimo tarnauti pokylyje pas grafienę Bobrinskają, Puškinas nepadėkojo jam už suteiktą rangą (dėkoti buvo būtina), o pradėjo pokalbį apie Pugačiovą, kurio istoriją

jis rašė: jis kalbėjo su caru ne kaip kamerjunkeris, bet kaip poetas ir istorikas.

Natalja Nikolajevna reagavo į vyro kamerjunkerystę kitaip. Jai neseniai suėjo dvidešimt dveji metai. Ji norėjo linksmintis, jai patiko pokyliai, kuriuose ji buvo gražiausia. Ji tarsi atsilygino sau už liūdną vaikystę ir jaunystę niūriuose namuose su pusiau išprotėjusiu (o netrukus ir visai išėjusiu iš proto) tėvu ir periodiškai girtuokliaujančia motina. Būdama kamerjunkerio žmona ji privalėjo dalyvauti iškilminguose pokyliuose ir priėmimuose ne tik Žiemos rūmuose, bet ir daug didesnį prestižą aukštuomenėje turėjusiuose intymiuose dvariškių pokyliuose ir rautuose Aničkovo rūmuose, į kuriuos patekdavo tik išrinktieji ir caro šeimai artimi asmenys. Jai patiko, kad į jos grožį atkreipė dėmesį pats caras, kuris platoniškai jai meilinosi. Puškinas neturėjo pagrindo baimintis dėl savo žmonos, kuria jis be galo tikėjo, doros, bet tas meilinimasis jį slėgė, nes sukeldavo paskalas aukštuomenėje.

Aukštuomenė ir dvaras iš karto virto jėga, kuri reikšdama savo teises į Nataljos Nikolajevnos sielą ir interesus, grasino sugriauti Puškino namų ir šeimos idealą. Puškinas atsakydavo pašaipomis, stengdamasis nuvainikuoti Nataljos Nikolajevnos akyse „aukštuomenės tuštybę“. Pranešdamas paskalas, kurios apie ją sklandė Maskvoje, jis rašė: „Matyt, kad tu kai ką taip nuvylei savo koketavimu ir žiaurumu, kad jis sau paguosti įkūrė teatro auklėtinių haremą. Negerai, mano angele: kuklumas yra geriausia Jūsų lyties puošmena“ (XVI, 112–113). „Kai kas“ čia – Nikolajus I.

Byla su aukštuomene dėl Nataljos Nikolajevnos sielos apniko Puškino mintis. Kurdamas savo namus, jis prisimindavo Kantemiro eiles, kurioms pritarė:

*Щей горшок, да сам большой – хозяин я дома...**

* Puodas kopūstienės, ir pats didžiausias – šeimininkas aš namuose.

Tačiau dar tik apmąstydamas savo šeimyninio gyvenimo idealą, jis suprato, kad būtina jo planų realizavimo sąlyga yra Šeimininkė. Kaip vėliau Levas Tolstojus, jis sumanė „vesti panelę“ (posakis iš Tolstojaus, svarsčiusio šeimyninio gyvenimo planus, leksikono) ir padaryti ją Namų Šeimininke. Kantemiro eilutę jis pakeitė savaip:

Мой идеал теперь – хозяйка,
Мои желания – покой,
*Да щей горшок, да сам большой.** (VI, 201)

Jis atkakliai veda Nataliją Nikolajevną šio idealo link. Laiškuose jis moko: „Kokios gi jūs pagalbininkės ar darbininkės? Jūs dirbate tik kojytėmis pokyliuose ir padedate vyrams švaistyti pinigus.“ Taigi viena vertus – šeimininkė, pagalbininkė ir net darbininkė, antra vertus – aukštuomenės dama, pokylių lankytoja.

Puškino ir Tolstojaus mintys ir apmąstymai stulbinančiai panašūs. Šeimos ir Namų idealą jie suvokia ne kaip „aristokratišką“ ar „peterburgišką“, bet kaip tautinį ir net prastuolišką. Tačiau net *Anos Kareninos* herojui Konstantinui Levinui mintis „vesti valstietę“ tėra utopija. Meilė, įpročiai, auklėjimas susieja jį su mergina iš bajorų pasaulio. Puškinas, kaip vėliau Tolstojus ir jo herojus, nusprendžia iš „panelės“ išauklėti Šeimininkę. Visa Puškino ir Nataljos Nikolajevnos santykių sistema – tai auklėjimo sistema. Bet Levas Tolstojus, norėdamas „išauklėti“ Sofją Andrejevną pagal savo idealus išvežė ją į Jasnaja Polianą – Puškinas buvo prirakintas prie „kiauliško Peterburgo“: visi jo bandymai persikelti į kaimą atsitrenkdavo į Benkendorfo negeranoriškumą ir caro įtarumą.

1834 metais apmesdamas vieno intymiausių savo eilėraščių – eilėraščio, skirto žmonai, „Pora, moj drug, pora! Pokoja serdce prosit...!“ („Laikas, mano drauge, laikas! Širdis

* Mano idealas dabar – šeimininkė, / Mano troškimai – ramybė, / Ir puodas kopūstienės, pats didžiausias.

ramybės prašo...") metmenis, tame pačiame lapelyje Puškinas parašė ir jo tęsinio planą – savo tuometinių jausmų ir minčių kvintesenciją:

> Jaunystei nereikia *at home* („būti namie" – angl.), brandus amžius baisisi savo vienišumo. Laimingas kas randa bičiulę – tada tepasitraukia jis *į namus*.
> O ar greitai perkelsiu aš savo penatus į kaimą – laukai, sodas, valstiečiai, knygos; kūryba – šeima, meilė, etc. <ir t.t. – pranc.> – religija, mirtis. (III, 2, 941)

Tačiau Puškino ir Tolstojaus šeimos idealai sutapo tik iš dalies: Puškino pasaulėjautai visiškai svetimas asketizmas. Jis troško gyvenimo pilnatvės, jį žavėjo ne savo poreikių apribojimas, ne svarstymai, „kiek žmogui reikia žemės", o gyvenimas, besiliejantis per kraštus, raibuliuojantis visomis varsomis. Todėl bodėjimasis „kiaulišku Peterburgu" anaiptol nereiškė, kad jis atsisako Peterburgo baltųjų naktų žavesio, intensyvaus ir įvairaus kultūrinio gyvenimo – žygių, susijusių su naujo žurnalo leidimu (tai buvo įmanoma tik sostinėje), protingų ir gyvų pokalbių bendraminčių literatų būryje, ginčų, nuomonių pasikeitimo su diplomatais ar įkvepiančių pašnekesių su moterimis, turinčiomis tobulą skonį ir poetinį jausmą.

Būtų klaidinga manyti, jog aukštuomenės gyvenimas ar aukštuomenės moters paveikslas visai neimponavo Puškinui. Neatsitiktinai tuo pat metu, kada skelbė, jog jo idealas – šeimininkė, savo mylimą Tatjaną jis padarė „salių lėmėja". Jelizavetos Chitrovo, Doli Fikelmon ar Sofi Karamzinos salonai – kultūrinio gyvenimo oazės „kiauliškame Peterburge" Puškino akyse nesusilieja su pagiežingos liežuvautojos Marijos Neselrodės arba Danteso globėjos Sofi Bobrinskajos salonais, su pokyliais Aničkovo rūmuose.

Gyvenimo pilnatvės, neramios laimės geismas, ramybės ir laisvės troškimas papildė Puškino būties idealą, kupiną kūrybinės įtampos. Kai Puškinas galvojo apie aukštuomenės

gyvenimą, neignoruojantį, bet papildantį „šeimos nepriklausomybę", prieš jo akis iškildavo tos salelės, kurios išsaugojo dekabristų epochos dvasinio gyvenimo atšvaitus.

Po dekabristų judėjimo sutriuškinimo laisvamanybės dvasią geriausiai išsaugojo moterys. Nikolajaus epochos vyras, bauginamas žandarų, muštruojamas tarnyboje, tvirkinamas pataikavimo, daug daugiau buvo veikiamas žalojančios valstybės mašinos. Bajorė moteris tik iš dalies priklausė šiam pasauliui. Kultūringose šeimose susiformavo išdidžios ir nepriklausomos, laisvę mylinčios, jautrios ir išsilavinusios moters tipas. Tokių moterų draugija, moterų, saugančių brolių ir vaikystės draugų, Nikolajaus nublokštų į Sibiro rūdynus, dvasią, negriovė šeimos nepriklausomybės pasaulio. Nataliją Nikolajevną viliojo kita aukštuomenės dalis – ta, kuri buvo susijusi su oficialiąja monarchija. Čia Puškinas buvo priešiško smalsumo, o jo žmona – veidmainingo gailesčio ir kandžių paskalų objektai. Vergai nemėgsta nepriklausomų žmonių. Puškinas, drįsęs kritikuoti vyriausybės veiksmus ir netgi turėti savo nuomonę, Puškinas, kurio vien tik išorė ir elgesys naikino skirtumą tarp kamerjunkerio ir įvairių rangų ir laipsnių didikų, Puškinas, su kuriuo pagarbiai kalbėdavosi užsienio diplomatai, jau žinoję apie jo europinę šlovę ir vertinę ne rangą, bet puikų politinių problemų išmanymą ir su nuostaba regėję jame valstybės vyro protą, – toks Puškinas kėlė jų pavydą ir neapykantą.

Tuo pat laiku komplikavosi Puškino santykiai su biurokratais vyriausybėje. Tarp aršiausių poeto priešų ketvirtojo dešimtmečio viduryje reikėtų paminėti liaudies švietimo ministrą Sergejų Uvarovą. Uvarovo asmenybė įsidėmėtina, ir jo konfliktas su Puškinu nebuvo netikėtas.

Uvarovas, žymus Nikolajaus epochos valstybės veikėjas, liūdnai pagarsėjusios formulės „vienvaldystė, stačiatikybė, liaudiškumas" autorius, buvo labai gabus, puikiai, nors ir paviršutiniškai išsilavinęs žmogus. Jaunystėje jis prisijungė prie literatūrinės karamzinistų stovyklos ir tapo vienu iš „Arzamaso" kūrėjų ir įkvėpėjų. Draugystė su Karamzinu,

Žukovskiu, Aleksandru Turgenevu, mokėjimas su dideliu aplombu reikšti savo nuomonę suteikė jam įžymaus literatūros kritiko ir žinovo šlovę. Antrajame XIX amžiaus dešimtmetyje grupė karamzinistų suartėjo su „liberaliais" biurokratais vyriausybėje ir sparčiai darė karjerą. Bludovas, Daškovas, broliai Turgenevai, Severinas, Žukovskis užėmė atsakingus valstybinius, diplomatinius ir dvaro tarnybos postus. Gribojedovas, pašaipiai žiūrėjęs į karamzinistus, Molčalino paveiksle įžvalgiai parodė, kad sentimentalus, romantiškas svajingumas, grojimas fleita ir platoniški romanai su didikų dukterimis gali puikiai derintis su karjerizmu, sielos abuojumu ir biurokrato kietaširdiškumu. Galima manyti, kad Molčalino charakteristikoje panaudoti Uvarovo portreto bruožai.

Uvarovas buvo neturtingas ir nekilmingas. Tačiau jis sugebėjo įsitrinti į švietimo ministro A. Razumovskio namus ir suvaidinęs sentimentalų romaną vesti jo dukterį, negražią, bet labai turtingą, vyresnę už jaunikį ir jau praradusią viltį ištekėti. Vedybų dėka Uvarovas sparčiai iškilo: trisdešimt dvejų metų, būdamas tik gabus diletantas, jis tapo Mokslų akademijos prezidentu. Molčalino bruožai, pastebimi jo charakteryje, jau tada trikdė jo draugus – arzamasiečius; A. Turgenevas rašė Viazemskiui apie Uvarovo tarnybą finansų ministerijoje (kaip ir daugelis klestinčių to meto biurokratų, Uvarovas ėjo keletą pareigų iš karto): Uvarovas „visas žindyves pas Kankriną pažįsta ir duoda vaikams košelės"[9].

Karamzinistams lemtingi buvo 1825 metai. Daugelis jų atsidūrė opozicijoje naujajam režimui, o Bludovas ir Uvarovas perėjo į nugalėtojų pusę ir aktyviai dalyvavo savo vakarykščių bičiulių dekabristų teismo procese ir aktyviai prisidėjo prie naujojo režimo ideologijos kūrimo.

Iškalbingą Uvarovo charakteristiką paliko istorikas Sergejus Solovjovas:

> Uvarovas buvo žmogus, be abejo, labai talentingas <...>, bet šiame žmoguje širdies gabumai niekaip neatitiko proto sugebėjimų. Uvarovas neturėjo savyje nieko aristokratiško; priešingai, tai buvo tarnas, įgijęs padorias manieras

padoraus pono (Aleksandro I) namuose, bet širdyje likęs tarnu; jis nevengė jokių priemonių, kad įtiktų ponui (Nikolajui I); jis įtikinėjo jį, kad jis, Nikolajus, kuria naują kažkokį švietimą, pagrįstą naujais pagrindais: stačiatikybe, vienvaldyste, liaudiškumu; stačiatikybe – būdamas bedievis, vienvaldyste – būdamas liberalas, liaudiškumu – neperskaitęs per savo gyvenimą nė vienos rusiškos knygos.

Toliau tas pats autorius rašė, „kad nebuvo nė vienos šunybės, kurios jis nebūtų galėjęs iškrėsti"[10].

Renegatai visada neriasi iš kailio. Buvęs liberalas Uvarovas leido Nikolajui I suprasti, kad Benkendorfo taikomos priemonės literatūrai pažaboti yra nepakankamos. Būtent jis, įveikdamas Benkendorfo, nepatenkinto, kad kišamasi į „jo" sferą, pasipriešinimą, pasistengė, kad būtų uždraustas Polevojaus žurnalas *Moskovskij telegraf*. Norint suprasti vieną aštriausių Puškino konfliktų su vyriausybe ketvirtojo dešimtmečio viduryje, būtina atsižvelgti į Uvarovo ir Benkendorfo rungtyniavimą – į dviejų žinybų, idėjinio vadovavimo ir policinės priežiūros, pretenduojančių kontroliuoti literatūrą, konkurenciją.

Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje Uvarovas savo karjeros kombinacijose norėjo pasiremti didžiuliu Puškino autoritetu. 1831 metais jis primygtinai siūlėsi vaidinti Puškino globėjo vaidmenį: suskubo išversti į prancūzų kalbą eilėraštį „Rusijos šmeižikams" ir norėjo būti tarpininku tarp Puškino ir Benkendorfo. Jis nuoširdžiai nesuprato, kad kilnumas, žmogiškasis orumas ir nepriklausomybės siekis *egzistuoja*, ir laikė Puškiną norinčiu save išaukštinti kitų akyse garbėtroška, su kuriuo galima susitarti. Jis žadėjo Puškinui „pirmą laisvą vietą" Rusijos akademijoje ir Maskvos universiteto auditorijoje pristatė jį studentams iš anksto apgalvota meilikaujančia fraze.

Kai Puškinas šaltai atstūmė visus bandymus suartėti ir pasidygėjęs nusisuko nuo Uvarovo, ministro pyktis buvo begalinis. Uvarovas pradėjo nukreiptą prieš Puškiną šmeižto

kampaniją, tvirtindamas salonuose, kad *Pugačiovo istorija*, kuriai pritarė caras ir kuri buvo spausdinama III skyriaus tipografijoje padedant Benkendorfui (Benkendorfo dėka Puškinas gavo iš vyriausybės kreditą šiam leidiniui), yra kenksmingas ir pavojingas kūrinys. 1835 metų vasario mėnesį Puškinas rašė dienoraštyje: „Uvarovas didelis niekšas. Jis šaukia apie mano knygą kaip apie keliantį pasipiktinimą kūrinį" (XII, 337). Tuo pat laiku jis pradėjo varžyti Puškiną ir naudodamasis tarnybine padėtimi. Nuo 1826 metų Puškino kūrinius nominaliai cenzūravo caras, faktiškai – Benkendorfo žinyba, o ne paprasti cenzoriai. Nors ir keista, bet tai buvo savotiškas palengvinimas: Benkendorfas buvo šeimininkas, o cenzoriai – šeimininko liokajai. Juos sistemingai terorizuodavo, atleisdavo iš darbo (o cenzoriais dažniausiai būdavo neturtingi ir tarnybą branginę žmonės) ir net areštuodavo dėl menkiausio neapdairumo. Kadangi tikslaus cenzūros įstatymo nebuvo ir niekas gerai nežinojo, kas leista, o kas ne (*Moskovskij telegraf*, pavyzdžiui, buvo uždraustas už straipsnį, kurį praleido cenzūra), tai cenzūros priespauda didėjo proporcingai cenzoriaus bailumui. Uvarovas pasiekė, kad Puškino žurnalas *Sovremennik*, be Benkendorfo cenzūros, dar būtų cenzūruojamas ir paprastos cenzūros, ir tyčia skirdavo Puškinui kvailiausius ir bailiausius cenzorius. Puškino kaip literato padėtis pasidarė nepakenčiama: Uvarovas lėtai ir sistemingai veržė kilpą ant jo kaklo.

Tačiau Puškinas mokėjo apsiginti. Ne veltui jis mėgo Lomonosovą todėl, kad „su juo juokauti neapsimokėjo". Jis atsakė Uvarovui puikiu smūgiu, žaibišku kaip špagos dūris ir staigiu kaip antausis. Puškinas pasinaudojo skandalinga, plačiai nuskambėjusia istorija: garsus turtuolis Šeremetjevas, neturėjęs tiesioginių palikuonių, sunkiai sirgo. Uvarovas buvo Šeremetjevo pusseserės vyras, todėl, tikėdamasis gauti palikimą, pradėjo be jokių ceremonijų glemžti Šeremetjevo turtą. Tačiau Šeremetjevas pasveiko. Uvarovas pateko į nepatogią padėtį. 1835 metų rugsėjo mėnesį žurnale *Moskovskij nabliudatel'* pasirodė Puškino eilėraštis „Na vyzdorovlenije

Lukulla" („Lukului pasveikus") su paantrašte „sekimas lotynišku", kuri nieko negalėjo suklaidinti, o tik pabrėžė piktą teksto ironiją.

Išsaugodamas Horacijaus satyros dvasią, puikiai imituodamas romėnų poetų stilių Puškinas aprašė jauno turtuolio ligą ir sukūrė keliantį pasibjaurėjimą godaus paveldėtojo paveikslą. Paveldėtojo charakteristikoje meistriškai panaudojęs skandalingus Uvarovo biografijos bruožus, Puškinas pasiekė didžiulį komišką efektą, komponuodamas „romėnišką" pasakojimo koloritą ir Uvarovo, mąstančio apie palikimą, biografijos realijas:

«Теперь уж у вельмож
Не стану нянчить ребятишек...
Жену обсчитывать не буду,
И воровать уже забуду
*Казенные дрова!»**

Eilėraštis sukėlė norimą efektą. Cenzorius Nikitenko rašė dienoraštyje: „Pjesė pridarė mieste daug triukšmo. Visi kuo puikiausiai atpažįsta joje Uvarovą."[11] Puškinas turėjo pasiaiškinti Benkendorfui. Jis išnaudojo ir šią progą. Apsimetęs naivuoliu, kandžiai nusistebėjo, kaip Uvarovas galėjo sau pritaikyti „niekingo šykštuolio, nevidono, vagiančio valdiškas malkas, pateikiančio žmonai suklastotas sąskaitas, pataikūno, tapusio aukle didikų namuose" (XVI, 251), portretą. Uvarovas buvo sukompromituotas. Jis atsilygino Puškinui begaline neapykanta ir pagiežingomis paskalomis.

Prie visų išvardintų nemalonumų, graužaties ir rūpesčių visame ketvirtajame dešimtmetyje prisidėjo dar vienas – pinigų stoka. Norint išlaikyti šeimą, gyventi primestą aukštuomenės gyvenimą, materialiai padėti tėvams, seseriai ir broliui, neatsakingai tvarkiusiam piniginius reikalus, reikėjo

* „Dabar jau didikų vaikelių neprižiūrėsiu... / Žmonos neapgaudinėsiu skaičiuodamas, / Ir jau pamiršiu vogti / Valdiškas malkas!"

pinigų, pinigų ir pinigų. Puškinas jų neturėjo. Slogios mintys apie tai, kad jam staiga mirus vaikai liktų be lėšų, vis dažniau pasirodo jo laiškuose žmonai. Puškinas tikėjosi pagerinti savo piniginius reikalus išleisdamas *Pugačiovo istoriją* ir pasiskolino iš vyriausybės 10 tūkstančių. Leidinys finansiškai nepasiteisino, o skola liko. Jam vėl reikėjo prašyti Nikolajaus I paskolos būsimos algos sąskaita. 1836 metais, kaip jis pats paskaičiavo laiške finansų ministrui Kankrinui, jo skola vyriausybei siekė didžiulę 45 000 rublių sumą. Skola galutinai susiejo Puškiną su dvaru, tarnyba ir Peterburgu. O pinigų vis tiek nebuvo. Neparašius naujų literatūros veikalų, nebuvo vilčių išsivaduoti iš finansinių problemų, o Peterburgo šurmulys neleido susikaupti ir surasti „ramybę ir laisvę", be kurių kūrybinis darbas neįmanomas. 1835 metų rudenį, savo mėgstamu darbo metu, jis ištrūko į Michailovskoję „uždirbti pinigų". Iš ten jis rašė žmonai:

> Tu negali įsivaizduoti, kaip žvaliai dirba vaizduotė, kai sėdime vieni tarp keturių sienų, ar vaikščiojam po miškus, kai niekas mums netrukdo galvoti, tiek galvoti, kad galva apsvaigsta. O apie ką aš galvoju? Štai apie ką: kuo mes gyvensim? (XVI, 48)

Puškino nuotaika buvo slogi ir todėl, kad jis jautė prarandąs kontaktą su skaitytojais. Skaitytojas demokratiškėjo, ir ilgametė žurnalų kampanija, skelbusi Puškiną aristokratu, subrandino savo vaisius. Dar prisidėjo ir žinia apie Puškino kamerjunkerystę, kurios tikrų aplinkybių publika nežinojo. Puškinas gavo nepasirašytą paskvilį, kaltinusį jį, kad išdavė jaunystės idealus ir keliaklupsčiauja prieš valdžią.

Puškinui buvo sunku.

[1] Kalbama apie Gončarovų dvarą Polotnianyj zavod, į kurį 1834 metų vasarą išvažiavo Natalja Nikolajevna su vaikais.

[2] Savo garsiajame laiške Belinskis rašė Gogoliui: „Špekinai atplėšinėja svetimus laiškus ne vien tik malonumų ieškodami, bet ir norėdami atlikti tarnybinę pareigą, įskųsti."

[3] *Письма В.А. Жуковского к А.И. Тургеневу*, Москва, 1895, с. 232

[4] П.А. Вяземский, *Полное собрание сочинений*, т. VII. Санкт-Петербург, 1882, с. 189.

[5] *Русская старина*, т. III. с. 219.

[6] Citatos autorius – Vilhelmas von Lencas. Cit. iš «Дневник А.С. Пушкина», in *Труды государственного Румянцевского музея*, вып. I, Москва, 1923, с. 145.

[7] *Старина и новизна*, кн. 6, Санкт-Петербург, 1903, с. 10.

[8] Puškinas buvo atleistas iš tarnybos 1824 metais. Jis turėjo kolegijos sekretoriaus („dešimtos klasės") rangą. Nikolajus I, vėl priimdamas jį į tarnybą, suteikė devintos klasės rangą (klasės ėjo mažėjančia tvarka). Dvaro tarnyboje, į kurią caras paskyrė Puškiną, tai buvo kamerjunkerio rangas. Formaliai caras buvo teisus, nenorėdamas dėl Puškino pažeisti rangų skyrimo tvarkos, bet iš tiesų tai buvo įžeidimas: visi kamerjunkeriai buvo vos ne berniukai.

[9] *Остафьевский архив кн. Вяземских*, т. III, Санкт-Петербург, 1889, с. 33. Kankrinas – finansų ministras.

[10] С.М. Соловьев, *Записки*, 1915, с. 58–59.

[11] Pjesė – čia: kiekvienas kūrinys, nebūtinai draminis.

Devintas skyrius

Paskutinieji metai

Žinodami paskutiniųjų Puškino gyvenimo metų aplinkybes lengvai galėtume įsivaizduoti jį pavargusį, iškankintą, nusivylusį. Nuovargiu iš tikrųjų dvelkia jo to meto laiškai. Pasimetęs ir nusivylęs jis vaizduojamas kai kurių amžininkų prisiminimuose. Jie teisingi, nes išreiškia tiesioginius įspūdžius liudininkų, galėjusių, – ko negalime mes, – matyti Puškiną. Jie neteisingi, nes prieštarauja tam, ko amžininkai negalėjo žinoti, o mes žinome. Antai amžininkai manė, kad Puškinas liovėsi kurti, o jeigu ir rašo, tai tik padienę prozą žurnalams, norėdamas užsidirbti pinigų. Tik mirtis, atvėrusi iš pradžių nedaugeliui Puškino rankraščius, parodė, kokie neteisingi buvo šie teiginiai. Net Puškinui artimi žmonės, pavyzdžiui, Baratynskis, turėjo prisipažinti, kad Puškino pastarųjų metų vidinis gyvenimas buvo nuo jų paslėptas. Laiške žmonai Baratynskis pranešė kaip apie nepaprastą savo atradimą, kurį jis patyrė „tvarkydamas neišspausdintus naujus Puškino eilėraščius" (1840 metais Baratynskis aplankė Žukovskį, tvarkiusį Puškino rankraščius): „Yra įstabaus grožio, visai naujų ir dvasia, ir forma. Visos paskutinės pjesės yra – kaip tu manai? – stiprios ir gilios! Jis dar tik brendo."[1]

Pašaliniai stebėtojai matė Puškiną įgrisusiuose jam pokyliuose, kur jis, kaip pats sakė, „privalėjo snausti ir ryti ledus", literatūriniuose pokalbiuose, kuriuose erzino buki pašnekovai, piniginiuose rūpesčiuose arba literatūrinių polemikų įkarštyje. Bet niekas jo nematė, kai jis sėdėjo, jo žodžiais tariant, vienas „tarp keturių sienų" ar vaikščiojo po miškus, ir

niekas netrukdė jam „galvoti, galvoti tol, kol galva apsisuks". Tačiau būtent čia skleidėsi jo tikras gyvenimas. Kūrybiniame Puškino gyvenime šiais sunkiais jam metais nepastebimi nuopuolio ar sielos nuovargio pėdsakai. Dažnai susitikdavęs su Puškinu Aleksandras Turgenevas 1836 metų gruodžio 21-ąją rašė viename laiške: „Jis pilnas idėjų."[2] O juk tai buvo vienas dramatiškiausių poeto gyvenimo momentų: tai buvo laikas, kai Puškinas pirmą kartą iškvietė į dvikovą Dantesą, o Dantesas, norėdamas jos išvengti (kaip manė Puškinas), ar Nikolajui I įsakius (yra ir tokia versija), pasipiršo Nataljos Nikolajevnos seseriai Jekaterinai. 1836 metų lapkričio 4-ąją Dantesas pasipiršo, o 1837 metų sausio 10-ąją įvyko vestuvės. Lengva įsivaizduoti, kokios audros šėlo Puškino sieloje tomis dienomis. Ir būtent šiuo metu jis buvo „pilnas idėjų". Kūrybinės minties darbas nenutrūko nė minutei. Jis pripildė Puškino gyvenimą prasmės ir teikė jam nepaprastos dvasinės jėgos. Gyvenimas mėgino jį palaužti – jis pavertė jį savo sieloje pasauliu, dramatišku ir harmoningu, nušviestu išmintingu autoriaus žvilgsnio aiškumu. Tik rekonstravę diena po dienos tragišką ir beviltišką paskutiniųjų Puškino gyvenimo metų realybę galėsime tikrai įvertinti jo tuometinės kūrybos aiškumą, paprastumą ir ramybę.

„Ramybės ir laisvės" nebuvo; atrodė, kad viskas prieš Puškiną, bet kūrybinės energijos veržlumas pranoko išorines aplinkybes ir jas keitė.

Sunkiais 1833–1836 metais jo kūryba pasiekia intensyvumo viršūnę. Jis sukuria poemas *Andželo, Varinis raitelis* (1833), savo geriausius prozos kūrinius: *Dubrovskis* (1832–1833), *Pikų dama* (1833), *Egipto naktys* (1835), *Kapitono duktė* (1833–1836), reikšmingiausius lyrinius eilėraščius: „Osen'" („Ruduo"), 1833, „Pora moj drug, pora! pokoja serdce prosit..." („Laikas, mano drauge, laikas! širdis ramybės prašo..."), 1834, „Pesni zapodnych slovian" („Vakarų slavų dainos"), 1834, „Polkovodec" („Karvedys"), „Vnov' ja posetil..." („Vėl aš aplankiau..."), „Pir Petra Pervovo" („Petro Pirmojo pokylis"), „Kogda Vladyka assirijskij..." („Kai Asirijos valdovas..."),

1835, „Mirskaja vlast'" („Pasaulietiška valdžia"), „Iz Pindemonti" („Iš Pindemončio"), „Otcy pustynniki i ženy neporočny" („Tėvai atsiskyrėliai ir žmonos skaisčios..."), „Kogda za gorodom zadumčiv ja brožu..." („Kai susimąstęs klaidžioju už miesto..."), „Ja pamiatnik sebe vozdvig nerukotvornyj..." („Sukūriau sau paminklą, ne ranka statytą..."), 1836. 1836 metais jis pradėjo leisti žurnalą *Sovremennik*, kurio kritikos skyriuje daugiausia buvo spausdinami jo paties straipsniai. Nepaprastai intensyvus buvo Puškino istoriko darbas: jis parašė *Pugačiovo istoriją*, rinko medžiagą Petro I istorijai (šis darbas jam buvo ypač svarbus: kai Puškinas įteikė prašymą išleisti jį į atsargą, tvirtai nusprendęs palikti Peterburgą ir išvažiuoti į kaimą, Nikolajui I užteko tik pagrasinti, kad jis neleisiąs jam naudotis archyvais ir tęsti tyrinėjimus, ir Puškinas tuoj pat atsiėmė savo prašymą – visos gyvenimo Peterburge kančios pasitraukdavo į antrą planą pagalvojus, kad nebus galima tęsti šio darbo).

Tačiau kūrybinės minties intensyvumą rodė ne tik tai, kiek parašyta, bet ir minties greitumas. Kūrybinio pakilimo periodais, minutėmis, kai „mintys galvoje nerimsta", Puškino sąmonė dirbo neregėtai greitai. Tais periodais vieni sumanymai keisdavo kitus, mintys bėgo greičiau, negu buvo galima jas įkūnyti. Tokius įtemptų kūrybinio gyvenimo tarpsnius primena planai, fragmentai, užsimoti dideli darbai ir nebaigti kūriniai. Jie nebūdavo baigiami, nes kūrybinė mintis skubėjo tolyn, palikdama juos kaip nebaigtus statyti rūmus, kurių kūrėjas susižavėdavo naujais, didingesniais planais. Pagal nebaigtų veikalų kiekį ir užmojį galima spręsti, kad tais metais Puškinas buvo pagautas įkvėpimo. Jį užvaldžiusi mintis apie didelį romaną, sudėtingo, nuotykinio siužeto, vaizduojančio įvairius rusų visuomenės sluoksnius, – sumanytas *Roman na kavkazskich vodach* (*Kaukazo vandenų romanas*), kūrinys galbūt nuspėjęs *Mūsų laikų didvyrį*. 1834–1836 metais jis mąsto apie didelį avantiūrinį psichologinį romaną (darbinis pavadinimas *Rusų Pelamas*), kuriame turėtų būti pavaizduota visa Rusija – nuo dekabristų Gerovės Sąjungos iki miško

plėšikų lindynių. Tuo pat metu jis pradeda apysaką iš Romos gyvenimo (galbūt šį mįslingą sumanymą reiktų sieti su senais ketinimais parašyti kūrinį apie Kristų). Puškiną domino Europos civilizacijos likimas: jis skaitė prancūzų istorikus, atskleidusius feodalizmo epochos Europoje klasių kovą ir prancūzų XVIII amžiaus revoliucijos priežastis, pats norėjo parašyti Prancūzijos revoliucijos istoriją ir pradėjo du kūrinius, kuriuose turėjo apimti buržuazinę epochą nuo jos ištakų iki dabarties. Pirmasis – scenos iš didelės istorinės dramos (po Puškino mirties buvo išspausdintos ir pavadintos *Scenos iš riterių laikų*), kurias vėliau Černyševskis laikė geriausiu Puškino kūriniu. Antrasis – apysaka *Marja Šoning* – tragiška skurdo ir pažeminimo istorija. Tuo pat metu jis rašė dramą apie rusų liaudies gyvenimą *Undinė*. Jis buvo kupinas sumanymų ir dosniai jais dalinosi. Puškinas apmetė komedijos apie žmogų, kurį provincijoje palaikė svarbiu valdininku, planą ir perleido jį Gogoliui. Gogolis parašė *Revizorių*. Paskui jis atidavė Gogoliui *Mirusių sielų* sumanymą.

Šis didelis – ir anaiptol nepilnas – sumanymų, pradėtų, atidėtų dėl naujų darbų, sąrašas liudija apie Puškino, kaip menininko, kūrybinį palikimą. Ir, žinoma, sena romantinė idėja, pasak kurios poeto sieloje gyvena du visiškai skirtingi žmonės: paniręs į kasdieninį gyvenimą ir jo prislėgtas „paprastas" žmogus ir pakilęs aukštai virš kasdienybės genijus, – nieko mums nepasakys apie dvasinį Puškino gyvenimą. Ne, Puškinas buvo žmogus poezijoje ir poetas gyvenime.

Šiuolaikinėje archeologijoje yra tokie metodai: aerostebėjimas ir aerofotonuotrauka. Objektai, kuriuos archeologas šiais metodais stebėjo ir tyrė būdamas žemėje, kartais stebuklingai pasikeičia: tai, kas, atrodė, tėra tik netvarkinga akmenų krūva ar išsibarsčiusių, tarpusavyje nesusietų pastatų likučiai, staiga tampa vieningo plano dalimis, išryškėja ritmas ir bendro sumanymo prasmė.

Apžvelgdami užbaigtus ir neužbaigtus paskutiniųjų trijų Puškino gyvenimo metų veikalus stebimės ir jų gausa, ir jų įvairove, ir net, kaip galėtų pasirodyti, margumu. Sunku susieti dramą iš liaudies gyvenimo *Undinė* ir nuotykinės fan-

tastinės poemos iš ispanų gyvenimo pagal J. Potockio romaną *Rankraštis, rastas Saragosoje* pradžią (fragmentas „Alfonsas sėda ant žirgo...") arba Vakarų Europos viduramžių gyvenimo scenas ir šiuolaikinį romaną, kurio veiksmas vyksta Kaukaze. Tačiau taikant „aerofotonuotraukos" metodą visi šie atskiri fragmentai sudaro visumą, kurią jungia bendras apgalvotas planas. Tai grandiozinis pasaulinės civilizacijos, kaip vieningo srauto, paveikslas. Puškiną domina istorinių kataklizmų, tragiškų konfliktų momentai, per kuriuos įsakmiai skinasi sau kelią humaniškumo idėja. Progresas suvokiamas kaip istorijos sužmoginimas, kultūrinio ir dvasinio pradų triumfas, nugalėjus valdžios prievartą ir grubų materialumą.

Istorizmo idėja sudomino Puškiną dar trečiojo dešimtmečio viduryje. Bet tada istoriją, kaip progresyvaus prado reiškėją, įkūnijo valstybingumas ir jo idealus atstovas Petras I. Pavienės asmenybės pretenzijos būti laiminga ir nepriklausyti nuo istorijos atrodė kaip romantinis egoizmas ir buvo besąlygiškai atmestos. *Poltavoje* ir geri herojai (Kočiubėjus, Iskra), ir piktadariai (Mazepa) istorijos pasmerkti užmarščiai, nes jie visi vadovaujasi asmeninėmis, žmogiškosiomis paskatomis:

Прошло сто лет, и что осталось
*От сильных, гордых сих мужей?**

Istorija prisimena tik tuos, kurie visiškai susilieja su ja. Išnykdami kaip atskira asmenybė, jie randa istorinį nemirtingumą:

В гражданстве северной державы,
В её воинственной судьбе,
Лишь ты воздвиг, герой Полтавы,
*Огромный памятник себе.***

---

* Praėjo šimtas metų, ir kas gi liko / Iš šitų stiprių, išdidžių vyrų?

** Tarp šiaurės valstybės piliečių, / Jos karingame likime, / Tik tu, Poltavos didvyri, / Sau didžiulį paminklą pasistatei.

Dabar Puškinas nesupriešina istorijos ir asmenybės, bet suvokia istoriją kaip gyvą žmonių gyvenimų grandinę. Istorija – tai paprastų, „neistorinių" asmenybių karta, tai grandinėlė, kurioje protėvių kapai, susikabinę rankomis gyvieji ir vaikų lopšiai sudaro vieningą nemirtingumo žiedą. Progresas – žmonijos atminties, tai yra kultūros, kaupimas ir kiekvieno žmogaus dvasinis tobulėjimas. Taip paaiškinamas vėlyvojo Puškino dėmesys istorijai, kuri atsiskleidžia privačių žmonių dienoraščiuose, įvairių epochų gyvo gyvenimo epizoduose. Jis renka istorinius anekdotus apie XVIII amžiaus rusų gyvenimą, rašo dienoraštį, kurdamas dvaro ir Peterburgo kasdieninio gyvenimo buitinę kroniką. Skirtingus paskutiniojo periodo sumanymus vienija kultūros, jos apraiškų istorijoje įvairovės patosas ir kiekvieno žmogaus dvasinio reikšmingumo patosas.

Išdidus suvokimas, kad ne valdžia ir jėga, bet dvasia ir kultūra dovanoja nemirtingumą, padiktavo Puškinui eilėraštį „Ja pamiatnik sebe vozdvig nerukotvornyj...", tapusį jo poetiniu testamentu.[3]

Ketvirtojo dešimtmečio Puškino kūryboje susipynusios dvi pagrindinės temos: Petro I ir valstiečių maišto temos. Jų sudėtinga sąveika atskleidžia Puškino istorijos sampratos savitumą. Valstiečių sukilimo tema pasirodo *Goriuchino kaimo istorijos* juodraščių fragmentuose ir tampa centriniu menininko dėmesio objektu apysakoje *Dubrovskis*.

Rutuliodamas bajorų revoliucingumo idėją, Puškinas manė, jog pažangus bajoras yra natūralus liaudies sąjungininkas, o rusų bajorija, nors kiekvieną dešimtmetį netenkanti vis daugiau socialinių privilegijų, bet išsaugojusi amžiais kauptą pasipriešinimo vienvaldystei patirtį, – revoliucinės prigimties jėga. 1834 metais jis rašė dienoraštyje apie rusų bajoriją:

> Tokios baisios maištų stichijos nėra ir Europoje. Kas buvo aikštėje gruodžio 14-ąją? Vieni bajorai. Kiek jų bus kylant pirmam naujam pasipiktinimui? Nežinau, o atrodo daug.
>
> (XII, 335)

Vyriausybė remiasi prasisiekėliais ir favoritais, pseudoaristokratija, „godžia minia, stovinčia prie sosto" (Lermontovas) ir beveide biurokratine mašina. Tikras bajoras, senos giminės palikuonis Dubrovskis tampa liaudies vadu, o Trojekurovas, kunigaikštienės Daškovos – Jekaterinos II draugės ir 1762 metų sąmokslo dalyvės – giminaitis, „aukštai iškilo" (VIII, 1, 162). Nuo Jekaterinos II, uzurpavusios valdžią, per Daškovą, iki dvarininko despoto ir lengvo uždarbio mėgėjų nusidriekia viena grandinė.

Sumanymas apie bajorą, perėjusį į liaudies pusę, iš pradžių sudarė romano apie Pugačiovo epochą pagrindą. Tačiau realizuodamas šį planą Puškinas įsitikino, jog ši sąjunga neįmanoma.

Mintis apie neišvengiamą priešiškų visuomenės jėgų nesutaikomą kovą ir jos istorinį teisėtumą, nuo šiol sudaranti kūrinių, skirtų istorijai (*Kapitono duktė, Scenos iš riterių laikų*), pagrindą, pasipildo tuo humaniškumu, kuriame Belinskis matė tikrąjį Puškino kūrybos patosą. Kaip žmoniškumas, įsiskverbdamas į negailestingų socialinių konfliktų pasaulį, leidžia *Kapitono dukters* herojams pakilti virš „žiauraus amžiaus", taip Petro I reformatoriškos veiklos istorinis negailestingumas *Variniame raitelyje* tampa baisiu priekaištu visoms reformoms. Analizuodamas Puškino patosą Belinskis rašė:

> Moralinis išsilavinimas daro mus tiesiog „žmogumi", t.y. būtybe, atspindinčia dieviškumo atošvaitą ir todėl aukštai pakilusia virš gyvūnijos pasaulio. Gerai būti mokslininku, poetu, kariu, įstatymų leidėju ir pan., bet blogai tuo pačiu metu nebūti „žmogumi"; o būti „žmogumi" – reiškia visiškai teisėtai gyventi ir nebūnant niekuo kitu, tik „žmogumi".[4]

Šis patosas paaiškina ir Puškino orientaciją į demonstratyviai „paprastus" herojus (istorinio romano uždaviniu tampa „paprasto žmogaus" likimo tragiškose istorinių konfliktų aplinkybėse atvaizdavimas), – vieną esminių jo realizmo bruožų:

Скажите: экой вздор, *иль* bravo
Иль не скажите ничего –
Я в том стою – имел я право
Избрать соседа моего
В герои повести смиренной,
Хоть человек он не военный
Не [второклассный] Д. <он> Жуан,
Не демон – даже не цыган,
А просто гражданин столичный,
*Каких встречаем всюду тьму...** (V, 103)

Kūrybinė pozicija siejama su gyvenimiška psichologija. Mintis apie tai, kad žmogus, anot Belinskio, gali „visiškai teisėtai gyventi ir nebūdamas niekuo kitu kaip tik „žmogumi", sąlygojo privataus gyvenimo, „ramybės ir laisvės" poeziją, kuri formavo ne tik kūrybinę, bet ir žmogiškąją Puškino programą.

Tačiau tuo pat laiku Puškino gyvenime vis dažniau pasigirsdavo tragiškos gaidos. Priežasčių buvo daug, o jų esmė būtų tokia: kunkuliuojantis, pilnas įvairiausių interesų, žaismo ir kūrybos gyvenimas, būtinas Puškinui, reikalavo tokios pat „žaismingos", kibirkščiuojančios, kūrybingos aplinkos ir epochos. Geniali asmenybė, atsidūrusi permainingoje, pilnoje neribotų galimybių situacijoje, praturtėja, atrasdama vis naujas ir naujas netikėtas gyvenimo prasmes. Būtis virsta kūryba, o gyvenimas teikia žmogui menininko džiaugsmą. Puškino asmenybės kūrybinis spindesys nerado atgarsio aplinkoje ir epochoje. Šiomis sąlygomis nauji ryšiai virsdavo naujomis grandinėmis, kiekviena situacija ne praturtindavo, bet atimdavo laisvę, žmogus neplaukė kunkuliuojančioje jūroje, bet kepurnėjosi stingstančiame cemente. Puškinas

* Sakykite: kokie *niekai*, arba *bravo* / Arba nesakykite nieko / Aš įsitikinęs – turėjau teisę / Savo kaimyną pasirinkti / Nuolankios apysakos herojumi / Nors jis ne kariūnas, / Ne [antraeilis] D<on> Žuanas, / Ne demonas – net ne čigonas, / Tiesiog sostinėje gyvenantis pilietis, / Kokių visur sutinkame begalę...

negalėjo sustingti tame „nedalyvavime", kuris šiomis sąlygomis tik ir galėjo išsaugoti vidinės laisvės likučius ir kuris tapo Michailo Orlovo arba Čaadajevo, kai jis buvo paskelbtas bepročiu, priverstine lemtimi. Tuo tarpu Puškino aktyvumas tik didino slegiančių ryšių skaičių, atėmė iš jo „atskirtumą" nuo to pasaulio, kuriame jis nerado nei laimės, nei ramybės, nei laisvės. Bandymai dalyvauti istoriniame epochos gyvenime baigdavosi žeminančiais ir bevaisiais pokalbiais, įspėjimais, išbarimais, kuriuos jam surengdavo caras ir Benkendorfas, poezija – pasiaiškinimais cenzoriams, kova už žodžius ir mintis, literatūrinis gyvenimas – literatūrinėmis rietenomis, neišvengiamais kontaktais su kvailais ir niekingais „kolegomis", augančiu skaitytojų nesupratimu, aukštuomenės pasilinksminimai – paskalomis, šmeižtu. Net šeimyninis gyvenimas, toks svarbus Puškinui, turėjo savo stereotipinę sustabarėjusią išvirkščiąją pusę: piniginiai sunkumai, pavydas, abipusis susvetimėjimas.

Dėl esminių savo asmenybės bruožų Puškinas negalėjo susikurti izoliuoto, mažo *savo* pasaulio. Jis beviltiškai ir didvyriškai kovojo su aplinka, norėdamas ją sudvasinti, išjudinti, suteikti jai savo gyvybingumo, – vėl ir vėl sutikdamas ne karštą rankos paspaudimą, bet šaltą numirėlio ranką. Dėl to atsirado du visai skirtingi norai: rasti dar naują veiklos sritį, naujų žmonių („mums subręs nauji draugai"), naujų ryšių, ir – „spjauti ir bėgti" (III, 1, 422) – išeiti į atsargą ir išvažiuoti į kaimą su žmona ir vaikais ar net išvažiuoti nuo žmonos ir vaikų – į Orenburgo stepę, į Boldiną, į kelionę.

Valstiečių sukilimo tema jau seniai domino Puškiną, ir 1833 metų vasaros pabaigoje jam pavyko gauti leidimą keturių mėnesių kelionei po Pugačiovo sukilimo vietas – Orenburgo ir Kazanės gubernijas. Noras ištrūkti iš Peterburgo turbūt taip pat buvo gana svarbus: Puškinas tai puoselėjo planus pirkti namą su sklypeliu žemės tarp Michailovskojės ir Trigorskojės (ir net pradėjo tokias derybas tarpininkaujant Osipovai), tai ruošėsi nuvažiuoti pas J.A. Karamziną į Derptą (Tartu). Pastarasis projektas pažengė taip toli, kad jau net

buvo gautas Nikolajaus I leidimas, ir netikėtas ketinimų pasikeitimas – atsiradęs planas važiuoti ne į Derptą, bet į Uralą – netgi nustebino Nikolajų I.

Puškinas išvažinėjo Pugačiovo sukilimo vietas, rinkdamas duomenis ir klausinėdamas dar gyvus senelius liudininkus. Po to užsuko į Boldiną. Čia jis rašė *Pugačiovo istoriją, Varinį raitelį, Andželo, Pasaką apie žvejį ir žuvelę* ir *Pasaką apie mirusią karalaitę*...

Spalio 20-ąją Puškinas sugrįžo į Peterburgą.

Pugačiovo istorija buvo užbaigta. Reikėjo ją spausdinti. Su knyga Puškinas siejo didžiules viltis. Tai buvo ne tik pirmas mokslinis darbas, skirtas „rusų maištui", – valstiečių ir karinių gyvenviečių gyventojų neramumai 1830 metais paaštrino baudžiavos klausimą. Tam tikri vyriausybės sluoksniai buvo linkę atnaujinti klausimą apie valstiečių reformą. Tačiau net problemos svarstymas susilaukė stipraus konservatyviųjų jėgų pasipriešinimo – Puškino knyga rūsčiai priminė, kad istorija skaičiuoja valandas. Reikėjo gauti leidimą spausdinti. Puškinas per Benkendorfą pasiuntė carui rankraštį, pridėjęs specialiai Nikolajui I trumpą, ne spaudai rašytą, įvairių visuomeninių grupių elgesio analizę Pugačiovo sukilimo metu. Skyriuje „Bendros pastabos" Puškinas pateikė nepaprastai gilią ir įžvalgią sociologinę analizę, nurodydamas, kad „visa prastuomenė buvo už Pugačiovą", o „bajorija atvirai palaikė vyriausybę", nes bajorų ir liaudies „interesai", „nauda" buvo pernelyg skirtingi" (IX, 1, 375). Šios socialinės analizės tikslumą lėmė ir puikus istorinės medžiagos išmanymas, ir mintys apie „interesų" vaidmenį socialinėje kovoje, atsiradusios skaitant restauracijos epochos istorikus Guizot ir Menier, apmąstant bendrą Rusijos ir pasaulinės istorijos raidą. Prisiminus, kad dar neseniai Puškinui atrodė, jog pažangus bajoras, istorinės laisvingumo tradicijos reiškėjas Dubrovskis – natūralus liaudies sąjungininkas, paaiškės ir Puškino minties raida, ir jo nelinksmos išvados apie „rusų maišto" perspektyvas. Padėtį komplikavo ir poeto abejonės pažangios bajorijos ir maištaujančios liaudies

sąjunga, ir atitolimo nuo valdžios jausmas. Ir istorinės viltys apie „naują Petrą I", ir asmeniniai santykiai su vyriausybe įžengė į kritinę stadiją.

Ne mažiau sudėtingi buvo ir literatūriniai santykiai: *Literaturnaja gazeta* uždraudimas, Delvigo mirtis išsklaidė paskutinius literatūrinės atmosferos, vyravusios iki gruodžio 14-osios, likučius. Visiškai pasikeitė pati literatūros dvasia.

***

Puškinas pasiekė kūrybos viršūnę. Kartu augo jo kaip žmogaus reikšmingumas. Genialumo spindesį, žavesį, sąmojingumą papildė gelmė, tokia laisvė ir prasmingumas, kurie kyla tik iš turtingo vidinio gyvenimo. Jėgai pridera ramybė – Puškinas suvokė savo jėgą. Ant juostelės, įdėtos į vieną jo bibliotekos tomą, jis parašė:

Воды глубокие
Плавно текут,
Люди премудрые
*Тихо живут.** (III, 1, 471)

Bet suvokdamas save giliu srautu, jis dar jautė savyje ir jėgą, ir naujų jaudulių ir audrų galimybę. Nebaigto eilėraščio fragmente jis rašė:

...дней моих поток, как долго мутный,
*Теперь утих***

ir tuoj pat nutraukė save klausdamas: „Ar ilgam?" (III, 1, 329). Tai buvo branda – pusiausvyros taškas tarp dar neišėjusios jaunystės ir ateinančio patirties laiko. Išmintis.

---

* Vandenys gilūs / Tyliai teka, / Išmintingi žmonės / Ramiai gyvena.
** ...mano dienų tėkmė, taip ilgai drumsta, / Dabar nurimo.

Kūryboje ją išreiškė žodis „realizmas". Reikėjo rasti kūrybinių principų atitikmenį gyvenime – kasdieninio elgesio realizmą.

Romantizmas, kurį atrado XIX amžiaus pradžios poetiniai genijai, subanalėjo ir susmulkėjo. Visi Peterburgo tarnautojai, jauni pirkliai, jauni armijos poručikai ir nebaigę mokslų studentai buvo romantikai. 1835 metų lapkričio mėnesį Puškinas gavo kažkokio Nikanoro Ivanovo laišką, kuris pranešė jam, kad „jo širdis sukietėjo, protą aptemdė abejonės, jaunystę, brangų gyvenimo perlą, suteršė nuodėmės, šiurkštumas ir nusikaltimai – ir jis puolė kaip angelas, demonų minios atplėštas nuo šviesaus dangaus". Nikanoras Ivanovas lygino save su Prometėjumi, o Puškiną, kreipdamasis „tu", vadino „savo paliegusio, liūdno gyvenimo draugu". Visa tai baigėsi prašymu „piniginės paramos, neviršijančios 550 rublių" (XVI, 59–61), tuo metu labai didelės sumos.

Suvulgarintai romantinei frazei ir romantinei pozai Puškinas priešpriešino garbingą tiesą – gyvenime kaip ir mene. Vienoje recenzijoje, rašytoje 1836 metais, jis klausė romantizmo frazeologijos mėgėjų, ką reiškia būti „prozišku": „Ramiu, protingu, išmintingu? ar ne?" (XII, 93). Praktiško gyvenimo, to gyvenimo, kurį Puškinas stengėsi sukurti aplink save, idealas buvo turtingas ir sudėtingas. Jis suderino tendencijas, kurios jau kitoje kartoje taip išsiskyrė, jog tapo nesuderinamomis. Jis reiškė laisvę ir nepriklausomybę, gyvenimą šeimoje ir kaime. Bet tame pačiame ideale buvo numanomas ir visuomeninis aktyvumas, dalyvavimas literatūriniame gyvenime, ir poeto, ir istoriko, ir žurnalisto veikla.

Kaip istorikas Puškinas stengėsi išsaugoti tą ramų tikėjimą neaptemdyta jokių išankstinių idėjų tiesa, kurią jis laikė būtina ir dramaturgui: „Ko reikia dramas rašančiam rašytojui? Filosofijos, objektyvumo, valstybinių istoriko minčių, vaizduotės įžvalgumo, gyvumo, jokių prietarų, mėgstamos minties. *Laisvės*" (XI, 419). Kaip žurnalistas jis norėjo pasinerti į aktualijas, mėgo polemiką. Dar 1825 metais jis rašė Pletniovui iš Michailovskojės: „Brolau Pletniovai! nerašyk

gerų kritikų! Būk dantingas..." (XIII, 154). Tačiau ir istoriko pozicijos, ir žurnalisto vaidmuo kėlė bendrą reikalavimą, bendrą psichologinę nuostatą: ne pyktis su gyvenimu, ne nusigręžti nuo jo įsižeidus, kaip darė romantikai, bet smalsiai, šiurpulingai, viltingai, įdėmiai į jį įsižiūrėti. Gyveniškojo realizmo psichologija vertė sutikti, pavyzdžiui, kad skaitančioji publika pasidarė gausesnė, kad piniginiai santykiai prasiskverbė į literatūrą ir žurnalistiką, paversdami jas profesija ir net praturtėjimo priemone. Puškinas nebijojo ateinančio amžiaus ir išdrįso vartoti posakį „prekinė spekuliacija" ne tik neigiama, bet ir teigiama prasme, mesdamas iššūkį romantikams, prakeikusiems praktiško „geležinio amžiaus" pradžią. Labai svarbioje, parašytoje paskutiniaisiais gyvenimo mėnesiais recenzijoje apie prancūzų rašytojo Châteaubriand'o išverstą anglų poeto Miltono poemą *Prarastas rojus* Puškinas rašė:

> *Prarasto rojaus* vertimas yra prekinė spekuliacija. Geriausias šiuolaikinis prancūzų rašytojas, visos rašančiosios kartos mokytojas, kažkada buvęs pirmuoju ministru, keletą kartų pasiuntiniu, Châteaubriand'as senatvėje išvertė Miltoną *dėl gabalėlio duonos*. Kad ir kaip bebūtų atliktas darbas, kurio jis ėmėsi, bet pats šis darbas ir jo tikslas daro garbę įžymiajam senoliui. Tas, kas truputį pasiderėjęs su savimi, galėjo ramiai naudotis naujosios vyriausybės dosnumu, valdžia, pagarba ir turtu, pasirinko garbingą neturtą. Išvengęs perų rūmų, kur ilgai skambėjo jo gražbylingas balsas, Châteaubriand'as ateina į knygyną su parduodamu rankraščiu, bet nepaperkama sąžine. (XII, 144–145)

Žodžiai „su parduodamu rankraščiu, bet nepaperkama sąžine" galėtų būti parašyti Puškino žurnalisto, žurnalo *Sovremennik* kūrėjo vėliavoje. Žurnalas *Sovremennik* tapo geriausiu rusišku žurnalu, kuriam po poeto mirties buvo skirta šlovinga vieta Rusijos visuomeninio gyvenimo istorijoje.

***

1834 metais Peterburge pasirodė *Biblioteka dlia čtenija* – mėnesinis žurnalas, kurį leido O.I. Senkovskis už knygų leidėjo A.F. Smirdino pinigus. *Biblioteka dlia čtenija,* kurioje buvo pakviesti bendradarbiauti geriausi rusų rašytojai (taip pat ir Puškinas), plačiai reklamavosi, mokėjo autoriams negirdėtus Rusijoje honorarus, išeidavo tiksliai nustatytu laiku, greitai išsikovojo skaitytojų pripažinimą ir tapo masiškiausiu žurnalu. Tačiau Senkovskis žiūrėjo į žurnalą kaip į pelningą buržuazinio tipo verslą ir greitai nuteikė prieš save pažangius literatus, nes neturėjo principų ir orientavosi į atsilikusį skaitytoją. Žurnalų sąjunga, kurią sudarė Senkovskis su Bulgarinu ir Greču, galutinai atstūmė talentingus visų krypčių rašytojus. 1835 metais pasirodęs žurnalas *Moskovskij nabliudatel'* (leidėjai buvo literatai, anksčiau susiję su žurnalu *Moskovskij vestnik*) nors kėlė sau uždavinį kovoti su Senkovskiu, tačiau įveikti jo negalėjo: siaura romantinė-aristokratinė leidėjų pozicija neleido žurnalui rimtai konkuruoti su guviu, familiariu ir jautriu skaitytojo poreikiams žurnalu *Biblioteka.*

Šiomis sąlygomis Puškinas gavo leidimą steigti savo žurnalą. Žurnalas vadinosi *Sovremennik.* Jis pasirodė 1836 metais, per metus išleistos 4 knygelės. Labai aktyviai žurnale bendradarbiavo Gogolis, tais metais greitai suartėjęs su Puškinu.

Nuo pat pradžios Puškinas susidūrė su sunkiais suvaržymais: iš žurnalo programos turėjo būti pašalinta bet kokia politinė informacija, todėl žurnalas iš karto pateko į nepalankias konkurencines sąlygas, numerių skaičius buvo ribotas – faktiškai *Sovremennik* buvo ne žurnalas, bet almanachas, pasirodantis kartą per tris mėnesius. Tai reiškė, kad žurnalas negalės dalyvauti aktualioje literatūrinėje polemikoje. Labai nepalankios buvo ir cenzūros sąlygos: žurnalui buvo paskirtas vienas kvailiausių ir bailiausių cenzorių, A. Krylovas, o netrukus Puškinas privalėjo gauti taip pat karinės ir dvasinės cenzūros vizas. Puškinas rašė Denisui Davydovui: „Sunku, nieko nepasakysi. Ir su viena cenzūra prisišoksi; o kaip priklausyti nuo keturių?" (XVI, 160).[5]

Ir vis dėlto žurnalas Puškinui buvo brangus ir svarbus; vykdamas į dvikovą, jis galvojo apie naują žurnalo numerį, užsakinėjo straipsnius, skyrė pasimatymus autoriams. Puškinas paėmė į savo rankas ne tik bendrą vadovavimą, bet rūpinosi organizacinėmis, techninėmis ir finansinėmis žurnalo problemomis, faktiškai vienas pats buvo šio leidinio šeimininkas ir vadas. Puškinas laikė save rusų literatūros lyderiu, jautė asmeninę atsakomybę dėl jos ateities, o į žurnalą – priemone daryti įtaką literatūros raidai Rusijoje.

Puškino žurnalas buvo atviras laisvai, nepriklausomai minčiai, nors ir vengė tiesioginės polemikos. Jame buvo spausdinami meniškai brandūs kūriniai (*Kapitono duktė*, *Kelionė į Arzrumą*, *Petro Didžiojo puota*, *Šykštusis riteris*, *Mano herojaus geneologija*, *Karvedys* ir kiti Puškino kūriniai, Gogolio *Nosis*, *Puskarietė*, *Veiklaus žmogaus rytas*, Tiutčevo, Žukovskio, Baratynskio, Viazemskio, Kolcovo eilėraščiai), įvairūs ir gausūs moksliniai straipsniai. Puškinas orientavosi į jaunas literatūrines pajėgas: žurnale buvo išspausdintas programinis Gogolio straipsnis „Apie žurnalinės literatūros slinktį", o paskutiniaisiais gyvenimo mėnesiais Puškinas pradėjo (slapta nuo senų draugų literatų) derybas, norėdamas pakviesti bendradarbiauti Belinskį – tada dar jauną ir mažai žinomą kritiką, šaltokai atsiliepdavusį spaudoje apie Puškino žurnalą.

Puškinas buvo pilnas energijos ir istorinio optimizmo – žurnalas neatsitiktinai vadinosi *Sovremennik* (*Amžininkas*). Kovodamas su Senkovskio žurnalu *Biblioteka dlia čtenija*, Puškinas atsižvelgė į jo patirtį: mokėjo didelius honorarus, stengėsi tiksliai vykdyti įsipareigojimus prenumeratoriams. Tačiau žurnalas nebuvo populiarus: prenumeratorių skaičius svyravo nuo 600 iki 700 (Senkovskio žurnalo *Biblioteka dlia čtenija* tiražas siekė 5000, Bulgarino *Severnaja pčela* turėjo daug tūkstančių prenumeratorių). Puškinas tolo nuo skaitytojų. Net Belinskis – karštas jo talento gerbėjas, vėliau parašęs puikų straipsnių ciklą apie Puškiną, 1834 metais tvirtino:

> Trisdešimtaisiais metais pasibaigė ar, tiksliau pasakius, staiga nutrūko Puškino periodas, nes baigėsi ir pats

> Puškinas, o kartu su juo ir jo įtaka; nuo to laiko beveik nė vienu buvusiu garsu nesuskambėjo jo lyra.[6]

Puškino gyvenime nemažą vietą užėmė aukštuomenės ryšiai. Priedermės, susijusios su dvaro tarnyba, jį vargino. Puškinas rašė žmonai:

> Gerai, jei gyvensiu dar kokius 25 metus, o jei sunegaluosiu nė dešimčiai nepraėjus, tai nežinau, ką tu darysi ir ką pasakys Maška ir ypač Saška. Menka jiems bus paguoda, kad jų tėvelį palaidojo kaip juokdarį <t.y. su dvariškio munduru; po pustrečių metų draugai jį paguldė į karstą, aprengę fraku, – *J. L.*>, ir kad jų mamytė baisiai miela buvo Aničkovo <t.y. dvaro, – *J. L.*> pokyliuose. (XV, 180)

Puškinas svajojo apie išėjimą į atsargą, apie gyvenimą kaime. Tačiau būtų klaidinga manyti, kad aukštuomenės gyvenimas jam nebuvo patrauklus: jis mėgo „ir kamšatį, ir spindesį, ir džiaugsmą" (VI, 17), mėgo gyvus pokalbius su protingomis, išsilavinusiomis ir gražiomis moterimis, senukų ir senučių istorinius prisiminimus apie Jelizavetos Petrovnos ir Jekaterinos II viešpatavimą, šokius, pokalbius su diplomatais apie Europos politiką. Jis buvo iškalbingas – jo pokalbis buvo neišsenkantis ir puikus. Salone jis mėgo būti aukštuomenės žmogumi, o ne poetu (nusivylusio poeto kaukė pokylyje jam atrodė nepakenčiamai vulgari), niekada nekalbėjo su damomis apie poeziją ir griežtai atskyrė aukštuomenės pažintis nuo literatūrinių. Puškinas teisėtai laikė save aukštuomenės žmogumi. Aukštuomenės jis neidealizavo, matė jos banalumą ir po išoriniu padorumu slypintį amoralumą ir pataikavimą, tačiau aukštuomenėje jis rasdavo ir subtilios kultūros židinių, tokių kaip J.M. Chitrovo arba Fikelmon salonai arba kun. Vladimiro Odojevskio – poeto, rašytojo, muzikanto, Puškino draugo – literatūrinis salonas. Tačiau aukštuomenėje Puškinas liko balta varna. Vidinio vergiškumo ir išorinio blizgesio derinimas jam buvo svetimas: jis buvo nepriklausomas ir nevikrus.

Matėme, kad nelaimė sėlino Puškino link iš visų pusių, bet stipriausią, paskutinį smūgį jam smogė būtent aukštuomenė.

1834 metų sausio 26-ąją Puškinas parašė dienoraštyje: „Baronas d'Antesas ir Markizas de Pina, du Šuanai, – bus priimti į gvardiją karininkais. Gvardija murma" (XII, 319). Žoržas Dantesas, neturtingo Elzaso bajoro sūnus, turėjo palikti Prancūziją po Liepos revoliucijos kaip ultrarojalistas. Jis atsidūrė Vokietijoje, neturėdamas jokių ateities planų, be skatiko kišenėje. Likimas jį suvedė su Olandijos pasiuntiniu Peterburge, baronu Hekerenu. Gražus, augalotas, patraukliai besišypsantis Dantesas lengvai vaidino nerūpestingo „šaunaus vaikino" vaidmenį, bet iš tikrųjų buvo sausas, savanaudiškas ir apdairus. Kartu su Hekerenu, su kuriuo susiklostė dviprasmiški santykiai, jis atplaukė į Peterburgą garlaiviu „Nikolajus I" 1833 metų spalio 8-ąją. Buvo surastos įtakingos protekcijos, ir Dantesą priėmė kornetu į Kavalergardų pulką, vieną labiausiai privilegijuotų Rusijoje. Hekerenas įsūnijo jaunuolį, kuris iš benamio valkatos, neturinčio nė skatiko, staiga virto pasiturinčiu žmogumi ir turtingu paveldėtoju, madingu Peterburgo salonų herojumi, laukiamu aristokratiškiausioje visuomenėje. Norėdamas įtvirtinti savo padėtį Peterburge Dantesas apsukriai naudojosi damų palankumu, kurį jis pelnydavo naudodamasis daug sugebėjimų nereikalaujančiu aukštuomenės flirtu. Tačiau keisti jo santykiai su Hekerenu krito purvina dėme ant jo vardo ir galėjo sugadinti taip sėkmingai pradėtą karjerą. Buvo rasta paprasta išeitis: skandalingas ir viešas romanas su kuria nors žinoma aukštuomenės dama paneigtų jį žeminančius gandus ir kartu, anot to meto įsitikinimų, suteiktų jam „blizgesio" visuomenės akyse.[7] Visas Danteso elgesys liudija, kad jį domino būtent skandalas – buvo turima galvoje ne meilė, bet apdairus ėjimas vardan niekingų karjeros užmačių. Savo pretenzijų objektu Dantesas pasirinko Puškino žmoną, kuri buvo pasiekusi savo šlovės aukštuomenėje zenitą, ir pradėjo grubiai ir atkakliai ją persekioti, reikšdamas tariamą aistrą.

Puškinas pasipiktino tuo, kad jo asmeninis gyvenimas tampa purvino žaidimo ir jo išprovokuoto aukštuomenės paskalų protrūkio objektu. Nei Puškino jausmai, nei įsitikinimai negalėjo taikstytis su tuo, kad jo Namai, jo žmogiškasis orumas, jo žmonos garbė, tas pasaulis, kuris buvo pats jo gyvenimo ir poezijos pagrindas, atvertas atplėšinėjantiems laiškus policininkams ir žaidžiantiems svetimu gyvenimu aukštuomenės liežuvautojams. Išeitis buvo viena – Puškinas nusprendė kautis dvikovoje. Tačiau šaunusis kavalergardas išsigando: Dantesas pareiškė, kad jo asistavimo objektas buvo ne Puškino žmona, bet jos neišvaizdi sesuo Jekaterina, aistringai įsimylėjusi gražųjį prancūzą. Pasipiršimas buvo priimtas, ir Puškinas atsiėmė kvietimą į dvikovą. Dantesas, gavęs nemylimą ir negražią žmoną, pateko į juokingą padėtį, nes Puškinas griežtai atsisakė bet kokių šeimyninių kontaktų su naujai iškeptu giminaičiu.

Dantesas suprato, kad jis užsižaidė ir liko kvailiu. Bet kaip azartiškas žaidėjas jis jau nebegalėjo baigti žaidimo ir turėjo dvigubinti statomą sumą. Dabar jam reikėjo įrodyti, kad vedybos reiškė ne jo bailumą, bet pasiaukojimą vardan mylimos moters garbės. Jis vėl pradėjo persekioti Nataliją Nikolajevną, stengdamasis palaikyti legendą apie „didžiąją aistrą".

Puškinas turėjo daug priešų. Būtų klaidinga įsivaizduoti pasaulį, kuriame poetas buvojo paskutiniaisiais metais, kaip nusikaltėlių lindynę ar teatrinių piktadarių sambūrį. Tačiau tvirkinantis Nikolajaus I pergalės Senato aikštėje poveikis visiškai atsiskleidė tik antroje ketvirtojo dešimtmečio pusėje. Likus keliems mėnesiams iki dvikovos Puškinas rašė Čaadajevui: „Mūsų šiuolaikinė visuomenė ir verta paniekos, ir kvaila." Aplink save Puškinas matė „viešosios nuomonės stoką", „cinišką panieką žmogaus minčiai ir orumui" (XVI, 261 ir 422). Puškinas, neįsivaizdavęs gyvenimo be savigarbos jausmo, kėlė neturinčių savigarbos ar ją praradusių įvairiuose kompromisuose su sąžine žmonių susierzinimą. Ir dabar jie piktdžiugiškai smalsiai stebėjo ir skubino įvykius, tikėdamiesi pasiskonėti poeto pažeminimo reginiu.

Prieš Puškiną prasidėjo tikras aukštuomenės suokalbis, kuriame dalyvavo ir mitrūs dykinėtojai, liežuvautojai, naujienų išnešiotojai, ir patyrę intrigantai, negailestingi poeto priešai: jo išjuoktas švietimo ministras Uvarovas, Puškino nekentęs užsienio reikalų ministras Neselrodė su žmona, vienu atkakliausių Puškino priešų, ir, žinoma, Olandijos pasiuntinys baronas Hekerenas. Neturime pagrindo manyti, kad Nikolajus I buvo tiesioginis šio sąmokslo dalyvis ar net jam pritarė. Tačiau jis atsako už Rusijoje sukurtą atmosferą, kurioje Puškinas negalėjo išgyventi, už tą ilgametę žeminančią padėtį, kuri įtempė poeto nervus ir padarė jį liguistai jautrų savo garbei, už tą nelaisvę, kuri lašas po lašo atiminėjo iš Puškino gyvenimą.

Net Puškino draugams atrodė, kad jis elgiasi neprotingai: pernelyg agresyvus, nelinkęs susitaikyti ir nusileisti. Priekaištai būtų iš dalies teisingi, jei juos vertintume iš kasdienybės pozicijų. Bet Puškinas turėjo kitus kriterijus. Pagal aukštuomenės elgesio normas Puškinas elgėsi nepadoriai arba juokingai. Puškino mėgtame Bulwero-Lyttono romane *Pelemas, arba džentelmeno nuotykiai* herojus – svarbiausių dendizmo normų reiškėjas – kalba:

> Aš ne kartą pastebėjau, kad žmonių, besisukiojančių aukštuomenėje, skiriamasis bruožas yra ledinė, nesudrumsčiama ramybė, kurios persisunkę visi jų veiksmai ir įpročiai, nuo svarbiausių iki paprasčiausių: jie ramiai valgo, ramiai juda, ramiai gyvena, ramiai praranda savo žmonas ir net savo pinigus, o žemesnių sluoksnių žmonės negali pakelti šaukšto prie burnos ar iškęsti įžeidimo, nesukeldami pašėlusio triukšmo.[8]

Puškinas mėgdavo pabrėžti savo šešių šimtų metų bajorystę, tačiau vidujai jis nebuvo aristokratas. Bendraudamas su žmonėmis, panašiais į Voroncovą ar Uvarovą, jis galėjo įsitikinti, kad Rusijoje „aristokratiškumas" fatališkai susijęs su keliaklupsčiavimu ir savigarbos turi tik tie, kurie nė vieną gyvenimo minutę nėra garantuoti, kad nebus įžeisti. Tik tuose,

kurie nesugeba iškęsti įžeidinėjimų, „nesukeldami pašėlusio triukšmo", gyvena tikroji aristokratiškumo dvasia, pagarba „žmogaus minčiai ir orumui". Draugai įžiūrėjo Puškino elgesyje nepamatuotą pavydą, net neišsiauklėjimą ir kaltino afrikietišką kraują, kuris tekėjo jo gyslomis. Iš tikrųjų tai buvo susikaupęs skausmas dėl žmogiškojo orumo, kurio niekas negynė, tik išdidumas ir ryžtas mirti.

Puškinas nebuvo žmogus, kurį aplinkybės galėjo nugalėti. Vėliau, mirdamas, kęsdamas nepakeliamą skausmą (kulka sutrupino dubens kaulus ir sudraskė žarnyną), jis neleido sau dejuoti: „Juokinga būtų, jei šie niekai mane įveiktų!" – kalbėjo jis Daliui.[9] Jis pasirinko atvirą mūšį su priešininku – akis į akį, sutraukydamas visas grandines, kuriomis taip kruopščiai jį apraizgė jo priešai ir intrigantai. Jis galutinai apsisprendė ir 1833 metų sausio 26-ąją nusiuntė Hekerenui pasibaisėtinai užgaulų laišką, nukirtusį visas galimybes susitaikyti ir palikusį vienintelę išeitį – dvikovą. Žengęs lemiamą žingsnį, Puškinas tuoj pat, kaip liudija amžininkai, nurimo ir pasidarė „ypač linksmas". Jis tikėjosi gyventi – turėjo daug literatūrinių planų ir, vykdamas į dvikovą, rašė vaikų rašytojai A.O. Išimovai dalykinį laišką, užsakydamas vertimų žurnalui *Sovremennik*. Laiškas, rašytas likus kelioms valandoms iki lemtingos dvikovos, baigiasi žodžiais: „Šiandien aš netikėtai atsiverčiau Jūsų Istorijos apsakymus ir nenoromis užsiskaičiau. Štai kaip reikia rašyti!" (XVI, 227). Tai paskutinės eilutės, parašytos jo ranka.

Apie 4 valandą dieną Puškinas su savo sekundantu, Licėjaus draugu Danzasu, išvyko iš cukrainės prie Nevskio prospekto ir Moikos kampo į dvikovos vietą. Po dviejų valandų jį parvežė namo mirtinai sužeistą.

1837 metų sausio 29-ąją, dieną, antrą valandą 45 minutės, Puškinas mirė.

Kelionėje į Arzrumą Puškinas rašė apie Gribojedovą, kurio žūtis fatališkai priminė Puškino mirtį: „Mirtis, užklupusi jį viduryje drąsaus, nelygaus mūšio, nebuvo Gribojedovui nei baisi, nei varginanti. Ji buvo staigi ir puiki" (VIII, 1, 461–462).

Eilute aukščiau Puškinas rašė, kad Gribojedovo, kuris „vedė tą, kurią mylėjo" ir sutiko mirtį mūšyje, žūtis kelia jo pavydą. Šie žodžiai tinka ir Puškinui.

Žmogus, kuriam gyvybė brangesnė už garbę, mato žūtyje tik nelaimę. Gyvybės išsaugojimas tampa didžiausia vertybe. Taip samprotaudami, Puškino nesuprasime. Puškinas, kuris liko ištikimas „svarbiausiam mokslui" – *„gerbti patį save"* (III, 1, 193), kuris išdidžios savigarbos jausmu grindė ir „meilę gimtųjų namų židiniui", ir teisę užimti vietą savo tautos istorijoje, turėjo kilnesnių tikslų negu išsaugoti gyvybę, nors mažiausiai troško mirti: jis siekė pergalės ir laisvės. Jis nugalėjo, apgynęs savo garbę, sukompromitavęs ir pasmerkęs paniekai Dantesą ir Hekereną, kurie buvo priversti visų niekinami palikti Rusiją, o taurios laisvės akimirką jam suteikė „mirtis, užklupusi jį viduryje drąsaus, nelygaus mūšio".

Puškinas mirė ne nugalėtas, bet nugalėtojas.

Paviršutiniškai žvelgdami į Puškino elgesį paskutiniaisiais gyvenimo mėnesiais, pastebime prieštaravimą: atrodo, kad jo poelgius diktuoja aistrų protrūkiai, kartais neapgalvoti ir nesantūrūs. Tokį jį matė tomis dienomis net artimi ir draugiški stebėtojai. Tačiau vėl ir vėl atkurdami įvykių grandinę, negalime nematyti pasvertos Puškino elgesio strategijos ir tvirtos valios vykdant tai, kas sugalvota.

Norėtųsi nuginčyti du populiarius požiūrius į Puškino tragediją. Anot pirmo, Puškinas – auka (jau garsiajame Lermontovo eilėraštyje dedamas lygybės ženklas tarp Puškino ir Lenskio, davęs pradžią romantinei legendai apie poeto mirtį). Įbaugintas, užpjudytas, iškankintas jis buvęs nužudytas galingų socialinio blogio jėgų – priešininkų, kuriems vienišas poetas galėjęs priešpriešinti tik žūtį. Su šiuo požiūriu siejamas ir antras – „Puškinas ieškojo mirties". Abi nuomonės turi racionalų grūdą. Jėgos, pamažu ruošusios poeto tragišką mirtį, iš tiesų buvo grėsmingos. Ir jų bloga lemianti galia slypėjo tame, kad apie sąmoningą planą sunaikinti Puškiną nebuvo ir kalbos. Svarbiausia kas kita: poezija, žmogiškasis orumas, kūryba, genijus visiškai nesuderinami su

tuo pasauliu, kuriame Puškinas gyveno, ir šis pasaulis stūmė Puškiną iš savęs kaip svetimkūnį, kartu išstumdamas jį iš gyvenimo. Šis pasaulis galėjo pasiūlyti jam gyvybę, bet tokiomis sąlygomis, kurių poetas nenorėjo priimti. Antroji mintis savaime kildavo amžininkams, pavyzdžiui, V.A. Sologubui, stebėjusiems, kaip Puškinas paskutiniaisiais metais karštligiškai ieškojo preteksto dvikovai, dar ir be savo susidūrimo su Dantesu. Prieš lemtingą dvikovą buvo visa virtinė „repeticijų" – neįvykusių dvikovų, kvietimų, kartais beveik be priežasties.

Ir vis tiek šie aiškinimai yra labai neteisingi: Puškinas neleido savęs padaryti žaisliuku svetimose rankose, paskalų, užgaidų ir svetimų interesų auka. Jis išplėšė iniciatyvą iš savo persekiotojų rankų ir pradėjo žaisti pagal savo planą. Būti auka jam nepatiko.

Paskutiniaisiais metais Puškinas vis labiau įsitikindavo, kad jį supantis Peterburgas yra jam priešiškas. Joks priešas negalėjo išgąsdinti poeto, dar ankstyvoje jaunystėje rašiusio:

Мне бой знаком – люблю я звук мечей;
От первых лет поклонник бранной славы,
люблю войны кровавые забавы,
И смерти мысль мила душе моей.
Во цвете лет свободы верный воин,
Перед собой кто смерти не видал,
Тот полного веселья не вкушал
*И милых жен лобзаний не достоин.**

Eilėraštyje nėra lėkšto to autobiografiškumo, kurio kartais ieško lyrikoje: jis atkuria ne realias Puškino biografijos aplin-

* Pažįstu mūšį – mėgstu kalavijų garsą; / Nuo pirmųjų metų kovinės šlovės gerbėjas, / Mėgstu karo kruvinas pramogas, / Ir mintis apie mirtį miela mano sielai. / Pačiame jėgų žydėjime ištikimas laisvės karys, / Kas prieš save mirties neregėjo, / Tas nesimėgavo tikru džiaugsmu / Ir nevertas mielų moterų glamonių.

kybes, bet jo psichologijos bruožus. Kova, Laisvė, Meilė susipina į neišardomą visumą: mūšis – vyro dalia, tik linksmas „ištikimo laisvės kario" vyriškumas daro jį vertą moters meilės. Puškinas mėgo mūšį. Jam tinka Gogolio žodžiai: „Mūšis jam priminė puotą." Dekabristų politinė konspiracija ir polėkis, sviedęs jį į besikaunančių krūvą Arzrumo žygio metu (raitas, su fraku ir cilindru!), žurnalinės polemikos aistra, lošimo kortomis azartas, šaltakraujiška drąsa prie barjero garbės lauke – visa tai turėjo bendrą psichologinį pagrindą:

*Есть упоение в бою...**

Bet mūšyje turi dalyvauti gyvas, konkretus priešas, o ne beveidė ir anoniminė pilka jėga. O tuo tarpu būtent beveidiškumas ir anonimiškumas buvo esminiai Nikolajaus I valdomos visuomenės bruožai. Puškinas jautėsi nuolat sekamas: laiškai, net šeimyniniai, intymūs, buvo skaitomi. Net kalbant su draugais jo nepalikdavo įžeidžiantis jausmas, kad slapta klausomasi. Puškinas net sukūrė ypatingą metodiką – slapčiausiems draugiškiems pokalbiams jis pasirinkdavo laiką, kai prausdavosi atskirame Maskvos pirčių numeryje. Būtent pirtyje jis pirmą kartą susitiko su Viazemskiu po Michailovskojės tremties (jie nesimatė nuo 1819 iki 1826 metų: Aleksandro I mirtis, 1825 metų gruodžio 14-oji, Puškino pasimatymas su naujuoju caru, dekabristų lemtis – jie turėjo apie ką pasikalbėti be liudininkų). Vėliau taip pat pirtyje Puškinas „išliejo širdį", kalbėdamas su Naščiokinu, kurio atviraširdė žmona pasakojo: „Jie, kaip vėliau aiškindavo, ten gulėdami nuoširdžiausiai šnekučiuodavosi, įsitikinę, kad jau ten tai tikrai niekas slapta nesiklausys."[10]

Ši priežiūra jį vargino, bet jis neturėjo veido – juk nebuvo galima dėl jos aiškintis su Benkendorfu, garantavusiu Puškinui oficialiame korektiškame laiške, kad niekas niekada ir nemanė jį sekti. Anonimiškos buvo cenzūros priekabės – dėl

---

* Mūšyje esama svaigulio...

jų nebuvo galima kaltinti cenzorių, kurie buvo tiesiog tik bailūs; beveidės ir nesugaunamos buvo aukštuomenės paskalos, anonimiški nepasirašyti paskviliai, kuriuos Puškinas gaudavo paštu; tamsoje dirbo savo darbą slėpę vardus skundikai ir liežuvautojai. Priešas buvo, bet beformis ir negalintis dalyvauti dvikovoje.

Pagaliau priešas parodė veidą. Tai buvo riboto proto ir apdairus kavalergardas, puikiai išmokęs gyvenimo meno tame susmulkėjusiame pasaulyje, kurį sukūrė restauracijos epochos Europos aristokratija, pasaulyje, kuriame originalumas buvo laikomas liga, o talentas persekiojamas kaip nusikaltimas. Jis buvo įžūlus ir pasitikintis savimi. Jis manė, kad jo laukia smagus nuotykis – jo laukė susitikimas su įpykusiu liūtu. Bet ne tik įžūlus gražuolio kavalergardo įsiveržimas į Namų šventovę sukėlė Puškino įtūžį. Sologubas buvo teisus, sakydamas, jog „susidorodamas su Dantesu jis troško <...> susidoroti su visa aukštuomene"[11].

Draugai pasibaisėję, priešai piktdžiugiškai stebėjo, kaip Puškinas buvo vis smarkiau painiojamas į intrigų ir paskalų pinkles, kaip jo vardas vis tvirčiau siejamas su žeminančiais gandais, kaip apkalbų purvas užtvindė jo namus. Net senas bičiulis Viazemskis likus kelioms dienoms iki dvikovos sakė, kad jis „užsidengia savo veidą ir nusigręžia nuo Puškinų namų". Puškinas vienu ypu sutraukė visus pančius. Dvikovos akimirka buvo jo triumfas: jis įrodė, kad su juo „juokauti neapsimoka"[12], kad tik gyvenimo ir mirties kaina prilygsta jo šeimos židinio šventenybei. Užuot pasiūlęs lengvą vodevilį, kuriame ketino dalyvauti aukštuomenės liežuvautojai ir jauni dykinėtojai iš auksinio jaunimo „linksmos gaujos", jis ištempė juos į tragedijos sceną, kurios negailestingoje šviesoje atsiskleidė jų pigmėjiška menkystė.

Puškinas žinojo, kad jis ne kamerjunkeris ir ne negražus garsios gražuolės vyras, – jis geriausias Rusijos Poetas, ir jo vardas priklauso istorijai. Metęs ant stalo gyvenimo ir mirties kortą, šia baisia kaina jis iškvietė Istorijos dvasią, kuri pasirodė ir viską sustatė į savo vietas. Puškinas dar kvėpavo,

o jau buvo aišku, kad jis gimė naujam, legendiniam gyvenimui, kad mastai, kuriais nuo šiol matuojami jo vardas ir darbai, tokie, kad jų šviesoje visi hekerenai ir dantesai, uvarovai ir neselrodės ir net benkendorfai ir nikolajai tiesiog neegzistuoja. Puškino žaizda – o vėliau ir mirtis – Peterburge sukėlė neramumus, kurių sostinė dar nebuvo patyrusi. Peterburgas matė Petro I mirtį, o vėliau – keletą natūralių ir daug „nenatūralių", kaip sakydavo XVIII amžiuje, imperatorių mirčių. Peterburgas laidojo ir Lomonosovą, ir Deržaviną, regėjo Suvorovo mirtį ir pašnibždom pasakojo apie penkių dekabristų mirties bausmę. Bet nieko panašaus į tai, ką sukėlė Puškino dvikova, jis nebuvo patyręs. Vienas amžininkas prisiminė, kad „Puškino bute sieną išlaužė lankytojams"[13]. Prie Puškino karsto atėjo negirdėtas žmonių skaičius. Žukovskis atsargiai paminėjo išsigandusiam Benkendorfui 10 000 žmonių skaičių, bet kiti šaltiniai nurodo 20 000 (Sofja Karamzina) arba 50 000 (Prūsijos pasiuntinys Libermanas). Net draugai, gerai pažinoję Puškiną nuo vaikystės ir dar vakar matę pirmiausia jo žmogiškąsias silpnybes, mokę, barę, „nusigręždavę", staiga pajuto, kad Puškinas akimirksniu mirties permainytas virto Rusijos šlovės bronziniu paminklu. Taip jį pavadino savo dienoraštyje sausio 31-ąją Aleksandras Turgenevas – tas pats Turgenevas, kuris įtaisė jį kažkada į Licėjų, vadino „Svirpliu", barė ir gyrė – ir visada žiūrėjo į jį truputį iš aukšto. Dabar jis rašė dienoraštyje, pasipiktinęs aukštuomenės salonų, mėginusių pateisinti Puškino žudiką, niekšiškumu: „Mūsų diduomenė nepažįsta rusų šlovės, įasmenintos Puškine."[14]

Puškinas nugalėjo. Jo priešai buvo ne tik sukompromituoti – Puškinas apnuogino jų menkystę. Būtent šį jausmą išreiškė Kolcovas, pavadinęs Puškiną „pašauta saule":

Так-то, тёмный лес,
Богатырь-Бова,
Ты всю жизнь свою
Маял битвами.
Не осилили

Тебя сильные,
Так дорезала
Осень черная...
...С богатырских плеч
Сняли голову –
Не большой горой,
*А соломинкой...**

Išgąsdinti žandarai blaškėsi, stengdamiesi sukliudyti stichiškam tautos norui pagerbti poeto atminimą. Išnešant karstą iš cerkvės, kaip prisimena Aleksandras Turgenevas, „pasirodė žandarai, policija, šnipai"[15]. Poeto kūnas caro įsakymu slapta buvo nugabentas į Sviatyje Gory prie Pskovo ir palaidotas be pagerbimo ceremonijos.

Bet Puškinui tai jau buvo nesvarbu: jis pradėjo naują gyvenimą – nemarų gyvenimą rusų kultūroje.

Puškino žmogiškoji biografija, rašyta esant gyvam, pasibaigė, prasidėjo antroji, pomirtinė.

Puškinas įėjo į rusų kultūrą ne tik kaip Poetas, bet ir kaip genialus gyvenimo meistras, žmogus, kuris turėjo negirdėtą dovaną būti laimingas net tragiškiausiomis aplinkybėmis. Aleksandras Blokas kalbėjo:

> Mūsų atmintis nuo mažumės saugo linksmą vardą: Puškinas. Šis vardas, šis garsas užpildo daugelį mūsų gyvenimo dienų. Niūrūs imperatorių, karvedžių, žudymo įrankių išradėjų, kankintojų ir gyvenimo kankinių vardai. Ir greta jų – šis lengvas vardas: Puškinas.
> Puškinas mokėjo taip lengvai ir linksmai nešti savo kūrybos naštą, nepaisydamas, kad poeto vaidmuo – nelengvas ir nelinksmas; jis tragiškas.

---

* Tai taip, tamsus miškas, / Karžygy-Bova, / Tu visą savo gyvenimą / Gyvenai kovodamas. / Neįveikė / Tavęs galingieji, / Tai pripjovė / Ruduo juodasis... / ...Nuo karžygio pečių / Nukirto galvą – / Ne dideliu kalnu, / O šiaudeliu...

Tai yra Puškino asmenybės begalinio žavesio šaltinis, neišsenkamo dėmesio jo biografijai priežastis.

[1] М.Л. Гофман «Баратынский о Пушкине», in *Пушкин и его современники*, вып. XVI, Санкт-Петербург, 1913, с. 152.

[2] *Московский пушкинист*, вып. I, Москва, 1927, с. 24.

[3] Šio eilėraščio tyrinėjimų istoriją ir teksto analizę žr. М.П. Алексеев, *Стихотворение Пушкина «Я памятник себе воздвиг...», проблемы его изучения*, Ленинград, 1967.

[4] В.Г. Белинский, *Полное собрание сочинений*, т. VII, Москва, 1955, с. 391.

[5] Puškino žurnalą cenzūravo bendra, dvasinė (bažnytinė), karinė ir dvaro ministerijos cenzūra; taip pat jį tikrino Benkendorfas.

[6] В.Г. Белинский, *Полное собрание сочинений*, т. I, 1955, с. 87.

[7] Plg. Vronskio motinos įsitikinimą *Anoje Kareninoje*, kad niekas taip „tobulai nenudailina puikaus jaunuolio, kaip ryšys aukštuomenėje".

[8] Бульвер-Литтон, *Пелэм, или приключения джентельмена*, Москва, 1958, с. 42.

[9] *А.С. Пушкин в воспоминаниях современников*, т. II, с. 231.

[10] Ibid., с. 204.

[11] Ibid., с. 302.

[12] Puškino žodžiai apie Lomonosovą.

[13] *А.С. Пушкин в воспоминаниях современников*, т. II, с. 317.

[14] Ibid., с. 177.

[15] Ibid., с. 177.

Rodyklė

C

Č

E

F

G

L

M

N

O

P

R

S

Š

T

U

V

SL 014. Tiražas 2 000 egz. Užsakymas 638
Leidykla „Baltos lankos“
Gedimino pr. 49a-4, 2001 Vilnius
Spausdino AB „Vilspa“
Viršuliškių sk. 80, 2056 Vilnius

Serija PAŽINTIS

Jurij Lotman

ALEKSANDRAS PUŠKINAS

„Retai kada žmogaus likimas buvo taip glaudžiai susijęs su istoriniais įvykiais – valstybių ir tautų likimais – kaip Puškino gyvenimo metais.“ Ši citata galėtų būti Jurijaus Lotmano knygos *Aleksandras Puškinas* epigrafu. Poeto gyvenimas ir kūryba išsiskleidžia plačioje to meto įvykių panoramoje, autorius skaidriu, aiškiu stiliumi perteikia neramios epochos atmosferą, nesileisdamas į romantišką Puškino kūrybos vertinimą fiksuoja pagrindinius jo kūrybinės biografijos etapus, objektyviai analizuoja poeto poelgius ir eiles.

Jurijus Lotmanas – vienas struktūrinės semiotikos pradininkų, Tartu semiotinės mokyklos įkūrėjas, savo svarbiausiuose veikaluose („Struktūrinės poetikos paskaitos“, „Grožinės literatūros teksto struktūra“ ir kituose) analizavęs XVIII–XIX amžiaus rašytojų kūrinius.

PAŽINTIS – serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos, remiamos Atviros Lietuvos fondo. Serijoje pristatomos humanitarinių ir socialinių mokslų kertinių temų šiuolaikinės sampratos.

ISSN 9986-403-34-0